

43053

T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK VE İSLAM SANATLARI PROGRAMI

ERKEN OSMANLI DÖNEMİ HALILARI İLE
XVIII. VE XIX. YÜZYIL ORTA ASYA
TÜRKMEN
HALILARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

43053

(Doktora Tezi)

9205 Nalan TÜRKMEN

Danışman: Prof. Nejat DİYARBEKİRLİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL-Mayıs, 1995

ÖNSÖZ

Bu araştırmada geniş coğrafi alanlara yayılan Orta Asya Türkmen boylarının, fonksiyonlarına göre zengin çeşitlilik gösteren dokuma sanatı ile Erken Osmanlı Dönemi dokumaları arasındaki motif, kompozisyon ve teknik ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır. Kendi alanında bir ilk adım olarak değerlendirilmesi gereken bu çalışmada, konuyla ilgili doğrudan yararlanılabilecek bir kaynağın olmayışını önemli bir eksiklik olarak belirtmek isterim. Öncelikle böylesine ilginç bir konuya ilk olarak dikkatimi çeken ve çalışmalarımı büyük bir titizlikle takip ederek, önerileri ile beni yönlendiren ve Orta Asya Türk Sanatı konusundaki araştırmaları ile tanınan danışman hocam Sayın Prof. Nejat Diyarbekirli'ye teşekkür ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Çalışmanın hazırlanmasında önemli katkıları bulunan Türkmen halı uzmanı ICOC (International Conference on Oriental Carpets) Onur Genel Sekreteri Sayın Robert Pinner ile çalışmalarım sırasında gösterdiği yakın ilgiden dolayı hocam Doç. Dr. Sayın Zeki Sönmez'e teşekkürlerimi bildiririm. Bu arada konuyla ilgili araştırmalar süresince, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme özellikle büyük bir özveri ile yardımcı olan babam Ahmet Türkmen'e sonsuz şükranlarımı iletmek isterim. Ayrıca çalışma metninin düzenlenmesi ve yazımında içten bir özen gösteren Selma Arslan'a ve burada isimlerini tek tek sayamadığım, emeği geçen pek çok arkadaşıma da teşekkür ediyorum.

Mayıs, 1995

Nalan TÜRKMEN

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

SUMMARY.....	1 - 8
ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	9 - 13
I- GİRİŞ	14 - 38
1. Türkler'in Anayurdu ve Yayılma Sahaları	14
2. Türkmen (Oğuz) Adlarının Ortaya Çıkışı ve Anlamları	15 - 17
3. Türkmen (Oğuz) Tarihinin Anahatları	18 - 23
4. Tarihi Perspektif İçinde Türkmen Boylarının Yerleşimleri	24 - 35
4.1. Orta Asya'da Türkmen Boylarının Yerleşimi	24 - 31
4.2. Anadolu'da Türkmen Boylarının Yerleşimi	24 - 32
4.3. Türkmenistan Cumhuriyeti Sınırları İçinde Türkmen Boylarının Yerleşimi	35
5. Günümüz Türkmenleri'nin Yayılma Sahaları	36 - 38
II- GELENEKSEL TÜRKMEN HALILARI VE ÇADIRI	39 - 63
1. XVIII. - XIX. Yüzyıl Türkmen Halılarında Boylara Bağlı Olarak Gelişen Göl ve Kompozisyon Anlayışı	39 - 49
2. Türkmen Halılarında Malzeme ve Teknik	50 - 54
3. Türkmen Halılarında Renk Anlayışı	55 - 58
4. Türkmen Çadırı ve Tefriş Dokumaları	59 - 63
III- ANADOLU'DA TÜRKMEN HALICILIĞINA DAİR TARİHİ BELGELER	64 - 65
IV- ERKEN TARİHLİ ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARINA IŞIK TUTAN BAZI DOĞU TÜRKİSTAN VE ANADOLU DOKUMA ÖRNEKLERİ	66 - 69

	Sayfa No.
V- TÜRK ANADOLU HALILARI İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ BAĞLANTILAR	70 - 100
1. Anadolu Selçuklu Halıları İle Orta Asya Türkmen Halıları Arasındaki İlişkiler	70 - 72
2. XIV. Yüzyıl Türk Hayvan Figürlü Halıları ile Orta Asya Türkmen Halıları Arasındaki İlişkiler	73 - 84
3. XV. Yüzyıl Türk Geometrik Motifli Halılar ile Orta Asya Türkmen Halıları Arasındaki İlişkiler	85 - 100
3.1. Memling Tipi Göl Motifli Halı Örnekleri ile Orta Asya Türkmen Halıları Arasındaki Paralellikler	85 - 90
3.2. Holbein Tipi Halı Örnekleri ile Orta Asya Türkmen Halıları Arasındaki Paralellikler	91 - 100
VI- ERKEN OSMANLI DÖNEMİ HALILARI İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI KATALOĞU	101 - 268
VII- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	269 - 276
VIII. BİBLİYOGRAFYA	277 - 291
HARİTALAR	
DESEN, ÇİZİM VE RESİM ALTLARI	
DESENLER	
ÇİZİMLER	
RESİMLER	

SUMMARY

While some of the Turkmen people continued to inhabit Transoxania, Khorasan and the region as far as Mangışlak, some migrated to Anatolia. The histories of those who remained in Turkmenistan and those who moved into Asia Minor therefore took different courses.

The extensive and fertile pastures of Anatolia were ideal for nomadic existence, and this was a major factor behind the migratory flow into the region. Migration and settlement continued over several centuries, transforming Asia Minor into what was virtually a second Turkmen land. Historical sources record that twenty-three of the twenty-four Turkmen tribes and their related clans came to Anatolia, and that they played a significant role in the conquest and settlement of Anatolia, and the establishment of a united Turkish presence.

Common cultural and ethnic bonds of history, language, religion, art and customs exist between the Turkmen of Central Asia and Anatolia. The names of the tribes and clans to which the Turkmen who migrated to Anatolia belong, and the names of villages, towns, mountains and rivers in their Central Asian homelands, and the totem names of the clans were given to places where they settled in Anatolia, so there is another thread of continuity in place names.

The art of carpet weaving which developed in the lands where Turkish communities settled spread from Central Asia westwards under Seljuk Turkish domination from the eleventh century onwards. In other words, the Turkmen clans which migrated from the Asian steppes introduced the art of carpet weaving to the Near East.

Information gleaned from historical sources demonstrates that the Mongol invasions which commenced in 1219, the massacre of Ebûl Gazi Bahadır Han in the 17th century, and the policies of the Czarist regime in the nineteenth century all contributed to the destruction of carpets which can be dated prior to the eighteenth century with any certainty. As a result, the surviving carpets do not represent a sufficient time span to reveal the principal stages of Turkmen carpets.

Foremost among the examples which serve as evidence of motifs and compositions of early Turkmen carpets are the textiles discovered in the Pazırık tumuli, carpet fragments in Eastern Turkistan, remains of silk fabrics, and the carpets of Anatolia which represent a deep rooted weaving tradition. These examples are crucial for tracing the development of Turkmen carpets. For example, the weaving technique, style and form of the Pazırık carpet are similar to those of the Teke textiles of the Turkmen, and represent the earliest known use of the octagonal Turkmen göl motif.

Fragments of woollen textiles and silk cloth found in Eastern Turkistan provide fascinating clues to the development of design and composition in Central Asian Turkmen carpets. For instance, the symmetric pairs of birds reminiscent of heraldic devices used in the designs of these textiles occur in the *asmalık* of the Teke and Salor, and in those types of fourteenth century Anatolian carpets decorated with zoological figures.

The octagonal göls arranged in offset rows seen on another fabric fragment represents one of the fundamental features of composition in Turkmen carpets.

Anatolian carpets undoubtedly provide the most comprehensive information about the motifs, composition and technical characteristics of early Turkmen carpets. In particular, early Ottoman carpets are of vital importance in determining the general aspect and development of Turkmen carpets during the same period.

Prior to early Ottoman carpets the Anatolian Seljuk carpets which formed the first major link in the chain of Turkish carpet weaving from the thirteenth century to the present day, have close links with Central Asian Turkmen carpets. The infinite repetition found in Seljuk carpet compositions is another fundamental principle of Central Asian Turkmen carpet design. The large octagonal göl motifs in offset rows which occur on carpets and other small textiles made by many Turkmen clans appear in some Seljuk carpets. The decoration within these motifs which bear a strong resemblance to the clan göls of the Sarık and Yomut, share the same form with the diagonal motifs found in the borders of Teke carpets and *çuval*. As well as the octagonal göl motifs seen on the ground of Turkmen carpets, some of the border motifs recur in the borders of Seljuk carpets. For instance, the running dog of the Yomut, the *sarhalka* of the Kızılayak,

and the soldat are just a few of these.

The animal figures and composition of the earliest Ottoman carpets, the early fourteenth century successors to Seljuk carpets, are in some cases very similar to Central Asian Turkmen carpets. In this carpet group which first appears in depictions of carpets by European artists, the ground is divided into large or small squares containing octagons which frame birds, four legged animals with tails, single or two headed eagles in heraldic poses, animals standing face to face or back to back on either side of a stylised tree. In some examples, the geometric divisions are missing, instead the figures standing in line or offset rows. This type of composition which was popular in Anatolia was woven by the descendants of Turkmens who arrived in Anatolia in waves during the eleventh to thirteenth centuries.

The figures and compositions seen in early Ottoman carpets with zoological motifs were widely used by the Turkmen weavers. Those compositions in which birds or four legged animals with tails and horns stood with their heads aligned or in reverse positions flanking a stylised tree appear most frequently in the *alem* sections of Salor and Arabacı *asmalık* and *ensi*. This *alem* section in the form of a broad border along one side only of Turkmen textiles is termed the *öksüz su* (orphan border) in Anatolia. Stylised figures of birds in herringbone form, their wings spread out, widely used to decorate the *alem*, occur in some Anatolian kilims as well as Turkmen textiles of the Salor, Ersarı, Yomut and other clans. Other bird figures following one another in line in the *alem* bear a resemblance to the small animal figures used to fill the sections of octagonal shapes in the Crivelli carpets of western Anatolia. Indeed, more sophisticated examples of these bird figures appear as filling in some eighteenth century Bergama carpets. These animal figures in Crivelli carpets also closely resemble the "H" form *tavuk-muska* typical of Arabacı, Yomut, Ersarı *Çavuldur* textiles.

Another significant resemblance is the form shared by the Crivelli star, also known as the Crivelli *göl*, and the octagonal *göls* of Central Asian Turkmen textiles. In particular, the outlines of the octagons within the *göls* known by the same name on Turkmen *çuvals* and *torbas* (storage bags) are the same as the Crivelli stars. In addition both *göl* motif are used as repeat motifs. These close links suggest that the Crivelli star may well be a traditional Turkmen *göl*. When we remember that the Crivelli carpets were

woven by Turkmen clans with a strong weaving tradition living in western Anatolia in the seventeenth century, this possibility gains greater credence.

As in early Ottoman carpets with animal figures of the fifteenth century, some coarse Turkmen textiles feature large octagonal göls filled with bird figures scattered independently over the ground. For example, among textiles of the imreli Turkmen we find this type of figure and composition. In addition, the bird figures seen in some compositions of Turkmen *asmalık* display similarities of form with the bird figures on some Anatolian carpet fragments found in Fustat and dating from the fifteenth century. Similarly, the one or two headed heraldic eagles seen on fourteenth and fifteenth century Anatolian carpets are another significant animal figure occurring on Arabacı textiles.

Some of the göls, which are of considerable ethnographic importance since they are the clan symbol, forming the main element of Turkmen carpet design are formed of stylised birds and other fauna. For example, the *dirnak göl* which is the main göl of the Yomut appears in many Anatolian kilims as a column with an animal head. This göl which is an extension of the sequence of lozenges with rams' horns and appears in the carpets of the Ersarı Kızılayak, Çavuldur, Teke and other Turkmen carpets, was used frequently in early Anatolian carpets. In addition the eagle in the form of a stylised eagle seen on Imreli and Yomut carpets occurs on some fifteenth century Anatolian carpets. Moreover, the octagonal form of the göl is similar to the octagonal design on large-patterned Holbein carpets.

Carpets with geometric designs formed a parallel group to those with animal designs in fourteenth and fifteenth century Anatolia. Some of the motifs used in these geometric carpets clearly demonstrate the link between the carpets of the Anatolian and Central Asian Turkmen. The Memling göl termed *kirk boynuz* by the Central Asian Turkmen, is a motif of this sort. This motif, which was used over a very wide geographic area in Anatolia, from Izmir in the west to Erzurum in the east, was popular amongst many Turkmen clans, such as the Teke, Yomut, Salor, Kızılayak, Çavuldur and Sarık. In addition, it is recognised as a motif of Turkish origin used widely in Caucasian, Kazak, Uzbek and Persian carpets.

Some of these carpets with geometric designs are amongst the fragments of Anatolian carpets dating from the fifteenth century found at Fustat. These include examples which reflect the göl and composition of the Salor and Yomut Turkmen.

Striking links are visible in terms of both composition and göl between the Holbein carpets which mark the transition from the fifteenth century to the classic period in the sixteenth century and Turkmen carpets. Above all the composition of small-patterned Holbein carpets is conspicuous in its similarity to the composition of eighteenth century Central Asia Teke carpets. The composition of carpet designs among the Salor, Arabacı avuldur, Ersarı and other Turkmen carpets has the same basis. This composition shared by small-patterned Holbein carpets and those of Central Asian Turkmen origin features infinite repeat designs, for example.

The squared off ground which is typical of most small Holbein carpets features a row of octagons formed of bands whose contours are decorated with knots and one row of lozenges in offset alignment. The arrangement of major and secondary göls bearing the characteristic symbols of the clan and arranged in a series of offset rows, is the same as in small Holbein carpets and dominates the entire ground. The distinction between major and secondary göl which occurs in Turkmen carpets does not apply to small-patterned Holbein rugs, in which the lozenges and knotted octagons are motifs of equal value. The secondary göl Türkmen carpets, which is added as an alternative to the major göl is significant with respect to the enriched range of designs which it creates in Turkmen textiles.

The similarity between the Holbein group and Central Asian Latin carpets is not limited to composition, but is also manifested in motif. The quartering of motifs and colouring of the quarters in contrasting colours which is typical of small-patterned Holbeins is reminiscent of the major göls of the Teke Turkmen. The knotted octagonal motif suggestive of wreaths in small Holbein rugs has been extensively used in the keçeve patterned carpets of the Salor. Indeed, the appearance of small rosettes placed on each of the four sides of the octagons as in this type of Holbein rug is a noteworthy feature of some Salor textiles. Moreover, the octagonal göls of the large-patterned type III Holbein carpets, which include both large

and small-patterned carpets, also occur in Salor Turkmen carpets. Just as the Salor göl appears primarily in Ersarı , Teke and Sarık textiles, so it is featured in the textiles of the northwest Anatolian region from Bergama to Çanakkale. The fact that the Salor göl has travelled over such a broad geographic area is no surprise, since during the migration around the Caspian Sea from the ninth to the thirteenth centuries, while some of the Salor settled around the southern shores of the Caspian, others made their way to Anatolia or to northern Afghanistan. Even today, communities of the Salor clan can be found in Azerbaijan, Iran and Turkey.

As can be seen, the octagonal medallions on fourteenth or fifteenth century Anatolian carpets can be compared to their equivalents on Central Asian Turkmen carpets. Furthermore, filled examples in the form of secondary motifs on some sixteenth and seventeenth century Anatolian carpets can also be seen on carpets made by various Turkmen clans. Some auxiliary motifs in type III Holbein carpets, a category encompassing both large and patterned carpets, bear a close resemblance to the göl a secondary göl in Arabacı , Teke and Sark Türkmen textiles.

Another significant link between early Ottoman and Central Asian Turkmen carpets derives from the border decoration. For instance, the küff designs which are an ubiquitous feature of Holbein borders can be seen in some Teke carpets, on Salor ensi and small Yomut textiles. The chains of koçanak motifs set within stylised floral motifs framed by cartouches linked by lozenges with rams' horns stemming from each edge appears both in the borders of Holbein carpets and those of various Turkmen clans. The running dog motif believed to protect the ground which is a characteristic border design of Yomut carpets and the sarhalka motif seen on the borders of Kızılayak carpets occurs in the borders of many Anatolian carpets. Small versions of the soldat motifs seen on Sarık textiles decorate the borders of Central Anatolian carpets in particular. The soldat motifs which appear on Teke primarily, but also on almost every type of Turkmen textile, were widely used in Anatolia among the Kayseri Afşar, who termed them hayvan tutkacı. Meanwhile, the crescent motifs known as kurt ağzı (wolf's mouth) of the Musluca Turkmens of Anatolia was widely used on Yomut, Iğdır, Abdal, İmreli and Karadaşlı carpets.

In general the stylised bird and animal figures seen in Türkmen textiles can represent the clan totem or standard. Notably the double or

single headed heraldic eagles of Arabacı and Yomut textiles derive from the totem traditions of the Turkmen clans. The totem birds of each clan are members of the eagle family.

The emblems used by various Turkish clans in the past are known to have indicated different families. They were used on coins, official documents, standards, weapons and diverse artefacts. The Turkmen clans of Anatolia especially branded their livestock with these marks, carved them on their doors and even tombstones, and marked their clothes with them. They also wove them as motifs into their carpets and kilims, so that some of the geometrical designs appearing on carpets of predominantly geometrical design from the fourteenth century onwards in Anatolia may well be clan marks. This demonstrates that they are related to certain identification marks of the Central Asian Turkmen clans. The knotted octagonal motifs and lozenges filled with stylised floral patterns typical of the Holbein carpets may be imitations of clan symbols.

The göl which were originally symbols of clans lost their symbolic significance when a clan lost its independence and instead of being woven into carpets representing the clan, were used on less important textiles. From this we may conclude that the Crivelli, Memling and Holbein göls are actually clan emblems. As in many Central Asian traditions, their meanings may have been forgotten. In particular, it seems likely that the Crivelli and Memling göl were formerly the marks of clans which were assimilated. The semi-nomadic Turkmen carried their ancient symbols with them into Caucasia, Anatolia and Iran. If we assume that the Holbein göl originated in Anatolia, this, too, may once have been the mark of a Turkmen clan.

The motifs and compositions of carpets woven in Anatolia between the fourteenth and seventeenth centuries display a close resemblance to the Turkmen carpets woven between the eighteenth and early twentieth centuries. These similarities are the consequence of developments in the weaving traditions of the same clans. Various Turkmen clans which played leading roles in the conquest and settlement of Anatolia after migrating from Central Asia applied their traditional approach to motifs and compositions to the carpets they wove in their new homeland. Therefore we can easily identify the regions where Turkmen clans settled and continued their weaving tradition. The fact that the clans must have preserved their identities over the long time spans involved in the process of migration and

settlement in Anatolia is the foremost factor explaining this similarity. As a result, the widespread occurrence of the same style of motif and colour composition in the early carpets of central and western Anatolia can be attributed to the migration and settlement patterns of the Turkmen clans. Historical sources confirm that the Turkmen played a prominent role in the carpet weaving tradition of western Anatolia from the fourteenth century onwards. Famous travellers and geographers such as Marco Polo, Ibn Sa'id and Ibn Batuta, reported that the finest carpets were woven by the Turkmen people of Anatolia and that these were often sold to foreign merchants. For example, the small patterned Holbein carpets woven in western Anatolia are the work of weavers from the large Turkmen communities in this region at the time. In the course of this westward migration, some motifs and compositions underwent a degree of transformation. The motifs of early Ottoman carpets were often developed at the carpet weaving ateliers in Anatolian towns, so that they often vary from the earlier forms of Central Asian tradition. Yet despite this process of development the main elements survived, forming the foundation stones for the motifs of Anatolian carpets in later centuries.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Türkmenler'in en fazla değer verdikleri eşyaları; değişik ebatlarda dokunan, ve yarı göçebe yaşamlarıyla sembolik bir bağ kuran, her türlü ihtiyaçlarını karşılayan zengin dokuma çeşitleridir. Ancak şimdiye kadar, köklü bir dokuma geleneğine sahip olan Türkmenler'in, bu geleneklerini araştırma ve inceleme fırsatı pek bulunamamıştır. Türkmenistan Cumhuriyeti, 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmeden önce, 1924 yılından beri eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı federal bir Cumhuriyet idi. Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, yeni siyasal ve sosyal yapılanmalar sonucunda, yetmiş yıldır Türkiye ile olan kopukluğun giderilmesi amacıyla ekonomi, eğitim ve kültür alanında önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi iki ülke arasında, başta tarih olmak üzere dil, din, sanat, gelenek ve görenekler açısından kopması mümkün olmayan bağlar söz konusudur. Başka bir deyişle Orta Asya Türkmenleri ile Anadolu Türkmenleri arasında sağlam bir kültür birliği vardır.

Anadolu'nun fetih ve iskanında önemli rol oynayan Türkmen boylarının, Anadolu'ya göç etmesi sonucunda, beraberlerinde getirdikleri kültür değerleri, Anadolu'da da devam etmiştir. Nitekim bu durum, dokuma sanatında açıkça görülmektedir. Bu çerçevede araştırmanın amacı, Anadolu'ya gelerek zaman içinde büyük İmparatorluklar kurup, dünya tarihine damgasını vuran Türkmenler ile Türkmenistan'da kalan Türkmenler'in dokumalarındaki zengin motif ve kompozisyon anlayışı, geniş renk yelpazesi incelenerek, aralarındaki ilişkileri görsel malzemelerle açıklamaya çalışmaktır. Dönem olarak Erken Osmanlı Devri'nin alındığı bu çalışmada, konunun daha önce geniş bir perspektiften ele alınmayışı, yeterli kaynağın olmayışı ve özellikle ilginç bir nokta olarak değerlendirilmesi gereken, Anadolu'da bulunan hiç bir müzede Türkmen dokumalarına rastlanmayışı birtakım güçlüklerin doğmasına neden olmuştur. Çok zengin bir çeşitlilik gösteren Türkmen dokumaları konusundaki eksikliklerin bir bölümü, ilk olarak 17-22 Haziran 1993 tarihinde Hamburg ve Berlin'de gerçekleştirilen 7. Milletlerarası Doğu Halıları Kongresi'nin (The 7th International Conference on Oriental Carpets) bünyesinde tertip edilen, zengin halı sergileri ile giderilmeye çalışılmıştır. Kongre esnasında Hamburg'da beş, Berlin'de dört adet olmak üzere, toplam dokuz sergi açılmıştır. Bunlardan ayrı olarak 7. ICOC Halı Kongresi'nin paralelinde düzenlenen halı fuarı da, konumuza ait çeşitli

Türkmen boylarının ve bölgesel Anadolu halılarının, teknik analizlerini gerçekleştirebilme imkanı bulabildiğimiz önemli bir etkinlik olmuştur. Bunlardan Hamburg Entografya Müzesi'nde (Museum für Völkerkunde, Hamburg) "Çölde açan çiçek gibi", şiirsel bir başlıkla adlandırılan Türkmen sergisi, Almanya, İngiltere ve Danimarka'daki özel koleksiyonların yanı sıra, Münih, Hamburg ve Berlin'deki halı müzelerinden alınan parçalarla düzenlenmişti. Türkmen halı ve diğer kalın dokuma ürünlerinin bir araya getirilmesinden oluşturulan bu sergide, asıl ağırlığı Teke ve Yomutlar'a ait halılar meydana getirmekteydi. Bu boyların dışında Salor, Ersarı, Kızılayak ve Sarık gibi, diğer Türkmen boylarının dokumalarına da rastlamak mümkün olmuştur. Ayrıca Türkmen yaşamında fonksiyonlarına göre çeşitlilik kazanan dokumaların en güzel örneklerinin kullanılarak tefriş edildiği Türkmen çadırı da, serginin en ilginç düzenlemesini oluşturmaktaydı.

Kongre nedeniyle Hamburg'da açılan bir diğer sergi de, Heinrich Kirchheim'in koleksiyonundan meydana getirilen "Orient Stars Sergisi" idi. XIII. yüzyıl Selçuklu halılarından XIX. yüzyıl bölgesel Anadolu halılarına kadar halı sanatımızın benzersiz örneklerinin yer aldığı bu sergi, özellikle araştırmamızın ana bölümlerini meydana getiren ve Türkmen halıları ile önemli bağlantıların kurulmasında yardımcı olan, hayvan figürlü örnekler ile Memling göllü Anadolu halılarının çok değişik çeşitlerini kapsamaktadır.

Türkmen halıları konusunda Berlin Etnografya Müzesi'nde (Museum für Völkerkunde, Berlin) açılan ve Willi Rickmar Rickmers'in (1873-1965) Koleksiyonu'ndaki Türkmen kalın dokumalarından oluşturulan sergi de; Teke, Yomut, Salor, Sarık, Ersarı ve Kızılayak gibi çeşitli Türkmen boylarının dokuma sanatının en güzel parçalarını meydana getirmesi açısından ayrı bir önem taşımaktaydı. Çalışmanın katalog bölümünde, "Orient Stars ve Rickmers Koleksiyonlarındaki" bölgesel Anadolu ve Türkmen halı örnekleri yer almaktadır.

Bu arada yine çalışmamızın bir diğer bölümünü oluşturan ve Erken Osmanlı halı sanatının XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl klasik döneme geçişi hazırlayan Holbein halılarının değişik örneklerini de, Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde (Museum für Islamische Kunst, Berlin) inceleme fırsatı bulunmuştur.

7. ICOC Halı Kongresi nedeniyle Hamburg ve Berlin'de tertip edilen bu sergiler, araştırmamız için önemli kaynak teşkil etmiştir. Bir diğer önemli kaynak ise hiç kuşkusuz Türkmenistan'daki halı ve etnografya müzeleridir. Geleneksel Türkmen dokumacılığını yerinde görmek, incelemek ve gerekli malzemenin temin edilebilmesi amacıyla, 21-28 Ağustos 1994 tarihleri arasında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a gidilmiştir. Türkmenistan'ın geleneksel dokuma kültürlerinin devamı ve gelişmesi konusunda ne kadar hassas olduklarını, bağımsız olarak kurdukları Halı Bakanlığı'ndan (Turkmenkhalybirlashik) anlayabilmek mümkündür. Aşkabat Müzeleri'nde gerekli araştırma ve incelemenin gerçekleştirilip, fotoğraf çekilmesi konusunda bizzat yardımcı olan Halı Bakanı Sayın Agamurad Ahmedov ve yardımcısı Sayın Karaceva Gulya Hangeldiyevna, çalışmalarımız esnasında büyük bir Türkmen Halı Müzesi'ni, bağımsızlık günü olan 27 Ekim 1994 tarihinde açma hazırlıkları içindeydiler. Ünlü Türkmen halı uzmanı V.G. Moshkova'nın koleksiyonundaki halılardan meydana getirilen bu müze, hemen hemen bütün Türkmen boylarının en karakteristik dokuma parçalarını içermektedir. Aynı Müze'den Sayın Halı Bakanı'nın izinleriyle, 14-17 Ekim 1994 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen II. Milletlerarası Türk ve Orta Asya Halıcılığı Kongresi'nin bünyesinde ilk kez tertip edilen "Orta Asya Halı Sergisi"nde teşhir edilmek üzere çeşitli boylara ait halılar seçilmiştir. Dolayısıyla bu müze ile birlikte, Türkmenistan Milli Sanat ve Etnografya Müzesi, çalışmalarımızın en önemli dökümanlarının toplandığı müzeler olmuştur. Özellikle Türkmenistan Milli Sanat ve Etnografya Müzesi Müdürü Sayın Agabay Atagarryev ve Türkmenistan Halı Müzesi Müdürü Sayın Tuvak Bibbi'nin bizzat göstermiş oldukları yakın ilgi ve yardımlar sayesinde, Türkmen halıcılığının en karakteristik örneklerini görüntüleyebilmek imkanı bulunmuştur.

Çalışma için gerekli olan görsel malzemeler yukarıda adı geçen müzelerden temin edildiği gibi, İstanbul ve Konya müzelerinden de sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili kitap ve dergilerden de fotoğraf çekimi yapılmıştır. Araştırmanın "Erken Dönem Osmanlı Halıları ile Orta Asya Türkmen Halıları Kataloğu"nda yer alan bu halıların teknik analizlerinin tam olarak yapılmasına gayret gösterilmişse de özellikle Aşkabat müzelerindeki örneklerde, yazım dili olarak halen Rusça'nın kullanılması, envanter işleminde güçlük çıkarmıştır. Katalogda yer alan dokumaların bazılarının teknik analizleri, çeşitli kaynaklarca yayınlanmış olduğu için, bibliyografik künyeleri verilmek suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın giriş bölümünde, Türkmen (Oğuz) tarihi hakkında kısaca bilgi verilirken, kavmî ve siyasi bir teşekkül olan boy sisteminin Türkmen tarihinde taşıdığı önem vurgulanmıştır. Tarihi perspektif içinde Türkmen boylarının yerleşim bölgeleri, mahalli yer değiştirmeleri, haritalarla birlikte izah edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü, geleneksel Türkmen halıcılığının genel tanıtımına ayrılmıştır. Tarihi süreç içerisinde Türkmen boylarının büyük bir bölümü, halı dokumacılığı ile uğraşmışlardır. Araştırmanın konu ve kapsamı doğrultusunda, bu Türkmen boyları arasında en karakteristik halı dokuyan ve bu nedenle dünya halı literatüründe en çok tanınan boyların dokumaları seçilerek, motif, kompozisyon, teknik ve renk açısından özlü bilgiler vermeye gayret edilmiştir. Özellikle her bir Türkmen boyunun belirleyici unsuru olan ve boyların tarihsel izlerini takip etmemizi sağlayan göl motifleri üzerinde durularak, konuyla ilgili desenler verilmiştir. Ayrıca Türkmen halılarının temel taşlarını meydana getiren, boy göllerinin geçirdikleri değişimler ve genel kompozisyon düzeni içinde kullanım şekilleri resimlerle açıklanmıştır. Yine bu bölümde, iki temel düğüm çeşidi ve bunların değişik varyasyonları çizimlerle belirtilerek, her Türkmen boyunun kendine özgü düğüm çeşitleri ve yoğunluğu hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkmen halılarında, boylara göre değişiklik göstererek, ayırt edici bir özellik taşıyan renk anlayışına da değinilmiştir. Aynı bölümde altı bozkır kültürüne mensup, yarı göçebe Türkmen topluluklarının yaşam biçimleri ile halı dokuma sanatının çıkış nedenleri arasındaki ilişkiler de açıklanarak, Orta Asya Türkmen çadırının genel kompozisyonu ve tefriş dokumaları hakkında açıklamalar da bulunulmuştur. Fonksiyonlarına göre zengin bir çeşitlilik gösteren tefriş malzemeleri, resimlerle kısaca tanıtılmıştır. Tefriş dokumaları, Türkmenler'in kendilerine özgü şiveleri ile bilinmelerine karşılık, bazı yabancı araştırmacılar tarafından oldukça değişik bir biçimde telaffuz edilip, literatüre yanlış olarak geçirilmiştir. Bu çalışmada tefriş dokumalarının adları, Türkmençeye sadık kalınarak, olduğu gibi belirtilmiştir.

Türkmenler'in Anadolu'da halı dokumalarına dair en eski tarihi bilgilerin verildiği üçüncü bölümde, ünlü seyyah ve coğrafyacılar'ın konuyla ilgili gözlemlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, XVIII. yüzyıl öncesine tarihlendirilebilecek Orta Asya Türkmen halı örnekleri mevcut olmadığı için, bunların eski desen ve kompozisyonları konusunda önemli ölçüde yardımcı olan, Doğu Türkistan'daki Turfan, Lou-lan ve Astana'da bulunan dokuma parçaları ile Anadolu'daki Selçuklu ve Erken Osmanlı halıları hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur.

Anadolu Türk halıları ile Orta Asya Türkmen halıları arasındaki bağlantıların incelendiği beşinci bölümden itibaren, iki Türkmen dünyasının dokumalarında görülen paralellikler incelenmiştir. Araştırmanın katalog bölümünde konuyla ilgili XIV., XV. ve XVI. yüzyıllara tarihlendirilen Türk halıları ile Salor, Teke, Sarık, Ersarı, Kızılayak ve Arabacı gibi çeşitli Türkmen boylarına ait halıların teknik analizleri gerçekleştirilmiştir.

Halı sanatının önemli bir halkasını oluşturan Erken Osmanlı Dönemi halıları ile Orta Asya Türkmen halıları arasındaki ilişkilerin ele alındığı bu çalışma, mümkün olduğu kadar resim, desen ve haritalarla bir bütünlük halinde verilmeye gayret edilmiştir.

I- GİRİŞ

1. TÜRKLER'İN ANAYURDU VE YAYILMA SAHALARI

Türkler'in göçlerden önce yaşadıkları toprakların nereleri olduğu konusunda çeşitli görüşler olmasına karşılık, ilim adamları, uğraştıkları dallara göre bir sonuca ulaşmışlardır. Çin kayıtlarına dayanan tarihçiler, Türkler'in anayurdunu Altay Dağları olarak kabul ederken; etnologlar, İç Asya'nın kuzey kesimlerini; antropologlar Tanrı dağları arasını; sanat tarihçileri, kuzeybatı Asya sahalarını esas almışlardır. Bazı kültür tarihçileri de, Baykal Gölü'nün güneybatısını ya da Altaylar-Kırgız bozkırları arasını, Türkler'in anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir ¹. Genel olarak bütün bunlardan anayurdun coğrafi sınırlarını çizebilmek mümkün olsa da, Türkler'in en erken devirlerden itibaren geniş bir sahaya yayılmaları nedeniyle sadece bir bölgenin belirtilmesi oldukça güçtür. Fakat yapılan dil araştırmaları, asıl anayurdun Altay-Ural dağları arası ve hatta Hazar Denizi'nin kuzey ve kuzeydoğu bozkırları olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Türkler'in en eski tarihlerinden itibaren anayurttan ayrılmaları, binlerce yıl sürmüştür. Milattan önce ve sonra gerçekleştirilen Türk göçlerine katılan Oğuzlar, IX. yüzyılda Orhun Bölgesi'nden Seyhun Nehri kıyılarına, daha sonra da Maver'ün-nehr üzerinden İran'a ve Anadolu'ya göç etmişlerdir ². Bu göçe katılmayan Oğuz boylarının bir bölümü de, Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında yaşamaya devam etmişlerdir.

---

¹ İbrahim Kafesoğlu, "Türk adı, Türk soyu, Türkler'in anayurdu ve yayılmaları", *Türk Dünyası El Kitabı*, S.I, S.A5, Ankara, 1976, s.693.

² İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., s.694.

2.TÜRKMEN (OĞUZ) ADLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE ANLAMLARI

Bilindiği gibi, XI. yüzyılda Yakınoğu'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurarak Ortaçağ siyasi ve kültür tarihinde çok önemli bir rol oynayan Türk boylarına sadece "Oğuz" değil "Türkmen" de denilmektedir.

Reşîded-din, Oğuzlar'a verilen "Türkmen" adının eski devirlerde var olmadığını, bütün Türk kolları "şekil ve lehçe" açısından birbirlerine yakın olsa da, her ülkenin iklim şartlarına bağlı olarak "görünüş, sima ve lehçelerinde" bazı farklılıklar meydana geldiğini ve Oğuzlar'ın bütün dünyaya yayıldıklarından bahsetmektedir. Kendi ülkelerinden Maverâ'ün-nehr'e ve İran'a gelen Oğuzlar'ın, bu bölgelerde çoğalıp giderek Tacikler'e benzediğinden dolayı, İranlılar tarafından Oğuzlar'a Türkmen yani "Türk-mânend (Türk gibi) adını verdiklerini ifade etmektedir ³ .

XI. yüzyılın ünlü müellifi Kaşgarlı Mahmud, "Türkmen" kelimesini ilk olarak Türkolojinin temel eseri olarak nitelendirilen Divanü Lûgat-it-Türk adlı eserinde açıklamaktadır. Kaşgarlı, konuyla ilgili bir efsaneden söz ederek, Büyük İskender'in Türk yurtlarına yöneldiği sırada, Balasagun'da yaşayan Türk hükümdarlarının doğuya çekilmesiyle orada yalnız yirmiiki kişinin kaldığını ve bunların Oğuz boylarını oluşturduğunu aktarmaktadır. İki kişinin katılmasıyla yirmidörde yükselen bu şahısların üzerinde Türk belgeleri olup, İskender tarafından Farsça "türmânend" (Türke benzer) denmiş ve böylece Türkmen adı doğmuştur ⁴ .

Türk Tarih literatürü, Türkmen ve Oğuz kelimelerini belirli bir Türk boyunun iki ayrı adından ibaret olduğunu kabul etmiştir. Nemeth, Türkmenler'in eski adları "Oğuz" yerine "Türkmen" adını aldıklarını, hatta XII. yüzyılın başlarında Oğuz ve Türkmen adlarını beraber kullandıklarını ifade etmiştir. V. Minorsky, Oğuzlar'ın genellikle Türkmen adı ile tanındıklarını bir eserinde belirtmiştir. Pritsakda bir bölüm Türkler'in Türkmen ya da Oğuz adları ile göründüklerini, ayrıca "Oğuz Yabgusu" Devleti'nin Oğuz ve

³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s.382.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çev.: Besim Atalay), C.III, Ankara, 1986, s.412-415.

Türkmen gibi çift adla bir siyasi birlik teşkil ettiklerini öne sürmüştür ⁵ . Kaşgarlı, da "Oğuz Türkmenleri" veya "Türkmen Oğuzlar" tabirlerini çok sık kullanmıştır ⁶ .

Fuad Köprülü'nün Divanü Lûgat-it - Türk'e dayanarak belirttiği görüşler, ülkemizde klasik bir değer kazanmıştır. Köprülü, Türkmen kelimesinin, Oğuzlar'dan Müslüman olan gruplara verildiğinden söz etmektedir. X. yüzyılın ikinci yarısında Türkmenler'den bahseden ilk İslam müellifi El-Mukaddesî, Türkmenler'i İslamiyeti kabul etmiş kitleler olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte Kafesoğlu, Oğuzlar'ın İslamiyeti kabul etmekle Türkmen adını aldıkları görüşünü tatminkâr bulmayarak, din değiştirmenin aynı zamanda isim değiştirmeyi gerektirmediğini öne sürmüştür. Ona göre böyle bir eğilim olsaydı, "daha sonra İslamiyete giren Oğuzlar'ında yeni bir ad almaları ya da Müslüman soydaşları gibi Türkmen diye anılmaları gerekirdi". Ayrıca Kafesoğlu, Türkmen adının eski bir siyasi topluluğun adı olduğunu, Oğuzlar'ın İslamiyeti kabul etmeden önce dahi, siyasi bir tabir olarak kullanıldığını, Oğuzlar ve Karluklar'ın da bu siyasi topluluğa girdiklerini ifade etmiştir ⁷ . Diğer taraftan, Türkmen adında olduğu gibi, Müslüman olan Kuman, Karaman, Ataman ve Kölemenler'in adlarında görülen -man, -men ekleri, Müslüman Türkler'in adlarının sonuna, o devirde eklendiği iddiaları da vardır ⁸ .

Bugün Türkmen kelimesi, dar anlamda başta Türkmenistan Cumhuriyeti olmak üzere İran, Afganistan, Irak, Suriye ve Anadolu'daki bazı Türk boylarına mensup gruplar için kullanılmaktadır.

Eski müellifler, Türkmen kelimesinin anlamını araştırmalarına rağmen, "Oğuz" adı üzerinde pek durmamışlardır. Bilindiği gibi Oğuz, çok eski tarihlerde yaşamış bir Türk büyüğünün adıdır. Bu Türk büyüğünün bayrağı altında toplanan Türkler'e de Oğuzlar denmiştir. Oğuz kelimesi ilk olarak, VIII. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan Göktürk kitabelerinde yer almaktadır ⁹ .

⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen adı, manası ve mahiyeti", Jean Deny Armağanı, S.173, Ankara, 1958, s.127-128.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., Ankara, 1958, s.132.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., Ankara, 1958, s.128-130.; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1992, s.7.

⁸ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul, 1993, s.13.

⁹ Mehmet Saray, a.g.e., s.13.

Günümüz müelliflerinden J. Marquart, Oğuz'un, Ok+uz kelimelerinden meydana geldiğini, ok "ok", uz da "adam" demek olduğunu ve böylece "oğuz oklu adamlar" manasını taşıdığını ileri sürmüştür ¹⁰ . Türkçe'de adam manasına gelen "uz" şeklinde bir kelime olmadığından, Marquart'ın bu görüşü ilim çevreleri tarafından kabul edilmemiştir. D.Sinor ise Oğuz kelimesini "Öküz" kelimesi ile ilgili bularak, taharon A okus'dan veya toharca B Öküs'den, Türkçe'ye öküz biçiminde geçerek günümüze kadar bu şekilde gelmiş olduğunu ileri sürmüştür.

Bazin'de Oğuzlar'ın "tosun" manasını taşıdığını belirtmesine rağmen, Türkiye türkçesinde ve hatta diğer Türk lehçelerinde tosun anlamında kullanılan Oğuz biçiminde bir kelime yoktur ¹¹ . Oğuz'un "oğuş" dan geldiğini savunan Hamilton'un tezi de çürütülmüştür. Zira "oğuş" kelimesi, Göktürk Kitabeleri'nde Oğuz kelimesi ile aynı cümle içerisinde kullanılmış olup, kelime olarak akraba ve aile manasını taşımaktadır ¹² .

Ünlü Macar bilgini Nemeth'in görüşü ise, çeşitli görüşler içerisinde gerçeğe en yakını kabul edilmiştir. Ona göre Oğuz kelimesi "Ok-uz" şeklindedir. "Ok" boy, oymak kabile anlamında iken, "uz" çoğul ekidir. Bunlardan hareket ederek Oğuz "kabileler" anlamına gelmektedir ¹³ . Oğuz boylarının düzeni de bunu ispat etmektedir. Fakat Nemeth'in bu görüşüne, k'nın ünlü başlayan bir ekle birleştiği takdirde g'ye dönmediği ifade edilerek, itiraz edilmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren de Oğuzlar'a her yerde Türkmen denilmeye başlanmıştır.

¹⁰ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, İstanbul, 1992, s.13.

¹¹ Faruk Sümer, a.g.e., s.1.

¹² Faruk Sümer, a.g.e., s.14.

¹³ Hüseyin Namık Orkun, **Oğuzlar'a Dair**, Ankara, 1935, s.4-5.; Osman Turan, "Eski Türkler'de okun hukukî bir sembol olarak kullanılması", **Bölleten**, C.IX. S.35, Ankara, 1945, s.316.

3. TÜRKMEN (OĞUZ) TARİHİNİN ANAHLATLARI

Oğuzlar, X. yüzyılın ilk yarısında Hazar Denizi'nden, "Ögüz" dedikleri Seyhun Irmağı'nın orta yatağında bulunan Fârâb (XI. yüzyıldaki Türkçe adı Karaçuk) ve Isfıcab yörelerine kadar uzanan bölge ile bu ırmağın kuzeyinde yer alan bozkırlarda yaşamışlardır ¹⁴ . Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Oğuz ülkesi, batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanıyordu. Oğuzlar, X. yüzyılın başlarında o zamana kadar meskûn olmayan Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki Siyâh-Kûh (Kara-Dağ) yarımadası olarak bilinen yarımadaı, önce işgal sonra iskan etmişlerdir. Bu olaydan sonra bu yarımadaı Mangışlak adını vermişlerdir. Oğuz ülkesi, güneyde İslam ülkeleri ile sınırlıdır. Güneybatıda, başka bir deyişle Harizm ülkesinde sınır, Curcan (Gürgenç) ile özellikle bu şehrin kuzeybatısında yer alan Cit kasabasından başlıyordu. Ceyhun (Amu Derya) ile Seyhun (Sir Derya) ırmakları arasında kalan ve verimli bir bölge olan Mâvera'ün-nehr bölgesindeki sınır ise Buhara'nın kuzeyindeki çölden başlayıp, Isfıcab bölgesine kadar dayanıyordu. Müslümanlar'ın Oğuzlar'a karşı sınır şehri ise Seyhun ırmağının sol kıyısında ve Karaçuk Dağları'nın eteğinde bulunan Savran'dı. Oğuz ülkesinin kuzey sınırını ise, X. yüzyılın ünlü coğrafyacılarından İstahrî'nin ifadesine göre, İtil Irmağı oluşturmaktaydı. Özellikle adı geçen bu bölgelerden Mâvera'ün-nehr bölgesi, uzun tarihi seyri içinde ilk çağlardan itibaren Asya'nın iç kısımlarından gelen yarı göçebe Türk boylarının konup göçtüğü geniş ve önemli bir yerleşim bölgesi idi. Bu nedenle tarihin çeşitli devirlerinde Türk varlığının ve etkisinin altında kalan bu geniş topraklar, sadece yarı göçebe Türk boylarının gelip yerleştiği bölgeler olarak kalmamıştır. Aynı zamanda birçok Türk devletine yurt vazifesi görmüş, hatta devlet temellerinin oturduğu sağlam bir zemin oluşturmuştur ¹⁵ .

İslam coğrafyacılarının "Oğuz Çölü", Oğuzlar'ın ise "Kara Kum" olarak adlandırdıkları Aşağı Seyhun ile Aral'ın kuzeyindeki çöl bölgesi, Oğuzlar'ın başlıca yaylaklarını meydana getirmekteydi ¹⁶ . XI. yüzyıldan itibaren giderek önem kazanan ve güneyde Buhara'ya kadar ulaşan "Kızıl Kum" ise

¹⁴ Faruk Sümer, a.g.e., s.46.

¹⁵ Zekeriya Kitapçı, Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya, 1989, s.48.

¹⁶ Faruk Sümer, a.g.e., s.47-48.

Kıpçaklar'ın baskısı nedeni ile Oğuzlar'ın devamlı olarak oturdukları bir yurt haline gelmişti. Özellikle X. yüzyıldan itibaren Oğuzlar'ın en önemli yurtlarından biri olan Mangışlak ve Balkan bölgeleri, verimsiz ve kuytu olmaları nedeniyle burada yaşayan Oğuzlar, varlıklarını koruyarak, bugünkü Türmenistan Türkleri'nin atalarını oluşturmuştur.

Oğuzlar'ın doğudan yani Çu ve Talas bölgelerinden, yeni yurtları olan Aşağı Seyhun bölgelerine ne zaman geldikleri ise kesin olarak bilinmemektedir. Horasanlı bir tarihçi, Oğuzlar'ın Aşağı Seyhun boylarına, Halife el-Mehdî zamanında (VIII. yüzyılın sonları) geldiklerini belirtmiştir. Oğuzlar'dan önce bu bölgede, büyük olasılıkla Peçenekler yaşamaktaydı. Oğuzlar'ın saldırıları sonucunda yeniden Peçenekler'in bir kısmı Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara göç ederken, bir kısmı da Oğuzlar'a katılmak suretiyle kendi yurtlarında kalmayı tercih etmişlerdi. Oğuzlar'ın Peçenek boyunu oluşturanlar da bunlardır ¹⁷ .

Oğuz eli'nin büyük bir bölümü, X. yüzyılın başlarında yarı göçebe yaşam tarzını sürdürüyorlardı. Baharda, kuzeydeki Kara Kum'a, Cim Irmağı'na doğru kuzeybatı'daki yaylalara, Aral ile Buzaçı ve Mangışlak arasındaki bölgelere giderken, kışın da genellikle Aşağı Seyhun boylarına geri dönüyorlardı. Savran'ın alt taraflarında yer alan Seyhun Irmağı'na bir fersah uzaklıktaki Yenikent adlı şehir ise Oğuz hükümdarları olan yabguların kışlık oturma yeri idi ¹⁸ . Göktürkler zamanında mevcut olan "yabgu" ünvanı, hakandan sonra gelen bir rütbe karşılığında kullanılıyordu. Oğuz Devleti, boy beylerinin aracılığı ile feodal bir bağla "yabgu"ya bağlı bir boylar birliğinden meydana geliyordu. Yabgunun otoritesi, boy beylerine göre, biraz daha zayıfıdı. Bunlar sık sık bir araya gelerek il ve yurt işlerini tartışıyorlardı. İbn Fazlan, kaynaklarda Oğuzlar'ın aristokratik bir siyasi kuruluşa sahip olduklarını belirtmiştir ¹⁹ .

Türkmenler'in temel geçim kaynakları hayvancılık olmasına karşılık, coğrafi ve siyasi şartlar nedeni ile çiftçilik de yapmışlardır ²⁰ . Harizm'den

¹⁷ Faruk Sümer, a.g.e., s.49-50.

¹⁸ V.V. Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990, s.192-193.

¹⁹ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ankara, 1965, s.34.

²⁰ Halil İnalçık, **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, London, 1973, s.128.

İtil bölgesine giden en önemli ticaret yolu, Oğuz yurdundan geçmekteydi. Faal olarak ticaret ile uğraşmasalar bile, milletlerarası kervan yollarında ticaretin düzgün yürümesi için, bazı bölgelerde taşımacılık yapmışlar ve güvenliği sağlamakla sorumlu olmuşlardır. Türkmenler büyük hayvan sürülerine sahip olduklarından, devletler ve kişiler yüklerini taşımak amacıyla Türkmen aşiretlerinden yüzlerce deve, at ve eşek kiralar ve onlar da bu yolculukta hayvanlarına rehberlik ederlerdi ²¹ .

X. yüzyıldan itibaren ekonomik yaşam, Orta ve Aşağı Seyhun bölgelerinde gittikçe gelişerek, XIII. yüzyılın başlarında yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Dolayısıyla bunun doğal bir sonucu olarak, şehir hayatı gelişmiş ve yeni yerleşim merkezleri kurulmuştur.

Bereketli topraklardan meydana gelmiş Karaçuk Dağları bölgesinde Savran (Sepren), Suğnak Karnak, Karaçuk ve Sitkün (Süt-Kend) gibi Oğuz şehirleri yer almaktaydı. Kaşgarlı Mahmud'un belirttiği bu şehirlerden ayrı olarak, daha sonraları kurulmuş Oğuz şehirleri de vardır. Sözü edilen bütün bu Oğuz şehirlerini, Seyhun'un akış doğrultusunda sıra ile verildiğinde "Süt-Kent, Yesi, Karaçuk, Savran, Suğnak, Öz Kent, Barçınlıg Kent, Aşnas, Cend, Yeni Kent" ²² gibi önemli merkezlerin bulunduğu dikkat çekmektedir (Harita 1).

Bu Oğuz şehirlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar esnasında, zengin bir kültür birikimi olduğu ortaya çıkmıştır. Kalabalık, mamur ve canlı olan bu Oğuz şehirleri, yerleşik yaşamda önemli bir aşamaydı. Göçebe Oğuzlar, bu şehirlerde yaşayan eldaşlarına "tembel" anlamına gelen "yatuk" kelimesini kullanıyorlardı. 1219 yılında başlayan Mogol akınları nedeniyle bu şehirler yakılıp yıkılarak, yerleşik hayattan giderek uzaklaşmış, göçebelik hakim olmuştu ²³ .

Daha sonra Oğuzlar'ın büyük bir bölümünün yerleşik yaşama geçmesinde, İslamlığı kabul etmelerinin büyük rolü olmuştur. Tarihi kaynaklar, Fârâb (Karuçuk), Şaş (Taş Kend) ve Kencede arasında X. yüzyılın ilk çeyreğinde Oğuzlar'dan ve Karluklar'dan İslamiyeti kabul etmiş,

²¹ Halil İnalçık, a.g.e., s.146.

²² Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, İstanbul, 1984, s.99-101.; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984, s.338-340.

²³ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1984, s.101.

yaklaşık 1000 çadırılık, bir topluluktan söz etmektedir ²⁴ .

Türk kavimleri arasında ilk olarak müslümanlığı kabul edenler, Balasagun ile Talas'ın doğusunda yer alan ve Mirki kasabasının civarında yaşayan Türkmenler'dir. Bunlar X. yüzyılın birinci yarısında İslamiyeti kabul etmişlerdir. X. yüzyılın ortalarında Talas, Sayram, Salçı, Atlıh ve Sir Derya'nın aşağı istikametinde bulunan Süt-kend, Sabran şehirleri müslüman olurken, Oğuz yabgusunun idaresinde bulunan Cend ve Yenikent şehirlerinde halkın bir bölümü Müslüman olmuştu ²⁵ .

Mâvera'ün-nehr Müslümanları, Oğuzlar'dan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayri Müslüm kardeşlerinden ayırtmak için "Türkmen" adını vermişlerdi. Ayrıca Orta Asya'da ilk kez Müslümanlığı kabul eden Türk kavmi Türkmenler olduğu için, Mâvera ün-nehr Müslümanları arasında Türkmen adı "Müslüman Türk" şeklinde özel bir anlamda bile kullanılmaya başlandı ²⁶ . Sonunda Oğuzlar'dan da Müslüman olan zümrelere Türkmen denildi. Oğuzlar, kendilerine Müslümanlar tarafından verilen "Türkmen" adını uzun bir süre benimsememişlerdi. Fakat XIII. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen Oğuz'un yerini alarak, her yerde kullanılmaya başlandı.

Yeni yönetimlerin iktidara gelmeleri ya da iktidardan düşmeleri, Türkmenler üzerinde herhangi bir etki yapmamışsa da, zaman zaman kendi fiziki ya da siyasi güçlerini kullanmak suretiyle İslam tarihinin akışını önemli ölçüde etkilemişlerdir. Örneğin, XI. yüzyılda kendileri gibi Türk olan Selçuklular'ın, İran ve Anadolu'nun büyük kısmını fethetmelerinde çok önemli rol oynamışlardır. Özellikle Yakındoğu'da yaşayan Türkmenler, yarı göçebe yaşamlarını koruyabilmek için merkezi hükümet sistemlerini devamlı olarak reddetmişlerdir. Yaşadıkları ülkeleri yöneten İslam hanedanlarından bağımsız kalma istekleri her zaman vardı. Bunlar bazı inançları benimsemiş olsalar bile onları boy adetleri ve şaman inançları ile yoğurarak değiştirmişlerdir ²⁷ .

²⁴ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.59.

²⁵ Osman Turan, a.g.e., Ankara, 1965, s.36.

²⁶ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.60.

²⁷ Louise W. Mackie, "Türkmen Carpet weavings in historical perspective", **Türkmen-Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s.15-16.

Türkler'in en savaşçı eli olarak bilinen Türkmenler'in Selçuklu Devleti'ni kurması, bir dönüm noktası olmuştur. Bu devletin kurulması ile birlikte İslam'ın siyasi egemenliği Türkmenler'in eline geçerek, Anadolu ve komşu ülkeler, onların yurdu haline gelmiştir. Bunlar özellikle X. yüzyılın başlarından itibaren siyasi açıdan zayıflayan Yakındoğu İslam dünyasının düştüğü durumdan faydalanmış, giderek ilerleyen Bizans'ı durdurmuşlardır. Bu devletin asıl dayanağı olan Küçük Asya'yı da fethetmek suretiyle yıkılmasına neden olmuşlardır ²⁸ .

Türkmenler, Yakın ve Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla, iktidardaki İslam hanedanları ile zaman zaman yaptıkları anlaşmalara ek olarak, iki hanedan da kurmuşlardır. 1389-1468 yılları arasında Kara-Koyunlular, 1378-1502 yılları arasında da Ak-Koyunlular iktidar olmuştur. XIV. yüzyılın başlarında Kara-Koyunlu Türkmen grupları Yıva, Yazır, Döğer, Avşar gibi Oğuz boylarını içermekte olup, Baharlu, Karahunlu, Hacılı, Bozdoğan gibi çeşitli toplulukları oluşturuyordu. XIV. yüzyılın sonlarına doğru ise Erzurum, Erciş ve Musul dolaylarında Kara-Koyunlu birliği meydana gelmişti ²⁹ . Diyarbakır taraflarını yurt tutan Ak-Koyunlu Türkmenleri ise ilk etapta Bayındır, Döğer, Bayat, Cepni gibi Türkmen boylarının parçalarından meydana gelmişken, sonraları İnallu, Bayramlı, Hacılı ve Musullu gibi grupları da içine alarak kuvvet kazanmışlardır. Böylece XIV. yüzyılın ortalarında müstakil bir birlik olarak tarih sahnesine çıkmışlardır ³⁰ .

Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular Doğu Anadolu'dan çıkarak Kafkasya'nın güneyi ile batı ve orta İran olmak üzere geniş bir coğrafik alanı egemenlikleri altına alarak milletlerarası güç çekişmelerinde boy göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihlerini kontrol altına almak amacıyla Avrupa hükümdarları, Suriye'yi idare eden Memlûk sultanları ve Osmanlılar da dahil olmak üzere, onlarla anlaşma yapma ihtiyacını duymuşlardır. Bunlar iktidarda kaldıkları müddetçe göçebe adetlerini korumuşlar, üstelik yöre geleneklerinden bazılarını da benimsemişlerdir ³¹ .

²⁸ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.68.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Kara-Koyunlu Devleti (1380'e doğru-1469)", *Türk Dünyası El Kitabı*, S.I, S.A5, Ankara, 1976, s.883., Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, C.I, Ankara, 1984, s. 19 - 32.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Ak-Koyunlu Devleti (1350'ye doğru 1502)", *Türk Dünyası El Kitabı*, S.I, S.A5, Ankara, 1976, s.884.

³¹ İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., Ankara, 1976, s.884.

Türkmenler, Akkoyunlu hanedanı zamanında İran'ın kuzeybatısında bulunan Tebriz'i başşehir yaparak milletlerarası ipek ticaretinden büyük gelirler sağladıkları gibi Yakup Sultan'ın idaresi altında bulunan bu bölgeyi, İslam dünyasının başlıca kültür merkezi halinde getirmişlerdir.

4. TARİHİ PERSPEKTİF İÇİNDE TÜRKMEN BOYLARININ YERLEŞİMLERİ

4.1. ORTA ASYA'DA TÜRKMEN BOYLARI'NIN YERLEŞİMİ

Türkmen tarihinin en önemli özelliği, hiç şüphesiz Türkmenler'in göçebe ve yarı göçebe yaşam şartlarının getirdiği, devamlı hareket halinde olmaları ve bir boyun iki ya da daha fazla bölgede aynı anda gözükmesidir. Türkmen tarihinde, boyların bir kısmı otururken, bir kısmının göç etmesi karışıklık yaratmıştır. Boylar arası savaşlarla birlikte, bir boyun alt grupları arasındaki çatışmalar da, olağan bir hadisedir. Boy anlaşmazlıkları, azalan meralar yeni yerleşmelere neden olurken, Orta Asya'da hegemonya kurma çatışmaları esnasında otlaklar ve sulama tesisleri de harap oluyordu. Göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzında olan Türkmenler'in sosyal yapısı, havyan yetiştiriciliğine dayandığı için, otlaklar ve sulama tesisleri büyük önem taşıyordu. Dolayısıyla otlakların ve suyun dağılımı için yapılan savaşlar, Türkmen boylarının devamlı toprak değiştirmelerinin başlıca nedeni idi. Bir boyun, sınırlarını genişletmeleri ve diğer boyları egemenliği altına almaları, otlakların ve sulak bölgelerin birbirlerinden uzak yerlerde bulunmalarından kaynaklanmaktaydı ³² .

S.P. Poljakov adındaki bir Rus etnograf Kaşgarlı Mahmud, Reşided-din ve Ebûl-Gazi'nin eserlerine dayanarak, XI. yüzyıl ile XVII. yüzyıl arasındaki Türkmenler'in yerleşim bölgelerini, mahalli yer değiştirmelerini ve diğer boylarla karışmalarını ayrıntılı olarak incelemiştir ³³ . (Harita 2). Orta Asya Türkleri üzerine Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmış en eski ve en kapsamlı kitaba göre, 1066 yılında yirmiiki değişik Türkmen boyları ile bir diğer iki boyun varlığı saptanmıştır. Bundan ikiyüz yıl sonra tarihçi, aynı zamanda elçi olan Reşided-din'e göre, yirmidört Türkmen boyu kayıtlara geçmiş olup, bunlardan yirmibiri Kaşgarlı Mahmud listesindeki boylar ile aynı olduğu görülmüştür.

³² Sławosch Azadi, *Turkoman Carpets and the Ethnographic Significance of their Ornaments*, London, 1975, s.10.

³³ S.P. Poljakov, *Etničeskaja İstorija severo-zapadnoj Türkmenil v srednye veka.*, Moskva, 1973, s.117-137.

Türkmenler, kavmî ve siyasi bir teşekkül için, el (il) kelimesini kullanıyorlardı. Oğuz elini meydana getiren teşekküllerden her birine boy denilmekteydi. Boylar obalardan, obalar da ailelerden meydana geliyordu.

Poljakov'a göre, XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Kuzeybatı Türkmenistan Yazır Boyu ile meskundu. Yazırlar, Balkan Dağları'ndaki Mangışlak yarımadası ile eski Sovyet ve İran sınırına yerleşmişlerdi. Bunlar Salur, Dodurga, Alayuntlu, Yiğdir ve Afşarlar'la beraber Balkan Dağları'nda yaşamışlardı. Balkan Dağları'nın güneyinde, başka bir deyişle güneybatı Türkmenistan'da Yazır, Salur, Beğdili, Yiğdir, Kayı, Bayat ve Afşar boyları vardı. Kuzeydeki Karakurum steplerinde ve Mangışlak'da da Bayındır, Cepni, Yazır, Salur, Afşar ve Bayatlar mevcuttu. Bunlardan Yazırlar, Orta Asya'daki yerleşik halkla alışveriş yaptıkları için, XI. ile XIII. yüzyıllar arasındaki tarihi vesikalarda, adından sıkça söz ettirmektedir. Yazırlar'ın nüfusları, savaşlar esnasında Selçuklular'a iştirak eden diğer Türkmen boyları gibi azalmamıştır ³⁴. Mogol istilası esnasında girilen vahşet sonucunda, Yazırlar yok edildiğinden, bu boy hakkında XIII. yüzyıldan itibaren söz edilmemiştir. Sadece bir kısım Yazırlar'ın, Mogollar'dan kaçarak Kopet Dağ mıntıkasına yerleşmiş olup, Karadaşlı adı ile anılmaya başladıkları ifade edilmektedir ³⁵. Poljakov, XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasındaki devreyi, Yazırlar'ın en parlak dönemi olarak nitelendirmektedir ³⁶.

XIII. ve XV. yüzyıllarda, Mogol istilaları nedeniyle boy isim ve yerlerinin değişmesi konusu pek bilinmemektedir. Fakat tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde, Türkmen boylarının bir bölümü Ortadoğu'ya Selçuklular'ın zapt ettikleri yerlere gitmişlerdir.

XIV. ve XV. yüzyıllarda Yazırlar'ın tarihte oynadıkları parlak rolü, Salorlar üstlenmiş ve dolayısıyla bazı Türkmen boylarının yerleşimlerini değiştirmişlerdi. Balkan Bölgesi'nde Alayuntlu, Dodurga ve Yiğdir boyları silinmiş, yerlerine Ata, Ersarı, Afşar, Kınık, Eymur ve Cepniler gelmişti. Bu arada Teke boyu, ilk olarak Balkanlar'da ortaya çıkmıştı ³⁷. Mangışlak'da Eymur, Afşar, Kınık ve Salorlar mevcuttu. Güneybatı ise Karkın ve Anovliler tarafından iskan edilmişti. XIV. ve XV. yüzyıla kadar olan bu dönem, "Salor

³⁴ Dieter-Reinhold Schletzer, *Old Silver Jewellery of the Turkoman*, Berlin, 1984, s.17.

³⁵ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.17.

³⁶ S.P. Poljakov, a.g.e., s.130.

³⁷ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.17.

Devri" olarak adlandırılmaktadır ³⁸ .

XVI. ve XVII. yüzyıllarda da Yomut, Sarık ve Alieli gibi yeni boylar ortaya çıkmıştır. Bu devrelerde, Türkmenler ve komşuları olan Karakalpaklar, Kazaklar ve Özbekler, soylarının Sojun Han ile Esen Han'dan geldiklerine inanmışlardı. Esen Han Türkmenleri Arabacı, Abdal, Çavuldur ve Yiğdirler'i kapsarken, Soyun Han Türkmenleri Salor, İmreli, Göklen, Sarık, Teke, Yomut ve Ersarılar'dan oluşmaktaydı ³⁹ . Bunlar, XVII. yüzyılda dağılacak olan "Salor Konfederasyonunu" meydana getirmekteydi. XVI. yüzyılda bu Konfederasyon, Mangışlak Yarımadası ile Atrek Nehri yani kuzeydoğu İran arasında yer almaktaydı. Çeşitli yerleşim bölgelerindeki boyların en erken devirlerinde, boylar arası evlilikler söz konusu olmuş ve bunun sonucunda konfederasyonlar kurulmuştu. İşte Salor Konfederasyonu da böyle bir konfederasyon idi.

XVI. yüzyılda Batı Türkistan, Salor ve Ersarılar'ın etkisindeydi. Daha sonraları bu mıntıkadan ayrıldıklarında, yerlerine Teke, Yomut ve Sarıklar gelmişti. XVII. yüzyılda bir kısım Salorlar, büyük gruplar halinde Harizm, Mangışlak, Balkan ve Amu-Derya'nın merkezine giderlerken, kalanlar da Sarık, Teke ve Yomutlar'a karışmışlardı. Salor'lar Ebûl Gazi zamanında Hazar Denizi'nin kıyısı boyunca yaşamışlardı ⁴⁰ .

Gurgan'da yaşayan Oklu, Göklen, Eymur ve Salor boyları, geniş topraklarda çiftçilik yaparken, Teke, Sarık, Yomut, Hasan İli, Çavuldur, Arabacı ve Göklenler de hayvan yetiştirmekteydiler ⁴¹ . Teke, Ersarı, Sarık ve Yomutlar'ın büyük bir bölümü, Güney Türkmenistan'da Harizm ve Buhara vahalarında yerleşmişken, bunların dışında kalan diğer boylar da Mangışlak bölgesi ile Balkan Dağları dolaylarında oturmaktaydılar.

Güney Türkmenleri, XVII. yüzyılda Ebûl Gazi tarafından katliama uğramalarının ardından, Şah tarafından da devamlı olarak gözetim altındaydılar. Bu dış baskılara, Sarıkamış havzasının XVII. yüzyılda

³⁸ S.P. Poljakov, a.g.e., s.129.

³⁹ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.17.

⁴⁰ V.V. Barthold, *Mangishlak in Enz yklopadie des Islam*, Leiden-Leipzig, 1936, s.264.

⁴¹ G.E. Markov, *Die Wirtschaft der Turkmenen vor Ihrer Übersiedlung in die mittelasiatischen Oasen im 18 und 19 Jahrhundert in Ethnographisch Archaologische Forschungen*, Berlin, 1958, s.163-165.

kuruması gibi, bir de doğal felaketlerin eklenmesi ile boyların yaşam koşulları birden değişmişti. Başka bir deyişle Türkmen boylarının, Aral-Hazar yörelerinin yanı sıra Mangışlak, Uzboy, Daryalık ve Sarıkamış mıntıklarından güney ve doğuya yani Kopet Dağlarına ve Kuzey Horasan'a doğru göçmelerinin nedeni, kendi yörelerine düşman akınlarının olması ve yukarıda da belirtildiği gibi, Sarıkamış-Uzboy su sisteminin kuruması idi ⁴² . Hazar Denizi ve Aral Gölü'nün arasında yer alan bu sistemin kuruması ile doğal bir afet yaşanmasına karşın, bunların yer değiştirmelerindeki ana neden, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan politik olaylardı. Bu yeni yerleşmeler, yarı göçebe olan Özbek, Desti-Kıpçak, Hiva ve Buhara Hanlıkları'nın hakimiyeti ile başladı ⁴³ .

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Türkmenler'in bu zorunlu göçü ile Yomut, Göklen ve İmreli boylarının bir bölümü, güneybatı Türkistan'daki Gurgan ve Atrek nehirleri boyunca uzanan yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Yomutlar, Hive'den Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bölgelerle, İran'dan Mangışlak'a kadar olan bölgelerde yaşamışlardı. 1863 yılında Orta Asya seyahatine çıkan ünlü Macar türkolog Arminius Vambery'e göre Yomutlar, ikiyüz bin nüfustan meydana gelmiş olup, kırk bin çadıra sahiptiler ⁴⁴ . Yomutlar'ın sürdüğü Göklenler'in bir bölümü ise, Etrük Bala ile Tecen arasında, başka bir deyişle Horasan sınırında yaşamakta olup, İran Devleti'nin uyruğundaydılar. Vambery'e göre, altmış bin nüfustan oluşan Göklenler, on aşirete bölünmüş, yaklaşık oniki bin çadırdan meydana gelmekteydi ⁴⁵ .

Diğer boyların egemenlikleri altına giren ve çok eski bir boy olan Çavuldur, XVIII. yüzyılın başlarında, Mangışlak'tan Hive'ye göç etmişlerdi. Çavuldurlar ile aynı zamanda gelen İğdir ve Abdallar da onların yakın akrabaları olarak kabul edilmektedir. Vambery'e göre Çavuldurlar, XIX. yüzyılın ortalarında Yomutlar'ın kuzeyinde, Hazar Denizi ile Aral Denizi arasında, Hive sınırına yakın bir bölgede yaşamakta olup, oniki bin kadar

⁴² W.König-G.E. Markov, "Varlaufiger Bericht über einige Ergebnisse der Teilnahme an der Ethnographisch", *Archaologischen Expedition in die Turkmenische Sowjetrepublik in Jahre 1929 in Jahrbuch des Museums für Volkerkunde zu Leipzig*, Vol. XVIII., Berlin, 1961, s.39.

⁴³ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.18.

⁴⁴ Arminius Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Haz.: N.Ahmet Özalp), İstanbul, 1993, s.48.

⁴⁵ Arminius Vambery, a.g.e., s.48.

çadırdan meydana gelmişti ⁴⁶ . Tarihi kaynaklar ise Çavuldurlar'ın XVIII. yüzyılda, Volga ve kesin olmamakla birlikte, Kafkasya'ya yerleşmelerinden ve XIX. yüzyılda Mangışlak yarımadasından Kalın ve Tel'man bölgesine göç etmelerinden söz etmektedir ⁴⁷ . Nitekim XIX. yüzyılda Kazaklar, Mangışlak'a girerek, Türkmenler'i bu bölgeden çıkarmışlardır.

XII. yüzyılın sonu, XVIII. yüzyılın başında Karadaşlı yani eski Yazırlar, Balkan Dağları'nın kuzeyinde bulunan bir bölgede oturmuşlardı. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Tekeler tarafından Ahal Vahası'ndan uzaklaştırılmışlardı.

Amu-Derya'nın alt kısımlarına yakın Harizm otlaklarında Yomut, Çavuldur, Karadaşlı, Göklen ve daha önceleri Eymur adıyla tanınan İmreliler otururken, Yomutlar Köhne Ürgenç'e İmreliler de XVIII. yüzyılda Kuzey Türkmenistan'daki İlıcalı'ya göç etmişlerdi ⁴⁸ . Bazı tarihi kaynaklar da İmreliler'in, XVIII. yüzyılın sonunda Yomutlar tarafından Hive'ye yerleştirilmek üzere, Horasan'daki topraklardan çıkartıldığını belirtmektedir ⁴⁹

XVIII. yüzyılda Nadir Şah'ın idaresindeki Safaviler'in derebeylikleri ile Hiva ve Buhara Hanları'nın Orta Asya'ya sahip olma istekleri Türkmenleri önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, Mangışlak'tan Harizm'e Muhammed Emin zamanında (1845-1855) gelen Arabacılar'ın bir bölümü, Nadir Şah zamanında zorla Buhara'ya gönderilmişlerdi. Arabacılar bugün de, Denau bölgesinde yaşamaktadırlar ⁵⁰ .

Eski bir Türkmen boyu olan Sarıklar'ın bir bölümü, XVII. yüzyılda Gurgan ve Atrek Nehir bölgelerinde ve diğer bölümü de Uzboy üzerindeki Dinar'da yerleşmişlerdi. Yüzyıllar boyunca Türmenistan'ın çeşitli bölgelerinde yerleşmiş olan Sarıklar'ın devamlı yer değiştirmelerinin nedeni, daha güçlü boylar tarafından göçe zorlanmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Sarıklar, Ersarılar'ı Pencde Vahası'ndan uzaklaştırdıktan sonra, kendileri de Yolatan kentini işgal etmişlerdi. Sarıklar'ın XIX. yüzyılda yaşadıkları bölgeler ise Afganistan ve Murgab Nehri'nin kaynağına doğru olan Pencde yöresiydi. Vambery'e göre Sarıklar

⁴⁶ Arminius Vambery, a.g.e., s.49.

⁴⁷ Dieter-Reinhold Schletzer, ag.e., s.18.

⁴⁸ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.18.

⁴⁹ G.E.Markov, *The Turkman Population of Khorezm Oasis in Asian Review*, London, 1954, s.309.

⁵⁰ Siawosch Azadi, a.g.e., s.11.

onbin çadıra sahip olup, dört aşirete ayrılmışlardı ⁵¹ .

Bu arada Salorlar da, XIX. yüzyılda kitleler halinde, Tecen ve Serahs'a yerleşmişlerdi. Bunlara Yolatan'dan gelen diğer Salorlar da katılmışlardı. Tekeler ve özellikle Sarıklar'la yapılan savaşlar sonucunda otlaklarını kaybetmeleri, bir zamanlar Türkmen boylarının en kuvvetli ve zengini olan Salorlar'ı, İran'a "alaman" olarak tabir edilen yağma seferleri yapmaya zorlamışdı. Abbas Mirza'nın komutasındaki orduları ile Salorlar'ın doğu sınırını almışlar, 1831 yılında da Serahs bölgesindeki Salorlar'a ağır kayıplar verdirmişlerdi ⁵² . Özellikle bu bozgunun sonra Salorlar, bir daha kendilerine gelememişlerdi. Salorlar, 1860 yılında Tekeler tarafından Merv Vahası'ndan, Sarıklar tarafından da Pencde'den çıkartılmışlardı. Merv yöresinde Türkmenler'in en eski boyu olan Salorlar, XIX. yüzyıl ortalarında, sekiz bin çadır halkından meydana gelmiş olup, üç aşirete ayrılmışlardı ⁵³ .

Ersarılar, XVII. yüzyılda Mangışlak bölgesinden güneybatıya doğru göç etmişlerdi. Bunların bir bölümü, bir süre Ahal'da kalmış, diğer bir bölümü de, Amu-Derya'nın sağ kıyısına yerleşmişlerdi ⁵⁴ . Genel olarak Ersarılar, kuzeyde Çarçov'dan güneyde kuzey Afganistan'a kadar uzanan bölgede yaşamaktaydılar. Aynı zamanda bu mıntıkada Karkın, Sayat, Ağar, Olam, Bayat ve Mukriler oturmaktaydı ⁵⁵ . Ersarılar, XVII. yüzyılın sonundan itibaren Afganistan'a doğru yer değiştirirken, yüzyıl bitiminde Kuzey Afganistan'a gelerek, Buhara Emiri'ne kendi istekleri ile bağlanmışlardı. En büyük Türkmen boyu olarak nitelendirilen Ersarılar, diğer boylara nispeten, ilk önce bağımsızlıklarını yitirmelerine karşılık, kendi alt gruplarının ayrı ayrı gelişmeler gösterdiği bir boydu. Beşirler ve Kızılayaklar, Ersarılar'ın önemli alt gruplarını meydana getirmekteydi.

Bu arada, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadaşlılar, Kopet Dağı mıntikasını terkederek, Harizm otlaklarının kuzeydoğusundaki Ilcali'ye gitmişlerdi. XVIII. yüzyılın başlarında Güney Türkmenistan'ın Ahal, Tecen, Murgab Vahaları'na gelen Teke, Sarık, Ali-eli ve Salor gibi boylar burada yaşamışlardı. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın başlarında bu bölgelere gelen Türkmen aşiretleri burada kalmışlardır ⁵⁶ .

⁵¹ Arminius Vambery, a.g.e., s.49.

⁵² Siawosch Azadi, a.g.e., s.12.

⁵³ Arminius Vambery, a.g.e., s.49.

⁵⁴ Siawosch Azadi, a.g.e., s.12.

⁵⁵ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.19.

⁵⁶ Dieter-Reinhold Schletzer, a.g.e., s.19.

Binlerce yıl boyunca Yakın ve Ortadoğu'da geniş bölgelere yayıldıktan sonra, XIX. yüzyılda Türkmenler'in göçebe yaşamlarında ve boy yapılarında ciddi değişiklikler olmuştu. Bazıları, sosyal içeriklerini muhafaza etmeye çalışsalar da, örf ve adetleri, boylar arasındaki savaşlar, yabancı idareler yüzünden ciddi şekilde etkilenmişti.

XIX. yüzyılda Tekeler kadar büyük öneme sahip başka hiç bir boy yoktu. Tekeler, Ebül Gazi'nin Dış Salor olarak tanımladığı Sarık ve Yomutlar ile birlikte Salor neslinden geldikleri söylenmektedir ⁵⁷. XIX. yüzyılın sonlarına kadar bağımsız göçebe Türkmen boylarının en güçlü unsurları olarak durumlarını muhafaza etmişlerdi. Vambery, Tekeler'in Tecen Nehri'nin doğusunda Ceyhun Nehri'ne kadar uzanan topraklarda yaşadıklarını ve altmış bin çadıra sahip, en kalabalık boy olduklarını bildirmiştir ⁵⁸. Tekeler, Ahal Vahası'nda, 1930 yıllarına kadar hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Ahal'da daha küçük boylar olan Nohurlu ve Murcaliler'de yaşıyordu. Tekeler, ayrıca Murgab Nehri'nin civarındaki Merv ve Bayram-Ali civarında da yerleşmişlerdi.

Henri de Couliboeuf'un 1860-61 yılları arasındaki izlenimlerini konu alan eserinde, Merv Tekelileri'nin Baksı, Burgaz, Sultan-Aziz, Daş-Ayak, Ciltek, Mırış, Kara-Ahmet, Tufaz, Berin, Alaca, Körsağır, Hocasofu, Gökçe, Amanşah, Kongur, Kar, Yusuf, Kara, Yarık, Halil, Bükrü, Karın, Yezdi ve Karaca gibi yirmidört alt gruptan meydana geldiğini belirtmiştir ⁵⁹.

Tekeler, XVIII. yüzyılın başından itibaren, Türkmenistan'da önemli roller oynamışlardı. Nadir Şah'ın Türkmenler'e karşı giriştiği her seferde, Tekeler'in adı geçmektedir. Nadir Şah'ın 1740 yılında Hive'yi aldığı zaman Karadaşlı, İmreli, Ali-ili gibi yarı göçebe boyları ağır kayıplara uğrattırırken, Tekeler devamlı hareket halinde olduklarından pek etkilenmemişlerdi. Bu boy, Türkmen boyları arasında, Çarlık emperyalizmini Orta Asya'da zorlayan tek boy olmuştur. Tekeler'in çöküşünü hazırlayan en önemli olay, 1881 yılında Rusya'ya Göktepe'de yenilmeleridir. Türkmenler Göktepe'de uğradığı maddi ve manevi yenilgi sonucunda, kendilerini toparlayamamış ve 1884 yılında Ruslar'a teslim olmak zorunda kalmışlardı ⁶⁰.

⁵⁷ Louise W. Mackie, a.g.m., s.22.

⁵⁸ Arminius Vambery, a.g.e., s.48.

⁵⁹ Henri de Couliboeuf de Blocqueville, *Türkmenler Arasında*, (Çev.: Rıza Akdemir), Ankara, 1986, s.53-54.

⁶⁰ Mehmet Saray, a.g.e., s.34-35.

Teke Türkmenleri'nden sonra en kalabalık Türkmen boyu olan Yomutlar'ın Hive civarında yaşayan bir bölümü ile Hazar'ın doğusunda yaşayanları, Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kalırken, Rus esaretini gören diğer Yomutlar, İran idaresinde kalmayı tercih etmişlerdi. Diğer yandan Yomutlar'a komşu olan ve Horasan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Göklenler de, İran'ın idaresinde kalmışlardı ⁶¹ . Rus idaresini kabul etmeyen bir diğer Türkmen boyu da Sarıklar idi. Bunların bir bölümü, Afganistan hakimiyetinde kalarak Pencde Vadisi'nde yaşarken, Ersarılar'ın bir kısmı Belh, Ali-eliler de Endhoy bölgelerinde, Afgan idaresinde yaşamayı tercih etmişlerdi. Böylece bugünkü Türkmenistan Türkleri'nden ayrılmak zorunda kalmışlardı. Özellikle, 1917 Rus ihtilalinden sonra pek çok Türkmen, bu bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.

---

⁶¹ Mehmet Saray, a.g.e., s.36.

4.2. ANADOLU'DA TÜRKMEN BOYLARININ YERLEŞİMİ

Türkmen boylarının Anadolu'ya göç etmesi sonucunda meydana gelen yeni oluşumlar, Türk tarih ve kültürünün dönüm noktalarından biridir. En önemli sonucu hiç kuşkusuz Orta Asya Türk etnografyasının değişmesidir. Tarihi süreç içerisinde bir kısım Türkmenler Maverâ'ün-nehr, Horasan ve Mangışlak'a kadar uzanan bölgede kalırken, bir kısım Türkmen halkı da, Anadolu ve Azerbaycan'a gelmişlerdir. Türkmenistan'da kalan Türkmenler ile Ön Asya'ya gelen Türkmenler'in tarihi seyirleri, bu olaydan sonra tamamıyla farklılık kazanmıştır ⁶².

Yarı göçebe (semi-nomad) yaşam tarzında olan Orta Asya Türk göçebeleri, özellikle Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ile birlikte, ekonomik şartların getirdiği zorlayıcı etkiler sonucunda yeni yurtlar bulmak arzusu ile batıya doğru göç etmeye başlamışlardır ⁶³. Başka bir deyişle, Türk göç kabilelerinin Anadolu'ya gelişleri ve yerleşimleri Büyük Selçuklular zamanında başlamış, Anadolu Selçuklular'la devam etmiş, bunu Mogollar ve diğer Türk Devletleri'nin hakimiyeti ve onların beraberinde getirdikleri diğer Türk göç kabileleri takip etmiştir (Harita 3).

Yeni yurtlar aranmasının en büyük nedenleri; nüfusun yoğunluğu, hayvanların çokluğu, buna karşılık otlak alanlarının dar oluşu idi. Gerçekten de Gök-Türk Devleti'nin yıkılışından itibaren, nüfus artışı ve yurt darlığı büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türk toplulukları birbirlerini sıkıştırmak suretiyle batıya doğru kaymışlardır. X. yüzyılda başlayan baskılar, XI. yüzyılda birdenbire hız kazanarak, Türk halklarını yerlerinden oynatmış, böylece büyük nüfus hareketlerine neden olmuştur ⁶⁴.

Anadolu'ya gelen Türkler arasında, Orta Asya'da köy yaşamına, hatta şehir yaşamına geçmiş topluluklar da vardır. Bunlar, yeni geldikleri bölgelerde de aynı yaşam tarzlarını sürdürüyorlardı. Yani şehirli Türkler şehirlere, köy yaşamını benimseyenler de boşalan köylere yerleşiyorlardı ⁶⁵. Fazla nüfus içinde yeni köyler kuruyorlardı.

⁶² Mehmet Saray, a.g.e., s.14.

⁶³ Faud Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s.40-41.

⁶⁴ Osman Turan, a.g.e., Ankara, 1965, s.71-72; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Ankara, 1988, s. 4.

⁶⁵ Fuad Köprülü, a.g.e., s.50.

Selçuklu fetihleri ve bunu izleyen Mogol hareketleri, Anadolu'ya sadece Türkmen kitlelerini değil, bunun yanında Kıpçaklar, Karluklar, Kalaçlar, Agaçeriler, Başkurtlar, Kazaklar, Kırgızlar, Çiğiller ve Uygurlar gibi birçok Türk topluluklarını da yerleştirmiştir ⁶⁶.

Anadolu'nun geniş ve verimli otlaklarının, göçebe yaşamına uygun, her türlü ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte olması, göçlerin buraya akışında önemli bir etken olmuştur. Özellikle bu yaşam şartlarına elverişli olan Doğu Anadolu Bölgesi, Türkmenler'in istilasına ve yerleşmelerine sahne olmuştur. Başta Kars, Ağrı, Erzurum, Muş Ovası ve Van Havzası olmak üzere, Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü Türkmenler'le iskan olmuştur. Doğu Anadolu'ya hakim olan Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenler'i ile Baharlı, Karamanlı, Alpagut, Haculu, Tekelü, İnallu, Bayramlı, Bayat ve Çakırlı gibi Türk oymakları da bunlardan geliyordu. Bütün bu yerleşmeler, Doğu Anadolu'yu bir Türkmen ülkesi haline getirmiştir ⁶⁷. Bu yayılma ve yerleşmeler kısa bir döneme bağlı kalmayarak, yüzyıllar boyu devam etmiştir.

Selçuklular ve onu izleyen yüzyıllardaki yerleşimler, görüldüğü gibi Doğu Anadolu'yu önemli ölçüde etkileyerek, etnik hüviyetlerini değiştirmiştir. Her yöre, bir Türk hanedanının hakimiyeti altına girmiştir. Nitekim Erzurum'da Saltuklular, Erzincan'da Mengücekler, Sivas ve çevresinde Danişmendler, Mardin ve Silvan dolaylarında Artuklular, Bitlis ve civarında da İnâl Oğulları hüküm sürmüşlerdir. Zamanla Anadolu Selçuklular'ın kuvvetlenmesiyle bu devletler ortadan kalkmıştır.

Bu arada, ünlü Selçuklu sultanı Alâeddin Keykûbad'ın ölümünden sonra zayıflayan Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, Batı Anadolu'da da küçük Türk devletleri kurulmuştur. Bunlar daha çok, I. Alâeddin Keykûbad döneminde Bizans ve Kilikya hududlarına yerleştirilmiş, çeşitli boy ve oymaklara mensup Türkmenler idi. Bu Türkmenler, Anadolu'nun geniş sahalarına yayılarak, sonradan kendi beyliklerini kurmuşlardır. Germiyan Oğulları Kütahya ve Denizli'de, Eşref Oğulları Beyşehir civarında, Hamid Oğulları Antalya ve çevresinde, Menteşe Oğulları da Muğla taraflarında hakimiyet kurmuş beyliklerden birkaçıdır. Mut, Ermenek, Silifke dolaylarına

⁶⁶ Hilmi Göktürk, **Anadolu'da Oğuz Boyları-Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü**, C.II, İstanbul, 1979, s.25.

⁶⁷ Hilmi Göktürk, a.g.e., s.33-34.

yerleştirilen Afşarlar'dan Karaman Türkmenler'i ile Denizli dolaylarında bulunan Üç-Oklar, yerleştikleri bölgelerde önemli rol oynayan diğer Türkmen boylarıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni kuracak olan Kayı boyu Söğüt ve çevresine, Oğuzlar'ın Yüregir boyundan gelen Ramazan Oğulları Adana ve Tarsus civarına ve Boz-Oklar'dan gelen Dulkadir Oğulları'da Maraş ve Elbistan dolaylarına yerleşmiştir.

Anadolu'ya yerleşen bu Türkmen boyları ve urukları, sahip oldukları gelenek ve göreneklere beraberlerinde getirerek, Anadolu'da da devam ettirmişlerdir. Her Türk zümresi bağlı olduğu boy, uruk ve oymak adları ile Orta Asya'da daha önce yaşadıkları bölgelerdeki köy, şehir, dağ ve nehir adlarını, Anadolu'da yerleştikleri arazinin coğrafi durumuna ve yerleşme sırasındaki herhangi bir olaya göre, o bölgeye verdikleri gibi, kendi boyunun ya da toteminin adını da kullanmışlardır⁶⁸. Nitekim bugün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Kınık, Afşar, Bayındır, Salor, Bayat, Çepni gibi Türkmen boylarının adları ile tanınan pek çok köy mevcuttur.

Bilindiği gibi, Seyhun Oğuzları yani Türkmenler yirmidört boydan meydana gelmiştir. Bunlar başta Kınık olmak üzere Kayı, Bayındır, Yıva, Salor, Afşar Beğ-dili, Bügdüz, Bayat, Yazır, Kınık, Eymür, Karkın, Peçenek, Yüregir, Çepni, İğdir, Dodurga, Döğer, Alka-evli, Kara-evli, Çarıklı, Alayuntlu ve Çavuldur boylarıdır. Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalar neticesinde tahrir defterleri, adı geçen bu yirmidört Oğuz boyundan yirmiüçünün ve bunlara mensup oymakların Anadolu'ya gelmiş olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Özellikle Salor, Çavuldur, Karkın, Eymür, Kayı, İğdir ve Yazırlar Anadolu'nun fetih ve iskanında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bunlardan Anadolu'da en fazla yer adına sahip boylar; sırasıyla Kayı, Afşar, Kınık, Eymür ve Karginlar'dır⁶⁹. Dolayısıyla Anadolu'da Türk birliğinin kurulmasında bu Türkmen boylarının çok önemli rolü olmuştur.

Görüldüğü gibi, Orta Asya Türkmenler'i ile Anadolu Türkmenler'i arasında başta boylar olmak üzere etnik köken, dil, din ve ananevi değerler açısından kurulan bu sıkı ilişkiler, etnografik ve onomastik yani yer adları bakımından da desteklenmektedir.

⁶⁸ Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul, 1975, s.103.

⁶⁹ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.173-174.

4.3. TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ SINIRLARI İÇİNDE TÜRKMEN BOYLARININ YERLEŞİMİ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan Cumhuriyeti, idari yönden Merv, Ahal, Balkan, Lebap ve Daşhauz olmak üzere, beş vilayete ayrılmıştır.

21-28 Ağustos 1994 tarihleri arasında Aşkabat ve civar köylerinde gerçekleştirdiğimiz inceleme ve araştırma gezisi esnasında, yetkililerden aldığımız bilgiler çerçevesinde, bu beş vilayette bulunan boyların dağılımı şu şekildedir:

- 1- Merv Vilayeti: Merkezi Merv.
Teke, Sarık, Ata, Eymur (şimdiki Yemreli), Bükdüz (Şimdiki Burkaz), Salor, Ersarı ve diğer boylar.
- 2- Ahal Vilayeti: Merkezi Aşkabat.
Teke, Yomut, Mürçeli, Afşar, Nehinli, Nohurlu, Yazır (şimdiki Garadaşlı), Alili, Anovli ve diğer boylar.
- 3- Balkan Vilayeti: Merkezi Nebit Dağ.
Yomut, Göklen, İğdir, Teke, Çavuldur, Abdal, Oğurculu, Şıhlar (Şeyhler).
- 4- Lebap Vilayeti: Merkezi Çarçov.
Ersarı, Bayad, Halaç, Olam, Ata, Hoca, Beşirli ve az sayıda Teke.
- 5- Daşhauz Vilayeti: Merkezi Daşhauz.
Yomut, Eymur, Çavuldur, Yemreli, Cendir.

5. GÜNÜMÜZ TÜRKMENLERİ'NİN YAYILMA SAHALARI

Türk ırkının saf temsilcisi olarak nitelendirilen Türkmenler, bugün başta Türkmenistan olmak üzere, Afganistan, İran, Anadolu, Irak, Suriye, Ürdün, Özbekistan ve Kazakistan gibi çok geniş bir sahaya yayılmışlardır.

Özellikle Afganistan, Türkmenler'in en yoğun olduğu ülkelerden biridir. Afganistan'da bugün Türkmenler'den başka Türklüğünü koruyan ve çeşitli Türk şivelerini konuşan birçok topluluklar vardır. Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Kıpçaklar, Karluklar ve Afşarlar bunlardan birkaçıdır.

Türkler, tarih boyunca çok eski zamanlardan beri batılı kaynaklarca "Afgan Türkistanı" olarak adlandırılan Afganistan'ın sadece Türkistan bölgesinde değil, bu toprakların güneydoğu ve batı bölgelerinde de yaşamışlardır ⁷⁰. Afganistan Türkleri'nin ikinci büyük topluluğunu oluşturan Türkmenler çeşitli boylar halinde Cevizcan, Herat, Badğis ve Kunduz illerinde bulunmaktadır. Bunlardan ayrı olarak, Samangan ilinin Taşkurgan şehrindeki Keldar bölgesinde, Bağlan ilinin Narin ve Andarab şehirlerinde, Tahâr ilinin Tâlikân şehrinde ve Belh ilinin Devletâbad ve Hamyab şehirlerinde de Türkmenler yaşamaktadır ⁷¹. Ayrıca Cevizcan iline bağlı; Şibirgân, Saripul, Akça, Kerkin, Mingecik, Sangçârak, Fâryâb iline bağlı; Maymana, Endhoy, Kaysar, Almâr, Bilçirağ, Devletâbad, Darzâb-u Gurzivan, Şirintagâb, Tahâr iline bağlı; İşkemiş, Çâyâb, Rustâk, Tâlikân, Hostufiring, Yengikale gibi şehir, kaza ve kasabalarının yüzde seksenbeşini Özbekler oluştururken, yüzde onbeşini Türkmenler meydana getirmektedir ⁷².

Göçebe Türkmenler'in büyük bir bölümü ülkenin batısındaki geniş çöl ve bozkır sahalarında yaşarken, tarımla uğraşanlar Belh ve Mezar-ı Şerif civarında, ticaretle uğraşan Türkmenler'de toplu olarak Endhoy ve Herat şehirlerinde mevcuttur ⁷³.

⁷⁰ Kiyameddin Barlas, "Afganistan Türkleri'nin dün ve bugün", *Türk Kültürü*, S.371, İstanbul, 1994, s.131.

⁷¹ Kiyameddin Barlas, a.g.m., s.134.

⁷² Kiyameddin Barlas, a.g.m., s.132-133.

⁷³ Necip Abdülhamitoğlu, "Afganistan Türkleri", *Türk Kültürü*, S.229, Ankara, 1982, s.416.

Afganistan Türkmenleri'nin nüfusunun, iki milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir ⁷⁴. Afganistan'da başlıca Türkmen boyları Salur, Sarık, Ersarı, Teke, Alieli, Çavuldur ⁷⁵, Tavmut, Göklen olup, Abdal ve Lakay Türkmenleri de bilinen diğer Türkmen boylarıdır ⁷⁶. Ayrıca Türkmen olan Afşar boyu da, Afganistan'ın başkenti Kabil'in Dârul Aman ve Nanekçi bölgelerinde yaşamaktadır. Rusya sınırında bulunan ve Bala Murgab'ın kuzeyinde yer alan Maruçak şehri de, Rusya'dan kaçan çok sayıda Türkmen'in yerleştiği bir şehirdir. Sovyetler zamanında Merv bölgesinden kaçan Tekeler de Herat şehrinde iskan olmuştur ⁷⁷.

Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Türk boylarının yerleşmesinde ve bu geniş sahaların Türkleşmesinde çok büyük rol oynayan Türk toplulukları, İran'da da çeşitli adlar altında bulunmaktadır. Bunlar Azeriler, Kaşkaylar, Şahsevanlar, Kaçarlar, Karapapaklar, Hamse Türkleri, Kengerlüler, Karadağlılar, Horasanî, Boçagçı Türkleri, Karayîler, Afşarlar ve Türkmenler'dir ⁷⁸.

İran'daki Türkmenler, güneyde Karasu Irmağı, batıda Hazar Denizi ile sınırlandırılmış "Türkmen Bozkırı" adını taşıyan bölgede yaşamaktadır. Bundan ayrı olarak, Bocnur'un kuzeybatısındaki Deregöz ile Serahs bölgesinde yaşayan Türkmenler de mevcuttur. İran'da bulunan başlıca Türkmen boylarından Yomutlar Atrek ve Gürgan İrmakları boyunda yer alırken, Gürgan'ın yukarı bölgesine Göklenler, Horasan eyaletine de Salor ve Sarıklar yerleşmişlerdir ⁷⁹. Irak'da yaşayan Türkmenler'e gelince; bunlar daha çok Musul, Kerkük ve Erbil civarında yaşamaktadır ⁸⁰. Suriye'de de, Lazkiye Vilayeti'nin Bayır ve Bucak nahiyelerinde ve Behlüliye nahiyesinin bazı köylerinde Süleyb Türkmenleri bulunmaktadır. Ayrıca, Cerablus ve yöresinde, Elbeyli Türkmenleri yaşamaktadır ⁸¹.

⁷⁴ Kiyameddin Barlas, a.g.m., s.134.

⁷⁵ Erdoğan Merçil, "Afganistan'daki Türkmenler", *Türk Kültürü*, S.32, Ankara, 1966, s.551.

⁷⁶ Kiyameddin Barlas, a.g.m., s.134.

⁷⁷ Erdoğan Merçil, a.g.m., s.551.

⁷⁸ Ahmet Caferoğlu-Talip Yücel, "Güney Azerbaycan ve İran'da Türkler", *Türk Dünyası El Kitabı*, S.I, S.A5, Ankara, 1976, s.1113-1120.

⁷⁹ Ahmet Caferoğlu-Talip Yücel, a.g.m., s.1120.

⁸⁰ Sönmez Ateş, "Irak Türkleri Hakkında", *Türk Kültürü*, S.5, Ankara, 1963, s.42.

⁸¹ Cengiz Orhonlu, "Suriye Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, S.I, S.A5, Ankara, 1976, s.1132-1133.; Ali Sevim, "Suriye'de İlk Türkler", *Türk Kültürü*, S.32, Ankara, 1965, s.548-549.

Üç bölüme ayrılan Lübnan Türkleri'nin bir kolunu ise, Huzur Türkmenleri oluşturmaktadır. Ürdün'de Lejjun ve Ayn Hammer adlı iki yerleşim bölgesinde Kara-Tekeli oynağına mensup Türkmenler yaşarken, bu yüzyılın başında topraklarını satarak Türkiye'ye göç etmişlerdir. Çok az bir bölümü Ürdün'de kalmıştır ⁸².

Bunlardan ayrı olarak Kafkasya Bölgesi'nde Kafkasya (Stavropol) Türkmenleri yaşamaktadır. XVIII. yüzyılda büyük Türkmen boyundan kopan Kafkasya Türkmenleri, Kara-Nogay bozkırlarının kuzey taraflarında köyler halinde iskan olmuştur ⁸³. Çavuldur, Sönçhacı ve İğdir boylarına ayrılan bu Türkmenler'in nüfusu, onbeşbin kadardır ⁸⁴. Ayrıca, Özbekistan'da Aral'ın batısında, Hiva'da ve Kazakistan'ın Mangışlak yöresinde bir miktar Türkmen daha bulunmaktadır.

---

⁸² Cengiz Orhonlu, a.g.m., s.1134.

⁸³ Cengiz Orhonlu, "Kafkasya Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, S.1, S.A5, Ankara, 1976, s.1123.

⁸⁴ Nadir Devlet, Çağdaş Türkler, İstanbul, 1993, s.288.

II- GELENEKSEL TÜRKMEN HALILARI VE ÇADIRI

1. XVIII. - XIX. TÜRKMEN HALILARINDA BOYLARA BAĞLI OLARAK GELİŞEN GÖL VE KOMPOZİSYON ANLAYIŞI

Türkmen Halılarında görülen motif ve kompozisyon anlayışı, oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Konuyla ilgili araştırmacılar, özellikle motiflerin kendilerine özgü bir anlamları olduğu konusunda, hemfikirdir. Boylar arası mücadeleler, avcılık ve ibadetler, Türkmenler'in hayal gücünde önemli ölçüde yer tutmaktadır. Türkmen kadını, dokuduğu halıya, sadece duygu ve düşüncelerini katmakla kalmıyor, günlük yaşamının vazgeçilmez unsurlarını da aktarıyordu. Örneğin, Türkmen yaşamının can damarını meydana getiren su ve sulama teması, obalarda ve kışlaklarda kurulan çadırlar, ekonomik yaşamın temel taşı oluşturulan hayvancılık, günümüze kadar gelen eski Türkmen halılarının kompozisyonunda hayat bulmuştur.

Türkmen motiflerinin bir bölümü, biçimini aldıkları objelerin adıyla tanınmaktadır. Başka bir deyişle stilize bir formda temsil ettikleri objelerin adlarını taşırlar. Ponomaryov'a göre, bu stilize edilmiş desenler, genelde batıl inançlarla ilgili olup, simgeseldir. Büyü ve tılsımlara ait özellikler göstermektedir ⁸⁵. Ayrıca Türkmen dokumalarında, dini motifler olarak adlandırabileceğimiz bir motif grubu vardır. Bu motifler cenaze halılarında olduğu gibi, çift taraflı olarak kullanılan halılarla çocuklar için dokunmuş halılarda da görülmektedir ⁸⁶.

Motifler konusunda, her Türkmen boyu, kendine özgü karakteri ile farklı gruplar oluşturmuştur. Fakat renk, geometriksel kompozisyon ve bazı süsleme detaylarında, aynı Türkmen üslubunu korumuşlardır. Etnografik ve tarihi materyallere dayanarak ve her bir boyun yerleşim bölgeleri ve yaşam

⁸⁵ O.Ponomaryov, "The motifs of Turkoman Carpets-The Salor, Tekke and Saryk", *Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia*, London, 1980, s.31.

⁸⁶ V.G. Moshkova, "Tribal göl in Turkoman Carpets", *Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia*, London, 1980, s.18.

tarzları incelenerek, Türkmen boylarının ve bunların alt gruplarının kullandıkları özgün motifleri bulabilmek mümkündür.

Türkmen halılarına bakıldığında, çok belirgin boy özelliklerine sahip olanlar dahil, hepsinin motifleri birçok müşterek unsurları ihtiva etmektedir. Bu durum, bize sadece boylar arası motif alışverişini göstermekle kalmaz, aynı zamanda birkaç alt gruba ayrılmış ya da birleşmiş boyların tarihsel izlerini takip etmemizi de sağlamaktadır.

Motiflerin yıllar boyunca geçirdikleri değişimler, ana form ve elemanların genel karakterini bozmadan, yavaş yavaş meydana gelmiştir. Türkmen halılarında hiç değişmeyen temel unsur, halıların zeminine yerleştirilen ve temel boy motifi sayılan motiflerdir. Teke göl, Sarık göl, Salor göl, bunlardan birkaçıdır. Kimi motifler ise boyun adı olmaksızın onların temel motifidir. Örneğin, güllü göl ve temircin göl Ersarılar'ın, birçok çeşidi bulunan ertmen göl de, Çavuldurlar'ın temel motifidir. Oysa torba, çuval gibi günlük kullanıma yönelik pek çok küçük eşya, boyun geleneksel dokuma anlayışına yabancı olan unsurları en iyi gösteren parçalardır. Büyük ihtimalle Türkmen kadınları bunları dokurken, kendi yaratıcı güçlerini de kullandıklarından, boy geleneklerine olan bağımlılıkları azalıyordu ⁸⁷.

Türkmen halılarında, motif adlarının önemli bir kısmı günümüze kadar geldiğinden, hangi motiflerin hangi boydan alındığını tespit ederek, asıl kaynak oluşturan boya ulaşılabilir. Örneğin, Teke boyundan Yomutlar'a geçmiş olan motifler, Yomutlar tarafından Teke nakışı olarak adlandırılır. Bunun gibi, her boyun kendine özgü motif dağarcığında, motifi yaratan boy ile anılan çok sayıda örnek mevcuttur.

Moshkova'ya göre, boylara özgü motif dejenerasyonu, özellikle yabancı unsurların karıştığı boylar ile organizasyon bozukluğu olan boylar arasında görülmektedir. Örneğin, üçyüz yıl boyunca Buhara Hanlığı'nın yönetiminde yaşayan Ersarılar, önemli ölçüde boy geleneklerini kaybetmişlerdir. Buna bağlı olarak Ersarı halıları, diğer boylara nispeten, yabancı elemanların yayılmasına maruz kalmıştır. Aynı durum, Hiva Hanlığı'na tâbi olan Çavuldurlar için de geçerlidir ⁸⁸.

⁸⁷ V.G.Moshkova, a.g.m., s.19.

⁸⁸ V.G. Moshkova, "The rug making of the Choudors, Igdyrs and Shiikh-Choudor rug items-On the origin of the Turkmen Rug ornament", *Oriental Rug Review*, Vol.IV, No.9, Philadelphia, 1984, s.21.

Türkmenler'de de, Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi, "durgun su birikintisi" anlamında kullanılan "göl", Türkmen halılarının en önemli motifidir. Göl kelimesi, halının ve nadir de olsa diğer küçük dokuma parçalarının merkezine dokunmuş boyun ana motifi için kullanılır. Başka bir deyişle boyun süsü olan göl, bir amblem olarak kabul edilir. Bu göller, bir boyun sembolünü ve totemini oluşturduklarından, etnografik ve etnolojik bakımdan büyük önem taşımaktadır. Her boy, halılarında kendine özgü gölünü dokuduğundan, boyların belirleyici bir unsuru olmuş, hatta XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bayrak gibi kullanılıp, saygı görmüştür ⁸⁹. Diğer boylara karışarak, özgürlüklerini yitiren boylar; halı dokumacılığını devam ettirseler de, gölü kendi ana halısında temsil etme hakkını yitiriyor ve torba, semer şiltesi gibi daha az önemli dokumalarında bir süs olarak kullanıyorlardı. Kendi motiflerini kullanma ve yaratma hakkından yoksun bırakılan boy, hakim olan boyun gölünü kullanarak, onlara boyun eğdiklerini gösteriyordu. Buna örnek olarak, Yomut motiflerini kullanan ve dolayısıyla, onların hakimiyetinde olan İğdir ve İmreli boyları ile Teke boylarının içinde yaşayan ve onların motiflerini kullanan Ali-eli ve Nohurlular verilebilir ⁹⁰.

Göl, yüzyıllar boyunca büyümüş, yaşamış ve yok olmuş Türkmen boylarının bir amblemi olduğundan, boyların tarihi süreçleri takip edilebilir. Görüldüğü gibi, gölün kullanımı büyük ihtimalle önceleri gayet sıkı kurullarla kontrol edilirken, daha sonraları kalıcı bir geleneğe dönüşmüştür.

Moshkova, çok çeşitlilik gösteren Türkmen göllerini, canlı ve ölü göller olarak sınıflandırmıştır ⁹¹. Ona göre, çeşitli kargaşa ve savaşlara rağmen, varlığını sürdüren boyların kullandıkları göller, canlı göllerdir. Yakın bir zamana kadar önemini kaybetmemiş olan Ersarı, Yomut, Sarık ve Teke boyları, kendi göllerini korumayı başarmış Türkmen boylarından olup, canlı göllere sahiptirler. Bu tip göller, boyların kendine özgü temel halılarında, zemini kaplayan ana süs biçiminde yaşamaktadır. Dolayısıyla

⁸⁹ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.20; Ulrich Schürmann, **Central Asian Rugs**, London, 1969, s.7.; Ferenc Batari, **Ottoman Turkish Carpets**, Budapest, 1994, s.15.

⁹⁰ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.20.

⁹¹ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.20.; V.G. Moshkova, a.g.m., Philadelphia, 1984, s.22.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.7.; Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen-Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s.71.

bu göl, daha erken dönemlerde, boyu temsil eden temel halıların dışında; ensi, asmalık, kapılık gibi diğer halı dokuma ürünlerinin üzerinde kullanılmamıştır. Nitekim bu durum, yakın bir zamana kadar, Teke ve Ersarı boylarında da devam etmiştir. Moshkova, bunun yanı sıra gölün, boyun temel halılarından, küçük dokuma parçalarına aktarıldığı durumlardan da bahsetmektedir. Örneğin, Yomutlar'ın ana gölü olan kepe gölü ile dırnak gölü, temel halıların dışında, torbalarda da rastlanmaktadır. Ayrıca Çavuldurlar'ın ana gölü olan ertmen gölü, daha sonraları Arabacılar'dan aldıkları tavuk-muska gölü ile birlikte, halılardan, daha küçük parçalara transfer olmuştur ⁹².

Moshkova'nın ölü göller olarak nitelendirdiği göller ise, boylar arası savaşlar esnasında, yenilen bir boyun dokuma ürünlerinin tahrip edilerek, motif anlayışının, galip gelen boy tarafından tekrar dokunması için, model olarak alınıp kullanıldığı göllerdir. Bu ölü göllere verilebilecek en önemli örnek, Salor gölü'dür. Bilindiği gibi Salorlar, XIX. yüzyılın sonunda, Teke ve Sarık boyları tarafından yenilgiye uğratılınca, halı dokumayı bırakmışlardır. Dolayısıyla, Solar gölü, bir boy motifi olarak anlamını yitirmiş, fakat eski adını koruyarak, modernize edilmiş şekliyle Sarık ve Teke çuvallarında kullanılmıştır. Daha sonra Sarık ve Yomut gölleri de, ölü göller durumuna düşmüştür. Çünkü bunlar, birer boy gölü olarak değil, sadece süsleme amacıyla dokunmuştur. Görüldüğü gibi, boy motifi olarak önemini yitiren ölü göller, küçük dokuma parçalarında yaşamlarını devam ettirmiş, yıllarca basit bir süs motifi şeklinde kullanılmıştır ⁹³.

Ulrich Schürmann ise, Moshkova'nın canlı ve ölü göller konusundaki düşüncelerine katılmayarak, bir motifin kullanıldığı müddetçe yaşadığını, dolayısıyla ister gölün yaratıldığı boy tarafından, isterse bir diğer boy tarafından kullanılсын, her zaman canlı olduğunu öne sürmektedir ⁹⁴.

Sadece Batı Türkistan'da değil, Tarım Havzası'ndaki (Doğu Türkistan) Türkmenler'in ⁹⁵ halı dünyasında da önemli rol oynayan bu göl motifinin anlam ve dokunma amacına kısaca değindikten sonra, boylara göre nasıl şekil aldıklarına bakıldığında, bunların çok çeşitlilik gösterdiklerine tanık olunur.

⁹² V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.21.

⁹³ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.21-22.

⁹⁴ Ulrich Schürmann, a.g.e., s.9.

⁹⁵ Ulrich Schürmann, a.g.e., s.11.

Bir Türkmen gölünün konturlarından, hangi boya ait olduğunu tespit edebilmek mümkündür. Fakat gölün içindeki unsurlara bakarak bunu gerçekleştirmek imkansızdır ⁹⁶ . Örneğin, Tekeler'de göller çok kenarlı, köşeleri yuvarlatılmış ve daima dörde bölünmüş iken (Des. 1), Kuzey Salorlar'da yatay bir aks üzerinde geniş ve yuvarlak bir madalyon yer alır (Des. 2). Merv ve Pende Salorları'nda ise kanca, çizgi ve spirallerle süslenmiş sekizgenler tercih edilmiştir (Des. 3-4). Sarıklar da, yatay bir satır üzerinde, kısmen yuvarlatılmış köşelerden meydana getirilmiş madalyonlar hakimdir. Çavuldurlar ise, dikey bir aks üzerinde, kıvrık köşeli madalyonlar dokumuşlardır (Des. 5). Yomutlar, altıgene benzeyen ve genellikle dörde ayrılmış uzunlamasına sekizgenler kullanmışlardır (Des. 6-7-8). Amu-derya Ersarılar'ı, dokumalarında içiçe sekizgen madalyonlara yer verirken, Afganistan Ersarılar'ı, dörde bölünmüş basit sekizgenleri ya da kademeli yassı sekizgenleri dokumuşlardır ⁹⁷ (Des. 9-10-11-12).

Göllerin içini süsleyen helezonlar, hayvan figürleri, ağaç ve çiçek gibi stilize bitkisel motifler, gölün hangi boya ait olduğunu gösteren belirleyici unsurlar değildir. Örneğin, ağaç motifi, hem Ersarılar'da, hem de kuzey Salorlar'da görülürken, çift başlı "H" formlu tavuk-muska figürleri (Des. 13), Sarık, Yomut, Afgan Ersarıları'nda değişik varyasyonlar halinde görülmektedir. Helezonlar ise Sarık, Salor ve Yomut gibi çeşitli boyların göllerini süslemektedir.

Görüldüğü gibi, şeklin dış hatları, başlı başına bir göl oluşturur. Bunların içindeki süsleme unsurları ile birlikte çeşitlilik kazanarak, her Türkmen boyunun motif anlayışını ortaya koymaktadır.

Teke halılarında boyun simgesi olan Teke göl ana göldür . Ana gölden oluşan boşlukları doldurmak için, ara göl olarak çömce (kaşık) motifi kullanılır (Des. 14). Bu motif, haç kollarının kesiştiği noktadan dört yöne doğru 45° lik açılar yaparak çıkan kollardan oluşmuştur. Hemen hemen aynı biçimdeki bir diğer alternatif ara göl ise, daha az kullanılan kurbağlı göl

⁹⁶ Ulrich Schürmann, a.g.e., s.24.

⁹⁷ Siawosch Azadi, a.g.e., s.26-29, fig. 29-37.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.16-21, fig.1-41.; V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.20, fig.29-34.; J.G. Lettenmair, *Das Grosse Orientteppich Buch*, München, 1980, s.506.; P.R.J. Ford, *Oriental Carpet Design – A Guide to Traditional Motifs, Patterns and Symbols*, London, 1992, s.177, fig.1-36.

motifidir ⁹⁸ (Des. 15).

Türkmen boyları arasında en eski ve en kudretli boy olarak nitelendirilen Salorlar, halılarında Salor gölünü ana göl olarak kullanmışlardır (Des. 16). Genel olarak Salor göl, koçak ve parmak (Des. 16 a) motiflerinden meydana gelmiş olup, ortasına bazen çömce motifi yerleştirilmiştir ⁹⁹. Salorlar'ı izleyen Teke, Sarık ve Ersarı gibi boylar da Salor gölünü kullanmıştır. Salor torba ve çuvallarında ise keçeve (Des. 17), aksu (Des. 18) ve şemle en çok kullanılan motiflerdir ¹⁰⁰.

Küçük bir Türkmen boyu olan Sarıklar, XIX. yüzyılın sonlarına kadar, sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek için dokumuşlardır. Erken tarihli örneklerine pek rastlanmayan Sarık halılarının motifleri, büyük ölçüde kendilerine özgü değildir. Boyun belirleyici sembolü olan Sarık göl, sadece halılarda değil, çuval, torba gibi küçük ürünlerde de kullanılmıştır. Salorlar'da olduğu gibi keçeve, aksu ve şemle'nin yanı sıra, çuval göl de (Des. 19) özellikle torbalarda yer almaktadır. Bunun yanında, aynaya yansıyan bir çiçek fikrinden hareket edilerek meydana getirilmiş olabileceği öne sürülen ayna göl'de (Des. 20) çok eski bir motif olup, Teke ve Sarıklar'ın küçük ve nadir dokuma ürünlerinde kullanılmıştır ¹⁰¹.

Teke ve Salor boylarının sanatsal gelenekleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bunlara birçok ortak özellikleri bulunan Sarıklar'da dahildir ¹⁰². Ponomaryov'a göre, bu üç boyun oluşturduğu grup, özellikle Yomut ve Ersarılar'dan üslup, üretim tarzı ve kalitesi bakımından ayrılmaktadır. Teke, Salor ve Sarık boylarının halılarında ve diğer küçük dokuma ürünlerinin bordürlerinde, en çok rastlanılan desenler; kerpiç (Des. 21), üzümcük

⁹⁸ Werner Loges, *Turkoman Tribal Rugs*, London, 1980, s.15, fig.1-3.; V.G. Moshkova, "The rug making of the Tekke", *Oriental Rug Review*, Vol.IV, No.4, Philadelphia, 1984, s.15, Pl.XLIV-XLV.; Siawosch Azadi, a.g.e., s.22, fig. 2,3,30.; R.Pinner-M.Franses, "Some interesting Tekke products and their designs-I Four unusual Tekke Carpets", *Turkoman Studies I-Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia*, London, 1980, s.102-105, fig. 176-182.

⁹⁹ O. Ponomaryov, a.g.m., s.29, fig. 58.

¹⁰⁰ V.G. Moshkova, "The rug making of the Salors", *Oriental Rug Review*, Vol. IV, No.1, Philadelphia, 1984, s.13-14, Pl.XXXVIII, 4-10.; Werner Loges, a.g.e., s.36, fig. 7-8.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.16, fig. 4-7.

¹⁰¹ Werner Loges, a.g.e., s.50, fig. 14,28.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.17, fig. 9-10.; O.Ponomaryov, a.g.m., s.33, fig. 87.; Robert Pinner, *The Rickmers Collection-Turkoman Rugs*, Berlin, 1993, s.80.; V.G. Moshkova, "The rug making of the Merv Tekke", *Oriental Rug Review*, Vol.IV, No.5, Philadelphia, 1984, s.18, Pl.LII,2-6.

¹⁰² O. Ponomaryov, a.g.m., s.29.

(Des. 22), yabani üzüm (Des. 23), tekbent (Des. 24), dağdan (Des. 25), ak saçak (Des. 26), Han'ın kamçısı (Des. 27), deve dişi (Des. 28), gıyak (ot) (Des. 29), darak (Des. 30), doğa ya da dogacık (Des. 31) ve parmak motifleridir ¹⁰³ . Bunlardan darak ve doğa motifleri, nadir olarak kendi başlarına kullanılmakta olup, çoğunlukla diğer motiflerle kaynaştırılmıştır. Kimi zaman da gıyak, parmak ve doğa motifleri bir arada kullanılarak, bir bordür süsü meydana getirilmiştir . Ponomaryov'un büyü ve tılsımla bağlantı kurduğu motiflerin başında gelen parmak ve dırnak motifleri, özellikle Teke ve Salor dokumalarında çok sık rastlanmakta olup, çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir.

Türkmen boylarının hemen hepsi bordürlerinde, koçak (Des. 32) motifini kullanmışlardır. Bu motif, Tekeler'in tipik bordür süslemesi olup, Sarık ve Yomut dokumalarında da yer almıştır. Ersarılar adı geçen bu motifi çok daha az kullanırken, Salorlar motifin formunu değiştirmişlerdir. Türkmenler'in kullandığı en eski motif olarak tanımlanan bu koçak motifinin iki ana çeşidi vardır . Bunun yanı sıra kırk koçak (Des. 33), ayna koçak (Des. 34), yeşil koçak (Des. 35) ve koçanak (kartuşlu koçak) (Des. 36), bilinen koçak türlerindedir ¹⁰⁴ . Tekeler'in bir diğer karakteristik bordürü de, asker manasında kullanılan soldatlar'dır (Des. 37) Solarlar'ın tipik bordürü ise, birbirini takip eden "S"lerden oluşan ince "S zinciri" dir (Des. 38). Bu bordüre, Sarıklar'da da rastlanmaktadır.

Hemen hemen tüm Türkmen boylarının özellikle torba, horçun ve palaslarında (kilim) görülen bir diğer süsleme de, eğri kanca manasını taşıyan sıyrığıрма motifidir (Des. 39).

Atabey, Caferbey, Ata, İğdir, Abdal gibi çok sayıda alt kollara ayrılan Yomutlar, kendi halı dokumacılığını geliştiren en büyük Türkmen boylarından biridir. Yomutlar, kepe göl (Des. 7), dırnak göl (Des. 8), tavuk-muska (Des. 6) ve çifte kartal (Des. 40) gibi belli başlı gölleri

¹⁰³ O. Ponomaryov, a.g.e., s.28,32.; Siawosch Azadi, a.g.e., s.23, fig. 8-23.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No.5, Philadelphia, 1984, s.20, Pl.LVII.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol.IV, No.1, Philadelphia, 1984, s.12,14, Pl.XXXIV-XXXIX.

¹⁰⁴ O.Ponomaryov, a.g.e., s.31, fig. 63-67.; Siawosch Azadi, a.g.e., s.23, fig.23-25.; Werner Loges, a.g.e., s.15, fig. 4.; Robert Pinner, a.g.e., s.80-81.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV. No.5, Philadelphia, 1984, s.20, Pl. LVII, 3-4., Pl.LVIII,1.

kullanmışlardır ¹⁰⁵ . Bunlardan dış hatlarının kancalı olması nedeniyle, dragonun pençesi olarak yorumlanan dırnak göl ¹⁰⁶ , Yomutlar'a özgü olmayıp Ersarı, Kızılayak ve Çavuldur halılarında da dokunmuştur ¹⁰⁷ . Çifte kartal göl ile dırnak göl birleşerek Yomutlar'ın karakteristik halılarını oluşturmuşlardır. Sekizgeni dört dilime ayırıp her bir çeyreğine, aynı yöne bakan kuş başlı, "H" formulu, birer çift hayvan figürünün yerleştirilmesinden oluşan tavuk-muska ise, diğer boyların halılarında da ana göl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göllerin, hangi boya ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Yomut halı ve küçük dokumalarının karakteristik bordür süslemeleri kayık (Des. 41), sıyırğa (sallantılı küpe) (Des. 42), büyüün gücünü simgeleyen aşık (Des. 43), ve koşan köpek (Des. 44) motifleridir. Bunlardan aşık ve koşan köpek diğer Türkmen boyları tarafından da kullanılmıştır ¹⁰⁸ .

Günümüze çok az sayıda dokuma ürünü ulaşan Çavuldurlar'ın halılarındaki ertmen göl (Des. 5), ana göl olarak bilinmektedir. Gölün genel kompozisyonu, bir bitki ile her iki yanında bulunan ve birbirine bakan iki kuştan meydana gelmiştir. Çavuldur halılarının hemen tanınmasını sağlayan ana gölden sonra görülen birçok motif diğer boylardan alınmıştır. Çavuldurlar'ın sık sık kullandıkları tavuk-muska göl de (Des. 45) bunlardan biridir. Bu boyun ana bordürü ise, daima beyaz fona sahip Türkmen yolu (Des. 46) olarak bilinen bordürdür ¹⁰⁹ .

Kızılayak boyunun belli başlı ana gölü, içi koç yıldızı olarak tanımlanan dört çift çengelli sekizgen ile dolgulanmış, tavuk-muska göldür (Des. 47). Daha önce de açıklandığı gibi, Çavuldur, Yomut gibi boyların da

¹⁰⁵ Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", *Turkmen-Tribal Carpets and Traditions*, Washington D.C., 1980, s.147-150, Pl. 62-65.; V.G. Moshkova, "The rug making of the Yomuds", *Oriental Rug Review*, Vol. IV, No. 6, Philadelphia, 1984, s.17-18, Pl. LXX-LX; George W. O'Bannon, *The Turkoman Carpet*, London, 1974, s.84, fig. 15.; Werner Loges, a.g.e., s.64-69, fig. 20-21.; Ulrich Schürman, a.g.e., s.18-19, fig. 16-28.

¹⁰⁶ Robert Pinner, a.g.e., s.60.

¹⁰⁷ Jon Thompson, a.g.m., s.136.

¹⁰⁸ Jon Thompson, a.g.m., s.152,158, Pl. 62,65-67,70.; R.Pinner-M.Franses, a.g.m., s.108, fig. 195.; Werner Loges, a.g.m., s.70,74, fig. 22,24.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol.IV, No.6, Philadelphia, 1984, s.20, Pl. LXIII-12.; Robert Pinner, a.g.e., s.81.

¹⁰⁹ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.19, V.G. Moshkova, a.g.m., Vol.IV, No.9, Philadelphia, 1984, s.19, Pl. LXXIII, 1-11.; Taher Sabahi, *Tappeti D'oriente Arte e Tradizione*, Novara, 1986, s.334.; Werner Loges, a.g.e., s.106, fig. 25- 26.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.17., fig. 13-15.; George W. O'Bannon, a.g.e., s.87, fig. 19.

ana gölü olduğundan, bu gölün Kızılayaklar'ın sembolü olup olmadığı bilinmemektedir. Kızılayaklar'da ara göl olarak, çömce motifinin bir başka varyasyonu kullanılmıştır (Des. 48). Dar bordürlerde şerit halinde görülen sarhalka yani küpeli baş (Des. 49) ise bu boyun hemen hemen bütün halılarında mevcut olan karakteristik bir zincirdir ¹¹⁰.

Türkmen boyları arasında en büyüğü olarak bilinen Ersarılar'ın tarihsel olayları, halılarındaki renk ve motif çokluğuna da yansımıştır. Ersarılar, diğer Türkmen boylarının motiflerini yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Sekizgen güllü göl (Des. 50), bu boyun ana gölüdür. Güllü göl de, boylara göre çeşitlilik göstermektedir. Ersarılar'ın güllü gölü, hafif kademeli, yuvarlağa yakın hatlı bir sekizgendir. Sekizgenin içi, yatay ve düşey çizgiler halinde, dört bölüme ayrılmaktadır. Her dilim, birbirine zıt renklerden meydana gelmiş olup, içlerinde, uçları karanfil yaprakları ile sonuçlanan üç dal bulunmaktadır. Gölün merkezine, literatüre Memling gölü olarak geçen kırk boynuz motifi dolgulanmıştır ¹¹¹. Ersarı dokumalarının karakteristik bordürü ise duşhudur (Des. 51) adı verilen ve bitkisel motiflerden meydana gelmiş zincirdir. Bu zincir, güllü badem ya da badem çiçeği şeklinde de anılmaktadır.

Arabacı boyunun ana gölü, sekiz adet ayakta duran hayvanları ile tavuk-muska gölüdür (Des. 52). Tavuk-muska gölün içi, Kızılayaklar'da olduğu gibi, koç yıldızı ile dolgulanmıştır. Ara göl olarak da, yine Kızılayaklar'daki çömce motifine benzer bir motif ile Teke dokumalarının kurbağlı gölü (Des. 15) kullanılmıştır. Bordürlerinde ise, birbirini takip eden küçük karelerin içine stilize çiçeklerin yerleştirilmesinden oluşan ve çuval bordür (Des. 53) adı verilen bordüre, çok sık rastlanmaktadır. Ayrıca, ard arda sıralanan keçeve yüklü düğün deve kafilesi (Des. 54) de, sık olarak kullanılan bir diğer bordür süsüdür. Bunların yanı sıra, başta Teke ve Arabacılar'da olmak üzere, diğer Türkmen boylarında da çok yoğun bir şekilde görülen, çift taraflı koçaklar (Des. 55), dikkat çekici bir bordür olarak

¹¹⁰ Werner Loges, a.g.e., s.120, fig. 27-31.; V.G. Moshkova, "Carpets of the peoples of Central Asia, Glossary", *Oriental Rug Review*, Vol. III. No.4, Philadelphia, 1983, s.23, fig. 16-18.

¹¹¹ Jon Thompson, a.g.m., s.66, Pl. 85.; Taher Sabahi, a.g.e., s.310.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No.9, Philadelphia, 1984, s.19, Pl. LXXIV-5.; Werner Loges, a.g.e., s.131, fig. 33.; George W. O'Bannon, a.g.e., s.116, fig. 33.; Ulrich Schürmann, a.g.e., s.21-22, fig. 38-42.

tanınmaktadır ¹¹².

Türkmen halılarının en belirleyici motifi olan ve boyun karakteristik simgelerini taşıyan bu göl motifleri, ana motif olarak çoğu kez haç şeklindeki alternatif ara motiflerle tekrarlanmak suretiyle, sonsuzluk prensibinde birlikte uygulanmıştır. Görüldüğü gibi, Türkmen halılarında motifler, ana ve ara göl şeklinde kesin bir sınıflandırma içerisindedir. Bunlar, zeminde birbirinden bağımsız olarak yer almaktadır (Res. 1). Ana göllerin alternatifi olan ara göller, geleneksel Türkmen halıcılığının vazgeçilmez bir parçası olup, bir başka biçimin yaratılmasında yardımcı bir unsur niteliğindedir. Türkmen halılarının genel kompozisyonuna bu ara göllerin eklenmesi ile bir desen zenginliği oluşturulmaktadır. Ana ve ara göller kaydırılmış eksenler üzerinde bütün zemine hakim durumdadır. Kimi zaman ana göller, ilk bakışta haç şeklindeki küçük ara göllerin, yatay ve dikey çizgiler halinde oluşturduğu kare bölmelerin ortasında yer almaktadır. Bu ana göller, birbirini takip ederek kompartıman düzenini oluşturur. Bazı örneklerde de ara göller, ana göllerin merkezinden çıkan yatay ve dikey çizgilerin gözü yönlendirmesi sonucunda meydana getirdiği kare bölmelerin ortasında bulunmaktadır. Böylece ana gölün her bir çeyreği, karenin köşelerini dolgular niteliktedir (Res. 2).

Türkmen halılarının kompozisyon anlayışına, bu tip düzenlemelerin değişik varyasyonları hakimdir. Bazı halılarda haç şeklindeki ara göllerden çıkan dikey uzantılar birleşerek, zemini ince sütunlar halinde dik olarak bölümlenmektedir. Ana göller bu sütunun içerisinde birbirini izler durumdadır (Res. 3).

Bir grup Türkmen halılarında da, ara göl olmaksızın, yalnız bir ana gölün, kaydırılmış eksenler halinde sıralanmasından oluşan kompozisyonlar mevcuttur. İki ya da üç değişik renkteki ana göller, diyagonal bir düzende yer almaktadır. Bu şekildeki kompozisyona Yomut halılarında rastlanmaktadır. Burada Yomutlar'a özgü iki ayrı renk halinde kepe göl ya da dırnak göl gibi tek bir ana göl, kaydırılmış eksenler üzerinde bulunmaktadır (Res. 4).

¹¹² Werner Loges, a.g.e., s.173-175, fig. 35-40.; Peter Bausback, *Antike Orientteppiche*, Mannheim, 1978, s.495-497.; Elena Tzareva, *Rugs and Carpets from Central Asia*, Leningrad, 1984, s.158-159.

Ayrıca torba, çuval, mafraş gibi çadır tefriş aksesuarlarının bazı örneklerinde, zemin şeritlerle küçük dikdörtgenlere bölünerek ortalarına bir göl motifi dalgulanmıştır. Bu tip örneklerde, tamamiyle kompartıman düzeni hakimdir (Res. 5).

Görüldüğü gibi, geleneksel Türkmen halılarında, sonsuzluk prensibinden hareket edilerek, zemin içine yerleştirilen ana ve ara göllerin, kimi zaman birbirine benzeyen, kimi zaman da birbirinden zıt görünümler oluşturan, fakat kendi içinde bir bütünlük meydana getiren düzenlemeler hakimdir.

2. TÜRKMEN HALILARINDA MALZEME VE TEKNİK

Türkmenler, yaşam koşulları nedeniyle kolay kurulup sökülebilen yatay dokuma tezgahı kullanmışlardır (Res. 6). İlk önceleri, yerel halı dokuyucularının kullandıkları ve dokuma tezgahı olarak adlandırdıkları ilkel alet, kalınlık ve uzunlukları çeşitli boyutta olan, hatta kimi zaman çadırın değişik ihtiyaçları için de kullanılan ahşap değneklerden oluşmaktadır. Dokuma tezgahının yanı sıra, dokuma işleminde kullanılan makas, bıçak gibi aletler de son derece basittir. Aletlerin ikelliğine karşılık dokunan halıların yüksek kalitesi oldukça şaşırtıcıdır.

Yatay durumdaki tezgahlar, biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki kirişlidir. Geniş kirişli tezgahta halılar, dar kirişli tezgahta çadır bantları ve şeritler dokunmaktadır. Dar kirişli dokuma tezgahı, konar göçer yaşam tarzına uygun olarak, gerektiğinde kolayca parçalara ayrılıp, başka yere nakledilebilmektedir. Yaklaşık altı, yedi metrekarelik bir alana ihtiyaç duyulduğu için evin içine değil, ancak bahçeye kurulabilmektedir ¹¹³. Geniş kirişli dokuma tezgahları ise sabit olup, halı dokunduktan sonra parçalara ayrılmaktadır. Bu tezgahların verimli olarak çalışabilmesi için, kimi zaman yaşanan yurttan ayrı olarak, bahçeye küçük keçe çadırı kurulmaktadır. Bazen de birer güneşlik inşa ederlerdi ki, Türkmenistan'da en yaygın olanı budur. Daha küçük tezgahlar ise, yurdun içine, erkeklerin oturduğu bölüme konulmaktadır ¹¹⁴.

Hazar Ötesi Türkmenleri'nin dokuma tezgahları, düzgün olarak rendelenmiş kütük ve direklerden yapılmış olup, tezgahın bütün parçaları özenli bir şekilde monte edilmektedir. Çözgü, bunun üzerine muntazam olarak gerilir. Kirişler kurulduktan sonra, üzerine kalın bir tabaka halinde balçık ve kil sıvanarak, düzenlenmiş iplik sıralarının sabit bir şekilde kalması sağlanır ¹¹⁵.

Türkmenler'de de Anadolu'da olduğu gibi, düğüm atıldıktan sonra, ucu yukarı doğru bakan ve keser adı verilen bıçakla kırılır, bütün sıra bittikten sonra, düzgün bir halı havı temin etmek için düğümler "sınd" yani

¹¹³ V.G. Moshkova, "Dyes. Dyeing technique weaving technique", *Oriental Rug Review*, Vol. III, No.7, Philadelphia, 1983, s.12.

¹¹⁴ Peter A. Andrews, "The Türkmen Tent", , *Türkmen-Tribal Carpets and Traditions*, Washington D.C., 1980, s.47.

¹¹⁵ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol.III, No.7, Philadelphia, 1983, s.12.

makasla düzeltilir. Türkmenler'in dokuma esnasında kullandıkları tarak, ilginç bir özellik taşımaktadır. Moshkova'nın da teyid ettiği gibi, mahalli nalbantlar tarafından yapılarak, kasaba pazarlarında satılan tarakların dişleri demirden, sapı da sert ağaçtan olup, dış tarafına ve dişlerin üzerine genellikle demir halkacıklar ve çemberler takılmaktadır. Tarak çözüğüye her vurulduğunda halkacık ve çemberler zil çalmaktadır ¹¹⁶. Kesme işinde havın uzunluğu dokumanın kalınlığı ile bağlantılıdır. Örneğin, Teke gibi düğüm yoğunluğu fazla olan ince dokuma ürünlerine sahip boylarda, hav yüksekliği daha kısa iken, Yomut, Ersarı gibi düğüm yoğunluğu az ve kalın olan dokumalar daha uzundur. Dokuma işlemi bittikten sonra, tezgahtan kesilen halının alt ve üstündeki çözgü iplerinin uçları serbest kalır. Bunlar bir saçak oluşturacak şekilde ufak düğümler halinde bağlanır. Saçakların bağlanma şekli, boylara göre çeşitlilik kazandığından, bir ölçüde ayırt edici bir özelliktir.

Bilindiği gibi, halının temelini meydana getiren unsurlardan biri çözgü iplikleri olup, birbirine paralel olarak sıralanır. Bunlar, boyları bitmiş halının uzunluğunu belirler. Çözgü ipliklerinin sayısı, aralıkları ve kalınlıkları, halının genişliğini etkileyen faktörlerdir. Türkmenler, çift katlı çözgü iplikleri için en kuvvetli ve en kaba yünleri tercih etmişlerdir. Bir halının, hangi boya ait olduğunu tesbit ederken çözgü ipliklerinden yararlanılır. Çoğu zaman doğal yani boyanmamış çözgü ipliğinin dayanıklılığı, kalınlığı, rengi ve kalitesi belirleyici unsurlardır. Örneğin, Teke ve Salor halılarında çoğunlukla ince, zayıf ve fil dişi renginde çözgü iplikleri kullanılırken, Ersarılar'da daha kalın, griye bakan kahve rengi ve kimi zaman da keçi kılı tercih edilmiştir. Yomut, İğdir ve Abdallar ise dokumalarında orta kalınlıkta, beyaz ve gri renkli çözgü ipliklerine yer vermişlerdir ¹¹⁷.

Halının temelini oluşturan diğer bir unsur da atkıdır. Çözgüye doksan derece açıyla yerleştirilmiş olup, çözgünün bir altından, bir üstünden geçer. Her bir düğüm sırasından sonra atılır ve bu onun yerini sabitler. Türkmen halılarında görülen ve aşağıda ayrıntılı bilgi verilecek olan simetrik 2,3 ve asimetrik 3,4 düğüm tiplerinin formu, atkı ipliklerinin pozisyonu tarafından belirlenmektedir. Her düğüm sırası arasında kullanılan atkı sayısı, kalitesi, bükümü, boyası ya da boyasız oluşu önem taşımaktadır.

¹¹⁶ Halı tezgahı ve dokuma malzemelerine ait bilgiler, 27 08 1994 tarihinde Aşkabat'a 45 km mesafede bulunan Göktepe köyündeki halı dokuyucularından alınmıştır.

¹¹⁷ Siawosch Azadi, a.g.e., s.34.

Salor ve Sarıklar'ın küçük dokuma ürünlerinde ilk atkı iplikleri gergindir. Bu durum, çözgü ipliklerinin değişik düzeylerde olmasını sağlar. Çavuldur halılarında aynı etki daha az görülmektedir. Teke, Yomut ve Ersarı halılarında, birbirini takip eden farklı düzeylerde çözgü iplikleri mevcuttur. Teke, Salor ve Sarık boylarının halılarında atkı iplikleri ince olurken, Amuderya bölgesindeki Ersarılar ve Çavuldurlar'da daha kalın, Yomutlar da ise orta kalınlıktadır ¹¹⁸.

Bilindiği gibi, simetrik düğüm (Türk ya da Gördes düğümü) ve asimetrik düğüm (İran ya da Sine düğümü) olmak üzere, iki temel düğüm çeşidi vardır. Simetrik düğüm, bir çift çözgü ipliğini çevreleyerek onları üstten tutar ve her iki yandan aşağı doğru giderek, iki çözgü ipliğinin arasından tekrar üste çıkar. Bir sonraki düğümde, yandaki çözgü çiftinin üzerinden geçer. İşlem, sıra boyunca tekrarlanarak devam eder. Bu aşamada atkı atılır. Eğer atkı dalgalı formdaysa, her iki çözgü ipliği aynı düzeyde kalır. İki bitişik silsile, halının arka yüzünde görülebilir. Bu düğüm, simetrik 1 (S1) düğümü olarak ifade edilir (Çiz. 1). İlk atkı ipliği düz ve sıkı ise, birbirini takip eden çözgü iplikleri farklı düzeylerde ve biri diğerinden yüksekte olacaktır. Sol ya da sağ çözgü ipliğinin daha yüksekte oluşuna dayanarak simetrik 2 (S 2) ve simetrik 3 (S 3) düğümleri meydana gelir (Çiz. 2-3). Bu sınıflandırma, üç farklı simetrik düğümü adlandırmaktan daha kesin bir metod olarak kabul edilir ¹¹⁹.

Asimetrik düğümde (İran ya da Sine düğümü), düğüm ipliği, çözgülerden birini tamamiyle çevirir ve ikinci çözgünün altından geçerek dış tarafından yukarı çıkar. Bu nedenle düğümün ikinci kısmı, ikinci çözgüyü sadece üç tarafından çevreler ve üst kısmını açıkta bırakır. Tamamiyle çevrelenen çözgü ipliğinin sağda ve solda olmasına göre, düğüm asimetrik 1 (A 1) ya da asimetrik 2 (A 2) olarak adlandırılmaktadır (Çiz. 4-5). Silsilelerin yüksekliğindeki hafif farklılık halının arka yüzünden görülür. İlk atkı ipliği dalgalı değil de düz olarak geçirilirse, iki çözgü arasında bir düzey farkı belirir. Bu da halının arka yüzünde belirgin silsileler oluşturur. Genel olarak, tamamiyle çevrelenmiş çözgü ipliği daha yüksektedir. Eğer bu çözgü sağda ise asimetrik 3 (A 3), solda ise asimetrik 4 (A 4) tipi olarak sınıflandırılır (Çiz. 6-7). Bu şema, toplam dört adet asimetrik düğüm tipi içermektedir ¹²⁰.

¹¹⁸ Siawosch Azadi, a.g.e., s.35.

¹¹⁹ Düğüm çizimleri için bkz. Siawosch Azadi, a.g.e., s.35.

¹²⁰ Siawosch Azadi, a.g.e., s.36.

Orta Asya Türkmen dokumalarında, daha çok asimetrik düğüm çeşitlerine rastlanmaktadır. Teke dokumalarında, tüm çözümlerin aynı seviyede bulunduğu sağa açılmış asimetrik düğümler kullanılmıştır. Genellikle Salor ürünlerinde, düğüm A 4 formundadır. Sarıklar ise kimi Yomut grupları ve son dönem Göklenler dışında, simetrik düğüm kullanan tek Türkmen boyudur. Sarıklar'ın dokumaları özellikle S 2 düğüm tipindedir. Bu durum, onlar için ayırt edici bir özellik olmakla beraber, daha sonra dokunan parçalar için geçerliliğini yitirmiştir. Yomutlar dokumalarında hem simetrik, hem de asimetrik düğüm kullanırken, Ersarılar asimetrik düğümün her çeşidine dokumalarında yer vermiştir. Kızılayaklar ve Çavuldurlar sağa açık, Arabacılar'da sola açık asimetrik düğümü uygulamışlardır ¹²¹.

Düğüm yoğunluğu açısından bakıldığında, eski Teke halılarında dm²'de 3000 dolaylarında düğüm mevcuttur. Küçük dokuma ürünlerinde ise dm²'de 6000'e kadar düğüm atılmaktadır. Bu rakam, kimi örneklerde 9000'e kadar ulaşmaktadır ¹²². Hatta Moshkova, bir amatör koleksiyonda dm²'de 15000'den fazla düğüm içeren bir örnek bulduğunu ifade etmiştir ¹²³. Salorlar'da ise düğüm sayısı dm²'de 2000 ilâ 5000 arasında değişmektedir. Bu rakam halılarda 1460-2000, küçük ürünlerde 2400-4200, nadir örnekler de ise, 5000 civarındadır. Çözümler beyaz, atkılar doğal kahve rengi olup yündendir ¹²⁴. Bugün Kuzey Afganistan'da yaşayan Sarıklar'ın ürünlerinde, düğüm yoğunluğu dm² başına 2000 ilâ 3200 arasındadır. Bu sayı bazı ürünlerde 4000'e kadar çıkmaktadır. Her iki çözümden birinin çökük durumda olması, halıların arka taraflarında dalgalı bir görünüm yaratmıştır. Bunun sonucunda çift çözümlü seviyesi, kimi zaman o kadar aşırıdır ki sadece alt çözümlü görülebilir ¹²⁵. Düğüm yoğunluğu açısından Teke ve Salor dokuma ürünleri arasında bir ara grubu oluşturan Yomutlar'da, düğüm sıklığı, dm²'de 1800 ile 2800 dolaylarında. Fil dışından kahve rengine uzanan geniş bir renk yelpazesine sahip olan çözümler yün olup, iki katlıdır ¹²⁶. Dokuma ürünlerinde dm² başına 1800 ilâ 2500 düğüm atılan Çavuldurlar, bu konuda Yomutlar'a en yakın olanıdır. Bunlar koyuna ilaveten deve, keçi yünü ve beyaz pamuk ipliği

¹²¹ Robert Pinner, *The Rickmers Collection Turkoman Rugs*, Berlin, 1993, s.15.

¹²² Werner Loges, a.g.e., s.14.

¹²³ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No.4, Philadelphia, 1984, s.14.

¹²⁴ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No.1, Philadelphia, 1984, s.13.

¹²⁵ Werner Loges, a.g.e., s.51.

¹²⁶ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No. 6, Philadelphia, 1984, s.16.; Werner Loges, a.g.e., s.65.

kullanmışlardır ¹²⁷ . Kızılayak halılarında, dm2 başına 1800 ilâ 2100 düğüm atılmaktadır. Atkılar açık kahve rengi yündür. Boyanmamış açık renkli yünlü çözümler ise, kenarlarda genellikle yuvarlaktır. Başka bir deyişle dış çözümler, ürünün ana rengini oluşturan yün ile yuvarlak bir biçimde çevrilmiştir. Bu özellik, Kızılayaklar'ı diğer boylardan ayıran karakteristik bir unsurdur ¹²⁸ . Türkmen boyları içinde en kaba dokunuşlu ürünler ise Ersarılar'a aittir. Düğüm yoğunluğu dm2 başına 800 ilâ 1400 arasındadır ¹²⁹ Arabacılar'da ise bu sayı, dm2 başına 1800 dolaylarındadır. Çözgü yün olup, çoğu zaman gri renklidir. Ayrıca fil dişi ve kahve rengi elyafın bir karışımı da kullanılır. Halının arka yüzü, çözgünün yapısı nedeniyle dalgalıdır. Genellikle atkıların iki sürgünü mevcuttur. Bunlar, bir açık kahve rengi ve bir beyaz pamuk telden ibarettir ¹³⁰ .

---

¹²⁷ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No. 9, Philadelphia, 1984, s.18.; Werner Loges, a.g.e., s.107.

¹²⁸ Werner Loges, a.g.e., s.121.

¹²⁹ Werner Loges, a.g.e., s.131.

¹³⁰ Werner Loges, a.g.e., s.173-174.

3. TÜRKMEN HALILARINDA RENK ANLAYIŞI

Geleneksel Türkmen halısını değerli kılan bir diğer unsur da, canlı ve parlaklığından birşey kaybetmeksizin, yüzyıllar boyunca dayanabilen solmaz renkleridir. Türkmen halıları arasındaki boy farklılıklarını belirleyen karakteristik motif anlayışından sonra, renk unsuru gelmektedir. Türkmen halılarında motif ve kompozisyonların düzenli ve istikrarlı kullanılması, tarihlendirmede güçlük çıkartmasına rağmen, renk unsurunun devreye girmesi ile bu konu önemli ölçüde açıklık kazanır. Bir Türkmen boyunun halısında, bir rengin farklı varyasyonlarının kullanılması, o boyun zaman içinde yer değiştirerek, farklı bölgelere göç etmesinin bir kanıtıdır. Bu veriler, tarihi bilgilerin ışığı altında değerlendirildiği takdirde, halının ne zaman dokunduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır. Maalesef renk konusu, Türkmen halılarının en az inceleme yapılan bir konusudur.

Türkmenler tarafından geleneksel olarak kullanılan temel renk kırmızıdır. Adeta Türkmen halılarının ruhuna işleyen kırmızı rengin akla gelebilecek her tonu kullanılmıştır. Ciğer rengi, mor kırmızısı, kiremit kırmızısı, pembe, maun, şarap kırmızısı ile kahve rengine dönük kırmızı gibi, bu rengin birçok varyasyonu söz konusudur. Şüphesiz bu renkler, farklı boyama metodları çerçevesinde çeşitli boyar maddeler, mordanlar ve diğer katkı maddelerinden elde edilmektedir. Kırmızı renge karşı duyulan bağlılık, çok eski bir geleneğin varlığını kanıtlamaktadır. Aslında bu durum geniş bir yelpazeyi içeren oryantal halı dünyasında bir karşıtlık yaratmaktadır. Selçuklular'la birlikte Anadolu, Batı İran ve Kafkasya'ya gelen Türkmen boylarının renk çeşitliliği ile Türkmen halılarındaki bu tek renk hakimiyeti oldukça ilgi çekicidir ¹³¹.

Türkmen halılarında, başlıca rengin kırmızı olması, monokromatik bir izlenim yaratsa da, her bir ana renk kullanılmıştır. Açıktan koyu maviye dek uzanan mavi tonları, sarı kahve renginden siyahımsı kahve rengine varan tonlar, turuncu-kırmızı, koyu yeşil, beyaz ve fil dişi, kullanılan diğer renklerdir. Eski Türkmen halılarında en az beş renk kullanılmış olup, bu sayı dokuz renge kadar ulaşmaktadır ¹³². Türkmen halılarında en az renk kullanan boylar Teke, Salor ve Sarık boyları iken, en fazla renk kullanan ise Yomut boyudur. Yapılan araştırmalar sonucunda, Çavuldurlar'ın da, Yomutlar kadar geniş renk skalasına sahip olduğu, Ersarılar'ın ise bu iki

¹³¹ Stefan A. Milhofer, *Die Teppiche Zentralasiens*, Hannover, 1968, s.78.

¹³² Siawosch Azadi, a.g.e., s.36.

grubun arasında yer aldığı tespit edilmiştir ¹³³ .

Genel olarak Sarık dokumalarında, kasvetli renk nüansları hakimdir. Çoğu zaman tuğla kırmızısı ile birleşmiş koyu kahve rengine bakan erguvan rengi kullanılmıştır. Sarık boyu, diğer Türkmen boylarına nispeten renk açısından zengin değildir. Erken dönemlere tarihlendirilen örneklerde seyrek olarak kullanılan yeşil ise, daha çok küçük alanlarda mevcuttur. Nadir de olsa bazı küçük motiflerde soluk mavi ve sarı ipek kullanılmıştır ¹³⁴ .

Açık renkli bir görünüşe sahip olan Salor dokumalarında, fon rengi genellikle hafif mavi izine sahip parlak kırmızıdır. Dokuma ne kadar geç döneme aitse, renk koyulaşarak, parlak kırmızının yerini koyu erguvan rengi alır. Kullanılan diğer renkler ise mavi, yeşil, beyaz, kayısı ve pembe ¹³⁵ . Her Türkmen halısında olduğu gibi, Teke dokumalarında da hakim olan kırmızı rengin, açık kırmızıdan kahve rengi ve erguvan kırmızısına kadar uzanan tonları mevcuttur. Bu boyun belli başlı renklerini, mavinin açık ve koyu tonları, küçük alanlarda sarı, ara sıra pembe, kahve rengi ve beyaz oluşturmaktadır ¹³⁶ .

Türkmen halı dokuyucuları arasında en geniş renk paletine sahip olan Yomutlar'da, çok çeşitli renk nüansları mevcut olduğu için, renk unsuruna dayanarak Yomut halılarını teşhis etmek güçtür. Beyaz, sarı, yeşil, mavinin çeşitli nüansları, birçok kırmızı ve kahve renginin tonları, özellikle erken döneme ait örneklerde görülen turkuaz, kullanılan renkler arasındadır ¹³⁷ .

Yomutlar kadar, geniş renk yelpazesine sahip Çavuldurlar'ın halılarına bakıldığında, eski örneklerinin en dikkat çekici özelliği, zeminde fon rengi olarak erguvan kahve renginin kullanılmasıdır. Canlı kırmızı ve beyaz nüansların dışında, çoğunlukla koyu tonlar hakimdir. Bu klasik tipten, farklı bir renk anlayışı gösteren Çavuldur halıları da mevcuttur. Örneğin, çok eski dokuma parçalarının bazılarında fon rengi olarak şarap kırmızısının kullanıldığı görülebilir ¹³⁸ .

¹³³ Siawosch Azadi, a.g.e., s.37.

¹³⁴ Werner Loges, a.g.e., s.50.

¹³⁵ Werner Loges, a.g.e., s.36.

¹³⁶ Werner Loges, a.g.e., s.13.

¹³⁷ Werner Loges, a.g.e., 65.

¹³⁸ Werner Loges, a.g.e., s.106-107.

Eski Ersarılar'ın halılarında renkler açık ve parlaktır. Bu boyun renk paletinde açık ve koyu mavi, yeşil ya da turkuaz, kahve rengi, kırmızının nüansları, beyaz, portakal rengi ve sarı yer alır. Özellikle sarı renk, halının yaşının saptanmasında önemli bir göstergedir. Zira bu renk, antik parçalarda açık ve berraktır. Kızılayak dokumalarında ise, fonda genellikle parlak kırmızıdan, domates kırmızısına kadar değişen zengin renk çeşitliliği vardır. Bunun yanı sıra koyu yeşil, koyu mavi, kahve rengi, sarı ve beyaz da kullanılan renklerden bazılarıdır. Ayrıca turkuaz rengine de ara sıra da olsa rastlanmaktadır. Arabacılar'da da, zeminin fon rengi olarak, açık erguvan rengi ile kestane rengi kullanılır. Ayrıca portakal, koyu ve açık mavi, solgun gri mavi, fil dişi, kahve rengi, pembe de kullanılan diğer renklerdir ¹³⁹.

Bilindiği gibi, halının ham maddesi olan yünün boyanmasında, bitkisel boyalardan yararlanılmaktadır. Bitkisel boyalar da çeşitli ağaçlardan, otlardan, bağ, bahçe bitkilerinden elde edilmektedir. Bu bitkilerin; çiçekleri, yaprakları, kabukları ve kökleri gibi kısımlarından yararlanılarak çok çeşitli boya maddeleri hazırlanmaktadır. İstenilen rengi elde etmek için kullanılan bitkinin yetiştirilmesinde en uygun iklim şartları hangi yörede oluşmuşsa, bitki o yöreden toplanmaktadır. Bitkisel boyalardan elde edilen boyar maddenin miktarını ve rengin kalitesini etkileyen en önemli unsurlar, toprağın beslenme niteliği, yağış miktarı ve kullanılan gübredir ¹⁴⁰. Dolayısıyla elde edilen renklerle bölgelerin coğrafi bitki örtüsü arasında sıkı sıkıya bir bağlantı söz konusudur. Türkmen halılarında birbirinden farklı kırmızı tonun yer alması, yünün boyandığı bölge ile ilişkilidir. Kırmızı boyayı elde etmek için kullanılan doğal maddeler, bölgeden bölgeye değişmekte olup, kalite yönünden de farklılık göstermektedir.

Türkmen halılarının temel rengi olan kırmızı ve tonları, kök boyadan elde edilmektedir. Kök boya ile yapılan işleme bağlı olarak, kahve rengi kırmızıdan koyu kiraz rengine kadar uzanan zengin bir renk tayfına sahiptir. Türkmenistan'ın hemen hemen her bölgesinde kök boyayı bulmak mümkündür. Kök boya, genel olarak XIX. yüzyılın sonuna kadar halı dokuyucuları tarafından en yaygın olarak kullanılan bitkisel boyadır. Daha çok Fergana, Semerkant, Buhara ve Hiva bölgelerinde yetişmektedir. Özellikle, XIX. yüzyılın ortalarında, kök boya üretimine öylesine hız

¹³⁹ Werner Loges, a.g.e., s.120, 172.

¹⁴⁰ Üner Eyüboğlu - İtir Okaygün - Füsün Yaraş, **Doğal Boyalarla Yün Boyama (Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler)**, İstanbul, 1983, s.27-28.

verilmiştir ki, elde edilen ürün, sadece yöresel tekstil sanayinin ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, ihracatını da mümkün hale getirmiştir ¹⁴¹ .

Türkmen ailesi, çeyizi meydana getiren dokuma ürünlerinde, özellikle bitkisel boyalar kullanarak, geleneksel renk anlayışını elde etmek için büyük gayret göstermişlerdir. Yöresel olarak kullanılan bitkisel boyalar arasında kök boyadan ayrı olarak, sarı hezeran çiçeği, yarı kıllı hezeran (Türkmençe'de sarı çöp), nar kabuğu ve yeşil ceviz kabuğu da yer almaktadır ¹⁴² .

V.G. Moshkova'nın 1929 yılında gerçekleştirdiği Türkmen halıcılığını araştırma ve inceleme gezisi esnasında, Aşkabat civarında Bezmein, Kerki yakınlarında Astana-baba, Bakharden bölgesi'nde Karagan ve Tatla köyü gibi bazı köylerden, bitkisel boylarla ilgili olarak çeşitli tarifler ve boyayı sabitleştirme metodları tespit edilmiştir ¹⁴³ .

1860'lı yıllardan itibaren, Orta Asya pazarlarında görülmeye başlayan sentetik boyalar ¹⁴⁴ , zamanla kök boyaya olan talebi hızla düşürmüştür. Halı yapımcılarının sentetik boylara yönelmelerindeki en önemli etkenlerden biri de, kök boylar vasıtasıyla elde etmekte güçlük çektikleri açık ve koyu tonları, bu boyların yardımı ile zahmetsiz üretmeleridir. Boyama metodlarındaki basitlik, kolay elde edim ve düşük maliyet, sentetik boyların yayılmasını sağlayan faktörlerdir. Fakat bitkisel boylardan sentetik boylara geçişin olumsuz sonuçları kısa zamanda fark edilmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın başlarında Andican, Semerkant, Buhara, Beşir, Kerki ve Merv gibi Orta Aysa halı pazarlarında, solan sentetik boyların meydana getirdiği matlaşmış benekleri içeren halılar görülmeye başlanmıştır ¹⁴⁵ . Renklendirmedeki bu zafiyetle üretilen halılar, bitkisel boylarla dokunan halılara nazaran, doğal, parlıtlı karakteristiklerini kaybetmişlerdir.

¹⁴¹ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. III, No.7, Philadelphia, 1983, s.10.

¹⁴² V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. III, No.7, Philadelphia, 1983, s.10.

¹⁴³ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. III, No.7, Philadelphia, 1983, s.11.

¹⁴⁴ Mark Whiting, "The dyes of Turkoman Rugs", Halı, Vol. I, No. 3, London, 1978, s.281-283.

¹⁴⁵ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. III, No. 7, Philadelphia, 1983, s.11.

4. TÜRKMEN ÇADIRI VE TEFRİŞ DOKUMALARI

Bozkır kuşağının hareket halindeki en eski toplulukları, İç Asya'da yaşayan çeşitli Türk boylarıdır. O. Menghin, bahsedilen bu bölgede gelişen eski Türk kültürünün, dünya tarihine çok önemli katkıları olduğunu ifade etmektedir ¹⁴⁶ . En önemli katkısı, hayvan besleyiciliğini geliştirmeyi ve yaygınlığını sağlaması açısından, ekonomi alanındadır. Karşılığında bir şey vermeden yalnız almayı düşünen asalak ekonomi anlayışı yerine, insanları verimli hale getiren, üretken ekonomi anlayışına bırakmıştır. Böylece bozkır Türk ekonomisinin temelini teşkil eden hayvan yetiştiriciliği büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi halı üretiminin ham maddesini, genellikle koyun yapağı oluşturmaktadır. Uhlemann, Menghin ve Koppers gibi kültür tarihçilerine göre, bozkır kültürü ve bu kültürün oluşturduğu yaşam şartları, halı sanatının çıkış noktasını meydana getiren en önemli faktörlerdir. Birçok veriler, atlı bozkır kültürüne mensup yarı göçebe toplulukların halı dokuyan ilk ustalar olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle doğu halıcılığının ortaya çıkış sebepleri, atlı bozkır kültürüne mensup göçebelerin yaşam biçimleri ile paraleldir ¹⁴⁷ .

Yarı göçebe Türkmenler, konar-göçer yaşayış içinde, bir yerden başka bir yere göç ederek, yaylak ve kışlak arasında sürekli hareket halinde olmalarından, devamlı tetikte hazır bir durumda bulunmalarını sağlayan, dolayısıyla kolay nakledilebilen barınaklara ihtiyaçları vardır. Bu şartlara en güzel cevap verebilecek barınaklar ise, diğer Türk topluluklarında da kullanılan ve yurt adı verilen çadırlardır (Res. 7-8). Mogollar'da ger, Ruslar'da kabitka, Afganlar'da da kharga (hırğa) olarak geçen yurt kelimesi ¹⁴⁸ , göçebe gruplar arasında" kamp yeri, doğdukları yer" anlamını taşımaktadır. Eski Türkler'de olduğu gibi, Anadolu'daki Türk göçerleri, Kazaklar, Kırgızlar, Azerbaycan'ın Şahsevan Türkleri ve Horasan Türkmenleri de, bu anlamda kullanmaktadır ¹⁴⁹ . Yurtların ahşap iskeletinin kolay parçalara ayrılabilir ve yer değiştirirken de katlanabilir olma özelliği, tercih edilen bir mesken tipi olmasına neden olmuştur.

¹⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987, s.10.

¹⁴⁷ Nejat Diyarbekirli, *İslamiyetten Önce Türk Sanatı (Hunlar-Göktürkler-Uygurlar)*, Ankara, 1977, s.4.; Lydia Rasonyi, "Türklerde'de halıcılık terimleri ve halıcılığın menşei", (Çev.: Öksel Göçmen), *Türk Kültürü*, S.IX./103, Ankara, 1971, s.46.

¹⁴⁸ John Murray, *Tents-Architecture of the Nomads*, London, 1979, s.79.

¹⁴⁹ Peter A.Andrews, "The white house of Khurasan: The felt tents of the Iranian Yomut and Göklen", *Journal of Persian Studies*, XI, London, 1973, s.93-94.

Yurdu kurmak, Türkmen kadınının görevleri arasında olup ¹⁵⁰, yarım saatle bir saat arasında değişen bir sürede oluşturulmaktadır. Yurdun iç kısmı; merkez "ocak" olarak alındığında, dört ayrı bölümden meydana gelmektedir ¹⁵¹. Giriş ve çevresi ufak hayvanların bağlandığı ve ayakkabıların çıkarıldığı bir geçiş bölgesidir (Res. 9). Ailenin uyuduğu ve misafirlerin kabul edildiği "tör" kısmı ise, girişin hemen karşısında yer alıp, ocağın ön tarafındadır. Sağda mutfak malzemelerinin bulunduğu bölüm, kadınların bölümüdür. Buğday, pirinç, yağ gibi erzakların ve halı tezgahının yer aldığı kiler bölümü ise solda erkeklerin kısmındadır ¹⁵².

Türkmen kadını, çadır içindeki en ufak ev eşyasını dahi büyük bir özen ve sevgi ile dekore ederek, basit fakat olağanüstü sanatsal bir biçimde meydana getirmiştir. Sade ve gösterişsiz yaşamına bir renk katmıştır. Bir gün içinde beliren ve son derece değişken olan ısı koşullarına karşı, kendilerini korumayı başaran Türkmen insanı, her türlü malzemeyi bozkırın plastik maddesi olan yünden elde etmiştir. Yurdun soğuk ve pürüzlü olan toprak zemininden korunabilmek için serilen keçe yaygılar üzerindeki halılar, yatak, yorgan, giyecekler ve yurt tefriş aksesuarlarını, kendi yetiştirdikleri koyun, keçi ve devenin yünlerinden yararlanarak meydana getirmişlerdir ¹⁵³. Kısacası ellerinin altında kolaylıkla bulabildikleri yün malzemeden en iyi şekilde istifade ederek, kendi eşyalarını kendileri temin etmişlerdir.

Türkmenler'in dokudukları malzemeler, sadece günlük yaşamda değil, özel günlerde ve toylarda (düğün) da kullanılmaktadır. Bazı malzemelerin törensel bir anlam taşımaları, günlük yaşamda kullanım açısından bir engel teşkil etmemektedir ¹⁵⁴.

Türkmenler için halı, doğdukları andan yaşamlarının son anına kadar vazgeçilmez bir unsurdur. Bebekler sallancak adı verilen halı salıncaklarda (Res. 10) uyutulurken, ölümler de ayatlık ya da eyatlık (Res.11) olarak adlandırılan cenaze halıları ile taşınır ve mezara bırakılmaktadır ¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Peter A.Andrews, "The Türkmen Tent", *Halı*, Vol. 4, No. 2, London, 1981, s.112.

¹⁵¹ Peter A.Andrews, a.g.m., Washington D.C., 1980, s.45.

¹⁵² Peter A.Andrews, a.g.m., Washington D.C., 1980, s.46-48.

¹⁵³ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972, s.55.

¹⁵⁴ Siawosch Azadi, "The Turkoman kaplyk (Tent entrance decoration)", *Oriental Carpet and Textile Studies I*, London, 1985, s.131.

¹⁵⁵ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No. I, Philadelphia, 1984, s.11.

Bir Türkmen yurdunun dış ve iç kısmını bir friz gibi zengin motifli akyüpler çevirmektedir. Çadırın dışını örten keçeyle renkli bir ifade katan akyüpler, çarpana tezgahlarında dokunmaktadır (Res. 12). Yurdun girişinde, dışardan asılarak kapı görevini üstlenen ve Türkmenler tarafından ensi olarak adlandırılan dokuma yer almaktadır (Res.13). Ensinin havlı kısmı, dışa gelecek şekilde, yurdun çatısını örten keçenin altındaki dikmelere bağlanmaktadır. Literatürde haçlı ensi olarak da geçen bu halılar, üst tarafında yer alan mihrap nedeniyle, çoğu zaman namazlık olarak nitelendirilmektedir ¹⁵⁶ . Ensinin üst kısmına, iç taraftan asılan içe dönük "U" şeklindeki kapılıklar da girişi zenginleştiren bir diğer dokuma çeşididir (Res. 14). Genel olarak 140 x 40 cm ölçülerinde olan bu dokumaların yatay parçası, iki yana sarkan dikey parçalarına göre, daha uzun ve geniş enli olup, kimi zaman uç kısımlarından püskül ya da ponpon sarkmaktadır ¹⁵⁷ Bazı kapılıkların üst köşelerinde, çadırın keregelerine bağlamak için örgülü kordonu vardır. Kapılık fonksiyonel olmayıp tamamen bir süs unsurudur.

Yurdun iç tarafındaki eşige, dip halı olarak adlandırılan ufak bir halı yayılmaktadır. Bu arada yurt içindeki en önemli malzemeyi meydana getiren ocağın her tarafı, çeşitli büyüklükteki keçelerle kaplanmaktadır. Çok nadir olarak ocağın önüne "U" şeklinde ocak başı denilen bir halı serilmektedir. Ocak başı, başta Sarık ve Tekeler'de olmak üzere, diğer Türkmen boyları arasında da kullanılmış nal biçimli küçük halılardır ¹⁵⁸ .

Türkmen dokumalarının en ilginç örneklerini, günlük eşyalara yönelik olarak, imal edilmiş dokumalar oluşturmaktadır. Örneğin, tencere tutmak için yapılmış tutaç, Türkmen insanının yaşamı ile dokumanın ne kadar iç içe olduğunu göstermesi açısından önemlidir ¹⁵⁹ . Çömce torbası da (Res. 15) bu konuda verilebilecek diğer bir örnektir. Dar ve uzun olan bu torbaya, tahta kaşıklar yerleştirilmektedir. Ayrıca şeker, çay, un ve özellikle içine tuz konan küçük "duz torbaları"da diğer bir mutfak malzemesidir. Hemen hemen bütün Türkmen boylarında rastlanılan ve buğday, arpa gibi hububatları depolamak amacıyla kullanılan çuvalların yanı sıra, kirli ve temiz çamaşırların konulduğu bir nevi dolap işlevini gören çuvallar da

¹⁵⁶ Neil K.Moran, "Turkoman door rugs", *Halı*, Vol. 6, No. 2, London, 1984, s.183.; V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No. 5, Philadelphia, 1984, s.18.

¹⁵⁷ Siawosch Azadi, a.g.m., London, 1985, s.134.

¹⁵⁸ Siegfried Gassong, "Odshak bashı-Turkoman Carpets with cut out sections for fire places", *Halı*, Vol. 6, No. 3, London, 1984, s.276-277.

¹⁵⁹ Siawosch Azadi, a.g.e., London, 1975, s.18.

mevcuttur. Ak çuval (Res. 16) ve kızıl çuval (Res. 17) olarak nitelendirilen bu çuvallar, yurtlarda keregelerin birleştiği kısımlara asılmaktadır ¹⁶⁰. Bunlardan ayrı olarak, Anadolu'da hurç şeklinde tanınan mafraş yani büyük çuvallar da vardır ¹⁶¹ (Res. 18). Bilinen tüm örneklerinin Yomutlar tarafından dokunduğu öne sürülen bohça da, önemli bir kalın dokumadır (Res. 19).

Türkmen kadını, dokuma esnasında kullandıkları tarakları dökme darak ya da darak baş olarak adlandırdıkları kılıflarda, içleri de ikselik denilen küçük torbalarda muhafaza etmektedir ¹⁶². Ayrıca çaldıkları müzik aleti ile tüfeklerini bile, yün dokumadan yaptıkları bir kılıfa geçirmektedirler.

Gelin, aile ocağından yeni kurduğu yuvaya zengin çeyiz denkları ile gitmektedir. Düğün alayının en önemli unsuru, gelini götüren düğün devesidir (Res. 20). Gelin, düğün devesinin üzerinde keçeve denilen küçük dokuma çadırın içerisinde oturmaktadır (Res. 21). Tepeden tırnağa dokumalarla süslenen deve, gelin ailesinin zenginliğinin adeta bir simgesidir. Özellikle Yomutlar, diğer boylara nazaran, düğün alayında yer alan süsleyici unsurlara daha çok önem vermişlerdir ¹⁶³. Düğün devesinin iki dizine püsküllü, küçük beş köşeli dizlikler takılırken (Res. 22), boynuna da düve yani deve başlık geçirilmektedir ¹⁶⁴ (Res. 23). Ender olarak da, düğün devesinin göğsünü süslemek için halık denilen bir dokuma asılmaktadır (Res. 24). Özel bir önem verilen halık, düğünden sonra genç çiftin yurdunun girişine, yüksek bir yere konulmaktadır ¹⁶⁵. Düğün devesinin sağ ve sol yanından sarkan, genellikle püsküllü, beş köşeli dokumalar da asmalık olarak tanınmaktadır (Res. 25). Düğün alayının geçiş merasimini temsil eden ve birbiri arkasına sıralanan zoomorfik figürler, asmalıklarda kullanılan belli başlı kompozisyonlardır. Gelin ve damadın yeni yurdunun yani ak öyü'nün tavanını oluşturacak ukular, iki deste halinde devenin iki yanına bağlanarak, baş kısımlarının zedelenmesini önlemek için uk baş torbalarına sarılmaktadır (Res. 26-27).

¹⁶⁰ Peter A. Andrews, a.g.m., London, 1981, s.116.

¹⁶¹ Siawosch Azadi - Peter A. Andrews, **Mafrash-Woven Tarnsport Packs as an Art from Among the Shahsevan and Other Nomads in Persia**, Berlin-München, 1985, s.27-28.

¹⁶² V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.17.

¹⁶³ Siawosch Azadi, a.g.e., London, 1975, s.18.

¹⁶⁴ Peter Alford Andrews, a.g.m., Washington D.C., 1980, s.46.

¹⁶⁵ M.Franses - R.Pinner, "The Turkoman khalyk", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s.192-203.

Türkmenler'in yaşamında özel bir yere sahip olan at, zengin dokuma çeşitleri açısından, hak ettiği ilgiyi her zaman görmüştür. Horçun olarak bilinen ve taşımacılıkta kullanılan iki bölmeli torba (Res. 28), çeşitli yarışmalarda atların üzerine örttükleri "U" formunda dokumalar ¹⁶⁶ (Res. 29), eyer (Res. 30), at torbaları (Res. 31) ve özellikle Ahal Teke ve Yomutlar'a özgü olan eyer örtüsü yani taynakça, bu konuda verilmesi gereken belli başlı örneklerdendir ¹⁶⁷.

Yurdun zeminini kaplayan ve keçelerin üzerine serilerek konuklarını oturttukları halı ise, hiç şüphesiz yurt içinde ana ürünü meydana getirmektedir.

Yakın zamana kadar Anadolu'da gördüğümüz çadırların iç döşemesi, Orta Asya Türkmen çadırları ile büyük benzerlikler taşımaktaydı. Yere serdikleri halıdan, atların sırtlarına koydukları ve üzerine geleneksel boy simgelerinin dokunduğu horçun ya da eyere kadar, bu yakınlığı kurabilmek mümkündü. Sosyal ve ekonomik değişim ve gelişimler, bu geleneksel yaşam tarzını sürdüren kitleleri, önemli ölçüde etkilemiştir.

---

¹⁶⁶ Siawosch Azadi, a.g.e., London, 1975, s.16.; Siawocsh Azadi, a.g.m., London, 1985, s.134.

¹⁶⁷ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.17.

III- ANADOLU'DA TÜRKMEN HALICILIĞINA DAİR TARİHİ BELGELER

Halı dokumacılığının kaynağı araştırıldığında, ister istemez Türkler'in en erken devirlerden beri yaşadıkları ve hayvan yetiştiriciliğinin de yaygın bir şekilde yapıldığı İç Asya bölgesi ile temas kurmak gerekmektedir . Doğudaki halı üretiminin sınırları, hemen hemen doğu-batı yönünde, Kuzey Çin'den Karadeniz'e kadar, kuzey-güney yönünde ise, Kazak bozkırlarından İran ve Hindistan'a kadar uzanmaktadır. Bu sınırlar, tarihi platformda, çağlar boyunca büyük uygarlıklara damgasını vuran çeşitli Türk topluluklarının sınırları ile aşağı yukarı aynıdır ¹⁶⁸ .

Yapılan araştırmalar, halı dokumacılığının, 2500 yıl önce Asya bozkırlarında başladığını ortaya koymaktadır. Halı sanatı, Türkler'e bağlı olarak, onların ikamet ettikleri bölgelerde gelişmiştir. Bu sanat, XI. yüzyıldan itibaren, Selçuklu Türkleri'nin egemenliği ile birlikte Orta Asya'dan batıya yayılmış olmalıdır. Başka bir deyişle Asya bozkırlarından göç eden Türkmen boyları, halı sanatını Yakındoğu'ya tanıtmışlardır.

Türkmenler'in Anadolu'da halı dokuduklarına dair en eski bilgileri, seyyahlar ve coğrafyacılar vermektedir. 1271-1272 yıllarında Anadolu'da bulunan Marco Polo, seyahatnamesinde en iyi ve güzel halıların Türkomanya'da (Anadolu) dokunduğunu belirtmiştir. Üretim merkezi olarak da Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerin adlarını vermiştir ¹⁶⁹ . Bu arada Anadolu'daki halı dokumacılığı konusunda bilgi veren ünlü coğrafyacı İbn Sa'îd (ölüm 1274) de, *Kitab bastu'l-arz fit-tûl ve'l-arz* adlı eserinde; Türkmen ülkesi hakkında bilgi verirken, Türkmenler'in Türk soyundan gelen büyük bir kavim olduklarını ve bunların meşhur Türkmen halılarını dokuyarak, bütün ülkelere sattıklarını ifade etmiştir. Bu halıların, Anadolu'daki bütün Türkmenler tarafından dokunduğunu da açıkça ortaya koymuştur ¹⁷⁰ . Aynı coğrafyacı eserinde, XIII. yüzyıl Selçuklu döneminin en önemli şehirlerinden biri olan Aksaray'da da, yün halıların imal edildiğini kaydetmiştir. Aynı şekilde, 1332 - 1333 tarihlerinde Anadolu'da bulunan

¹⁶⁸ Lydia Rasonyi, "Türkler'de halıcılık terimleri ve halıcılığın menşei", (Çev.: Öksel Göçmen), *Türk Kültürü*, S.IX/103, Ankara, 1971, s.48.

¹⁶⁹ Julian Raby, "Court and export: Part 1. Market demands in Ottoman Carpets 1450-1550", *Oriental Carpet and Textile Studies II - Carpets of the Mediterranean Countries 1400-1600*, London, 1986, s.30.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Early historical reference to Turkoman Carpet weaving in Anatolia", *Oriental Carpet and Textile Studies I*, London, 1985, s.36-37.

seyyah İbn Batuta'da, Aksaray'da, kendi adıyla anılan koyunun yününden benzersiz halılar dokunduğunu ve Suriye, Mısır, Irak, Hind, Çin ve diğer Türk ülkelerine kadar ihraç edildiğini vurgulamıştır ¹⁷¹.

Tarihi kaynaklar, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Söğüt ve Domaniç arasındaki yaylak ve kışlaklarda yaşayan ve Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in oymağı olan Kayı oymağı ile birlikte, Dulkadirli Türkmenleri'nin de halı dokuduklarından söz etmektedir. Aynı kaynaklar XIV. yüzyılda, beylikler döneminde Karaman Devleti'nin hakim olduğu geniş topraklarda, ünlü "kâli-ı Karamânî" yani Karaman halısının dokunduğuna da değinmiştir ¹⁷². Bütün bu bilgilerin ışığında, XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Anadolu'da yaşayan Türkmenler'in halı dokudukları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

¹⁷¹ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, Ankara, 1981, s.20.

¹⁷² Faruk Sümer, a.g.m., London, 1985, s.38-39.

IV- ERKEN TARİHLİ ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARINA IŞIK TUTAN BAZI DOĞU TÜRKİSTAN VE ANADOLU DOKUMA ÖRNEKLERİ

Bugün Türkmen halıları, özellikle desenleri konusunda elimizde bulunan veriler, tutarsız ve bu desenlerin geçirdiği başlıca aşamaları açıklamaya yeterli zaman dilimini kapsamamaktadır. Bilindiği gibi Mogol istilası, Ebûl Gazi Bahadır Han'ın katliamları ve Çarlık rejiminin izlediği politikalar sonucunda günümüze, XVIII. yüzyıl öncesine tarihlendirilebilecek halı örneği gelmemiştir. Orta Asya halı sanatının tarihi, ancak elde bulunan eski halı desenlerinden kesin bir şekilde okunabilir. Türkmen halılarının erken tarihli örnekleri elimizde mevcut olmadığı için, bunların eski desen ve kompozisyonları konusunda, Pazırık kurganlarından çıkartılan dokuma buluntuları , Doğu Türkistan'daki Turfan halı parçaları, Lou-lan'da bulunan ipekli kumaş kalıntıları ve özellikle köklü bir dokuma tarihine sahip olan Anadolu halıları yardımcı olmaktadır ¹⁷³ . Bu örnekler, Türkmen halılarındaki gelişmeye önemli ölçüde ışık tutmaktadır.

Bilindiği gibi, Altay Dağları eteklerinde bulunan Pazırık bölgesinde, Sovyet arkeoloğu Rudenko tarafından, 1947-1949 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar esnasında, V. Pazırık Kurganı'ndan çıkan ve M.Ö. IV ile III. yüzyıllara tarihlendirilen Pazırık Halısı, konuyla ilgili olarak verilebilecek ilk örneklerdendir. Pazırık Halısı, ince dokuma tekniği ile gerek üslûp ve gerekse form açısından, Teke halılarını hatırlatmaktadır ¹⁷⁴ . Pazırlık halısının zemini, kompartıman düzeninde yirmidört kareye bölünmüştür. Her bir karenin içine, dört yaprağın çapraz şekilde birleşmesinden meydana gelen yıldız biçimi ve aralarına da küçük çiçeklerin yerleştirilmesiyle oluşan bitkisel motifler dolgulanmıştır. Nejat Diyarbekirli, bu motifi eski Türkmen halılarında görülen sekizgen Türkmen gölünün en erken tarihli örneği olarak kabul etmektedir. Kompozisyon açısından baktığımızda zeminin, kompartıman düzeninde yatay ve dikey bölümlere ayrılmasından oluşan karelerin içlerine, baklava ya da küçük sekizgenlerin yerleştirilmesi, pek çok Teke torbasında kendini göstermektedir.

¹⁷³ Stefan A. Milhofer, *Die Teppiche Zentralasiens*, Hannover, 1968, s. 99.

¹⁷⁴ Nejat Diyarbekirli, "New light on Pazyryk Carpet", *Halı*, Vol. 1, No. 3, London, 1978, s.219-220.; Nejat Diyarbekirli, a.g.e., İstanbul, 1972, s.133.

Doğu Türkistan'da Turfan ve Lou-lan'da bulunan küçük yünlü dokuma parçalarında, baklava biçimleri, helezoni yapraklar ve Kırgız dokumalarını hatırlatan stilize edilmiş bitkisel süsler görülmektedir. Lou-lan ve Astana'dan gün ışığına çıkartılan ipekli kumaşlarda ise, bulut, sarkıntılı çiçekler, kuş figürleri, birbirini izleyen dört bacaklı gerçek üstü hayvanlar dikkati çekmektedir. Bunlardan özellikle Doğu Türkistan'da Lop Gölü'nün batısındaki Lou-lan'da, M.S. III. yüzyıla tarihlendirilen üç ipekli kumaş parçası, desenlerin gelişmesi konusunda ilginç ip uçları vermektedir. Kumaşlardan birinde heraldik biçiminde, karşılıklı duran kuş çiftlerinin tasvirleri yer almaktadır. Bu tip düzenlemeye, Teke ve Salorlar'ın asmalık ve ensilerinde de rastlamak mümkündür. Ortaçağ'da çok yaygın olan bu tarz süsleme, Anadolu'da XIV. yüzyılda sekizgenler içinde sıralanmış, stilize hayvan figürlü halılar da oldukça yaygındır.

Lou-lan'da bulunan bir diğer kumaş deseni de, Anadolu Selçuklu halılarının ana motiflerinden birini oluşturan ve aynı zamanda Yomut halılarında da görülen alternatif düzende sıralanmış sekizgen biçimdeki motiflerden meydana gelmiştir. Bu kompozisyon, Pazırık'ta bulunan tanınmış büyük keçe örtüde de vardır. Eşkenar dörtgen biçimindeki rozetlerin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanması, Selçuklu ve Türkmen halılarının ana kompozisyonlarının temel biçimini oluşturmaktadır ¹⁷⁵. Bütün bu ipekli kumaş desenleri, Doğu Türkistan vahalarında yaşayan boyların, kendilerine özgü yaratmalarıdır. Bunlar, Çin, Sasani, İran ve aynı zamanda, Ortaçağ Avrupa süsleme sanatı üzerinde de sürekli olarak etkili olmuştur ¹⁷⁶

Türkmen halılarının erken tarihli örneklerine önemli ölçüde ışık tutacak halı grubu, hiç şüphesiz Anadolu'da dokunan örneklerdir. XI. yüzyıldan itibaren ilk yurtları Maverâ'ün-nehr'den, Ortadoğu'ya inen Selçuklular, beraberlerindeki İç Asya'nın eski dokuma geleneklerini de getirmişlerdir. Bu nedenle Ortaçağ Türkmen boylarının halıları hakkında fikir edinebilmek için, Anadolu halılarının motif ve kompozisyonlarını, teknik özelliklerini incelemek gerekir. Böylece Orta Asya halı sanatının aynı dönemlerdeki genel görünüş ve gelişmesi hakkında, bir sonuca varabilmek mümkün olabilir ¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Stefan A. Milhofer, a.g.e., s.100.

¹⁷⁶ Stefan A. Mihofer, a.g.e., s.99.

¹⁷⁷ Nejat Diyarbekirli, a.g.e., İstanbul, 1972, s.149-152.

Türk halı sanatının ilk önemli halkasını meydana getiren ve XIII. yüzyıla damgasını vuran halı grubu, kuşkusuz Selçuklu Halıları'dır. Selçuklu halı motiflerinin en sık görüleni, diyagonaller boyunca dizilmiş değişik stilize çiçek motifleridir. Jon Thompson, sıralamanın Türkmenler'e özgü bir karakteristik olduğunu ifade etmektedir ¹⁷⁸. Doğu Türkistan'da bulunan VIII. ve X. yüzyıllar arasındaki döneme ait Uygur resimlerindeki giysilerde de, aynı diyagonal sıralamaları görebilmek mümkündür. Selçuklu halılarına benzer diyagonal sıralar halinde dizilmiş rozetler, Altaylar'da yaşayan göçebe toplulukların keçe kilimlerinde de mevcuttur.

Anadolu'da özellikle XIV. ve XVII. yüzyıllar arasında dokunan Türk halılarındaki motif ve kompozisyonlar, XVIII - XX. yüzyılın başlarına kadar dokunan Türkmen halıları ile çok açık bir şekilde benzerlik göstermektedir ¹⁷⁹. Türkmenler'in batıya doğru göç etmeleriyle bazı motif ve kompozisyonlarında birtakım değişiklikler olmasına rağmen, ana unsurları devam etmiş ve Anadolu halıları üzerinde oluşacak motiflerin temel taşlarını meydana getirmiştir. Hiç şüphesiz nesiller boyunca aynı motiflerin dokunması geleneklere bağlılığın bir ifadesidir. Fakat şunu da ilave etmek gerekir ki, Erken Osmanlı Halıları'nın motifleri, Anadolu şehirlerindeki halı dokuma atölyelerinde hızla geliştirilerek, Orta Asya geleneklerinden biraz daha farklı yönde değiştirilmiştir. Örneğin, Anadolu'da bir baklava formu, çiçek ve yaprak arabeskinden meydana getirilebiliyordu. Oysa Batı Türkistan'da, nomadik tipte geometriksel motifler değiştirilmeden esas olarak kalmıştır ¹⁸⁰.

XIV. ya da XV. yüzyıllarda bir Anadolu halısında görülen sekizgen madalyonlar, Orta Asya Türkmen halılarının benzerleriyle rahatlıkla karşılaştırılabilir. Örneğin, küçük ve büyük örnekli Holbein halılarında görülen sekizgen düğümlü motifler, büyük sekizgen madalyonlar, bordürlerindeki bazı motifler, Orta Asya Türkmenleri'nin Salor gölleri ile paralellikler taşıdığı gibi, Teke, Yomut, gibi pek çok Türkmen boylarının dokumalarında da kendini göstermektedir. Hatta Anadolu'da görülen bazı motifler, Türkmen halılarında ara ya da ana göl olarak dokunmuştur ¹⁸¹.

¹⁷⁸ Georg Butterweck-Friedrich Gersch Krza, **Antic Anatolian Carpets From Austrian Collections**, Vienna, 1983, s.28.

¹⁷⁹ Michael Franses - Robert Pinner, "Part I: The 'Classial' Carpets of the 15th to 17th centuries", **Halı**, Issue 24, Vol. 6, No. 4, London, 1984, s.363.; Louise W. Mackie, a.g.m., s.19.; Stefan A. Milhofer, a.g.e., s.100.

¹⁸⁰ Stefan A. Milhofer, a.g.e., s.101.; Nejat Diyarbakirli, a.g.e., İstanbul, 1972, s.153.

¹⁸¹ Louise W. Mackie, a.g.m., s.20.

Şimdiye kadar sözü edilen benzer motif ve kompozisyon anlayışı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde örneklerle açıklanacaktır.

Orta Asya Türkmen dokumaları ile Erken Osmanlı halıları arasındaki bu benzerlik, hiç kuşkusuz XIV. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu halı dokuma geleneğinde Türkmenler'in hakim rol oynamalarından kaynaklanmaktadır ¹⁸². Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Batı Anadolu'da Türkmenler oldukça önemli bir nüfusa sahiptirler "Denizli, Honas ve Dalaman Çayı havalisinde 200.000 hane, Sultan Öyüğü'nden (Eskişehir) Kütahya'ya kadar uzanan dağlarda 300.000 ve Kastamonu bölgesinde de 100.000 çadır halk yığılmıştır." Bu nedenle Uludağ (Keşiş)'dan Tarsus'a kadar uzanan Batı Anadolu'daki dağ bölgeleri Türkmen Dağları adıyla tanınmaktaydı ¹⁸³. Bu bilgiler küçük örnekli Holbein halılarının gerçek Türkmen halıları olduğu yolundaki görüşleri açıkça desteklemektedir. Bunlar, Türkmen halılarının asıl ihraç edildikleri dönemlerde, ev dokumacılarının ya da küçük şehir atölyelerinin ürünleri olup, Orta Asya'daki XVIII. ve XIX. yüzyıldaki geç dönem benzerleri ile aynı boyun geleneğinden gelişmiştir ¹⁸⁴.

Walter Denny de, Anadolu ve Orta Asya halı grupları arasında, önemli benzerlikler olduğunu kaydederek, bunların raslantı olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir. Denny ayrıca, aralarındaki kompozisyon ve göl benzerliklerinin, müşterek bir ata kültüründen kaynaklandığını da öne sürmüştür ¹⁸⁵. Türkmenler'in büyük göçleri ve yerleşmelerinde uzun zaman aralıkları söz konusu olmasına rağmen, boy kimliklerini ısrarla devam ettirmiş olmaları, bu benzerliği açıkça ortaya koymaktadır. Orta Asya ve Anadolu Türkmenleri'nin arasındaki gelenek ve göreneklerdeki süreklilik, yazılı kaynaklarca da tarihsel bir destek kazanır ¹⁸⁶. Azerbaycan, Orta Anadolu ve Ege bölgesinin erken tarihli dokumalarında, temelde aynı motif ve renk repertuarının kullanılması, Türkmen boylarının göçleri ve yerleşimlerinden kaynaklanmaktadır. Walter Denny'nin boy geleneklerinin devamı konusunda öne sürdüğü görüşler, aynı formların özellikle göl anlayışının, XIX.yüzyılda geniş coğrafi alanlara yayılmasını da açıklamaktadır.

¹⁸² Halil Inalcık, "The Yürüks: Their origins, expansion and economic role", *Oriental Carpet and Textile Studies II-Carpets of the Mediterranean Countries 1400-1600*, London, 1986, s.47-48.

¹⁸³ Hilmi Göktürk, a.g.e., s.30.

¹⁸⁴ Michael Franses-Robert Pinner, a.g.m., s.365.

¹⁸⁵ Walter, B. Denny, "Turkmen rugs and early rug weaving in the western Islamic world", *Halı*, Vol. 4, No. 4, London, 1982, s.331.

¹⁸⁶ Walter B. Denny, a.g.m., s.334.

V- TÜRK ANADOLU HALILARI İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ BAĞLANTILAR

1. ANADOLU SELÇUKLU HALILARI İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bilindiği gibi Selçuklu halıları, Türk halı sanatının XIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan zincirinin, ilk büyük ve önemli halkasını meydana getirmektedir. Başka bir deyişle, Türk halı sanatının Anadolu'daki başlangıcı olarak kabul edilen Selçuklu halıları; teknik, renk, motif ve kompozisyon bakımından sağlam bir temel teşkil etmiştir. Günümüzde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dokunan pek çok halı ve kilimlerinde, Selçuklu halı sanatının karakteristik motif ve kompozisyon anlayışını bulabilmek mümkündür.

Konya Alâeddin Camii'nden sekiz, Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nden üç ve Eski Kahire'den (Fustat) yedi tane olmak üzere, Selçuklu halıları adı altında tam ve parça olarak toplam onsekiz adet halı bulunmuştur. Selçuklu Dönemi'nde Anadolu halılarının zenginliğini kanıtlayan bu örnekler, ayrıntılarda farklılık göstermelerine rağmen, teknik ve süsleme unsurları açısından ortak bir karaktere sahiptirler.

Genel olarak Orta Asya Türkmen halıcılığının, temel prensibini oluşturan sonsuzluk anlayışı, Selçuklu halılarının kompozisyonunda da mevcuttur. Ayrıca hemen hemen bütün Türkmen boylarının halı ve diğer küçük dokuma ürünlerinde, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanan büyük sekizgen göl motiflerine, Selçuklu halılarında da rastlamak mümkündür. Konuyla ilgili olarak verebileceğimiz en güzel örnek; 1905 yılında Konya Alâeddin Camii'nde bulunduğu için "Konya Selçuklu Halıları" olarak literatüre geçen grubun içinde yer almaktadır. Bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, 689 envanter numarası ile sergilenen bu halıda (Res. 32, Des. 56) deve tabanı olarak adlandırılan basık sekizgenler (göller), kaydırılmış eksene göre, diyagonal olarak sıralanmıştır¹⁸⁷. Bu göl (Res. 33, Des. 57), Türkmenler'in Sarık ve Yomut gölleri ile bir benzerlik

¹⁸⁷ Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, *Selçuklu Halıları*, İstanbul, 1973, s.22, Desen 10-10a.

taşımaktadır¹⁸⁸ Bu gölün içinde yer alan ve uçları kanca biçiminde kıvrılmış dolgular da, özellikle Teke halı ve çuvallarının bordürlerinde görülen çapraz koçak (koç boynuzları) motifidir¹⁸⁹. Moshkova, Türkmen dokumalarındaki bu deseni, sindi gülp yani kırık anahtar olarak adlandırmaktadır¹⁹⁰. Bu koçak motifli sekizgen göller, 1280 yılında Liu-Kuan-Tao tarafından, Çin'de Yuan Hanedanı zamanında (1279-1368) yapılmış, bir Çin rulosundaki halı tasvirinde de mevcuttur (Res. 34). Taiwan'da Tarpei Milli Sanat Müzesi'nde bulunan bu ruloda, Mogol hanı Kubilây Han'ın avlanma sahnesi yer almaktadır. Arka planda görülen kervandaki develerden birinin üzerinde (Res. 35) sekizgen göllü halıya sarılmış bir denk vardır. Halı, kırmızı zeminli olup, beyaz sekizgen göllere sahiptir. Sekizgenlerin ortasına bir yıldız motifi dolgulanmıştır. Üzerinde durulan Selçuklu halısında kullanılan renkler bunun tam tersidir. Krem renkli zemin üzerinde kırmızı renkli sekizgen göller bulunmaktadır¹⁹¹. Bu Selçuklu halısına kompozisyon açısından bakıldığında, Yomutlar ile yakınlık kurabilmek mümkündür. Yomut halılarında, bu halıda olduğu gibi, bir ara göl olmaksızın, yalnız bir ana gölün kaydırılmış eksenler halinde sıralanmasından oluşan düzenlemeler hakimdir (Res. 4).

Türkmen kalın dokumalarındaki bordürler ile Selçuklu halı bordürleri arasında da büyük benzerlikler söz konusudur. Yomutlar'ın karakteristik bordür motifi olan ve halının kenarında yer alarak zemini koruduğuna inanılan koşan köpek motifi (Des. 44), genelde Kızılayaklar'ın bordürlerinde görülen küpeli baş yani sarhalka motifi (Des. 49) ve Tekeler'in her türlü dokumalarının bordürünü süsleyen солдат motifi (Des. 37) bunlardan birkaçıdır.

Bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen 688. envanter numaralı halı ile¹⁹² (Res. 36, Des. 58), yine aynı müzede bulunan 683 envanter numaralı halı¹⁹³ (Res. 37, Des. 59) konuyla ilgili örneklerin başında gelmektedir. Her iki halının tali bordürlerinde koşan köpek ve sarhalka motiflerinin en belirgin örnekleri yer almaktadır. Riefstahl'ın 1927'de Beyşehir'de bulunduğu XIII. yüzyılın sonuna tarihlenen

¹⁸⁸ Ulrich Schürmann, a.g.e., s. 12.

¹⁸⁹ R. Pinner - M. Franses, a.g.m., London, 1980, s.141.

¹⁹⁰ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. III, No. 4, Philadelphia, 1983, s. 23 - 24, Pl.LXXVIII-3.

¹⁹¹ Hanna Erdmann, "Die Beziehung der vorosmanischen teppichmuster zu den gleichzeitigen ornamenten", Halı, Vol. 1, No. 3, London, 1978, s.230, abb. 8-9.

¹⁹² Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, a.g.e., s.25, Desen 11.

¹⁹³ Oktay Aslanapa, Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, İstanbul, 1987, s.16, çiz. 9.

Beyşehir Selçuklu halısının ince bordürlerinde de soldat motif dizisi vardır (Res. 38). İkiye bölünmüş olan bu halının bir parçası İngiltere'de Keir Koleksiyonu'nda ¹⁹⁴, diğer bir parçası da Almanya'da bir özel koleksiyonda bulunmaktadır.

---

¹⁹⁴ Friedrich Spuhler, **Islamic Carpets and Textiles the Keir Collection**, London, 1978, s.31-32.

2. XIV. YÜZYIL TÜRK HAYVAN FIGÜRKÜ HALILARI İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu halılarından sonra ortaya çıkan hayvan figürlü halılar, Türk halı sanatının yeni bir safhasını oluşturmaktadır. Bu gruba, ilk kez Avrupalı ressamın eserlerindeki halı tasvirlerinde rastlanmaktadır. Tablolarda görülen hayvan figürlü halılar, XIV. yüzyılın başından, XV. yüzyılın sonuna kadar uzanan 200 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Avrupalı ressamın tasvirlerinden edinilen izlenimler, hayvan figürlü ve kompozisyonlu halıların, zengin bir grup teşkil ettiği yolundadır.

Kurt Erdmann, XIII. yüzyılda parlak bir devre yaşayan Türk halı sanatının, özellikle XV. yüzyılda devam edemediğini, Selçuklu İmparatorluğu'nun çökmesiyle de bu ihtişamlı devrenin son bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, XIV. ve XV. yüzyıl halıları, örnek ve teknik açıdan daha ince ve çeşitli olmasına rağmen, Konya halılarının göz kamaştırıcı güzelliğinin görülmediğini öne sürmüştür ¹⁹⁵.

Hayvan figürlü halılarda, zemin genellikle büyük ya da küçük karelere bölünmüş olup, karelerin içlerine sekizgenler yerleştirilmiştir. Bunların içlerine de, stilize edilmiş hayvan figürleri dolgulanmıştır. Bazen halının zemini birbirinden ayrı, bağımsız küçük sekizgenlerle kaplanmış olup, içlerinde kuyruklu hayvan figürleri mevcuttur. Başka bir deyişle kimi zaman figürler, geometrik bölümlerin içlerine yerleştirilirken, kimi zaman da bu geometrik bölümlenmeler ortadan kaldırılarak, hayvan figürleri yan yana ya da kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmıştır. Bir stilize ağacın iki tarafına yüz yüze veya sırt sırta yerleştirilmiş hayvan figürleri, heraldik durumda tek hayvanlar, çift ve tek başlı kartal tasvirleri, dört ayaklı hayvanlar, yengeç gibi deniz hayvanları tasvir edilmiştir. Zaman içinde hayvan figürleri zenginleşmiş, kompozisyonlar hareketlilik kazanmıştır. Genellikle birbirine bağlı bir grup şeklinde ve mücadele halinde tasvir edilen hayvan figürleri, bu dönemin ürünleridir ¹⁹⁶.

¹⁹⁵ Kurt Erdmann, *Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts - 15. Asır Türk Halısı*, (Çev.: Haldun Taner), İstanbul, 1957, s.115.

¹⁹⁶ Kurt Erdmann, a.g.e., s.115-116.; Oktay Aslanapa, a.g.e., s.37-38.; Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, a.g.e., s.59-66.; Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, Ankara, 1991, s.19-20.

Türkmen halılarında da, hayvan figürlü örnekler mevcut olup, ayatlık halıları konunun en ilginç örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ayatlık, ölen bir kiyişi mezara taşımak için kullanılan özel bir halıdır. Yomutlar'da çok yaygın olarak görülen bu tip halılarda, tek bir kompozisyon hakimdir. Zemin en fazla sekiz geniş dikdörtgen bölüme ayrılarak, her birinin içine, üçer adet kaplumbağa figürü yerleştirilmiştir ¹⁹⁷ . Türkmenler'in pışpağa adını verdikleri bu figür, daima beyaz renkli olup, koyu renkli bir zemin üzerine dolgulanmıştır (Res. 11, Des. 60).

Genel olarak Türkmen boylarının halılarına bakıldığında, dokuma örneklerinin motif esasını teşkil eden göl anlayışında, kuş ve diğer hayvan figürlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Türkmen boylarının göllerinde orjinal biçimde yer alan kuş ve diğer hayvan figürlerinin izleri, daha sonra üretilen Türkmen halılarının göllerinde de az ya da çok gerçekçi bir şekilde yaşamıştır. Moshkova, hemen hemen tüm Türkmen boylarında, gölü meydana getiren unsurların, kuş ve hayvanlar olduğunu vurgulamıştır ¹⁹⁸ . Örneğin, Teke gölünü meydana getiren unsurlar, halı dokuyucuları tarafından kuş, domuz burnu, sokan böcek ve pamuk yumağı olarak adlandırılmaktadır (Des. 1). Merkezde bitki motifinin şeklini alan kuş ve diğer hayvan figürleri, Teke gölünün esasını meydana getirmektedir ¹⁹⁹ .

Yomutlar'ın ana gölünü oluşturan dırnak göl (Res. 39,40, Des. 8) ise, bazı araştırmacılar tarafından, "hayvan başlı kolon" olarak nitelendirilen ve birçok Anadolu kilimlerinde görülen ve birbirini izleyen koç boynuzlu baklavaların bir gelişimi şeklinde yorumlanmış "hayvan başlı madalyon" olarak adlandırılmıştır ²⁰⁰ . Ersarı, Kızılayak, Çavuldur ve son dönemlerde Teke halılarında da görülen dırnak göl, çok eski bir desen olup, birçok Türkmen desenleri gibi, erken dönem Türk halılarında oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır ²⁰¹ .

Imreli ve Yomut Türkmenleri'nin halılarında görülen ve gölün esasını teşkil eden, kanatları açık, stilize kartal figürü, konunun en ilginç örneklerindedir (Res. 41,42, Des. 61). Kartal göl adı verilen bu desenin bir

¹⁹⁷ Heinrich Ropers, *Les Tapis d'Orient*, Paris, 1958, s.289-291.; J.G. Lettenmair, *Das Grosse Orientteppiche Buch*, München, 1980, s.220.

¹⁹⁸ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.24.

¹⁹⁹ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.23-24.

²⁰⁰ James Opie, "Fragments of an ancient puzzle- Part II: The Lori/Bakhtiari 'animal head column'", *Halı*, Issue 54, Vol. 12, No. 6, London, 1990, s.111, fig. 28.

²⁰¹ Jon Thompson, a.g.m., s.136.

benzerine, XV. yüzyıla tarihlendirilen bazı Anadolu halılarında da rastlanmaktadır ²⁰². Örneğin, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, XV. yüzyıl hayvan figürlü halı örnekleri arasında yer alan, 566 envanter numaralı halının ortasındaki sekizgen madalyonun içinde, bu kartal gölünün bir benzerini bulabilmek mümkündür (Res. 43, Des. 62). Bu büyük sekizgen madalyon ve ortasındaki dört yön motifinin içindeki yıldızlar, küçük çizgiler, büyük örneklili Holbein halılarının sekizgen gölleri ve yine erken dönem Anadolu halıları ile benzerlik göstermektedir ²⁰³. Sekizgen madalyonların dış hatları, Türkmenler'in koçak adını verdikleri koç boynuzları ile çevrilmiştir. Bu form, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Orta Asya Türkmenleri tarafından dokunmuş halılarda ortaya çıkan motiflerin bir başka örneğidir ²⁰⁴. Özellikle bu sekizgen göller, Orta Asya Türkmenleri'nin Salor gölleri ile aynı formu paylaşmaktadır (Res. 44). Hatta bazı araştırmacılar, Türkmenler'in Beşir gölü ile de bağlantı kurmaktadır ²⁰⁵. Adı geçen bu halının dış bordürlerinde de, daha çok Türkmenler'in Sarık halılarının zemininde, büyük boyutlarda rastladığımız keçeve motifleri ²⁰⁶ yer almaktadır (Res. 45).

Bu halılardaki sekizgen madalyonun bir başka versiyonu olarak, bugün özel bir koleksiyonda bulunan ve Robert Pinner tarafından XVIII. yüzyıldan daha erken dönemlere tarihlendirilen ²⁰⁷ bir Konya halısını örnek verebiliriz (Res. 46). Burada sekizgen madalyonun ortasındaki desen, daha çok Yomutlar'ın kartal gölü ile benzerlik taşımaktadır.

Konuyla ilgili bir diğer örnek de, Çavuldurlar'ın boy gölü olan ertmen göldür. Gölün dış hatları kademeli baklava şeklinde olup, her bir kenarı koç boynuzu biçiminde kıvrılarak, koçak motiflerini oluşturmaktadır. İçi ise, kuş ve bitkilerin birbirine kaynaştırılmasından oluşmuş desenlerle dolgulanmıştır (Des. 5). Gölün içinde, her biri beş yapraklı birer çiçeğin üzerinde bulunan ve karşılıklı dört adet kuyruklu kuş figürleri yer almaktadır. Bu kuş figürlerinin alt ve üst kısımlarında, kanatları açık birer kuş figürü daha vardır. Kuş, Çavuldur halılarının göl anlayışında, kompozisyonun vazgeçilmez, bütünlüycü bir parçasıdır. Gölün genel kompozisyonu, bir bitki

²⁰² Robert Pinner, "Cardinal Points", Halı, Issue 63, Vol. 14, No. 3, London, 1992, s.69.

²⁰³ Robert Pinner, a.g.m., London, 1992, s.69.

²⁰⁴ Robert Pinner, a.g.m., London, 1992, s.69.

²⁰⁵ J.Iten - Maritz, *Le Tapis Turc Anatolie-Asie Mineure*, München, 1975, s.42.

²⁰⁶ Werner Loges, a.g.e., s.50.

²⁰⁷ Robert Pinner, a.g.m., London, 1992, s.69.

ile bunun iki yanında, birbirine bakan iki kuştan meydana gelmektedir.

Bitki ya da stilize edilmiş ağacın iki tarafında ,yer alan kuş veya başları aynı hizada ya da birbirine ters duran, dört bacaklı, kuyruklu hayvan figürlerinden oluşan kompozisyonlar, Türkmen dokumalarında olduğu gibi, XV. yüzyıl Anadolu halılarında da yaygın olarak görülmektedir.

Anadolu'daki hayvan figürlü halılarda görülen diğer bir kompozisyon da, halı zemininin birbirinden bağımsız sekizgenlerle kaplanarak, içlerine stilize kuş ya da kuyruklu hayvan figürlerinin dolgulanmasından meydana gelmiş düzenlemelerdir. Buna, Avrupa resimlerindeki tasvirlerden, örnek olarak, 1330 - 1340 yıllarına, tarihlendirilen Siena Okulu'ndan Lorenzetti'ye ait "Kutsal Aile" adlı eseri ve yine aynı tarihli Floransa'da Santa Annunziata'da bulunan bir frescoyu verebilmek mümkündür ²⁰⁸ . Aynı figür ve kompozisyona, XV. yüzyıla tarihlendirilen ve Floransa'da Museo di San Marco'da Fra Angelico'nun bir tablosunda da rastlanmaktadır ²⁰⁹ . Bu resimlerde yer alan sekizgenlerin içindeki stilize hayvan figürlerinin benzerleri, eski Yomut torbalarında da görülmektedir ²¹⁰ (Des. 63). Özellikle bugün Londra National Gallery'de bulunan ve Nicola di Buonacorso'nun 1370 tarihli Meryem'in evlenme sahnesini konu alan eserinde, hayvan figürlü halının (Res. 47) benzeri, Imreli Türkmenleri'nin dokumalarında da mevcuttur ²¹¹ .

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başına tarihlendirilen bir Imreli torbasında zemin, birbirinden ayrı bağımsız olarak yerleştirilen sekizgenlerden meydana gelmiş olup, içlerine de, stilize kuş figürleri dolgulanmıştır ²¹² (Res. 48, Des. 64). Sekizgenlerin arasına, erken tarihli Salor ve daha sonraki Salor göllü Teke torbalarında da kullanılan ve Türkmenler'in ayna koçak adını verdikleri ara göller yerleştirilmiştir. Sekizgenlerin içindeki hayvan figürlerinin üzerinde, her sırada değişen küçük desenler vardır. Sekizgeni çevreleyen küçük incili şerit, aşağıda ayrıntılı olarak bahsedilen İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'ndeki ünlü hayvan figürlü halının zemininde yer alan sekizgenin incili şeridi ile benzerlik taşımaktadır (Res. 49, 50). Bu tip süslemeye Çin (Doğu Türkistan), Sogd,

²⁰⁸ John Mills, "Early animal carpets in western paintings , a review", Halı, Vol. 1, No.3, London, 1978, s.236-238, fig. 7,12.

²⁰⁹ Kurt Erdmann, a.g.e., s.55, abb 44.

²¹⁰ Jon Thompson, a.g.m., s. 137.

²¹¹ V.G. Moshkova, a.g.e., London, 1980, s.25, fig. 44.

²¹² Jon Thompson, a.g.m., s.137, Pl. 57.

Sasani, Bizans ve İslam dokumalarında sık sık rastlanmaktadır ²¹³.

XIV. yüzyılın başlarında görülen bir diğer hayvan figürü de, çift ya da tek başlı heraldik kartal tasvirleridir. Bu figürlere özellikle Siena ve Floransa ekolünün resimlerinde rastlanmaktadır. Bilinen tasvirlerden biri, Giotto okulunun ürünlerinden olan, 1320 tarihli Stefaneschi Triptik'inde yer almaktadır ²¹⁴. Triptik bugün Vatikan Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Bir diğer örnek de, Berlin Staatliche Museum'da 1141 A envanter numarasıyla kayıtlı 1350 tarihli Madonna'nın tahta oturan tasvirinde mevcuttur ²¹⁵.

Çift başlı kartal figürü, Orta Asya Türkmen dokumalarında da görülmektedir. Bugün St. Petersburg Etnografya Müzesi'nde 87-7 envanter numaralı, XIX. yüzyıla tarihlendirilen, Arabacılar'a ait asmalık, güzel bir örnek teşkil etmektedir (Res. 51, 52). Asmalığın üçgen kısmında, tepelerinde Türkmenler'in koçak adını verdikleri koç boynuzları ile süslenmiş üç adet keçeve veya çadır figürleri yer almaktadır. Herhangi bir geometrik bölünme olmaksızın, ard arda sıralanan, stilize çift başlı kartal figürleri ise beyaz, lacivert ve kırmızı renkli olup, bütün zemini kaplamaktadır (Des. 65). Zemindeki diyagonal etkiyi sağlayan ise renk unsurudur ²¹⁶. Bu konuda verebileceğimiz diğer bir örnek de, Yomutlar'a ait bir çuvaldır. Zeminde kanatları açık tek başlı kartal figürleri, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmıştır (Res. 53). Ayrıca, Buhara halılarında rastlanılan ve yapraklı göl olarak adlandırılan örnekler de, stilize edilmiş çift başlı kartal figürünü hatırlatmaktadır. Dilimli yapraklar, adeta kanatlarını açmış, ters yöne bakan iki kartal başı ile noktalanmıştır (Res. 54, 55).

Türkmenler'in yaşamında, özellikle yırtıcı kuşların büyük önem taşıdıkları bilinmektedir. Reşided-din Cami'üt-Tevârih adlı eserinde, Türkmen boylarının totemleri hakkında bilgi verirken; Kayı, Bayat, Akevli, Karaevli'nin "beyaz şahin"; Yazır, Dodurga, Yapar, Döğer'in "kartal"; İğdir, Büğdüz, Kınık, Yıva'nın "çakır (doğan)" Bayındır, Çavuldur, Cepni, Beçene'nin "sungur"; Salor, Eymur Alayuntlu ve Yüregir'in "uc" gibi yırtıcı kuşların simgeleri olduğunu belirtmiştir ²¹⁷. Görüldüğü gibi, Türkmen

²¹³ Jon Thompson, a.g.m., s.138.

²¹⁴ Oktay Aslanapa, a.g.e., s.50, levha 25.

²¹⁵ John Mills, a.g.m., s. 235, fig. 1.; Kurt Erdmann, a.g.e., s. 15, abb. 14.

²¹⁶ Elena Tzareva, *Rugs and Carpets from Central Asia*, Leningrad, 1984, s.159.

²¹⁷ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.170.; V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.25.; Siawosch Azadi, a.g.e., London, 1975, s.7.

boylarının totem kuşları kartal ailesinin üyeleridir. Reşided-din tarafından verilen bu bilgiler Moshkova'yı, Türkmenler'in boy göllerindeki farklı kuş şekillerinin özellikle kullanıldığı ve bir tesadüf olayı olmadığı sonucuna ulaştırmıştır ²¹⁸.

Türkmen dokumalarında görülen hayvan figürlü örnekler içinde en çok dikkati çeken kuş figürlü asmalıklardır ²¹⁹. Genellikle stilize kuş tasvirli örnekler, erken tarihli dokumalarda kendini göstermektedir. Asmalıklarda zemin, stilize edilmiş yaprakların ya da çift dişli tarakların, baklava formu verecek şekilde, küçük madalyonlar halinde bölünmesinden meydana gelmiştir. Renk unsurunun sağladığı diyagonal bir anlayışta olan küçük madalyonların içine, kimi zaman stilize kuşlar (Res. 56), kimi zaman da bir ağacın iki tarafına yüzyüze ya da sırt sırta dönmüş iki başlı, dört ayaklı stilize hayvan figürleri yerleştirilmiştir (Res. 57). Özellikle asmalıklardaki bu kuş figürlerine benzeyen bir örnek olarak, Fustat'da bulunan ve XV. yüzyıldan kalma bir Anadolu halı parçası verilebilir (Res. 58). Bugün Stockholm Güzel Sanatlar Milli Müzesi'nde bulunan bu halı parçasındaki kuş figürü, sivri gagalı, sorguçlu bir baş, dikdörtgen bir gövde ve üçgen formdaki ayakları ile asmalıklardaki kuş figürlerine yakınlık göstermektedir.

Belirtilen bu örnekler ile Anadolu'daki hayvan figür ve kompozisyonları arasında bir benzerlik kurulsa da, bazı dokumalarda olduğu gibi, sonsuzluk fikri açısından bir ölçüde farklılık taşımaktadır. Anadolu'daki bir ağacın iki yanına stilize edilmiş hayvan figürlü örnekler (Res. 59), mücadele ve av sahnelerini içeren halılardaki kompozisyonlar (Res. 60), birbirini tekrarlasalar da, bir merkezi düzenlemeye tâbidirler. Özellikle Anadolu halılarında sonsuz tekrarlama fikri, yarı gerçekçi büyük figürleri çevreleyen bir kompartıman tertibatı ile zedelenir ²²⁰.

Hayvan figürleri, asmalıklarda olduğu gibi, ensilerde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır ²²¹. Bilindiği üzere, yurdun girişinde dışarıdan asılarak kapı görevini üstlenen halılar, Orta Asya Türkmenleri tarafından, ensi olarak

²¹⁸ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s.25.

²¹⁹ Robert Pinner - Michael Franses, "Some interesting Tekke products and their designs II The bird and animal tree Asmalyk", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Art of Central Asia**, London, 1980, s. 114-133.

²²⁰ Robert Pinner - Michael Franses, a.g.m., London, 1980, s.129.

²²¹ Robert Pinner - Michael Franses, "Some interesting Tekke products and their designs - III The animal tree ensi", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s.134-163.

adlandırılmaktadır. Hayvan figürleri ve bunlardan oluşan kompozisyonlar, zeminin alt tarafında kalın bordürde ya da Anadolu'nun bazı bölgesel halılarında öksüz su ²²², Türkmen dokumalarında da alem adı verilen geniş ve tek bir bordürde yer almaktadır ²²³. Genellikle hayvan figürlü ensilerde, alem kısmı ile geometrik motifli zemin kısmı, birbirini takip eden tek ya da çift koç başlarından oluşan koçakların dizildiği ince bir bordür ile ayrılır.

Bazı Türkmen ensilerinde tek başlı, dört ayaklı hayvanlara ve kıvrık boynuzlu, yukarı dönük kuyruklu keçi figürlerine rastlanmaktadır. Bunlar, birbiri ardınca sıralandığı, ağacın iki yanına yüzyüze veya arka arkaya dönmüş bir şekilde tasvir edilmiştir (Res. 61, 62). Genellikle Arabacı ve Salor asmalık ve ensi örneklerinde rastlanılan ve düğün alayında keçe taşıyan stilize gelin devesi figürleri de, kalın boyunlu, dört ayaklı olarak verilmiştir (Res. 51, 63, 64). Develer, birbirini kafile halinde takip etmektedir (Des. 54). Ayrıca kanatları, iki yana doğru açılmış stilize kuş ya da iki yana dalları sarkan ve ağaç izlenimi veren örnekler de, ensilerde sık olarak kullanılmıştır (Res. 65, 66). Genellikle kuş kanatları olarak yorumlanan bu tip figürler, tarih öncesi dönemlerden beri balık kılıcı biçiminde stilize edilmiştir (Res. 67). Bu form, dokumalara kolaylıkla uyarlandığı için, halılarda devamlı olarak kullanılmıştır. Robert Pinner, bu figürün Salor, Ersarı, Yomut ve hatta bazı Anadolu kilimlerinde de dokunduğunu ifade etmektedir ²²⁴. Bunların yanı sıra daha değişik kuş tasvirleri de vardır. Bazı örneklerde, kuşun cephesi tek bir hat halinde verilmiş olup, yan ve arka tarafları geriye doğru uçuşan tüyleri gösteren sivri, kıvrık hatlarla tasvir edilmiştir (Res. 68).

Genellikle Salor ve Çavuldur ensilerinde rastlanılan bu figürlerin benzerleri, Nejat Diyarbakırlı'nın Sivrihisar'da bulduğu ve XVI. yüzyıla tarihlendirdiği Crivelli halısının (Res. 69, 70), büyük sekiz uçlu yıldızının aralarını dolduran, diyagonal altıgenlerde de bulunmaktadır ²²⁵. Buradaki hayvan figürleri (Des. 66), sadece Salor ensilerindeki kuşa benzemekle kalmayıp, aynı zamanda arkaya doğru sivrilen ayakları, farklı yönlere bakan ve "H" formu ile Arabacı, Yomut, Ersarı ve Çavuldurlar'da görülen tavuk muska göllerinin (Res. 71, 72) dilimlerindeki hayvan figürlerine de

²²² Nalan Türkmen, "Kaybolmuş bir halı yöresi: Obruk", *Antik - Dekor*, S.22, İstanbul, 1993, s.67.

²²³ Siawosch Azadi, "Alam (elem) - Some aspects of Turkoman 'additional end borders'", *Halı*, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s.261-267.

²²⁴ Robert Pinner, "Salor ensis", *Halı*, Issue 60, Vol. 13, No. 6, London, 1991, s.90.

²²⁵ Nejat Diyarbakırlı, "An early 'Crivelli' prayer rug found in Savrihisar", *Halı*, Vol. 6, No. 4, London, 1984, s.459.

benzemektedir ²²⁶ . Diyarbekirli, bu halının XVI. yüzyılda, dokuma konusunda ileri bir seviyede bulunan, Batı Anadolu'daki Türkmen boylarının bir ürünü olduğunu, dolayısıyla Orta Asya Türkmen dokumaları ile bu Crivelli halısı arasındaki bağlantıların doğal karşılanması gerektiğini ifade etmektedir.

Bilindiği gibi, Rönesans dönemi ressamlarından olan Carlo Crivelli'nin (1435-1495) tablolarında görüldüğü için, onun adı ile tanınan bu grup halıların bir diğer örneği de, Budapeşte'de Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde (Iparmüveszeti Muzeum) bulunmaktadır (Res. 73, Des. 67). Bu Crivelli halısında da, sekizgen yıldızın aralarındaki diyagonal altıgenlerin içine, bir büyük ve bir küçük olmak üzere iki gerçekçi kuş figürü dolgulanmıştır ²²⁷ .Dikey ve yatay eksenlerdeki altıgenlerde ise, sırt sırta ya da biri diğerinin üzerine yerleştirilmiş şekilde, stilize iki hayvan figürü vardır (Res. 74).

Diyarbekirli'nin bulunduğu Crivelli halısındaki hayvan figürlerinden daha stilize edilerek dokunan figürlere, Heinrich Kirchheim'in "Orient Stars" Koleksiyonu'ndaki ²²⁸ XV. veya XVI. yüzyıllara tarihlendirilen Crivelli halısında rastlanmaktadır (Res. 75, 76). Bu halıdaki hayvan figürleri, Türkmenler'in güllü gölünün hayvan figürleri ile de benzerlik taşımaktadır (Res. 77).

Halı literatüründe "Crivelli gölü" olarak da bilinen "Crivelli yıldızı", form açısından da Orta Asya Türkmen boylarının dokumalarındaki göl desenine benzemektedir ²²⁹ . Dış hatlardaki bu benzerliğe karşılık, iç hatlarda farklı bir düzenleme söz konusudur. Fakat çuval, torba gibi kalın dokumaların üzerinde yer alan ve bu adla bilinen bazı göllerin içinde, dış hatları ile sekizgen yıldız formunu tekrarlayan bir motif mevcuttur. Bu motif, Crivelli yıldızının ana hatlarını taşımaktadır ²³⁰ (Des. 68). Diğer bir ortak yön de, Türkmen boy gölleri ile Crivelli yıldızının değişmeden, bir tekrar motifi

²²⁶ Robert Pinner, a.g.m., London, 1991, s.92.; Nejat Diyarbekirli, a.g.m., London, 1984, s.459.

²²⁷ Ferenc Batari, "Der Crivelli - Teppich", *Ars Decorativa* 8, Budapest,1984, s.5-13.

²²⁸ Nalan Türkmen, "Hamburg - Berlin Milletlerarası Halı Kongresi'nin (7.ICOC) düşündürdükleri", *Türk Kültürü*, S.378, Ankara, 1994, s.636.

²²⁹ Michael Franses, "The Crivelli Star", *Orient Stars - A Carpet Collection*, Stuttgart-London, 1993, s.273.

²³⁰ Robert Pinner, "The Crivelli rug medallion and the Turkmen. connection", *Oriental Carpet and Textile Studies*, Vol. IV, Berkeley - California, 1993, s.251, fig. 18.

olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla Crivelli yıldızının dilimlerine dolgularan kuş ve hayvan figürleri ile madalyonun ana hatlarının Türkmen gölleiyle olan yakın bağlantısı, bazı araştırmacıları Crivelli madalyonunun, eski bir Türkmen gölü olarak kullanıldığı sonucuna yöneltmiştir ²³¹. Aralarındaki bu bağlantıyı, sadece form ve hayvan figürleri açısından değil, bordür açısından da kurabilmek mümkündür. Örneğin, bugün Londra National Gallery'de sergilenen, Crivelli'nin 1486 tarihli Tebşir tablosundaki halı tasvirinde (Res. 78), Crivelli gölünü çevreleyen ince bordürde, pek çok Türkmen dokumalarında görülen soldat motifleri yer almaktadır (Des. 37). Kayseri Afşar kilimlerinde hayvan tutkacı olarak tanınan bu motifin ²³² en belirgin örneği, bugün Berlin Etnografya Müzesi'nde sergilenen nadir bir Teke halığının bordüründe de görülmektedir (Res. 79).

Belirtildiği gibi, bazı Crivelli halılarında bir dolgu motifi olarak görülen stilize hayvan figürleri ile tavuk-muska göllerindeki figürler arasında, önemli benzerlikler kurabilmek mümkündür. Tavuk-muska gölündeki hayvan figürünün en önemli benzeri ise, hiç şüphesiz yine Heinrich Kirchheim'in "Orient Stars" Koleksiyonu'ndaki bir Konya halı parçasında bulunmaktadır (Res. 80). Ortada merkezi bir sekizgenin yer aldığı dört yön madalyonunun dört köşesine yerleştirilen "H" formundaki hayvan figürleri, bu konuda verilebilecek en önemli örneği oluşturmaktadır. Bu halı parçasındaki hayvan figürleri, aynı zamanda kuş figürlü asmalıklardaki stilize yapraklardan oluşan madalyonların içinde bulunan kuşların, önüne ya da arkasına dolgularan, küçük hayvan figürleri ile de büyük benzerlik göstermektedir (Res. 81, 82). Aynı formdaki hayvan figürleri, Kafkaslar'ın Verne kilimlerinde de çok sık kullanılmıştır ²³³ (Res. 83). Tavuk-muska gölün (Des. 13) her çeyreğinde kuş, at, köpek gibi hayvanları çağrıştıran stilize figürler vardır ²³⁴. Moshkova, bu figürlerin Arabacılar tarafından, adından da anlaşılacağı gibi, tavuk figürü olarak adlandırıldığını ifade etmektedir ²³⁵.

Anadolu'da XVI. ve XVII. yüzyıllara tarihlendirilen ve bugün Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde bulunan bir Batı Anadolu halısındaki stilize hayvan figürleri, tavuk-muska göllerindeki gibi, aynı gövdeden iki baş veren

²³¹ Robert Pinner, a.g.m., Berkeley-California, 1993, s.252.

²³² Yusuf Durul, *Türk Kilim Motifleri*, Ankara, 1987, s.69.

²³³ Ignaz Schlosser, *Der Schöne Teppich in Orient und Okzident*, München, 1960, s. 306-307.

²³⁴ Murray Eiland, *Oriental Rugs from Pacific Collections*, San Francisco, 1990, s.118.

²³⁵ V.G. Moshkova, a.g.m., London, 1980, s. 25.

ve "H" formu hayvan figürleri olmasına karşılık, bunlardan çok daha farklı yapıda, karşımıza çıkmaktadır (Res. 84, 85).

Orta Asya Türkmen ensilerinde rastlanılan kuş figürlerinin biraz daha uzak akrabaları; bugün Konya Mevlana Müzesi'nde sergilenen ve stilize horoz figürlerine benzetilen halı ile ²³⁶ (Res. 86, Des. 69). Barselona'da Katalonya Sanat Müzesi'nde teşhir edilen ve İspanyol ressam Jaume Huguet (1420-1490) tarafından resmedilmiş hayvan tasvirli örneğinde bulunabilir ²³⁷ (Res. 87). Bu hayvan figürlü halıların çok daha gelişmiş dekoratif örneği ise, bugün İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunmaktadır (Res. 50, Des. 70). XV. yüzyıl sonuna tarihlendirilen halının zemini, iki büyük dikdörtgene bölünerek her birinin içine simetrik olarak, ortada stilize bir ağacın iki yanına, karşılıklı bakışan sorguçlu kuş figürleri yerleştirilmiştir ²³⁸. Bu kuş figürleri; uzun gagalı, sorguçlu, kanat ve göğüs tüyleri çengelli olarak verilmiştir. Kanatlarının gövdeye bağlandığı kısımlarda, içinde koç boynuzlu bir baklavanın yer aldığı küçük bir dikdörtgen mevcuttur. Türkmen halılarında bu motif çok yaygın olup, koç yıldızı anlamına gelen koçanak adı ile tanınmaktadır. Kuşların boyun ve gövdesinde, alternatif olarak sıralanmış, kırmızı ve mavi hilallere ise birçok Türkmen boylarında rastlanmaktadır. Bu hilaller, başta Yomut olmak üzere Iğdır, Abdal, İmreli ve Karadaşlı boylarında mevcuttur ²³⁹. Özellikle Yomutlar'ın kepe göllü halı örneklerinde (Res. 88, 89) ve bohça gibi küçük dokumalarında (Res. 90), alternatif olarak karşılıklı ya da sırt sırta dizilerek yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Anadolu'da Musluca Türkmenleri'nin kurt ağızı olarak adlandırdıkları hilal motifi ²⁴⁰, sadece Anadolu'da değil, Kafkas halılarında da sevilerek dokunmuştur ²⁴¹.

Bilindiği gibi, XVI. yüzyılda Türk halılarında kaybolan hayvan figürleri, yerini, zeminin karelere bölünerek, içlerine sekizgen ve baklava gibi geometrik motiflerin dolgulandığı örneklere bırakmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren asıl motif olmasa bile bir dolgu motifi olarak, Türk halı sanatında

²³⁶ Oktay Aslanapa, "15. yüzyıl sonundan hayvan motifli bir Anadolu halısı", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1, Ankara, 1964, s.97.

²³⁷ Robert Pinner, a.g.m., London, 1991, s.92, fig. 7d. ; Carl Johan Lamm, *Carpet Fragments*, Uddevalla, 1985, s.23.

²³⁸ Serare Yetkin, "Yeni bulunan hayvan figürlü halılarının Türk Halı Sanatı'ndaki yeri", *Sanat Tarihi Yıllığı V.*, İstanbul, 1973, s.292.

²³⁹ Hans Sienknecht, "A Turkic heritage - The development of ornament on Yomut C - gül carpets", *Halı*, Issue 47, Vol. 11, No. 5, London, 1989, s.32.

²⁴⁰ Yusuf Durul, a.g.e., s.19.

²⁴¹ Hans Sienknecht, a.g.m., s.30.

tekrar ortaya çıkan küçük hayvan figürleri, geleneksel motiflere bağlılığın en güzel örneğini veren Bergama halı grubunun, bazı örneklerinde de kullanılmıştır. Nitekim, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 329 envanter numaralı XVI. yüzyıl Bergama halısında bu açıkça görülmektedir (Res. 91) Büyük örnekli Holbein halılarının bir gelişme safhası olarak ele alınan ²⁴² bu Bergama halısının, karşılıklı iki dar kenarında yer alan dikdörtgen çerçevelerin içine yerleştirilmiş düğümlü küçük sekizgenlerin aralarına, küçük hayvan figürleri dolgulanmıştır. Bunlar, Salor ensi ve asmalıklarında bulunan stilize ağacın iki yanındaki küçük hayvan figürleri ile benzerlik taşıdığı gibi (Res. 57), tavuk-muska göllerinin her çeyreğindeki hayvan figürleri ile de bir bağlantı kurabilmek mümkündür. Tavuk-muska göllerde iki başlı hayvan figürleri mevcutken, bu halıda tek başlı olarak dikkati çekmektedir. Aslında bu Bergama halısı, bordür süslemesi açısından da, birçok Orta Asya Türkmen boyları ile yakın bağlantılar kurmaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir örnek olarak da, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan ve XVIII. yüzyıl bir Bergama halısı verilebilir (Res. 92, 93). Halının zemini iki büyük kareye ayrılmış olup, içlerine birer sekizgen yerleştirilmiştir. Sekizgenlerin içlerinde ise her birinin geniş kolları olan yıldız şeklinde sekizgenler mevcuttur. Yıldızın her bir koluna, birer adet küçük hayvan figürü dolgulanmıştır. Bu hayvan figürleri; sivri gagalı baş, uzun boyun ve üçgen biçiminde sonuçlanan gövdesi ile ana form açısından Türkmenler'in kuşlu asmalıklarındaki kuş figürleri ile benzerlik göstermektedir.

Genel olarak Türkmen ensi ve asmalıklarında görülen ve bir ağacın üzerine tünemiş kuş ya da ağacın iki yanında yer alan hayvan figürleri, boyun totemini temsil edebilecek niteliktedir. Ayrıca ağaca benzer formlar da, bir çeşit totem, boyun sembolü ya da ordunun bir sancağı olabilir. Özellikle Minoussinsk Müzesi'nde sergilenen Kızılayaklar'ın ağaçtan yapılmış kuş heykeline yani ongununa bakıldığında, bunların Türkmen asmalıklarındaki kuş figürleri ile büyük benzerlik taşıdığı görülmektedir ²⁴³ (Res. 94). Bazı araştırmacılar, bu motiflerin eski totem geleneklerinden doğmuş olup, Anadolu'daki Türk dokuyucuları tarafından, İslamiyeti kabul

²⁴² Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 1987, s.94,134.; Şerare Yetkin, a.g.e., Ankara, 1991, s.60, 113.

²⁴³ Susan Day, "Tales of totems and tamghas - The symbolism of the tribal brand mark and its relationship to carpets", **Oriental Carpet and Textile Studies**, Vol. IV, Berkeley - California, 1993, s.262, fig. 22.

ettikten sonra dahi, kullanmaya devam ettiklerini ifade etmektedirler ²⁴⁴ . Nitekim tarihte bazı Türk hanedan ve boylarının damgalarını, bir aile belirtisi olarak kullandıkları bilinmektedir. Örneğin, Salgurlular'ın paralarında Salor damgası, Ak-Koyunlu paralarında da, Bayındır damgası bulunmaktadır. Bu damgalara, paraların yanı sıra, resmî vesikalarda, bayraklarda, silahlarda ve yaptıkları çeşitli eserlerde de rastlamak mümkündür. Özellikle Anadolu'daki Türkmen boyları, damgalarını hayvanlarına vurdukları gibi, halı ve kilimlerine de motif olarak dokumuşlardır. Ayrıca kullandıkları kap kaçağa, giyim eşyasına ve hatta mezar taşına dahi resmetmişlerdir ²⁴⁵ .

Bugünkü Türkmenistan dışında kuzey Afganistan, Kuzeydoğu İran, Özbekistan ve Kazakistan'ın Mangışlak yöresinde yaşayan Türkmen boyları arasında da, hayvan figürlü örnekler çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tip örnekleri Anadolu'da dokuyanlar, XI. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'ya dalgalar halinde gelen Türkmenler'in torunlarıdır.

---

²⁴⁴ Susan Day, a.g.m., Berkeley-California, 1993, s.265.

²⁴⁵ Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.166. .

3. XV. YÜZYIL TÜRK GEOMETRİK MOTİFLİ HALILAR İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

3.1. MEMLİNG TIPI GÖL MOTİFLİ HALI ÖRNEKLERİ İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ PARALELLİKLER

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hayvan figürlü halılara, Avrupa resimlerinde rastlanmamaktadır. Ancak, XIV. ve XV. yüzyıllarda görülen hayvan figürlü halıların paralelinde bir grup halı daha vardır. Bu halılarda da, hayvan figürlü halılarda olduğu gibi, zemin karelere bölünmüştür. Fakat bu karelerin içlerine hayvan figürleri yerine, geometrik motifler yerleştirilmiştir. Hatta bu geometrik motifli halıların bazı örneklerinde motiflerin, zeminin karelere bölünmeksizin bağımsız olarak, kaydırılmış eksenler üzerinde yer aldıkları görülmektedir. Bu tip örnekler, Carl Lamm'ın Fustat'da bulunduğu yüzden fazla halı parçaları içinde, XV. yüzyıla tarihlendirilenler arasında da mevcuttur. Bugün Stockholm National Museum'da, 230/1935 envanter numarası ile sergilenen halı parçası, konuyla ilgili ilginç bir örnek oluşturmaktadır ²⁴⁶ (Res. 95, Des. 71). XV. yüzyılın sonuna tarihlenen bu halının rekonstrüksiyonuna bakıldığında, sekizgen motiflerin, Türkmenler'in Salor gölleri ile olan benzerliği dikkat çekicidir ²⁴⁷. Gothenburg Röhss Museum'da, 322/1935 envanter numarası ile sergilenen ve Fustat buluntuları arasında yer alan bir diğer halı parçasının rekonstrüksiyonu da ²⁴⁸ (Res. 96, Des. 72), Türkmen halıları ile bir başka bağlantı kurulmasına neden olur. Bu halı parçasındaki dilimli sekizgen motifler, Yomutlar'ın çengelli gölleri ile benzerlik taşımaktadır ²⁴⁹. Anadolu'da XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu geometrik motifli halılardaki geometriksel süslerin, boy simgeleri ve Orta Asya Türkmenleri'nin işaretleriyle yakınlık gösteren motifler olabileceği yolunda çeşitli görüşler de vardır ²⁵⁰.

²⁴⁶ Carl Johan Lamm, *Carpets Fragments*, Uddevalla, 1985, s. 52, fig. 24.

²⁴⁷ Ulrich Schürmann, a.g.e., s.12.

²⁴⁸ Carl Johan Lamm, a.g.e., s. 53, fig. 25.

²⁴⁹ Ulrich Schürmann, a.g.e., s. 12.

²⁵⁰ Ferenc Batari, *Ottoman Turkish Carpets*, Budapest, 1994, s.15.

Geometrik motifli halıların en erken örnekleri, XIV. yüzyılın başlarına tarihlendirilen ve özellikle Asisi ve Floransa ekolünün temsilcilerinin yaptığı resimlerde görülmektedir. Aynı zamanda bu halılar, büyük bir gelişme göstererek dünya halı literatürüne yanlışlıkla "Holbein Halıları" olarak geçen bir grup halının da öncülerini oluşturmaktadır.

Holbein halılarının motif ve kompozisyon anlayışlarının, Orta Asya Türkmen dokumaları ile olan bağlantılarını incelemeden önce, bu grup paralelinde görülen ve Flaman ressam Hans Memling'in (1430-1494) adı ile tanınan halıların bağlantılarına değinmeye çalışalım.

Bilindiği gibi Hans Memling, yaptığı birçok Madonna resimlerinde görülen taht sahnelerini bir halı ile süslemiştir ²⁵¹. Bunların en tanınmış, bugün Viyana Hoffmuseum Gemaldegalerie'de sergilenmektedir (Res. 97). Hans Memling, halının zeminini küçük karelere ayırarak ve içlerine bir sekizgen olarak oluşan, uçları kancalı, kademeli baklavalı yerleştirmiştir. Sekizgenlerin ortasına da, yıldızlar ya da diğer geometrik süsler dolgulamıştır. Bu motif, Memling tarafından resmedildiği için, literatüre Memling gölü olarak geçmiştir. Moshkova, Türkmen halılarında yoğun bir şekilde rastladığı bu motife, kırk boynuz adını verirken ²⁵², Oktay Aslanapa Anadolu'daki örnekleri için Türkmen gölü terimini kullanmıştır ²⁵³.

Memling gölleri, kapalı ve açık olmak üzere, iki şekilde görülmektedir. Kademeli, kancalı çokgeni çevreleyen ve genellikle farklı bir fon rengine sahip sekizgen çerçeve mevcutsa kapalı (Des.73) eğer sekizgen çerçeveden yoksun ise açık Memling göl terimi kullanılır ²⁵⁴ (Des. 74). Anadolu halılarında Memling Gölü'nün hem açık, hem de kapalı varyasyonları kullanılırken, Türkmen halılarında genellikle açık varyasyonlu örnekleri mevcuttur.

²⁵¹ Kurt Erdmann, a.g.e., s.121.; Kurt Erdmann, *Europa und der Orientteppich*, Mainz, 1962, s. 61, abb. 24.

²⁵² V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV, No. 9, Philadelphia, 1984, s.19.; Robert Pinner, a.g.e., Berlin, 1993, s.71.

²⁵³ Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 1987, s.82,159.

²⁵⁴ Jürg Rageth, "The yellow - ground Konya Carpets", *Orient Stars - A Carpet Collection*, Stuttgart - London, 1993, s. 188.; Nalan Türkmen, *Son İkiyüzyıl İçinde Konya'nın Obruk Bölgesi'nde Halı Sanatı*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk ve İslam Sanatları Programı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991, çiz. 6-7.

Memling gölü, Anadolu ve Orta Asya Türkmen halıları arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koyan bir motif olarak bilinmektedir. Anadolu'da çok sevilerek dokunmuş bu motife, Konya'nın Obruk, Denizli'nin Çal, İzmir'in Bergama ve Çanakkale'nin Ayvacık yörelerinde dokunan pek çok halılarında rastlanmaktadır ²⁵⁵ . Aynı motifi Kars, Kütahya ve Avanos halılarında da görebilmek mümkündür ²⁵⁶ . Anadolu'da "Türkmen aynası" olarak da bilinen bu motif, Malatya ²⁵⁷ , Erzurum, Tunceli, Muş, Ağrı, Bitlis ve Elazığ köylerinde dokunan halılarda da kendini göstermektedir ²⁵⁸ . Özellikle Neriman Görgünay'ın, 1968-1970 yılları arasında gerçekleştirdiği araştırmalar esnasında, Ağrı'nın Bardaklı, Tunceli'nin Ayazpınar, Malatya'nın Yalınkaya köylerinde bulunduğu halılar da, bu bilgileri doğrular niteliktedir ²⁵⁹ .

Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, yukarıda adı geçen bütün bu bölgelere, Orta Asya'dan gelerek, Anadolu'nun fetih ve iskanında son derece önemli roller oynayan yirmidört Oğuz boyu yerleşmiştir. Zaman içinde çeşitli boyların gelip yerleştiği bu bölgelerde, hangi boyların bulduklarına bakıldığında, birtakım bağlantıları kurabilmek çok daha kolay olacaktır ²⁶⁰ .

Konya'da Bayındır, Kınık, Kayı, Cepni, Bey-dili, Yıva, Çavuldur, Karkın, İğdir (Eken İğdirler), Bayad (Kara Bayad, Yağlı Bayad), Avşar (Ağaçlı Avşar, Avşarcık, Avşar-Virâni, Eyülüce-Afşar, Alan Afşar), Salur (Mescitlü-Salur, Salurcuk, Mürsellü-Salur, Virânlı-Salur, Yaka-Salur, Salur-Kışla) boyları yerleşmiştir.

Denizli'de, başta Kayı olmak üzere, Kınık, Bayındır, Bayad, Bey-dili, Avşar, Salur, Eymür, Yazır (özellikle Çal'da), ve Dodurga (Aşağı Todurga, Yukarı Todurga) boyları bulunmaktadır.

²⁵⁵ Nalan Türkmen, a.g.e., s.29.

²⁵⁶ Kurt Zipper - Claudia Fritzsche, *Oriental Rugs - Turkish*, Vol. 4, Münich, 1989, s. 92, 140, 180.

²⁵⁷ Belkıs Balpınar Acar, *Kilim-Cicim-Zili-Sumak-Turkish Flatweaves*, İstanbul, 1983, s.108.

²⁵⁸ Neriman Görgünay, *Doğu Yöresi Halıları*, Ankara, [1976], s. 55.

²⁵⁹ Neriman Görgünay, a.g.e., s. 55-56

²⁶⁰ Yukarıda adı geçen boyların bölgelere göre dağılışı Faruk Sümer ve Hilmi Göktürk'ün hazırladığı boy listelerinden tesbit edilmiştir. Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.305-327; Hilmi Göktürk, a.g.e., s.38-123.

Izmir ve çevresinde Cepni ²⁶¹ ve Bayındır ²⁶² olmak üzere, özellikle Bergama'da, Bayad ve Kınık boyları iskan olmuştur. Çanakkale'de ise, Karluk Türkmenleri yer almaktadır ²⁶³.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne de Anadolu'nun iskanında birinci derecede rol oynayan boylar yerleştirilmiştir. Malatya'da Salur (Salurcuk), Eymür, Avşar-Oğlu, Ala-Yundlu, Yüreğir, Yıva, İğdır, Kızık, Büğdüz ve Karluk Türkmenleri yerleşmişken, Erzurum'da da Bayındır, Eymür, Kargın, İğdır ve Karahan Türkmenleri ²⁶⁴ iskan olmuştur. Tunceli'de ise Bayındır, Kızık ve eski Osmanlı vesikalarının Türkmen diye ifade ettiği Kaçarlar bulunmaktadır ²⁶⁵. Ayrıca Muş'da Beydili göçerleri, Ağrı'da da, Badilli diye bilinen Beg-dili Türkmenleri yaşarken, Bitlis'de de, Cepni ve Kaçar Türkmenleri yer almaktadır.

Anlaşıldığı gibi, Anadolu'ya yerleşen Türkmen boyları, burada iskan ettikleri bölgelerde de taşıdıkları boyun adını, kurdukları köylere, kasabalara vermek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türkler'in Anadolu'ya göç etmesi sonucunda beraberlerinde getirdikleri gelenekler, maddi ve manevi kültür değerleri, Anadolu'da da devam etmiştir. Nitekim bu durum, dokuma sanatında kendini göstermektedir. Memling gölü, uzun yıllar Orta Asya'daki çeşitli Türkmen boyları tarafından da dokumalarında kullanılmış, Anadolu'ya göç edip yerleşmeleri ile birlikte, Anadolu'nun dörtbir tarafına dağılan bu boylar sayesinde bu bölgeler de sevlirek dokunmuştur.

Memling gölü, yalnız Anadolu'nun çeşitli köylerinde dokunan halılara özgü bir motif değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Orta Asya, Kafkas, Kazak, Kırgız ²⁶⁶, Özbek ²⁶⁷ ve İran'da ²⁶⁸ pek sık dokunmuş Türk kökenli bir motiftir. Bu arada bu göle Mogan ve Gence halılarında her zaman rastlayabilmek mümkündür ²⁶⁹. Hatta Memling Gölü, Anadolu'da dokunmuş Holbein grubu halılarında olduğu gibi, XV. yüzyılın ortalarına ait

²⁶² Faruk Sümer, a.g.e., İstanbul, 1992, s.236.

²⁶³ Hilmi Göktürk, a.g.e., s. 120-122.

²⁶⁴ Hilmi Göktürk, a.g.e., s. 122-123.

²⁶⁵ Hilmi Göktürk, a.g.e., s. 119-120.

²⁶⁶ Jon Thompson, a.g.m., Washington D.C., 1980, s.109

²⁶⁷ Georg Butterweck - Edwin Engel - Robert Pinner vd., **Antique Oriental Carpets from Austrian Collections**, Vienna, 1986, s.122.

²⁶⁸ Ferenc Batari, a.g.e., Budapest, 1994, s.15.

²⁶⁹ Ian Bennett, **Oriental Rugs - Caucasian**, Vol. I, Austria, 1981, s. 143, 172.; Peter Bausback, **Antike Orientteppiche**, Mannheim, 1978, s.220-223.

Ispanyol halılarında da görülmektedir ²⁷⁰.

Memling gölü, birçok Türkmen boylarının halılarının zemininde, bağımsız birer göl olarak yer aldığı gibi, bazı boyların simgesi olan ana göllerin merkezine de dolgulanmıştır. Örneğin, Ersarılar'ın ana gölünü oluşturan güllü gölün merkezinde Memling gölü bulunmaktadır ²⁷¹ (Res. 98, 99, Des. 75). Aynı gölün, değişik Memling gölünü içeren varyasyonları da vardır (Des. 76). Ersarılar'dan ayrı olarak, Sarıklar'ın temircin göl şeklinde de tanınan omurga göllerinin merkezinde, Memling gölüne rastlamak mümkündür (Res. 100).

Anadolu'dan Memling göllü en erken tarihli örneklerden biri olarak, bugün Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde (İparmüveszeti Muzeum) sergilenen halı verilebilir (Res. 101). XV. yüzyıla tarihlendirilen bu halıda Memling gölleri, kompartıman düzeninde, birbirini takip etmektedir. Aynı müzede, bu motif ve kompozisyon düzeninde, biri XVIII., diğeri XIX. yüzyıla tarihlendirilen iki ayrı halı daha mevcuttur ²⁷².

Bir diğerk erken tarihli örnek de, Konya'dan verilebilir. Konya Mevlana Müzesi'nde yer alan bu örnek, XV. yüzyıla tarihlendirilmiş olup, kompartıman düzeninde sıralanan Memling göllerinin merkezine, uçları koç boynuzu şeklinde sonuçlanan haçların dolgulanmasından meydana gelmiştir (Res. 102).

Heinrich Kirchheim'in "Orient Stars" Koleksiyonu'nda Doğu, Batı ve Orta Anadolu'dan Memling göllü halıların en güzel örneklerini görebilmek mümkündür ²⁷³ (Res. 103, 104).

Memling göllü dokumalar, Türkmen boyları arasında da çok yaygın olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak bugün Berlin Etnografya Müzesi'nde sergilenen Rickmers Koleksiyonu'ndan bir Yomut torbası (Res. 105), St. Petersburg Etnografya ve Washington Tekstil Müzesi'nden birer Teke torbası (Res. 106, 107) verilebilecek örneklerin başında gelmektedir.

²⁷⁰ Jürg Rageth, a.g.m., s.272.

²⁷¹ Taher Sabahi, *Tappeti D'oriente Arte Tradizione*, Novara, 1986, s.310.; Jon Thompson, a.g.m., Washington, D.C., 1980, s.66-67, Pl. 85.

²⁷² Ferenc Batari, "Az İparmüveszeti Muzeum Harom Oszman-Török Memling-Szönyege - Three Ottoman-Turkish 'Memling Rugs' in the Budapest Museum of Applied Arts", *Ars Decorativa* 10, Budapest, 1991, s. 55-57, Pl. 2-3.

²⁷³ Jürg Rageth, a.g.m., s.191-201.

Bunun yanı sıra pek çok Salor (Res. 108), Kızılayak (Res. 109, 110), Çavuldur (Res. 111) ve Sarık torbalarında (Res. 112, 113) Memling gölü dokunmuştur.

Türkmen dokumalarında Memling gölleri, çeşitli kompozisyonlarda yer almaktadır. Bunlar, kaydırılmış eksenler üzerinde kimi zaman ara göllerin yanında birbirini takip eden ana göl durumunda, kimi zaman da bunun tam tersi olarak, ana göllerin yanında ara göl niteliğindedir (Res. 100, 114). Diğer bir kompozisyon da ise Memling gölleri, zeminde karşılıklı gelen dört ya da sekiz büyük keçeve desenlerinin yaratmış olduğu geniş boşluklara yerleştirilerek birer kapalı Memling gölü şeklinde bulunmaktadır (Res. 112).

Anadolu halılarında Memling gölleri, genellikle kompartıman düzeninde birbirini takip ederek kimi zaman tek, kimi zaman da iki ya da üç sıra oluşturacak şekilde halı zeminini bölümlenmektedir ²⁷⁴ (Des. 77-78). Kompozisyon, Memling göllerinin farklı renk varyasyonları ile zeminin tamamının dolgulanmasından meydana gelmektedir (Res. 115). Aynı düzen, Kuzeybatı İran'da Şahsevan Türkleri'nin dokumalarında da yaygındır ²⁷⁵. Özellikle sumak tekniğinde yapılmış birçok mafraş örneğinde, bu kompozisyon görülmektedir (Res. 116).

Orta Asya'dan Ortadoğu'ya göç ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerini yurt tutan Türkmen boylarının, özellikle kendilerine özgü motif ve kompozisyonlarını, halı dokumalarında kullanacakları şüphesizdir. Biz bu nedenler çerçevesinde, bu öz be öz Türk boylarının hangi bölgelere yerleşerek, ananevi halı dokuma sanatını icra ettiklerini rahatlıkla takip ve tespit edebiliyoruz.

²⁷⁴ Nalan Türkmen, a.g.e., Des. 1-2.

²⁷⁵ Siawosch Azadi - Peter A. Andrews, a.g.e., s.126.; Walter Denny, **Oriental Rugs**, Washington, 1979, s. 94-95.

3.2. HOLBEIN TİPİ HALI ÖRNEKLERİ İLE ORTA ASYA TÜRKMEN HALILARI ARASINDAKİ PARALELLİKLER

Avrupalı ressamın tablolarında, XV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlayan "Holbein Halıları" yanlışlıkla bu adla bilinmektedir. Bu halının tasvirleri, Alman ressam genç Hans Holbein'in resimlerinde görüldüğü için bu adla tanınmaktadır. Aslında bu terim yanıltıcı bir terimdir. Çünkü bu tip halılar, Holbein doğmadan çok daha önce, bazı ressamlar tarafından resmedilmiştir ²⁷⁶. Bu bakımdan Holbein halılarının menşei XV. yüzyıla kadar inmektedir. Taban, masaüstü, dolap, pencere kenarı ve gemilerin iç dekorasyonunda kullanılan Holbein halılar, 1460-1550 yılları arasında İtalyan, İspanyol, Fransız, İngiliz ve Flaman resimlerinde yoğun olarak görülmektedir ²⁷⁷. Holbein halılarının göl ve kompozisyon anlayışı, ısrarlı bir şekilde devam ederek geniş coğrafi alanlara yayılmıştır. Bu halıların benzerlerine Fustat'da rastlanmış olması, bu tip halıların daha erken tarihlerde Anadolu'dan ihraç edilmeye başladığını ifade etmesi açısından da önemlidir ²⁷⁸. Bilinen en eski Holbein halı tasviri, 1451 yılına ait olup, Rimini'de Tempi Malatestiano'daki Piero della Francesca'nın San Sigismondo il Malatiesta freskosunda yer almaktadır ²⁷⁹.

XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl klasik devre geçişi hazırlayan bu halıları; I. küçük örneklili Holbein Halıları, II. büyük örneklili Holbein halıları, III. büyük ve küçük örneklili göllerin gruplaşmasından oluşan Holbein tipi halıları, IV. bazı araştırmacılar tarafından bir diğer Holbein tipi olarak ele alınan "Lotto halıları" şeklinde gruplandırabiliriz. Yukarıda adı geçen ilk üç grubun, Türkmen boylarının halıları ile gerek kompozisyon ve gerekse göl açısından yakın bağlantıları söz konusu olduğu için, özellikle bu gruplar üzerinde durulmuştur.

²⁷⁶ Donald King, "Catalogue of the Exhibition Turkish, Egyptian and European Carpets" *The Eastern Carpet in the Western World from the 15th to the 17th Century*, London, 1983, s.56.; Kurt Erdmann, a.g.e., İstanbul, 1957, s. 106.; Walter Denny, a.g.e., Washington, 1979, s.25.

²⁷⁷ John Mills, "Small pattern Holbein Carpets in western paintings", *Halı*, Vol. I, No. 4, London, 1978, s. 326-334.

²⁷⁸ Şerare Yetkin, a.g.e., Ankara, 1991, s. 19.; Carl Johan Lamm, a.g.e., s. 30-32.

²⁷⁹ Roland Gills, "Holbein ou tapis a rouelles", *Tapis-Present De L'orient A L'occident*, Paris, 1989, s.58.; Donald King, a.g.m., s. 52.; Ferenc Batari, a.g.e., Budapest, 1994, s. 15.

Küçük örnekli Holbein halılarında zemin küçük karelere bölünerek, karelerin içine, konturları düğümlü şeritlerden meydana gelmiş, çelenk hissi veren sekizgenler yerleştirilmiştir (Res. 117, Des. 79). Sekizgenin ortasında, yıldız motifi ile dolgulanmış küçük bir sekizgen daha vardır. Her karenin birleştiği köşede, çatalı rumî çiftlerinin bir araya gelmesinden oluşmuş bir baklava formu yer almaktadır (Des. 80). Örnekler, dört taraftan sekiz köşeli yıldız dolgulu birer küçük sekizgen rozet ile çevrilmiştir. Bu rozetler, baklava motifleri ve düğümlü sekizgenler arasında bir temas motifi niteliğinde olup, her iki motif tarafından paylaşılmaktadır ²⁸⁰ (Des. 81-82). Bu tip Holbein halılarında, halının boyutları küçük ya da büyük olsun, modelin büyüklüğü daima aynı kalmaktadır. Bununla birlikte boyutların alanı çok farklı olabilir. Her sırada dörtlü sekizgene yer verilebileceği gibi, kimi zaman yedili sekizgenler de dolgulanabilir ²⁸¹.

Genel olarak küçük örnekli Holbein halıları, sonsuzluk prensibi doğrultusunda kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra baklavanın yerleştirilmesinden meydana gelmiştir ²⁸² (Res. 118, Des. 83). Dikkatle bakıldığında bu kompozisyonun, gerçekte kademeli sıralar halinde yerleştirilmiş ve baklava biçimli eğrilerden meydana gelen formlar tarafından tayin edildiği görülür. Başka bir deyişle bir ana hatla karakterize edilen ve çeşitli dolgu motiflerini ihtiva eden, farklı fakat eş değerli baklava şeklinde süsler meydana getirmektedir.

Genel olarak küçük örnekli Holbein halılarında; kompozisyon ve göl anlayışında, pek bir farklılık olmamasına karşılık, asıl ayırım renk unsurundan kaynaklanmaktadır. Zemin rengi olarak mavi ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Açık renk üzerine koyu renk ve bunların tonlarının hakim olduğu motifler dolgulanmıştır. Düğüm olarak da Türk (gördes) düğümü uygulanmıştır. Çözü beyaz elyafı, atkı kırmızı renklidir. İpliklerin, iki çözgü etrafında bükülmesiyle iki uç bir püskül meydana getirmiştir. Düğüm sayısı, 1 inç karede 65 ile 100 arasındadır ²⁸³.

²⁸⁰ Hans Wilfling, "The 'Small - Pattern' Holbein Carpets and their relatives", **Antique Oriental Carpets from Austrian Collections**, Vienna, 1986, s. 12-13, ill. 1 - 4.

²⁸¹ Charles Grant Ellis, "On 'Holbein' and 'Lotto' Rugs", **Oriental Carpet and Textile Studies II - Carpets of the Mediterranean Countries 1400-1600**, London, 1986, s. 169.

²⁸² Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 1987, s. 68, çiz. 23.

²⁸³ Kurt Erdmann, **Oriental Carpets**, London, 1976, s.26.

Kurt Erdmann, küçük örneklî Holbein halılarının, belirli bir dereceye kadar, Teke Türkmenleri'nin dokumalarına benzediğini, belki de XI. ya da XII. yüzyıllarda Selçuklu halıları ile birlikte batıya gelen desenlerden bazı hatıraları muhafaza ettiklerini ifade etmiştir ²⁸⁴. Gerçekten de bu tip Holbein halılarının kompozisyonu, özellikle XVIII. yüzyıl Orta Asya Teke halılarının kompozisyonu ile büyük benzerlik taşımaktadır. Salor, Arabacı, Çavuldur, Ersarı gibi diğer Türkmen boylarının halı kompozisyonu ile aynı temele dayanmaktadır. Bu halılardaki baklava şekillerinin içindeki çengelli çubuklar, alanın karelere bölünmesi için başlangıç noktaları oluşturur. Haçların yatay ve dikey çubukları, doğal olarak gözü yönlendirir. Böylece karelerin renklerle belirginleşmesine gerek yoktur (Des. 84). Mantıksal olarak örgü ağları ile birlikte düğümlü sekizgenler, kareler için tek dolgu motifidir. Diğer yandan baklava şekilleri içindeki çengelli çapraz desenli süsler, kareler içinde üçgen köşebentleri oluşturur ²⁸⁵ (Des. 85).

Genel olarak Türkmen halılarına baktığımızda, Ersarı ve Çavuldurlar'ın ertmen gölleri dışında, diğer boyların ana göllerinin merkezinden çıkan yatay ve dikey çizgilerin gözü yönlendirmesi sonucunda oluşan karelerin ortasında bir ara gölün yer aldığı görülür (Res. 119, Des. 86) Dolayısıyla ana göllerin her bir çeyreği, karenin köşelerini dolgulayan birer köşebent niteliğindedir ²⁸⁶ (Des. 87). Bu tip kompozisyon, küçük örneklî Holbein halıları ile Orta Asya Türkmen halılarında, örneğin sonsuz tekrarını ortaya koymaktadır ²⁸⁷.

Türkmen halılarında; kaydırılmış eksenler üzerine yerleştirilen ve ard arda gelen, boyun karakteristik simgelerini taşıyan ana göl ile ara gölün sıralanışı, küçük örneklî Holbein halılarının düzeni ile aynı olup, bütün zemine hakimdir. Fakat küçük örneklî Holbein halılarındaki, içine dolgu motifleri yerleştirilen baklavalılar ile düğümlü sekizgen madalyonları, Türkmen halılarında olduğu gibi, ana ve ara göl olarak nitelendiremeyiz. Buradaki motifler, bölünmüş bir taslağın ürünleri ve mantiki bir sıranın eş değerli parçaları olduğu için, Türkmen halılarındaki gibi, ana ve ara göl şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir ²⁸⁸. Türkmen

²⁸⁴ Kurt Erdmann, a.g.e., London, 1976, s. 28.; Ferenc Batari, a.g.e., Budapest, 1994, s.15.

²⁸⁵ Hans Wilfling, a.g.m., s.13, Ill. 5-6.

²⁸⁶ Hans Wilfling, a.g.m., s. 19, çiz. 26-27.; Luciano Coen - Louise Duncan, *The Oriental Rug*, Japan, 1978, s.148.

²⁸⁷ Ferenc Batari, "Az Iparművészeti Múzeum Ket Apromintas 'Holbein' Szőnyege - Two small pattern 'Holbein' Carpets in the collection of the Budapest Museum of Applied Arts", *Ars Decorativa* 13, Budapest, 1993, s.68.

²⁸⁸ Hans Wilfling, a.g.m., s. 20.

halılarında, ana ile ara göl arasında, kesin bir ayırım söz konusudur. Küçük örneklî Holbein halılarında birbirine bağımlı motif düşüncesi, bölünmüş bir taslak sonucu olarak büyük ölçüde kaybolmuş ve baklava biçimli desenlerle sınırlanmıştır. Türkmen halılarının genel kompozisyonuna ara göllerin dahil edilmesiyle bir desen zenginliği meydana gelmiştir. Ana göllerin mantiki karşıtları olan ara göller; Türkmen boylarının halı dokumacılığında önemli bir yer tutmaktadır. Ara göller, bir başka biçimin yaratılmasında ve onun bulunmasında bir arayış olarak, yardımcı niteliğinde kullanılır.

Küçük örneklî Holbein halıları içinde Türkmen halılarının genel kompozisyonuna en yakın örneklerden biri, Londra Keir Koleksiyonunda bulunmaktadır (Res. 120). Bu halıda kompozisyon, aralarında bir bağlantı olmaksızın bağımsız eş değerli iki motifin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmasından meydana gelmiştir. Halının diğer küçük örneklî Holbein grubundan farklı yanı, hiç şüphesiz motiflerin birbirinden bağımsız olarak sıralanmalarıdır. Aynı kompozisyon şeması, Türkmen halılarının da temel prensibidir. Türkmen halılarında motifler, ara ve ana göl şeklinde kesin bir ayırıma maruz kalarak, kaydırılmış eksenler üzerinde dizilmişlerdir (Res. 121).

Motif açısından baktığımızda, küçük örneklî Holbein halılarındaki, ortasında yıldız motifinin yer aldığı ve konturları düğümlü şeritlerden meydana gelmiş bu sekizgenlere (Res. 122, 123), Salor Türkmenleri'nin dokumalarında da rastlanmaktadır (Res. 124). Hatta bazı Salor dokumalarında, bu tip Holbein grubunda olduğu gibi, sekizgenlerin dört tarafında birer küçük rozet de bulunmaktadır (Res. 44).

Genel olarak Holbein halılarının üç grubunun bordür dekorasyonunda, kûfi yazıdan stilize süsler hakim olurken ²⁸⁹, istisnaî örnekler de vardır. Bunların başında, birbirine her kenarından koç boynuzlu sapların çıktığı baklavalarla bağlanan kartuşların içine, stilize edilmiş çiçek motiflerinin yerleştirildiği örnekler yer almaktadır ²⁹⁰ (Des. 88). Holbein halılarında yaygın olarak kullanılan bu bordür, birçok Türkmen boylarına ait dokumaların bordürlerini de süslemektedir. Türkmenler, bu

²⁸⁹ Robert Pinner - Jackie Stanger, "Kufic borders on 'Small Pattern Holbein Carpets", *Halı*, Vol. I, No. 4, London, 1978, s. 335-338.; Yusuf Durul, "Halılarda Kûfiye benzer bordürler", *Türk Etnografya Dergisi*, S. VII-VIII, İstanbul, 1966, s.1-4.

²⁹⁰ Charles Grant Ellis, "Ellis'in Holbeinland", *Oriental Carpet and Textile Studies I*, London, 1985, s. 56.; Charles Grant Ellis, a.g.m., London, 1986, s.116, 169.

düzenlemeye “koçanak” adını vermektedir (Res. 44, 124, Des. 36). Koçanak bordürüne sahip küçük örnekli Holbein halılarına örnek olarak, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde yer alan 303 envanter numaralı halı (Res. 125, 126) ile Berlin İslam Sanatları Müzesi’nde 76.1148 envanter numaralı (Res. 127, 128, 129) halılar gösterilebilir.

Holbein halılarının dar bordürlerinde görülen ve uçları kancalı “S” biçimli meandırlar, özellikle Türkmenler’in Kızılayak boyuna ait hemen hemen tüm dokumalarında kullanılan karakteristik bir motiftir. Türkmenler’in sarhalka olarak adlandırdıkları bu motif, Eskişehir Karakeçili oymakları arasında “nik” olarak bilinen “koyun ağılı çiti” manasını taşımaktadır ²⁹¹. Bu bordürün örneklerine, Strasbourg’da Dekoratif Sanatlar Müzesi’nde 3350 envanter numaralı halıda (Res. 130) ve İsviçre’de Wher Koleksiyonu’nda 14568 envanter numaralı bir diğer halıda rastlanır (Res. 131). Her iki örnekte de sarhalkalar, halının kalın bordürünü içten ve dıştan ince şerit halinde çevrelemektedir.

Holbein halılarının ince bordürlerinde görülen bir diğer örnek de, “S” motifli şeritlerdir. Bu tip dolgulanmış örneklere, Türkmen dokumalarının çoğunda rastlanmaktadır. Özellikle Salor dokumalarında kalın, ince ya da küçük dikdörtgen kutular içinde her türlü şekilde “S” motifi dokunmuştur. “S” motifli bordüre örnek olarak da, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’ndeki 627 envanter numaralı halı verilebilir (Res. 132). Burada “S” motifler, kalın bordürü iki taraftan çevrelemektedir.

Holbein halılarının bir diğer önemli grubunu da, büyük örnekli Holbein halıları teşkil etmektedir. Bu tip Holbein halıları, Türkmen dokumaları ile benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlik kompozisyonundan ziyade, göl ve bordürlerde kendini göstermektedir. İlk önce büyük örnekli Holbein halılarının genel kompozisyonuna bakıldığında, halı zemininin büyük kare ya da dikdörtgenlere bölüldüğü görülür. Bunlar uzunlamasına üst üste yerleştirilmiş, iki ya da dört kareden veya dikdörtgenlerden meydana gelmiştir. Bunların dört köşesi de üçgen dolgular ile kapatılır. İçlerine büyük bir sekizgen yerleştirilirken, ortalarına da gene sekiz köşeli yıldız ve stilize bitki motifleri dolgulanmıştır ²⁹² (Des. 89).

²⁹¹ Yusuf Durul, a.g.e, Ankara, 1987, s.40.

²⁹² Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 1987, s. 82, çiz. 27.

Küçük örnekli Holbein halılarındaki kareler gibi, büyük örnekli Holbein halılarının zeminindeki dikdörtgenler, çengelli ve çapraz çubuk deseninin bir başlangıç noktası olarak kullanılması ile meydana getirilir. Bu durum, bu desenin dörtte birini ihtiva eden büyük dikdörtgenin köşebentleri ile doğrulanmaktadır ²⁹³ .

Charles Grat Ellis'in "panel ya da tekerlek" olarak adlandırdığı büyük örnekli Holbein halıları ²⁹⁴ XIV. yüzyıl Anadolu hayvan figürlü halıları ile yine bu yüzyılda yapılmış tablolarda yer alan geometrik motifli halıların bir takipçisi olup, XV. yüzyıl boyunca gelişen bir gruptur. Bu gelişme, XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bergama olarak bilinen halılarda da bu tip göl ve düzenlemeler hakim olmuştur. Başka bir deyişle bunlar, Bergama halılarının kaynağı niteliğindedir. Bugün bile Bergama ve Çanakkale'de bu tip halı dokunmaktadır ²⁹⁵ .

Büyük örnekli Holbein halısı olarak, XVI. yüzyıla tarihlendirilen ve bugün Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde bulunan 1.5526 envanter numaralı örneği verebiliriz (Res. 133, 134). Bu halının zemininde, birbirini takip eden dört büyük ve eşit karenin içine yerleştirilmiş sekizgen göller yer almaktadır. Bu göller ile bordür arasında kalan dar uzun zemine, üç taraftan rozet şeklinde küçük madalyonlar yerleştirilmiştir (Res. 135, 136). Tepede kalan dördüncü kenarın iki köşesine de, küçük sekizgen göller dolgulanmıştır.

Türkmen halılarının genel kompozisyon düzeninde, bu tip örneklere nadir olarak rastlanmaktadır. Türkmen halılarının zemininde, birbirini takip eden üç ya da dört tane sekizgen şeklinde büyük göllerden meydana gelmiş örnekler olmasına karşılık (Res. 137), yaptığımız araştırmalar neticesinde büyük örnekli Holbein halılarında olduğu gibi, göller ile bordür arasındaki zeminin küçük sekizgen göllerle çevrelenmesinden meydana gelmiş kompozisyonlara örnek bulunamamıştır.

Küçük örnekli Holbein halılarında motifler, standart olarak birbirinin aynıdır. Oysa büyük örnekli Holbein halılarında, motifler büyük göle dönüşerek ayrıntılı bir çeşitlilik kazanmıştır (Çiz. 90). Bu tip Holbein halıları,

²⁹³ Hans Wilfling, a.g.m., s. 14.

²⁹⁴ Charles Grant Ellis, a.g.m., London, 1986, s. 163 - 164.

²⁹⁵ Kurt Erdmann, a.g.e., London, 1976, s. 26.; Kurt Erdmann, a.g.e., İstanbul, 1957, s. 107, Donald King, a.g.m., s. 56

yapı bakımından basit olmakla birlikte, Türkmen halılarında kullanılan büyük gölleri içermesi açısından önem taşımaktadır ²⁹⁶ . Büyük kareler içine yerleştirilen sekizgen göller, Türkmenler'in Salor boyuna kadar uzanmaktadır (Res. 138). Salor göle, erken tarihlerden itibaren, büyük desenli Holbein halılarında ana ve ara göl olarak rastlanmaktadır (Res. 139). Bu göl başta Ersarı, Teke, Sarık boylarının dokumalarında görüldüğü gibi, kuzeybatı İran'daki Şahsevan göçerlerinin, Kazak gruplarının ve Afganistan'ın kuzey bölgelerinin dokumalarında da mevcuttur. Ayrıca bu gölü, Bergama'dan Çanakkale'ye kadar uzanan kuzeybatı Anadolu bölgesinin dokuma ürünlerinde ve çağdaş düz dokunmuş Makedonya ve Azak Bölgesi'nin ticari halılarında da takip edebilmek mümkündür ²⁹⁷ . Görüldüğü gibi bu göl, alışılmamış coğrafi bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu bölgelerin halıları, Türkmenler'in Salor halıları ile yakın ilişkilidir. Orta Asya ve Yakındoğu'nun birçok boyları geçmişte benzer yaşam koşullarına ve tarihine sahiptir. IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Hazar Denizi dolaylarından defalarca yapılan göçler sırasında, Salorlar'ın bir bölümü Kafkaslar'da ve Hazar Denizi'nin güney bölgelerinde yerleşmiş, Anadolu'ya ve doğuda Afganistan'ın kuzey bölgelerine de girmişlerdir. Bugün bile Salor boyundan gelen gruplar, Azerbaycan, İran ve Türkiye'deki diğer boylar arasında da bulunmaktadır ²⁹⁸ .

Berlin İslam Sanatları Müzesi'ndeki büyük örneklî Holbein halısına tekrar döndüğümüzde, buradaki göllerin, Türkmenler'in Salor gölleri ile olan benzerliği açıkça görülmektedir (Res. 134). Sadece büyük göller değil, halının üst kısmında iki köşeye dolgulanmış, küçük sekizgen göller de bu benzerliği desteklemektedir. Ayrıca, bordüründeki koçanak motifi de, Türkmenler'in halı bordürü ile kurulması gereken bir başka bağlantıdır.

Konuyla ilgili olarak verebileceğimiz en etkili örneklerden biri de, yine Berlin İslam Sanatları Müzesi'nde 79.110 envanter numarası ile bulunan büyük örneklî Holbein halısıdır (Res. 140). XVI. yüzyıla tarihlendirilen bu halının zeminindeki sekizgen göller, dış hatları ile Salor gölünü hatırlatmaktadır. Bir diğer örnek de, yine aynı Müze'den 04.77 envanter numaralı XIX. yüzyıla ait bir Bergama halısıdır ²⁹⁹ (Res. 141).

²⁹⁶ Hans Wilfling, a.g.m., s. 15.

²⁹⁷ Walter Denny, a.g.m., London, 1982, s. 332 - 334.

²⁹⁸ V.G. Moshkova, a.g.m., Vol. IV., No. I, Philadelphia, 1984, s. 13.

²⁹⁹ Friedrich Spuhler, *Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin*, München, 1987, s. 32, 49.

Büyük örnekli Holbein halısının bir takipçisi olan bu Bergama halısında da, aynı durum söz konusudur. Ayrıca bordüründeki birbirini takip eden küçük kepe göller de Türkmen halılarının bordüründe kullanılan bir diğer motif zinciridir. Buradaki kepe göl, Yomut halılarında ana göl olarak yer alan kepe göllerden biraz daha soyutlanarak verilmiştir.

Büyük örnekli Holbein halılarına bir diğer örnek de, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nden verilebilir. XV. yüzyılın sonuna tarihlendirilen bu halının (Res. 142, 143) zemininde, iki büyük sekizgen göl yer almaktadır. Gölün kenarlarından dışarıya doğru çıkan saplar stilize edilmiş olup, içindeki sekizgenin çevresi de koç boynuzları ile sarılmıştır. Göl, dış hatları ile Salor gölüne benzemektedir. Fakat ondan, sekiz kollu bir yıldızdan gelişen karmaşık bir örgü sistemini ihtiva eden iç düzenlemesi ile ayrılır.

Holbein halılarının bir diğer çeşidi de, küçük ve büyük örnekli Holbein halılarındaki göllerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu tip Holbein halılarında, daha önceki tiplerinde olduğu gibi, eş değerli göllerin ard arda sıralanarak, sonsuzluk duygusu yaratan anlayışı yerine, farklı boyutta olan göllerin gruplaşmasından meydana gelen bir anlayış hakimdir ³⁰⁰ (Des. 91). Genel olarak kompozisyonda, ortada büyük bir göl, bunun altında ve üstünde gruplaşan daha küçük göller yer almaktadır. Bu tip Holbein halılarında görülen gruplaşma prensibi Türk halılarına yabancı olup, Memlûk halıları ile bir bağlantı kurulmaktadır ³⁰¹. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 329 envanter numaralı örnek (Res. 91) ile 694 envanter numaralı bir diğer halı (Res. 144), bu tip Holbein grubuna girmektedir. Her iki halıda da, dış hatları ile Salor gölünü hatırlatan büyük göl ortada olup, bunun altında ve üstünde ikişer adet olmak üzere dört küçük düğümlü sekizgen göller yer almaktadır. Bu küçük göller, konunun başında da belirtildiği gibi, Salor dokumalarında görülen göllerle aynı formu paylaşmaktadır (Res. 124,125). Bu benzerlik, bordürler açısından da söz konusudur. Koçaklı ve koçanaklı bordürleri, başta Tekeler olmak üzere, Salor ve Çavuldur gibi, diğer boylarda kullanılmaktadır (Res. 124, 137). Aynı müzeden bir diğer örnek de 468 envanter numaralı halıdır (Res. 145). Burada zemine, diğerlerinden farklı olarak, yine dış hatları ile Salor gölüne benzeyen iki büyük sekizgen göl yerleştirilmiş olup, aralarına da yine aynı göle benzeyen küçük sekizgenler dolgulanmıştır.

³⁰⁰ Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 1987, s. 95, Des. 28.

³⁰¹ Kurt Erdmann, a.g.e., London, 1976, s. 27.

Gruplaşmış bu tip Holbein halıları arasında bazı örnekler, Türkmen halılarındaki ara göller ile büyük benzerlik taşımaktadır. Örneğin, Nuremberg'de özel bir halıcıya ait XVI. yüzyıla tarihlendirilen bir Sivas halısı ³⁰² (Res. 146, Des. 92) ile İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan ve Divriğ Camii'nden getirilen A-119 envanter numaralı halının (Res. 147, 148) dört küçük gölü (Des. 93) Türkmenler'in Arabacı boyunda görülen çuvallarındaki ara göller ile aynı formu paylaşmaktadır (Res. 149, 150). Türkmen dokumalarında kurbağlı göl olarak geçen bu göl (Des. 94), daima bir ara göl olarak dokunmuştur. Dennis Dodds'un ifadesine göre bu göller, bir boyun simgesini çağrıştırmaktadır ³⁰³.

Görüldüğü gibi, Holbein halıları ile Türkmen halıları arasında yakın paralellikler söz konusudur. Kısaca özetlersek; küçük örnekli Holbein halıları ile Türkmen halılarının paylaştıkları ortak özelliklerin başında, iki motif ya da gölün kaydırılmış eksenler üzerinde kurulmasından oluşan kompozisyon anlayışı gelmektedir. Ayrıca yatay ve düşey çizgilerden oluşan ve bunların ana motiflerinin merkezlerinde kesiştiği bölmeli bir tasarım, özellikle Teke halılarının temel düzenlemesini meydana getirmektedir. Holbein halılarında motiflerin dört bölüme ayrılarak çeyrek dilimlerinin karşıt renklerle verilmesi, Türkmenler'in Teke halılarının ana gölleri ile benzerlik taşımaktadır ³⁰⁴. Küçük örnekli Holbein halılarının çelenk hissini veren düğümlü sekizgen motifi, Salor boyunun keçeve örnekli halılarında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bundan ayrı olarak pek çok Holbein halısının bordürlerinde yer alan koç boynuzları, Türkmenler'in halılarında "koçanak" adını alarak, özellikle Salor ve Teke dokumalarında kendini göstermektedir. Holbein halılarının vazgeçilmez bordür süslemesi olan "kûfi", bazı Teke halılarında, Salor ensilerinde ve Yomutlar'ın küçük dokumalarının bordürlerinde görebilmek mümkündür ³⁰⁵.

Roland Gilles, küçük örnekli Holbein halılarında baklava formlarının içine yerleştirilen ve çiçek dilimleri olarak adlandırdığı dolguların, boyun simgesi olan bir damgayı taklit etmiş olabileceğinden bahsederek, XIX. yüzyılda bu damgayı, Osmanlılar'ın bir akrabası olarak nitelendirdiği Salor boyunun halılarında da rastlandığını ifade etmektedir ³⁰⁶.

³⁰² Dennis Dodds, "Truly Classical", Halı, Issue 39, Vol. 10, No. 3, London, 1988, s.16

³⁰³ Dennis Dodds, a.g.m., s. 19.

³⁰⁴ Louise W. Mackie, a.g.m., s. 19

³⁰⁵ Michael Franses - Robert Pinner, a.g.m., London, 1984, s. 365.

³⁰⁶ Ronald Gilles, a.g.m., s. 56

Charles Grant Ellis'de, Holbein modelli halıların örneklerini, büyük bir olasılıkla Orta Asya'da bir bölgede mükemmeliyete kavuşturulduğunu, bu gelişmenin başka bir sanat formuna yani tekstile dayalı olarak gerçekleştirildiğini ve özellikle büyük örnekli Holbein halılarının ana hatlarını Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan bir ihracat olduğunu öne sürmektedir ³⁰⁷ .

Türk halı sanatı, Türkistan'dan Anadolu'ya gelinceye kadar, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen, çok geniş coğrafi sahalar içinde ana prensiplerine bağlı kalmıştır.

---

³⁰⁷ Charles Grant Ellis, a.g.m., London, 1986, s. 163.

**VI- ERKEN OSMANLI DÖNEMİ HALILARI İLE ORTA
ASYA TÜRKMEN HALILARI KATALOĞU**

RESİM : 32 - 33

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 689

TARİH : XIII. yüzyıl

CİNSİ : Konya, Selçuklu Halısı.

BOYUT : 608 x 246 cm

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Tek bükümlü kalın koyu pembe yün iplik.

ATKI (ARGAÇ) : İki kat çift bükümlü doğal beyaz sert yün iplik.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) 10 cm²'de 30 yatay, 28 dikey olmak üzere 840 düğüm.

RENKLER

: Kirli saman sarısı, kırmızı, beyaz, kahve rengi, mavi.

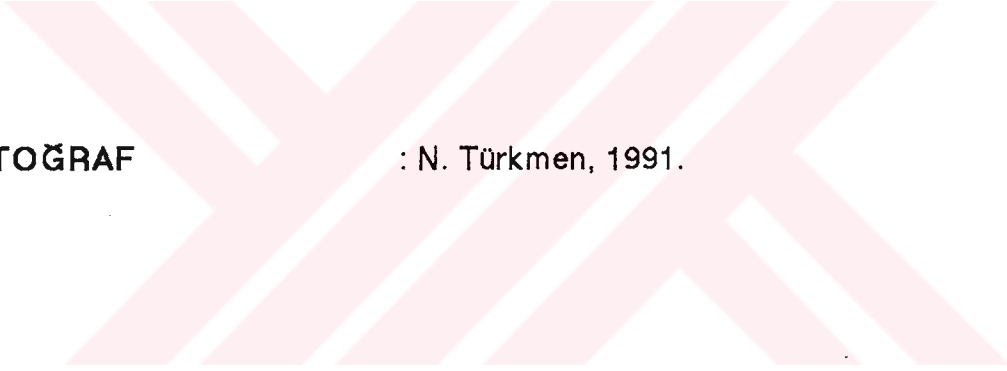
MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının kompozisyonu kaydırılmış eksenler üzerinde, diyagonal olarak sıralanmış sekizgenlerden meydana gelmiştir. Sekizgen madalyonların (göllerin) içi dört adet koç başları (çapraz koçak) ile dolgulanmıştır. Kalın bordüründe karşılıklı gelen kûfiye benzer motifler, ortadan birbirine bağlı olup, tepesinde yarım aylı bir örgülü motif meydana getirmiştir.

TEKNİK BİLGİ

: Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973, s. 22.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1991.

RESİM : 36

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 683

TARİH : XIII. yüzyıl.

CINSİ : Konya, Selçuklu Halısı.

BOYUT : 226 x 123 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Tek büküm kırmızı yün.

ATKI (ARGAÇ) : İki kat çift büküm doğal beyaz yün .

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü 10 cm² de 27 yatay
27 dikey olmak üzere 729 düğüm.

RENKLER : Saman sarısı, koyu mavi, kırmızı, koyu kırmızı.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Kompozisyon, kartal ya da eli belinde olarak nitelendirilen baklava motiflerinin diyagonal olarak sık bir şekilde sıralanmasından meydana gelmiştir. Kalın kûfi bordürdeki iki harfin kolları, ortada koç boynuzu (koçak) ile birleştirilerek, bir yarım ay motifiyle taçlandırılmıştır. Günümüze çok az kısmı gelmiş ince bordüründe ise, şerit halinde koşan köpek motifi yer almıştır.

TEKNİK BİLGİ : Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973, s. 28.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1990.

RESİM : 37

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 688

TARİH : XIII. yüzyıl.

CİNSİ : Konya, Selçuklu Halısı.

BOYUT : 230 x 114 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Tek bükümlü kırmızı yün iplik.

ATKI (ARGAÇ) : İki katlı çift bükümlü kalın doğal beyaz yün iplik.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü. 10 cm² de 28 yatay, 30 dikey olmak üzere 840 düğüm.

RENKLER

: Koyu mora bakan kırmızı, kırmızı, mavi, beyaz, doğal kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemine stilize edilmiş çiçekler, diyagonal olarak alternatif eksenler üzerinde onbeş sıra halinde yerleştirilmiştir. Altıgen şeklindeki çiçekler, kancalı olup, ortasında gamalı haç bulunmaktadır. Çiçeklerin sağa ve sola doğru kıvrılmış kademeli sapları mevcuttur. Kalın bordürlerde bir karenin dört kenarından çıkan kanatların ortasına iç içe iki yıldız dolgulanmıştır. Yıldızların karşılıklı gelen kenarları içe dönük çengellerle ve dıştaki kanatlı kenarlara bağlanan baklavalarla sonuçlanmaktadır. Dar bordürlerde ise birbirini takip eden küçük dikdörtgenlerin içine küpeli baş yani sarhalka motifleri yerleştirilmiştir.

TEKNİK BİLGİ

: Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973, s. 24.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1990.

RESİM : 38

BULUNDUĞU YER : Keir Koleksiyonu, Londra.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIII. yüzyılın sonu.

CINSİ : Beyşehir Selçuklu halı parçası.

BOYUT : 207 x 185 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Yün boyanmamış beyaz ve açık kahve rengi, Z eğrilmiş, 2 S bükülmüş.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kızıl kahve rengi, Z eğrilmiş, 2 nadiren 3, 1 düz, 2 dalgalı .

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümlü 28 yatay, 26 dikey olmak üzere dm²'de 728 düğüm.

RENKLER

: Koyu mavi, açık mavi, açık sarı, kızıl kahve rengi, beyaz.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Stilize köşeli bir çiçek motifi, dik bir eksen üzerinde, bir sırada sağa, bir sırada sola doğru uzanan sapları ile halı zeminini kaplamaktadır. Çiçeklerin uçları kancalı olup, içerisinden köşeli tomurcuklar sarmaktadır. Halının geniş bordüründe, kûfiden gelişen geometriksel bir süslemeye, eli belinde motiflerin katılmasıyla oluşan bir kompozisyon, hakimken, dar bordürler de ard arda sıralanan çifte kûfiler bulunmaktadır. Hem geniş bordür, hem de dar bordür iki taraftan soldat motiflerinden oluşan ince birer zincir ile çevrilmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Friedrich Spuhler, **Islamic Carpets and Textiles in the Keir Collection**, London, 1978, s. 31, fig. 4.

Oktay Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı**, İstanbul, 1987, s. 25.

RESİM : 11

BULUNDUĞU YER : Aşkabat, Türkmen Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : K= 63
KII= 63

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Yomut, ayatlık.

BOYUT : 225 x 115 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z iplikler S - bükülmüş eşit çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, açık kahve rengi, Z - iplikler, 2 ara atki.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik düğüm, dm²'de 2400 düğüm.

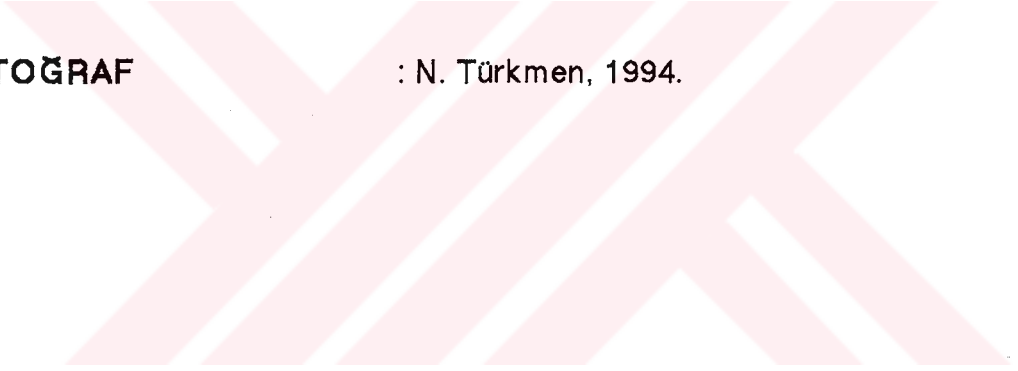
RENKLER

: Koyu kırmızı, kırmızı, turuncu, beyaz, lacivert, fil dişi, açık kahve rengi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının zemini dar kenar boyunca yedi büyük bölüme ayrılmış olup, her birinin içine üçer adet pışpağa yani kaplumbağa figürleri yerleştirilmiştir. Her bölümü çevreleyen ince şeritler, birbirini takip eden soldat motiflerinden meydana gelmiştir. Halının kalın bordürü yine birbirine bağlı "S" motiflerinden oluşmuştur. Bu kalın bordürü iki taraftan birer şerit halinde uzanan gıyak motifli bir zincir ile koç başlarından oluşan ince bir bordür çevirmektedir. Halının iki dar kenarında bulunan alem kısımlarına ise ard arda sıralanan koç boynuzlu küçük kepe göller dolgulanmıştır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM	: 39 - 40
BULUNDUĞU YER	: Aşkabat Türkmen Halı Müzesi.
ENVANTER NO.	: K. 279 KII. 280
TARİH	: XIX. yüzyıl
CINSİ	: Türkmen - Yomut Halısı.
BOYUT	: 295 x 120 cm.
ÇÖZGÜ (ARİŞ)	: Yün, kırmızı, 2 Z - iplikler S bükülmüş, eşit çözümler.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün kahve rengi, Z - iplikler, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Simetrik 1 düğüm, yatay 35, dikey 40 olmak üzere dm ² 'de 1400 düğüm.

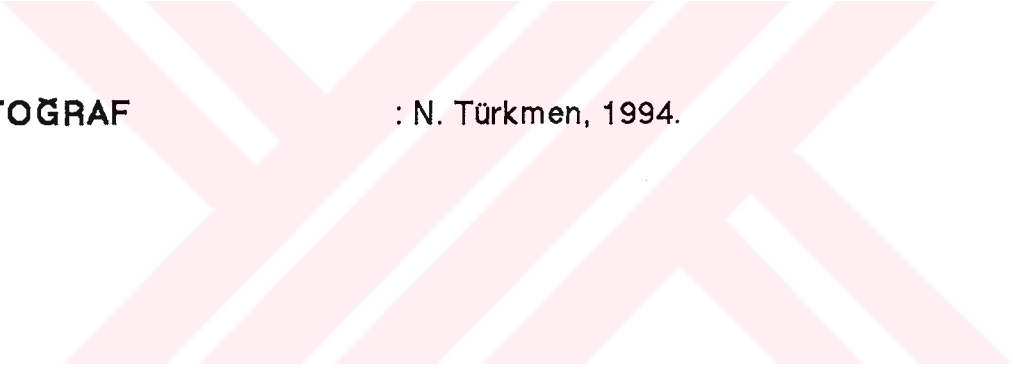
RENKLER

: Kırmızı, koyu kırmızı turuncu, kahve rengi, beyaz, siyah.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Karşılıklı dilimleri farklı renkte olan dört dilimli dırnak göl, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmıştır. Birbirini takip eden dırnak göllerin sıralanışı halının zeminini eşit dikdörtgenlere ayırmıştır. Dolayısıyla dırnak gölün her birinin farklı renkte olması, dikdörtgenleri dört eşit parçaya bölmüştür. Bu durum renk unsurunun gözü doğal olarak yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Halının kalın bordüründe içlerinde koç yıldızlı motiflerin dolgulandığı meandır zinciri mevcuttur. Bu kalın bordür, iki taraftan çift taraflı koç boynuzları ile çevrilmiştir. Bu bordürün çevresinde de parmak motiflerinden meydana gelen ince bir şerit yer almaktadır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM : 41 - 42

BULUNDUĞU YER : Aşkabat Türkmen Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : K- 392
KП-396

TARİH : XIX. yüzyılın başı.

CINSİ : Türkmen - Yomut Halısı.

BOYUT : 285 x 162 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş eşit olmayan çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi, 2 Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (ILME) : Asimetrik, sağa açık düğüm, yatay 33, dikey 40 olmak üzere dm²'de 1320 düğüm.

RENKLER

: Koyu kahve rengi, kırmızı, turuncu, sarı, lacivert, açık mavi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde kaydırılmış eksenler üzerinde, bir sıra kartal göl, bir sıra dırnak göl olmak üzere, sonsuzluk prensibi doğrultusunda dizilmişlerdir. Ana göl durumundaki kartal gölün ortasında uçları üçgen şeklinde sonuçlanan geniş dört yön motifi yer almaktadır. Bunun da merkezine çömçe motifi dolgulanmıştır. Ara göl durumundaki dırnak göl ise dikey olarak ortadan ikiye ayrılmıştır. Baklava biçimindeki dırnak gölün her bir çeyreğini oluşturan küçük kanca ve çıkıntıların karşılıklı kenarları aynı renktedir. Halının kalın bordüründeki dişli meandırların içine köşeli helezon şeklinde stilize yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Bu kalın bordür, iki taraftan birbirini takip eden ince koşan köpek motifleri ile çevrilmiştir. Bunun da iki tarafında daha kalın olmak üzere üst üste damla motifleri yer almaktadır. Bunların da aralarına küçük noktalar dolgulanmıştır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM : 43

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 566

TARİH : XV. yüzyıl sonu.

CINSİ : Anadolu hayvan figürlü halı örneği.

BOYUT : 120 x 132 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : İki ince kırmızı yün iplikten bükülmüş, her düğüm sırasından sonra iki defa geçilmiştir.

ATKI (ARGAÇ) : Doğal beyaz yün.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 32 yatay, 32 dikey olmak üzere, 10 cm²'de 1024 düğüm.

RENKLER : Kırmızı, koyu mavi, sarı, kahve rengi, beyaz, yeşil, mor.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininin ortasında; "S" motifleri ile çevrili, koç boynuzlarını hatırlatan kıvrımları ile stilize edilmiş yaprakların dizilmesiyle oluşan büyük sekizgen bir madalyon yer almaktadır. Sekizgenin içinde her kenarı koç boynuzları ile çevrili bir altıgen, ortasında da haç biçimli bir motif bulunmaktadır. Bunun merkezine ve kollarına küçük birer sekiz köşeli yıldız dolgulanmıştır. Kolların arasına stilize edilmiş birer kuş figürü yerleştirilirken, bunları iki yandan çevreleyen sivri kancalı, başları ters yöne çevrilmiş birer ejder figürü vardır. Bu figürlerde orta motif, altıgen biçiminde çevrelemektedir. Halının dört köşesine kancalı birer üçgen yerleştirilmiştir. Ayrıca sekizgen madalyonun alt ve üst kısımlarında stilize edilmiş bir ağacın iki yanında birer kuş figürünün yer aldığı kompozisyonlar vardır. Halının zeminine yer yer renkli baklavalılar ve yıldızlar serpiştirilmiştir. Zemini içten ve dıştan sert konturlu renkli "S" motiflerinin yer aldığı ince bir bordür çevrelemektedir. Kalın bordürlerinde kûfiden gelişen kancalı motiflerin aralarına renkli "S" kıvrımları dolgulanmıştır. Diğer kalın bordürde ise üçgen biçimli mazgalları hatırlatan (keçeve) bir kompozisyon vardır.

TEKNİK BİLGİ : Oktay Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı**, İstanbul, 1987, s. 43 - 44.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1994.

RESİM : 44

BULUNDUĞU YER : —

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın ilk yarısı.

CİNSİ : Türkmen - Salor çuvalı.

BOYUT : 140 x 76 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : —

RENKLER

: Kırmızı, kahve rengi, açık kahve rengi, açık mavi, fil dişi, açık pembe.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Çuvalın zemininde üç büyük Salor gölü yer almaktadır. Bunların aralarına da karşılıklı ikişer adet, ortasına yıldız motifinin dolgulandığı çelenk hissini veren, düğümlü küçük sekizgen göller yerleştirilmiştir. Bu düğümlü sekizgen göllerin dört tarafında rozetler bulunmaktadır. Çuvalın kenarlarında yarım Salor gölleri ve düğümlü küçük sekizgen göllerin yer alması, zeminde sonsuzluk prensibini vurgulayan bir unsur olarak dikkati çekmektedir. Salor göllerinin merkezine dolgularan ayna koçak gölleri, bazı kalın dokuma örneklerinde, bağımsız olarak ara göl şeklinde yer almaktadır. İçlerine stilize çiçek motiflerinin dolgulandığı kartuşların birbirine baklava biçimindeki kollarla bağlanmasından meydana gelen koçanak dizisi, çuvalın kalın bordürünü meydana getirmektedir. Bu kalın bordürün iki tarafını "S" motiflerden oluşan ince bir şerit çevrelemektedir. İçteki "S" motifleri, her biri ayrı renkte olan küçük altıgen kutulara yerleştirilmişken, dıştaki "S" motifleri birbirine bağlı zincir dizisi şeklinde bulunmaktadır. Çuvalın geniş üst bordüründe birbirini takip eden küçük koç boynuzları yer alırken, alem kısmında kaydırılmış eksenler üzerinde grup halinde stilize çiçek motifleri vardır.

FOTOĞRAF

: Georg Butterweck, Edwin Engel, Robert Pinner vd., **Antique Oriental Carpets from Austrian Collections**, Vienna, 1986, fig. 106.

RESİM : 45

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın sonu.

CINSİ : Tükmen - Saruk torbası.

BOYUT : 108 x 47 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S -bükülmüş, birbirini arkasına gelen çözgüler hafifçe ve orta derecede bastırılmış.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, fil dişi ve kahve rengi, 2 Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Simetrik düğüm, yatay 11, dikey 19 olmak üzere inç karede 209.

RENKLER

: Vişne çürüğü, pas kahve rengi, turuncu kahve rengi, mavi-yeşil, koyu mavi, kahve rengi (yün), beyaz (pamuk).

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde karşılıklı geniş kenarlarından beşer adet olmak üzere toplam on keçeve motifi yerleştirilmiştir. Her keçeve motifinin üçgenle sonuçlanan tepesinde birer küçük koçak yani koç boynuzu dolgulanmıştır. Yan yana sıralanan keçeve motifleri, birbirine iki adet şerit ile bağlanmıştır. Karşılıklı gelen keçevelerin oluşturduğu altıgen boşluklarda da, çuval gölünü hatırlatan kademeli küçük sekizgen göller mevcuttur. Sonsuzluk prensibinin hakim olduğu bu örnekte, her biri ayrı renkte olan kutuların içine, çift taraflı koç boynuzlarının yerleştirilmesinden oluşan kalın bir bordür vardır. Gıyak motif dizisinin çerçevelediği geniş üst bordürde, stilize çiçek motifleri yer alırken, alttaki bordürde birbirini takip eden tek taraflı koç boynuzları bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen-Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 92, Pl. 23.

RESİM : 46

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CİNSİ : Anadolu Konya Halısı.

BOYUT : 122 x 222 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 22 yatay, 32 dikey olmak üzere dm²'de 704 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, sarı, lacivert, koyu kahve rengi, beyaz, siyah.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde, incili şerit ile çevrili bir sekizgen madalyon bulunmaktadır. Madalyonun asıl formu, uçları koç boynuzları gibi kıvrılmış iç içe sekizgenden meydana gelmiştir. Bunun merkezinde, ortasına stilize çiçek motifinin dolgulandığı kare formda geometriksel bir süsleme yer almaktadır. Madalyonun diyagonal kenarlarından çıkan dikdörtgen kutuların içinde koç boynuzlu süslemeler mevcuttur. Halının zeminine ayrıca stilize çiçek ve kıvrımlı küçük motifler de dolgulanmıştır. Zeminin dar kenarlarında yarım sekizgen madalyonların yer alması, sonsuzluk hissi yaratmaktadır. Kenarlarından küçük yaprakların çıktığı dalgalı formdaki bitkisel süsleme, ince bordürü meydana getirmektedir. Kalın bordür ise kademeli "Z" motifini hatırlatan geometriksel süslemelerden oluşmaktadır. İki dar kenarda bulunan öksüz sulara da, içine stilize çiçeklerin dolgulandığı keçeve motifleri sıralanmıştır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Doğan Yılmazkaya - Şahika Ünal - Güran Erbek, **Turkish Handwoven Carpets-Catalog II**, Ankara, 1988, Pattern Code 0159.

RESİM : 48

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVIII. yüzyıl veya XIX. yüzyılın başı.

CINSİ : Türkmen - İmreli torbası.

BOYUT : 995 x 46 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, eşit olmayan çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi, fil dişi, kahve rengi ve fil dişi Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sola açık düğüm, 11 yatay, 17 dikey olmak üzere, inç karede 187 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, koyu mavi, kahve rengi, fil dişi, koyu sarı.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Torbanın zemininde birbirinden bağımsız oniki adet sekizgen göl yer almaktadır. İkinci şeritin arasına dolgularan gıyak motiflerinden meydana gelen iç içe iki sekizgen gölün merkezinde, birer hayvan figürü bulunmaktadır. Bu figürlerin kenarlarında ya da üstünde küçük çaprazlar veya koç başları dolgulanmıştır. Ana göl durumundaki bu göllerin aralarına her sırada değişik renkte olan ayna koçak gölleri yerleştirilmiştir. Ayna koçaklar birer ara göl niteliğindedir. Zemini, geometrik süslemeden meydana gelen tek bir bordür çevrelemektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 138, Pl. 57.

RESİM : 49 - 50

BULUNDUĞU YER : İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : 2076

TARİH : XV. yüzyıl sonu.

CİNSİ : Anadolu hayvan figürlü halı örneği.

BOYUT : 153 x 221 cm

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Kırmızı renkte iki yün iplikten bükülmüş olup, her düğüm sırasından sonra iki defa geçirilmiştir.

ATKI (ARGAÇ) : Kahve rengi ve beyaz iki yün iplikten bükülmüştür.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 28 yatay, 30 dikey olmak üzere, 10 cm²'de 840 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, beyaz, kahve rengi, sarı, mavi, yeşil, mor.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin iki dikdörtgene ayrılmış olup, içlerine birer sekizgen yerleştirilmiştir. Bunun ortasına yerleştirilen stilize ağacın iki yanında, sivri kıvrık gagalı, sorguçlu, iki büyük kuş figürü yer almaktadır. Uzun boyunlu, köşeli gövdelerinde kuyruk ve göğüs tüyleri kancalı olup, üzerlerine hilal motifleri dolgulanmıştır. Ağacın alt ve üst tarafında, köşelere doğru yerleştirilmiş, uzun boyunları ve kıvrık kuyrukları ile birer ejdere benzeyen stilize dört adet hayvan figürü mevcuttur. Zemine yer yer pıtrak motifleri serpiştirilmiştir. Halının zeminindeki her iki hayvan figürlü kompozisyon, simetrik olarak bulunmaktadır. Halının etrafında çerçeve yapan bordür, aynı zamanda halının zeminini de ortadan bölerek, sekizgenler etrafında da dikdörtgen bir çerçeve yapmaktadır. Bordür, ard arda sıralanan altı köşeli yıldızların aralarına, renkli küçük baklavalardan dolgulanmasından meydana gelmiştir. Bu bordür alt ve üst taraftan renkli "S" motiflerinden oluşan ince bordür ile çevrelenmiştir. Bundan ayrı olarak halının iki dar kenarında, birbirinden bağımsız renkli bir diğer "S" zinciri, ince şeritler halinde yer almaktadır.

TEKNİK BİLGİ

: Şerare Yetkin, "Yeni bulunan hayvan figürlü halıların Türk halı sanatındaki yeri", **Sanat Tarihi Yıllığı V**, İstanbul, 1973, s. 291 - 293.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM	: 51 - 52
BULUNDUĞU YER	: St. Petersburg Etnografya Müzesi. (Museum of Ethnography, St. Petersburg).
ENVANTER NO.	: 87 - 7
TARİH	: XIX. yüzyıl.
CINSİ	: Türkmen - Arabacı, asmalık.
BOYUT	: 123 x 88 cm
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Gri yün, Z 2 S.
ATKI (ARGAÇ)	: İki atım, deve yünü ve beyaz pamuk, Z 2 S.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik, sola açık, dm2'de 2016 düğüm.

RENKLER

: Koyu kahve rengi, tuğla kırmızı, kırmızı, sarı, sarımsı pembe (ipek), bej, koyu mavi, mavi-yeşil, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Beşgen şeklindeki merkezi alanın, yukarı kısmındaki üçgen bölümünün içine, tepelerinde koçak motifinin yer aldığı üç adet çadır veya keçeve yerleştirilmiştir. Zeminde, herhangi bir geometrik bölünme olmaksızın, ard arda stilize çift başlı kartal figürleri bulunmaktadır. Kartallar arasındaki diyagonal etkiyi sağlayan renk unsurudur. Zemini çevreleyen bordürlerde, birbirine ters şekilde sıralanmış kademeli üçgenlerden meydana gelen gıyra motifi yer almaktadır. Asmalığın geniş kenarında, bu iki bordürün arasına, birbirini takip eden sekiz adet keçeve yüklü deve kervanı yerleştirilmiştir. Gıyralı bordürlerinin aralarına çift koçak motifleri dogulanmıştır. Asmalığın alt kenarından renkli yün iplikler sarkmaktadır.

TEKNİK BİLGİ

: Elena Tzareva, **Rugs and Carpets from Central Asia**, Leningrad, 1984, s. 158-159.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 53

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CİNSİ : Türkmen - Yomut torbası.

BOYUT : 101 x 41 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Fil dişi, açık kahve rengi.

ATKI (ARGAÇ) : Kahve rengi.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, yatay 38, dikey 85 olmak üzere, dm2'de 3230 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı-kahve rengi, kırmızı, mor, koyu mavi, koyu mavi-yeşil, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde kaydırılmış eksenler üzerinde birbirini takip eden kanatları açık kartal figürleri yer almaktadır. Sonsuzluk prensibinin hakim olduğu bu dokumada, kalın bordür dört yön motifinin küçük baklavalarla birbirine bağlanmasından meydana gelmektedir. Bu kalın bordür iki taraftan "S" zinciri ile çevrilmiştir. Torbanın üst kısmında, gıyak motifinden oluşan ince bir şerit bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Werner Loges, Turkoman Tribal Rugs, London, 1980, s. 98, fig. 55.

RESİM : 54 - 55

BULUNDUĞU YER : Aşkabat Türkmen Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : K- 354
KП-358

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Buhara Halısı.

BOYUT : 260 x 153 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Kahve rengi 2 Z - iplikler S - bükülmüş,
birbiri arkasından gelen hafifçe bastırılmış.

ATKI (ARGAÇ) : Yün açık ve koyu kahve rengi, Z - iplikler, 2
ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, yatay 38, dikey
45 olmak üzere dm²'de 1710 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, koyu mavi, turuncu, sarı, kahve rengi, fil dişi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde birbirini takip eden kanatları açık stilize kartal figürlerini hatırlatan, dilimli yaprak motifleri yer almaktadır. Dilimli yapraklar, adeta kanatlarını açmış ters yöne bakan iki kartal başı ile sonuçlanmıştır. Halının zemininde her bir sırada beş adet olmak üzere toplam otuz adet bulunmaktadır. Diyagonal etkinin renk unsuru ile sağlandığı bu halıda, bu desenlerin aralarına stilize çiçekler, renkli yıldızlar, kare biçiminde küçük noktalar ve her bir dilimi farklı renkte olan irili ufaklı baklava motifleri dolgulanmıştır. Bütün bu motifler, aynı zamanda halı zeminini karelere bölmektedir. Halının çeşitli boyutta yedi adet bordürü vardır. Bunlar stilize bitkisel ve geometriksel süslemelerin bir karışımı olarak sıralanmıştır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM	: 56
BULUNDUĞU YER	: Washington D.C. Tekstil Müzesi (The Textile Museum, Washington D.C.).
ENVANTER NO.	: 1980.13.2.
TARİH	: XIX. yüzyılın başı.
CINSİ	: Türkmen - Teke asmalık.
BOYUT	: 82,5 x 125 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, eşit çözgüler.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, kahve rengi, biraz fil dişi Z - iplikler, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik sağa açık düğüm, inç'te 11 yatay, 17 dikey (inç karede 187 düğüm).

RENKLER

: Patlıcan moru, kırmızı-turuncu, koyu mavi, mavi-yeşil, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Asmalığın zemini, stilize edilmiş yapraklardan oluşan kafeslere ayrılmış olup, ortasına stilize kuş figürleri yerleştirilmiştir. Zeminde diyagonal etkiyi sağlayan renk unsurudur. Zemini üç taraftan çevreleyen yapraklı meandırlardan oluşan kalın bordür, asmalığın üçgen kısmında zikzak bir şekil almıştır. Bunun ortasında da koç boynuzu adı verilen bir koçak vardır. Kalın bordürü iki taraftan sarhalkalı ince bir şerit çevirirken, zikzaklı bordürü ise, diyagonal çubuklardan meydana gelen gıyak desenleri çevirmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen-Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 114, Pl. 43.

RESİM : 57

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon, Londra.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Teke, asmalık.

BOYUT : 130 x 85 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, koyu kahve rengi, Z 2 S.

ATKI (ARGAÇ) : Yün açık kahve rengi, çok ince iki ara atkı
Z 2 S.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık, dm²'de 3100 düğüm.

RENKLER

: Turuncumsu-kırmızı, açık kahve rengi, koyu mavi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Asmalığın zemini çift taraflı tarak ya da yaprak olarak adlandırılan desenlerden oluşan madalyonların, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmasından meydana gelmiştir. Madalyonların merkezinde stilize edilmiş ağaç, iki yanında da sırt sırta dönmüş, boynuzlu, çift başlı, dört ayaklı hayvan figürleri yer almaktadır. Diyagonal etkinin renk unsuru ile sağlandığı asmalıkta, zemin helezon şeklindeki dilimli yapraklardan meydana gelen kalın bir bordür ile çevrilmiştir. Yaprakların aralarına küçük pıtrak motifleri dolgulanmıştır. Kalın bordür, iki taraftan ince sarhalka motiflerinden meydana gelen zincir ile çevrilmiştir. Asmalığın üçgen ile sonuçlanan bölümünde kalın bordür, zeminin iç kısmından zikzak şeklini alarak, içlerine sadece pıtrak motifleri dolgulanmıştır. Bu bordür de iki taraftan gıyak motiflerinden oluşan ince bir zincir ile çevrelenmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 58

BULUNDUĞU YER : Stockholm Güzel Sanatlar Milli Müzesi.

ENVANTER NO. : 226/1939

TARİH : XIV. yüzyılın sonu, XV. yüzyılın başı.

CINSİ : Anadolu hayvan figürlü halı rneği.

BOYUT : 21 x 11,5 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Çift düzlemde, hafifçe ayrılmış. Deve tüyü rengi sol bükümlü çift kat.

ATKI (ARGAÇ) : Kırmızı, her bir düğüm sırasından sonra iki bazen dört atkı sırası.

DÜĞÜM (İLME) : Sağa doğru çift katlı Türk (gördes) düğümü, yatay 26, dikey 39 olmak üzere, dm²'de 1014 düğüm.

RENKLER

: Koyu yeşil, kırmızı, sarı, koyu mor, koyu kahve rengi, koyu mavi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Koyu yeşil renkli halı parçasının zemininde sarı renkte, boynuzlu, ayakları üçgen şeklinde sonuçlanan bir hayvan figürü yer almaktadır. Bu figürün yanında, parça halinde içine yıldız motifinin dolgulandığı altıgen madalyon bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Carl Johan Lamm, **Carpet Fragments**, Uddevalla, 1985, s. 44.

RESİM	: 59
BULUNDUĞU YER	: Stockholm, The Museum of National Antiquities.
ENVANTER NO.	: 17.786
TARİH	: XV. yüzyıl ortası.
CINSİ	: Anadolu hayvan figürlü halı örneği (Marby Halısı).
BOYUT	: 145 x 109 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Çift düzlemde, hafifçe ayrılmış. Deve tüyü rengi sol bükümlü çift kat.
ATKI (ARGAÇ)	: Kırmızı, içerde açık kahve rengi. Kahve rengi iplik kırmızı iplikten daha ince olarak eğrilmiş. Her bir düğüm sırasından sonra iki bazen de üç atkı sırası geçirilmiş.
DÜĞÜM (İLME)	: Sola doğru çift katlı Türk (gördes) düğümü. 32 dikey 25 yatay olmak üzere, dm2'de 800 düğüm.

RENKLER

: Gri kahve rengi, kırmızı, gölgeli koyu mavi, koyu kahve rengi, sarı-turuncu, deve tüyü, gölgeli açık mavi, gölgeli yeşil ve açık kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemini iki kareye bölünerek, karelerin içlerine konturları kancalı birer büyük sekizgen yerleştirilmiştir. Sekizgenlerin merkezine, stilize ağacın iki yanına yüz yüze bakan kuş figürleri dolgulanmıştır. Kuşların sorguçlu ve uçları içe doğru kıvrılmış kanca şeklinde sonuçlanan kanatları vardır. Birbirini tekrarlayan bir kompozisyona sahip olan halının zemini, üç ince bordür ile çevrilmiştir. Ortadaki bordür, küçük dikdörtgen kutuların diyagonal olarak kesildiği kancalı bir zincirden meydana gelmişken, bunu iki taraftan sarhalkalı ince birer şerit sarmaktadır.

TEKNİK BİLGİ

: Carl Johan Lamm, **Carpet Fragments**, Uddevalla, 1985, s. 47.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 60

BULUNDUĞU YER : Berlin Staatliche Museen.

ENVANTER NO. : 1.4

TARİH : XV. yüzyılın ikinci yarısı.

CINSİ : Anadolu, hayvan figürlü halı örneği, (Ming halısı).

BOYUT : 91 x 161 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğüm. 26 yatay, 33 dikey olmak üzere, dm²'de 858 düğüm.

RENKLER : Sarı, kırmızı, koyu mavi, kahve rengi, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının zemini iki büyük kareye ayrılmış olup, karenin köşeleri, uçları çengelli bir hatla kapatılarak sekizgen bir hale getirilmiştir. Sekizgenlerin içine de ejder ile Zümrü-ü Anka'nın mücadelesini içeren bir kompozisyon dolgulanmıştır. İki büyük sekizgende aynı kompozisyonu tekrarlamaktadır. Halının zemini "S" motiflerden meydana gelen ince bir bordür ile çevrilmiştir.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1993.

RESİM : 61 - 62

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Teke, ensi.

BOYUT : 177 x 160 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Fil dişi.

ATKI (ARGAÇ) : Kahve rengi, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Simetrik düğüm. Her bir düğüm sırasından sonra 2 atkı, 42 yatay, 49 dikey olmak üzere, dm²'de 2058 düğüm.

RENKLER

: Mavi, kırmızı-kahve rengi, koyu mavi, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Ensinin zemini karakteristik ensi örneklerinde olduğu gibi, ortadan çapraz koçaklı geniş bir bordürün geçmesi ile ikiye ayrılmıştır. Her bir kısım; içinde geometriksel süslerin, dışında ise karşılıklı gelen böbrek motiflerinin bulunduğu kalın şeritlerle dikey olarak bölünür. Zemin yatay olarak belirli aralıklarla tekrar bölünerek içlerine, kaydırılmış eksenler düzeninde sıralanan koç boynuzları dolgulanmıştır. Kalın bordürlerin biri kıvrık stilize yaprak motiflerinden meydana gelmişken, diğeri geometriksel süslerin egemen olduğu meandırlar ile kaplanmıştır. En dıştaki bordür ise, küçük dikdörtgen kutuların içine karşılıklı koç boynuzlarının yerleştirildiği zincirden meydana gelmiştir. Her bir bordürün arasında giyak motiflerinden oluşan ince bir şerit geçmektedir. Ensinin alem kısmı ile zemini, birbirini takip eden farklı renkte koç boynuzlarından meydana gelen ince bir bordür ayırmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Robert Pinner - Michael Franses, "Some interesting Tekke products and their designs - III. The animal tree ensi", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 160, fig. 266.

RESİM : 63 - 64

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Arabacı, ensi.

BOYUT : 4' 2" x 4' 10"

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Koyu renk yün, 2 elyaf, Z - eğrilmiş, S - bükülmüş.

ATKI (ARGAÇ) : Yün ve pamuk, 2 elyaf, Z - eğrilmiş, S - bükülmüş.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, yatay 10, dikey 10 olmak üzere inç karede 100 düğüm.

RENKLER

: Morumsu kahve rengi, koyu kırmızı, açık kırmızı, açık pas rengi, koyu mavi, koyu kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Ensinin zemini, karakteristik ensi kompozisyonlarında olduğu gibi, yatay ve dikey olmak üzere, küçük sekizgenlerin içine yerleştirilen eşik motiflerinden meydana gelen bir bordür tarafından dörde ayrılmıştır. Her bir bölüm belirli aralıklarla küçük şeritlere ayrılarak içlerine, birbirini takip eden koç boynuzları dolgulanmıştır. Kalın bordürlerden birinde geometriksel süsleme hakimken, diğerinde kutuların içine yerleştirilen koç boynuzlarından oluşan kalın bir zincir yer almaktadır. Ensinin zemini ile alem kısmı, koç boynuzlu ince bir şerit ile ayrılmıştır. Alem kısmında ard arda sıralanan keçeve yüklü sekiz adet deveden meydana gelen bir kabile bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Murray Eiland, **Oriental Rugs from Pacific Collections**, San Francisco, 1990, s. 150, fig. 130.

- RESİM : 65 - 66
- BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon, Almanya.
- ENVANTER NO. : —
- TARİH : XVIII. yüzyıl ya da daha erken tarihli bir örnek.
- CINSİ : Türkmen - Salor, ensi.
- BOYUT : 198 x 129 cm.
- ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —
- ATKI (ARGAÇ) : —
- DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik düğüm, yatay 51, dikey 59 olmak üzere dm2'de 3000 düğüm.

RENKLER

: Koyu kırmızı, koyu kahve rengi, siyah, lacivert, açık kahve rengi, fil dişi, açık mavi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Ensinin zemini karakteristik ensi örneklerinde olduğu gibi kalın geometriksel bir bordür ile ikiye ayrılmıştır. Her bölüm yine geometriksel bir sütun ile dikey olarak tekrar ikiye bölünmüştür. Her bölüme belirli aralıklarla birbirini takip eden koç boynuzları dolgulanmıştır. Zemin, içlerine küçük yıldız motiflerinin yerleştirildiği sekizgen rozetler ile stilize çiçek motiflerinin bulunduğu kalın bir bordür tarafından çevrilmiştir. Bu kalın bordürü, içten ve dıştan helezon şeklindeki stilize yaprak motifleri ve "S" kıvrımları sarmaktadır. Zemini bir çerçeve gibi dolaşan ve bu kısmın geniş tarafında, birbirini takip eden yedi adet kuş figürü yer almaktadır. Cepheden, düz hat halinde verilen kuş figürleri, çengel şeklindeki kanatları ve koç boynuzlu kıvrımları ile dikkat çekmektedir. Ensinin iki geniş tarafında yer alan ince bordürler ise, küçük kutuların içine koç boynuzlarının yerleştirilmesinden meydana gelmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Robert Pinner, "Salor ensis", Halı, Vol. 13, No. 6, London, 1991, s. 94, fig. 15.

RESİM : 67 - 68

BULUNDUĞU YER : 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl başı.

CINSİ : Türkmen - Salor, ensi.

BOYUT : 190 x 125 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, kırmızı, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, eşit çözümler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün kahve rengi Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (ILME) : Asimetrik düğüm, yatay 48 dikey 55 yatay olmak üzere dm²'de 2640 düğüm.

RENKLER

: Koyu kırmızı, turuncu, lacivert, koyu kahve rengi, açık kahve rengi, fil dişi, beyaz, mavi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Ensinin zemini, karakteristik ensi örneklerinde olduğu gibi, içine geometriksel süslemelerin dolgularıyla kalın bir bordür ile yatay olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrılan her kısım, dikey olarak tekrar ikiye bölünmüştür. Zeminin dört parçasında da birbirini takip eden koç boynuzları bulunmaktadır. Zeminin geniş tarafındaki kalın bordürün içine ise, ard arda sıralanan beş adet kuş figürü dolgulanmıştır. Helezon şeklinde kıvrılan stilize yaprak motiflerinin zincirleme olarak birbirini takip etmesinden meydana gelen kalın bordür, beyaz fon rengine sahiptir. Bu bordürü saran ikinci kalın bordür ise, aynı düzenlemede olup, kırmızı fon rengi ile dikkati çekmektedir. Ensinin alem kısmı, birbirini takip eden, farklı renkteki yedi adet kanatları açık kuş veya kartal figüründen meydana gelmiştir.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 69 - 70

BULUNDUĞU YER :Eskişehir Sivrihisar Müzesi.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu - Sivrihisar Crivelli hayvan figürlü halı örneği.

BOYUT : —

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : —

RENKLER

: Kırmızı, turuncu, lacivert, mavi, beyaz, fil dişi, beyaz, saman sarısı.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde, aralarına diyagonal altıgenlerin yerleştirildiği, büyük sekiz uçlu bir yıldız formu yer almaktadır. Bu yıldız şeklindeki madalyonun ortasına, küçük yıldız motifini çevreleyen bir sekizgen yerleştirilmiştir. Madalyonun diyagonal olarak bulunan altıgen dilimlerine "H" formunda, iki başlı, dört ayaklı birer hayvan figürü dolgulanmıştır. Karşılıklı gelen yatay ve dikey dilimlerinde ise, merkezdeki yıldız motifini tekrarlayan küçük sekizgenler vardır. Halının iki dar köşesi, karşılıklı köşebentlerle ve dik açılı üçgenlerle kapatılmıştır. Bunların içi geometriksel motiflerle süslenmiştir. Halının zeminine küçük stilize çiçekler, baklavalılar, altıgenler ve noktalar serpiştirilmiştir. Zemin çevreleyen ve küçük geometriksel motiflerle dolgulan ince bordür, iki taraftan incili şerit ile sarılarak belirginleştirilmiştir. Halının kalın bordürü, içine dört yön motifinin dolgulandığı farklı renkte küçük dilimli altıgenlerin ard arda sıralanmasından meydana gelmiştir. En dıştaki ince bordür ise, stilize küçük çiçeklerden oluşmuştur.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbakirli'nin arşivi.

RESİM : 71 - 72

BULUNDUĞU YER : Aşkabat Türkmen Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : K - 319
KII-323

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Yomut halısı.

BOYUT : 315 x 170 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş eşit olmayan çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, koyu kırmızı, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Simetrik düğüm, dm²'de 2500 düğüm.

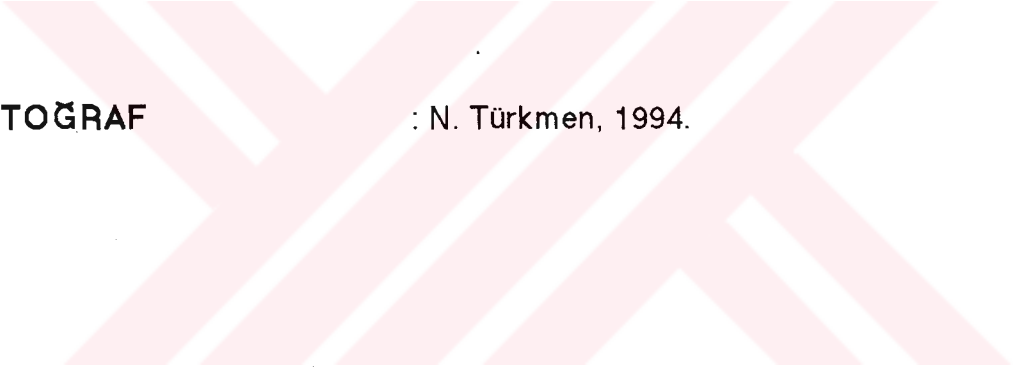
RENKLER

: Koyu kırmızı, turuncu, lacivert, beyaz, fil dişi, koyu kahve rengi, siyah.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde her bir sırada üçer adet olmak üzere toplam yirmiyedi adet tavuk muska göl yer almaktadır. Ana göl durumundaki bu göllerin aralarına birer çömçe motifi dolgulanmıştır. Bu motif, bir ara göl niteliğindedir. Zeminde kenar kısımlarındaki çömçe motiflerinin yarım kalması, sonsuzluk prensibini vurgulamaktadır. Halının kalın bordürü, birbirini takip eden koç boynuzlu baklavalardan meydana gelmiştir. Bu bordürü iki taraftan, geometrik süslemelerle birlikte verilen çift taraflı koç boynuzları çevrelemektedir. Halının en içteki ve dıştaki tali bordürleri ise "S" motifli zincirden oluşmaktadır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

- RESİM** : 73 - 74
- BULUNDUĞU YER** : Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi
(Budapest İparmüveszeti Muzeum).
- ENVANTER NO.** : 14.490
- TARİH** : XV. yüzyıl.
- CINSİ** : Anadolu Crivelli hayvan figürlü halı örneği.
- BOYUT** : 61 x 164 cm.
- ÇÖZGÜ (ARİŞ)** : Fil dişi, yün, 2 Z S.
- ATKI (ARGAÇ)** : Tuğla kırmızısı yün, 1 Z, iki ara atkı
kullanılmıştır.
- DÜĞÜM (İLME)** : Türk (gördes) düğümü, dm²'de 844
düğüm.
- RENKLER** : Sarı, mavi, morumsu kırmızı, mavi - yeşil,

koyu kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Yarım olan bu halı parçasının zemininde, birbirini tekrarlayan iki adet büyük yıldız madalyonu yer almaktadır. Bu madalyonların ortasındaki karenin içine, yıldız motifinin dolgulandığı küçük bir sekizgen yerleştirilmiştir. Madalyonun karşılıklı gelen yatay ve dikey hatlarındaki altıgen dilimlerin içinde yengeç hissini veren birer hayvan figürü bulunmaktadır. Diyagonal olarak verilen diğer altıgen dilimlerde ise, son derece gerçekçi üst üste iki kuş figürü vardır. Madalyonun sivri çıkıntılı küçük dilimlerine ise noktalar dolgulanmıştır. Her iki yıldız madalyonun arasında, içi geometrik motiflerle süslenmiş sekizgen biçiminde bir küçük madalyon daha vardır. Zemine yıldızlar, stilize çiçekler ve çeşitli geometrik motifler serpiştirilmiştir. Halının kalın bordürü, dört adet dilimli yaprak motiflerinin çapraz olarak verilmesinden meydana gelmiştir. Karşılıklı gelen iki dar bordürlerde ise "S" motiflerinden oluşan ince birer şerit mevcuttur.

TEKNİK BİLGİ

: Ferenc Batari, *Ottoman Turkish Carpets*, Budapest, 1994, s. 46.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbakirli'nin arşivi.

RESİM : 75 - 76

BULUNDUĞU YER : Heinrich Kirchheim'ın Orient Stars koleksiyonu.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XV. - XVI. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu yıldızlı Konya halısı.

BOYUT : 143 x 215 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (görces) düğümü.

RENKLER

: Tuğla kırmızısı, vişne çürüğü, saman sarısı, lacivert, mavi, koyu kahve rengi, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Günümüze oldukça yıpranmış ve parçalanmış olarak gelen bu halının zemininde, birbirini tekrarlayan iki adet büyük yıldız madalyonu yer almaktadır. Bu madalyonun ortasında, içine yıldız motifinin dolgulandığı küçük bir sekizgen mevcuttur. Madalyonun karşılıklı gelen yatay ve dikey hatlarındaki altıgen dilimlerin içinde, yıldız motifleri bulunmaktadır. Diyagonal olarak verilen diğer altıgen dilimlere ise "H" formulu stilize hayvan figürleri yerleştirilmiştir. Yıldız madalyonlarının konturlarından birer küçük iğne motifleri çıkmaktadır. Halının kalın bordüründe, içine dört yön motifinin dolgulandığı dilimli sekizgenler bulunmaktadır. Bu kalın bordür iki taraftan "S" motiflerinden meydana gelmiş bir zincir ile çevrilmiştir.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 77

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Salor halı parçası.

BOYUT : 103 x 68 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, birbirini takip eden derince bastırılmış çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, açık kahve rengiler, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sola açık düğüm, 10 yatay, 15 dikey olmak üzere inç karede 150 düğüm.

RENKLER

: Vişne çürüğü, mor, açık kahve rengi, orta mavi, koyu mavi, mavi-yeşil, tuğla kırmızısı, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Kademeli sekizgenden meydana gelen bir ana göl ile küçük basık sekizgenden oluşan bir ara gölün kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanması, halının genel kompozisyonunu teşkil etmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 68, Pl. 5.

Elena Tzareva, **Rugs and Carpets from Central Asia**, Leningrad, 1984, s. 28, fig. 2 - 3.

RESİM : 79

BULUNDUĞU YER : Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers koleksiyonu (Museum für Völkerkunde Berlin).

ENVANTER NO. : I B 2752

TARİH : XIX. yüzyılın ilk yarısı.

CINSİ : Türkmen - Teke, halık.

BOYUT : 0.52 x 0.71 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, 2 Z S fil dişi ve koyu kahve rengi.

ATKI (ARGAÇ) : Deve kılı, Z 2, açık kahve rengi, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik, sağa açık düğüm, dm2'de 4500-4900 düğüm.

RENKLER

: Kahve rengi - kırmızı, kahve rengi - portakal, yakut kırmızısı, koyu sarı, koyu kahve rengi, koyu mavi, siyah - yeşil, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının "U" formundaki zeminine, birbirini sırayla takip eden, uçları dişli küçük üçgenlerden meydana gelen doğacık motifleri yerleştirilmiştir. Bunların her biri farklı renktedir. Diyagonal etkinin renk unsuru ile sağlandığı halık da, içlerine stilize çiçek motiflerinin dolgulandığı küçük kutulardan oluşan ince bir bordür yer almaktadır. Bu ince bordürü iki taraftan, her biri ayrı renkte olan soldat motifleri çevrelemektedir.

TEKNİK BİLGİ

: Robert Pinner, **The Rickmers Collection - Turkoman Rugs**, Berlin, 1993. s. 57.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 80

BULUNDUĞU YER : Heinrich Kirchheim'in Orient Stars koleksiyonu.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVII. yüzyıl.

CINSİ : Konya hayvan figürlü halı parçası.

BOYUT : 125 x 45 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (ILME) : Türk (görces) düğümü.

RENKLER

: Tuğla kırmızıısı, turuncu, koyu kahve rengi saman sarısı, fil diği, lacivert, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Bu halı parçasının kare zeminine, uçları kancalı bir dört yön madalyonu yerleştirilmiştir. Madalyonun yatay kolları düz bir hatla kapatılırken, dikey kolları üçgen bir form ile sonuçlanmıştır. Bunun merkezine sekizgen ile çevrili bir rozet dolgulanmıştır. Sekizgenin dört tarafında, karşılıklı kenarlarından koç boynuzları çıkan birer küçük sekizgen ile aynı yöne bakan, iki başlı, dört ayaklı "H" formunda hayvan figürleri dolgulanmıştır. Madalyonun zeminine renkli küçük kareler serpiştirilmiştir. Bu madalyonun yerleştirildiği büyük karenin kenarları, çengel uçlu küçük üçgenlerle kapatılmıştır. Dişli ve koç boynuzlu meandır sırasının iki tarafına geometrik süslemelerin dolgulanmasından meydana gelen kalın bordür ile zemin arasında da ince bir zikzak şerit yer almaktadır.

FOTOğRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM	: 81 - 82
BULUNDUĞU YER	: St. Petersburg Etnografya Müzesi (Museum of Ethnography, St. Petersburg).
ENVANTER NO	: 26-52/1
TARİH	: XVIII. yüzyıl.
CINSİ	: Türkmen - Teke, asmalık.
BOYUT	: 151 x 88 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Fil dişi yün, Z 2 S.
ATKI (ARGAÇ)	: İki ara atkı, deve kılı, Z 2.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik, sağa açık (ASII), dm ² 'de 2236 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu-kırmızı, kahve rengi, koyu mavi, gök mavisi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : İnce, uzun ve dişli stilize yaprakların oluşturduğu baklava şeklindeki diyagonal kafeslerin ortasına, leylek biçiminde koşan bir kuş figürü yerleştirilmiştir. Kuş figürünün önünde aynı yöne bakan iki başlı dört bacaklı küçük bir hayvan bulunmaktadır. Kuşun hemen altında bir baklava mevcuttur. Zemini kaplayan diyagonal kafeslerin altında da, baklava içindeki küçük hayvan figürleri ile aynı formda olan onbir adet hayvan figürü sıralanmıştır. Zemini çevreleyen ovadan meandırlı ana bordür, tepede zikzak şekline dönerek, içine diyagonal olarak küçük eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. Ana bordürün alt ve üst tarafında gıyak desenli ince şerit bulunmaktadır. Asmalığın en uç kısmı ise, içine stilize çiçekli, baklavaların dolgulandığı bir bordür ile çevrilmiştir.

TEKNİK BİLGİ

: Elena Tzareva, **Rugs and Carpets from Central Asia**, Leningrad, 1984, s. 80.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 83

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon, İsviçre.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Kafkas, Verne kilimi.

BOYUT : 285 x 193 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

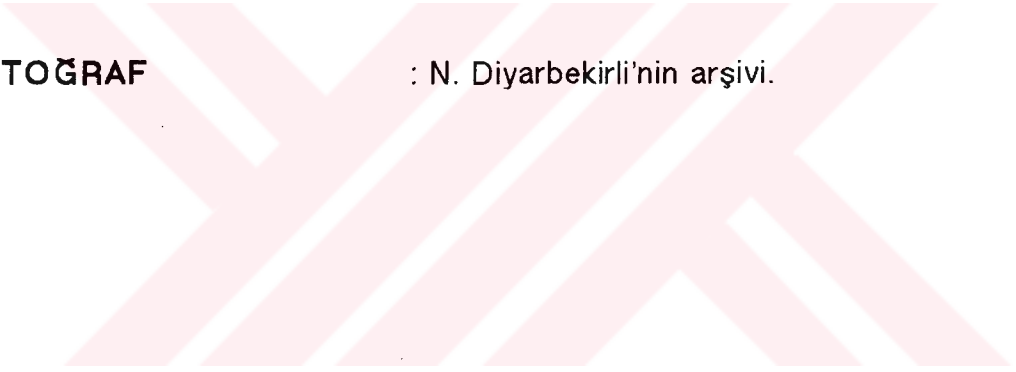
ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : —

RENKLER : Tuğla kırmızısı, saman sarısı, fil dişi, beyaz, lacivert.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin, küçük yıldız motiflerinden meydana gelen şeritlerle, kompartıman düzeninde karelere ayrılarak, içlerine çeşitli hayvan figürleri dolgulanmıştır. Hayvan figürlerinden bazıları iki başlı ve "H" formu olup, gövdelerinin üzerinde iç içe küçük hayvan figürleri bulunmaktadır. Bacaklarının aralarında ise birer küçük kuş figürleri sıralanmıştır. Bazı karelerin içine, stilize ağacın iki tarafında, sırt sırta dönmüş sorguçu kuş figürleri yerleştirilmiştir. Alem kısmı ise stilize ağaç ve çiçek motiflerinin, alternatif olarak sıralanmasından meydana gelmiştir.

FOTOĞRAF : N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM	: 84 - 85
BULUNDUĞU YER	: Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst, Berlin).
ENVANTER NO.	: 85.984
TARİH	: XVI. - XVII. yüzyıl.
CINSİ	: Batı Anadolu hayvan figürlü halı örneği.
BOYUT	: 141 x 94 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün, 2 iplik, beyaz, eşit.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, kırmızı, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Türk (gördes) düğümü, 22 yatay, 35 dikey olmak üzere, dm ² 'de 770 düğüm.

RENKLER : Kırmızı, zeytin yeşili, saman sarısı, koyu sarı, mavi, lacivert, beyaz, mor.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zeminine, alternatif olarak dizilen dört küçük ve üç büyük bölümden meydana gelen bir dikdörtgen yerleştirilmiştir. Dikdörtgenin dört küçük bölümünde iki başlı, dört ayaklı, birer hayvan figürü bulunmaktadır. Figürlerin üzerine renkli küçük üçgenler dolgulanmıştır. Bu dört küçük bölümün karşılıklı kenarlarından, içine birer adet koç boynuzunun yerleştirildiği üçgen formlar çıkmaktadır. Her bir üçgen çıkıntının arasında ikişer adet sekizgenlerle çevrili yıldız motifleri vardır. Üç büyük bölümün içinde ise, merkezinde yıldızlı sekizgenlerin bulunduğu baklavalara yer almaktadır. Zemine, yer yer küçük geometrik motifler serpiştirilmiştir. Halının kalın bordürü, birbirini takip eden çengelli "Z" motiflerinden oluşmuştur.

TEKNİK BİLGİ : W. Brüggemann - H. Böhmer, **Rugs of the Peasants and Nomads of Anatolia**, München, 1983, s. 222-223.

Friedrich Spuhler, **Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin**, s. 42, fig. 26.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1993.

RESİM : 86

BULUNDUĞU YER : Konya Mevlana Müzesi.

ENVANTER NO. : 841

TARİH : XV. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu hayvan figürlü halı örneği.

BOYUT : 108 x 215 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Tek bükümlü kırmızı yün iplik. Her düğüm sırasından sonra ikişer defa geçirilmiştir.

ATKI (ARGAÇ) : Doğal beyaz çift bükümlü yün iplik.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü. 10 cm²'de 40 yatay, 40 dikey olmak üzere 1600 düğüm.

RENKLER : Kırmızı, mavi, lacivert, vişne çürüğü, saman sarısı, fil dişi, yeşil.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde birbirini takip eden on sıra halinde dört adet horoz figürü bulunmaktadır. Her biri ayrı renkte olan figürlerin sırtından, kanatların çıktığı dikdörtgen biçiminde "S" dolgulu bir kısım yer almaktadır. Figürlerin çengelli kanatları ve gövdelerindeki benekler de ayrı renkte verilmiştir. Biri yaprak, diğeri hayvan figürünü hatırlatan stilize iki motif bordür de, alternatif düzende sıralanmıştır.

TEKNİK BİLGİ : Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973, s. 43, Tablo 22.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1991.

- RESİM** : 88 - 89
- BULUNDUĞU YER** : 17 - 22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.
- ENVANTER NO.** : —
- TARİH** : XIX. yüzyıl.
- CINSİ** : Türkmen - Yomut halısı.
- BOYUT** : 295 x 174 cm.
- ÇÖZGÜ (ARIŞ)** : Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, birbirini takip eden hafifçe bastırılmış çözgüler.
- ATKI (ARGAÇ)** : Yün, kahve rengi, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş 2 ara atkı.
- DÜĞÜM (İLME)** : Asimetrik düğüm, dm²'de 2700 düğüm.

RENKLER

: Tuğla kırmızısı, açık kırmızı, fil dişi, mavi - yeşil, koyu kahve rengi, koyu mavi, sarı.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde kaydırılmış eksenler üzerinde, içine hilal motiflerinin dolgulandığı kepe göller sıralanmıştır. Halıda diyagonal etki renk unsuru ile sağlanmıştır. Halının kenar kısımlarında kepe göllerin yarım olarak bırakılması, sonsuzluk prensibinden kaynaklanmaktadır. Kepe göllerin aralarına yer yer geometriksel küçük motifler serpiştirilmiştir. Helezon şeklinde verilen köşeli ve dişli yaprak motifleri, halının karşılıklı dar bordürlerinde yer alırken, çift dişli tarak biçimindeki meandırların arasına yerleştirilen kayık motifleri ise geniş bordürleri süslemektedir. Bu kalın bordürleri, iki taraftan küçük kademeli baklava motiflerinden meydana gelen ince birer bordür çevrelemektedir. Dar kenarlardan birinin tali bordüründe ise koşan köpek motiflerinden oluşan bir şerit vardır. Halının iki dar kenarında yer alan alem kısmının biri stilize yaprak motifleri ile süslenirken, diğeri de koç boynuzlu geometrik motiflerle süslenmiştir.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 90

BULUNDUĞU YER : Washington D.C. Tekstil Müzesi (The Textile Museum, Washington D.C.).

ENVANTER NO. : 1980.13.3

TARİH : XIX. yüzyılın başı.

CINSİ : Türkmen - Yomut bohçası.

BOYUT : 34,5 x 33,5 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, eşit olmayan çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi pamuk, beyaz 1 Z - eğrilmiş yün ve 1 Z eğrilmiş pamuk eşleştirilmiş, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (ILME) : Simetrik düğüm, 11 yatay, 15 dikey olmak üzere, inç karede 165 düğüm.

RENKLER

: Patlıcan moru, kırmızı, açık turuncu, orta mavi, mavi - yeşil, siyah, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Bohçanın zemini, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanan hilal motiflerinden meydana gelmiştir. Bir sırada sırt sırta, bir sırada da yüz yüze bakacak şekilde yer almaktadır. Renk unsurunun kullanılarak diyagonal etkinin sağlandığı bohçada, hilaller her bir sırada farklı renkte dolgulanmıştır. Bohçanın dört kenarı bir araya getirildiğinde, her biri bir merkezden çıkan farklı renkteki hilallerin spiral olarak dışa açıldığı görülmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings" **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 170, Pl. 81.

RESİM : 91

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 329

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Bergama halısı.

BOYUT : 143 x 178 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü. 26 yatay, 33 dikey olmak üzere 858 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu, mavi, lacivert, kahve rengi, saman sarısı, fil dişi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminin ortasına, yıldız biçiminde dört yön motifinin dolgulandığı koç boynuzlu sekizgen madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun içine çeşitli renkte yıldızlar serpiştirilmiş olup, çevresine oval olarak stilize çiçek motifleri sıralanmıştır. Bu madalyonun bulunduğu dikdörtgenin köşeleri, kûfi yazı süslemesi hatırlatan köşebentlerle kapatılmıştır. Bunun altında ve üstünde yer alan dikdörtgen çerçevelerin içinde, ikişer adet konturları düğümlü sekizgenler vardır. Bunların araları, her bir dilimi farklı renkte olan yıldızlar ve küçük hayvan figürleri ile dolgulanmıştır. İnce ve kalın bordürler, sekizgen madalyonların dolgulandığı üç ayrı çerçevenin arasından geçerek, zemini bütünüyle çevrelemektedir. Bir baklavanın kenarlarından çıkan koç boynuzlarının birbirine bağlandığı kartuş dizisi, kalın bordürü oluşturmaktadır. Bu kartuşların içinde, stilize çiçek motifleri yer almaktadır. İnce bordür ise geometrik bir süslemeden meydana gelmektedir.

TEKNİK BİLGİ

:Doğan Yılmazkaya - Şahika Ünal - Güran Erbek, **Turkish Handwoven Carpets - Catalog I**, Ankara, 1987, Pattern Code 0042.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM : 92 - 93

BULUNDUĞU YER : İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : E.10

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CINSİ : Bergama halısı.

BOYUT : 157 x 165 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü. 30 yatay, 40 dikey olmak üzere, dm²'de 1200 düğüm.

RENKLER

: Tuğla kırmızısı, lacivert, mavi, kırmızı, fil dişi, saman sarısı, beyaz, koyu yeşil, zeytin yeşili.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Bu halı parçasında zemin, büyük dikdörtgen bölümlere ayrılmış olup, içlerine sekizgenlerle çevrilmiş sekiz geniş kollu yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Ortasında geometriksel bir süslemenin bulunduğu bu yıldızların her bir koluna, tüyleri ve kuyrukları kancalı, boynuzlu stilize birer hayvan figürü dolgulanmıştır. Bu yıldız formunu çevreleyen sekizgenin zeminine, çeşitli renkte "Z" ve "C" gibi geometriksel küçük süsler serpiştirilmiştir. Dikdörtgen çerçevenin geniş ve dar kenarlarında değişik renkte yıldız motifleri sıralanmıştır. Halı, geometriksel süslemeden meydana gelen ince ve kalın bordürler ile çevrilmiştir.

TEKNİK BILGI

:Doğan Yılmazkaya - Şahika Ünal - Güran Erbek, **Turkish Handwoven Carpets - Catalog II**, Ankara, 1988, Pattern Code 0195.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1990.

RESİM : 95

BULUNDUĞU YER :The National Museum of Fine Arts,
Stockholm.

ENVANTER NO. : 230 / 1935

TARİH : XV. yüzyılın üçüncü çeyreği.

CINSİ : Anadolu, geometrik motifli halı parçası.

BOYUT : 21 x 33,5 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, çift düzlemde hafifçe ayrılmış. Açık kahve rengi, sol bükümlü çift katlı.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kırmızı, her bir düğüm sırasından sonra iki sıra atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Çift katlı sola eğimli, Türk (gördes) düğümü, 32 dikey, 34 yatay olmak üzere, dm²'de 1088 düğüm.

RENKLER

: Açık kahve rengi, yeşil, kırmızı, kahve rengine bakan siyah.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemininde, kaydırılmış eksenler üzerinde birbirinden bağımsız olarak küçük sekizgen madalyonlar yer almaktadır. Madalyonlar, iç içe yerleştirilmiş sekizgen halkaların dilimli bir kare ile çevrilmesinden meydana gelmiştir. Bordürü, koç boynuzlarından oluşan geometriksel süslemelerle dolgulanmıştır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Carl Johan Lamm, **Carpet Fragments**, Uddevalla, 1985, s. 52, fig. 24.

RESİM : 96

BULUNDUĞU YER :The Röhss Museum of Arts and Crafts,
Gothenburg.

ENVANTER NO. : 322 / 1935

TARİH : XV. yüzyılın ikinci yarısı.

CINSİ : Anadolu, geometrik motifli halı parçası.

BOYUT : 40,5 x 40 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, çift düzlemde, hafifçe ayrılmış. Kül
rengi sola bükümlü çift katlı.

ATKI (ARGAÇ) : Kırmızı. Her bir düğüm sırasından sonra iki,
üç veya dört atkı sırası.

DÜĞÜM (İLME) : Sola eğilimli çift katlı Türk (gördes)
düğümü. 26 yatay, 33 dikey, olmal üzere,
dm²'de 858 düğüm.

RENKLER

: Kül rengi, kırmızı, grimsi kahve rengi, mor, mavi, yeşil.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemininde birbirinden bağımsız olarak kaydırılmış eksenler üzerine, içine bir dört yön motifinin dolgulandığı dilimli sekizgen madalyonlar yerleştirilmiştir. Merkezinde yıldız motifinin bulunduğu küçük altıgenler ise dilimli madalyonların aralarında yer almaktadır. Geometrik süslemenin dolgulandığı kalın bordür ise oldukça yıpranmıştır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Carl Johan Lamm, **Carpet Fragments**, Uddevalla, 1985, s. 53, fig. 25.

RESİM : 98 - 99

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl başı.

CINSİ : Türkmen - Ersarı halısı.

BOYUT : 258,5 x 207,8 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, karışık kahve rengi ve biraz fil dişi, 2 Z-iplikler S - bükülmüş, eşit çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, karışık kahve renkleri ve fil dişi, 2 Z-iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (ILME) : Asimetrik sağa açık düğüm, 7 yatay, 8 dikey olmak üzere inç kare'de 56 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, mavi - yeşil, orta mavi, koyu mavi, sarı, doğal kahve rengi, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halı zemini kompartıman düzeninde pilpayelerle karelere bölünerek her birinin içine, Ersarılar'ın güllü gölü yerleştirilmiştir. Toplam onsekiz adet göl bulunmaktadır. Gölün içine de birer küçük Memling gölü dolgulanmıştır. Halının kalın bordüründe alternatif olarak dizilmiş kademeli birer yarım rozet yer almaktadır. Bu bordür içten ve dıştan kırık "S" motifli ince şerit ile çevrilmiştir. En dıştaki tali bordür ise zikzak şekillerinin dolgulandığı ince bir şeritten meydana gelmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 172, Pl 85.

RESİM	: 100
BULUNDUĞU YER	: Berlin Etnografya Müzesi Rickmers koleksiyonu (Museum für Völkerkunde Berlin).
ENVANTER NO.	: IB 2584
TARİH	: XIX. yüzyılın başı.
CINSİ	: Türkmen - Sarık halısı.
BOYUT	: 0.80 x 115 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün, Z 2 S , açık fil dişi.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, Z 2, açık kahve rengi, 2 ara atkı, dalgalı.
DÜĞÜM (İLME)	: Simetrik, meyilsiz. Dikey 60, yatay 40 olmak üzere, dm ² 'de 2400 düğüm.

RENKLER

: Koyu kırmızı, kahve rengi - portakal, kahve rengi, koyu mavi, koyu turkuaz, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde birbirinden bağımsız olarak temircin göller yerleştirilmiştir. Omurga göller olarak da bilinen bu göllerin merkezine küçük Memling gölleri dolgulanmıştır. Ana göl durumundaki Temircin göllerin aralarına da yine Memling göller yerleştirilmiştir. Buradaki Memling göller birer ara göl niteliğindedir. Naldag adı verilen uçları koç boynuzlu dört yön motifi ile çengelli çapraz motiflerin alternatif düzende sıralanmasından meydana gelen kalın bordürü ise iki taraftan, her dilimi ayrı renkte olan küçük çapraz motifler çevirmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Robert Pinner, **The Rickmers Collection - Turkoman Rugs**, Berlin, 1993, s. 23, fig. 2.

RESİM	: 101
BULUNDUĞU YER	: Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi (İparmüveszeti Muzeum).
ENVANTER NO.	: 14.427
TARİH	: XV. yüzyıl.
CINSİ	: Anadolu, Memling göllü halı (iki parça halinde).
BOYUT	: 93 x 107,5 cm 93,5 x 62 cm
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün, Z 2 S, fil dişi, birbirini takip eden (soldakiler) orta derecede bastırılmıştır.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, 1 Z, tuğla kırmızısı, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Tek (gördes) düğümü, yatay yaklaşık 27, dikey yaklaşık 25 olmak üzere dm2'de 675 düğüm.

RENKLER : Kırmızı, fil dişi, mavi, kahve rengi, sarı, koyu kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı zemini, kompartıman düzeninde karelere bölünerek içlerine birer Memling gölü dolgulanmıştır. Kapalı birer göl durumunda olan bu göllerin, halının kenar kısımlarında birer yarım göl şeklinde olması, halıda sonsuzluk hissi vermektedir. Halının kalın bordürü, meandır şeklinde stilize yaprakların dizilmesinden oluşmuştur. Bu bordürü çevreleyen ince bordür, küçük kutular içinde "S" motiflerinden meydana gelirken, dıştaki kalın bordür de kırık "S"lerden oluşmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Ferenc Batari, **Ottoman Turkish Carpets**, Budapest, 1994, s. 46, fig. 2.

Ferenc Batari, "Az İparmüveszeti Muzem Harom Oszman - Török 'Memling' Szönyege- Three Ottoman - Turkish Memling Rugs' in the Budapest Museum of Applied Arts", **Ars Decorativa 10**, Budapest, 1991, s. 56, fig. 1.

RESİM : 102

BULUNDUĞU YER : Konya Mevlana Müzesi.

ENVANTER NO : 859

TARİH : XV. yüzyıl sonu.

CINSİ : Anadolu, Memling göllü halı örneği.

BOYUT : 100 x 134 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 26 yatay, 33 dikey olmak üzere dm²'de 858 düğüm.

RENKLER : Koyu turuncu, koyu sarı, kahve rengi, lacivert, beyaz, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemini kopmartıman düzeninde karelere ayrılmış olup, karelerin birleştiği köşelerde, içlerine stilize çiçek motiflerinin dolgulandığı küçük baklavalar yerleştirilmiştir. Baklavaların etrafı, uçları çengel şeklinde kıvrık kademeli sekizgenlerle çevrilmiştir. Bu sekizgenlerin yatay ve dikey kenarlarından çıkan kollar birbirleri ile bağlantılıdır. Bundan ayrı olarak karelerin içlerinde, büyük birer Memling gölleri vardır. Halının kalın bordürü, birbirini takip eden ve küçük dikdörtgen kutu hissini veren motiflerden meydana gelmiştir. Bu kalın bordür, iki taraftan zikzaklı ince şeritlerle çevrilmiştir.

TEKNİK BİLGİ : Doğan Yılmazkaya - Şahika Ünal - Güran Erbek, **Turkish Handwoven Carpets Catalog - II**, Ankara, 1988, Pattern Code 0149.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1987.

RESİM : 103

BULUNDUĞU YER : Heinrich Kirchheim'in Orient Stars koleksiyonu.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu, Memling göllü halı örneği.

BOYUT : 95 x 43 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü.

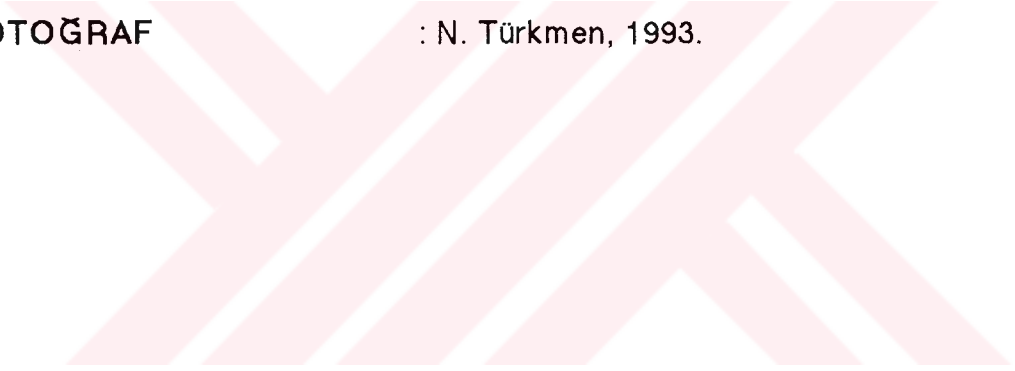
RENKLER

: Kırmızı, lacivert, turuncu, açık kahve rengi, turuncu - sarı, fil dişi, koyu kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemini karelere bölünerek içlerine birer çengelli Memling gölü yerleştirilmiştir. Her karenin köşesi, farklı renkli dilimlerden meydana gelen birer baklava oluşturmaktadır. Halının zeminine ve baklavalara içine küçük noktalar serpiştirilmiştir. "H" formu geometriksel süslemeden meydana gelen kalın bordürün dış kenarı incili bir şerit ile çevrilmiştir.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 104

BULUNDUĞU YER : Heinrich Kirchheim'ın Orient Stars koleksiyonu.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu, Memling göllü halı örneği.

BOYUT : 94 x 143 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes) düğümü.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu, lacivert, sarı, koyu mavi, açık kırmızı, beyaz, yeşil, koyu yeşil.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemini, kaydırılmış eksenler üzerinde sekizgenlerle sınırlandırılmış Memling gölleri ve uçları koç boynuzları ile sonuçlanan küçük dilimli baklavalardan meydana gelmiş madalyonlardan oluşmuştur. Memling göllerinin her biri farklı renkte olup, çengellidir. Merkezinde çömçe gölünü hatırlatan bir dört yön motifinin yer aldığı baklavanın, her dilimi de değişik renktedir. Bundan ayrı olarak, zemine küçük Memling gölleri ve geometrik motifler serpiştirilmiştir. Halının köşesi dik açılı bir üçgenle kapatılmış olup, dik kenarından renkli parmak motifleri çıkmaktadır. Halının kalın bordürü karelere ayrılarak her bir karenin içine dört adet eli belinde motifi dolgulanmıştır. Bu kalın bordürü iki taraftan renkli küçük altıgen kutuların içine yerleştirilen "S" motifleri kuşatmaktadır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM	: 105
BULUNDUĞU YER	: Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers koleksiyonu (Museum für Völkerkunde Berlin).
ENVANTER NO.	: I B 2740
TARİH	: XIX. yüzyılın ikinci yarısı.
CİNSİ	: Türkmen - Yomut torbası.
BOYUT	: 105 x 0.58 cm.
ÇÖZGÜ (ARİŞ)	: Yün veya keçi kılı, gri.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, Z 2 S koyu kahve rengi - kırmızı.
TEKNİK	: Kilim (atki yüzü), sumak (atki sargı) 2:1 basit sargı, atki ağ şeklinde.

RENKLER

: Koyu kahve rengi - kırmızı, koyu kırmızı, açık kahve rengi - portakal, koyu kahve rengi, koyu mavi, yeşil - turkuaz, beyaz.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Kompartıman düzeninde her sırada birbirini takip eden yirmi adet Memling gölünün aralarına, birer baklava motifi yerleştirilmiştir. Uçları çengelli baklava motiflerinin her biri dikey olarak ortadan ikiye bölünmüştür. Zemin gözün yönlendirmesi sonucunda sütun şeklinde ayrıldığı izlenimini yaratmaktadır. Torba da sonsuzluk hissinin hakimiyeti, kenarlarındaki yarım baklavalardan kaynaklanmaktadır. Geometrik süsleme ile dolguların kalın bordürün iki tarafında, birbirini takip eden farklı renkteki yarım soldat motiflerinden oluşmuş tali bordür bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Robert Pinner, **The Rickmers Collection - Turkoman Rugs**, Berlin, 1993, s. 71, fig. 56.

RESİM	: 106
BULUNDUĞU YER	: St. Petersburg Etnografya Müzesi, (Museum of Ethnography, St. Petersburg).
ENVANTER NO.	: 4712-5
TARİH	: XIX. yüzyılın ortası.
CINSİ	: Türkmen - Teke torbası.
BOYUT	: 100 x 52 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Fil dişi yün, Z 2 S.
ATKI (ARGAÇ)	: İki ara atkı, kahve rengi yün, hafifçe eğrilmiş ve hafifçe bükülmüş, Z 2 S.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik, sağa açık (ASII), dm2'de 2356 düğüm.

RENKLER

: Açık toprak kırmızısı, turuncu, koyu kahve rengi, koyu mavi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Torbanın zemini, birbirini takip eden çengelli Memling gölleri ile bir incili şeritle dört bölüme ayrılmış baklava motiflerinden meydana gelmiştir. Halının karşılıklı dar kenarlarından birinde yarım Memling gölü, diğerinde ise yarım baklava motifleri yer almaktadır. Bu durum zeminde sonsuzluk hissi yaratmaktadır. Küçük baklava zincirinden meydana gelen kalın bordürün iki tarafı, gıyak motiflerinden oluşmuş ince bir şerit ile çevrilmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Elena Tzareva, **Rugs and Carpets from Central Asia**, Leningrad, 1984, s. 88, fig. 51.

RESİM : 107

BULUNDUĞU YER : Washington D.C. Tekstil Müzesi (The Textile Museum, Washington D.C.).

ENVANTER NO. : Bernard B. Lieder'in Müze'ye hediyesi.

TARİH : XIX. yüzyılın sonu.

CİNSİ : Türkmen - Teke torbası.

BOYUT : 375 x 965 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün , fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, eşit çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, açık kahve rengiler, Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, 9 yatay 19 dikey olmak üzere, inç kare'de 171 düğüm.

RENKLER

: Vişne çürüğü, kırmızı, yanık turuncu, koyu mavi, mavi - yeşil, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemine 4 x 2 olmak üzere toplam sekiz adet Memling göl (kırk boynuz) yerleştirilmiştir. Ana göl durumundaki Memling göllerinin aralarında uçları koç boynuzları ile sonuçlanan basamaklı baklavalılar bulunmaktadır. Bu motifler ara göl olup, zeminin kenarında yarım olarak bırakıldığından, sonsuzluk hissi hakimdir. Zeminin karşılıklı gelen dar kısımlarındaki bordürlerde "S" zinciri mevcutken, geniş kısımlarında bu zincir yoktur. Torbayı çevreleyen geniş bordürde ise, iki renkli dört dilime ayrılmış, birbirini takip eden küçük baklavalılar vardır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 110, fig. 38.

M.C. Whiting, "The Tekke / Kizil Ayak distinction: two 'Memling-gül' torbas", **Halı**, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 269, fig. 1.

- RESİM** : 108
- BULUNDUĞU YER** : Özel bir koleksiyon (Santos Galeri-U.S.A).
- ENVANTER NO.** : —
- TARİH** : XIX. yüzyılın başı.
- CINSİ** : Türkmen - Salor torbası.
- BOYUT** : —
- ÇÖZGÜ (ARIŞ)** : Fil dişi ve kahve rengi yün, 2 eyelaf, Z - eğrilmiş, 2 - bükülmüş.
- ATKI (ARGAÇ)** : Kahve rengi yün, çözgüyle aynı, 2 ara atkı.
- DÜĞÜM (İLME)** : Asimetrik sola açık, 14 yatay , 19 dikey olmak üzere, inç kare'de 294 düğüm.

RENKLER

: Fil dişi, koyu ve açık mavi, kahve rengi, sarı, kırmızımsı kahve rengi, gl kırmızısı, pembemsi kırmızı.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Kareye yakın zemine, dört adet Memling gölü yerleştirilmiştir. Bu göllerin merkezine uçlarından birer ko boynuzların çıktığı i içe bir baklava motifi dolgulanmıştır. Zeminin kenarlarında baklava motiflerinin yarım olarak yer alması, sonsuzluk prensibini vurgulamaktadır. Zemini, birbirine bağlı "S" motiflerinden meydana gelen ince bir şerit çevrelemektedir. Torbanın ağız kısmında, ko başlarından oluşan ince bir bordür vardır. Alt kısmında ise, içine kademeli baklavaların yerleştirildiği zikzak konturlu kalın bir bordür bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOğRAF

: Murray L. Eiland, **Oriental Rugs from Pacific Collection**, San Francisco, 1990, s. 131, fig. 109.

RESİM : 109

BULUNDUĞU YER : Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers koleksiyonu (Museum für Völkerkunde Berlin).

ENVANTER NO. : I B 2733

TARİH : XIX. yüzyılın sonu.

CINSİ : Türkmen - Kızılayak torbası.

BOYUT : 107 x 0,29 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Keçi kılı, Z 2 S , gri.

ATKI (ARGAÇ) : Keçi kılı, Z 2, gri, 2 ara atkı dalgalı.

DÜĞÜM (ILME) : Asimetrik sağa açık düğüm. 1 cm'de 40 yatay, 60 dikey, olmak üzere, dm²'de 2400 düğüm.

RENKLER

: Koyu kahve rengi - kırmızı, koyu kırmızı, koyu yakut, koyu sarı, siyah - kahve rengi, siyah - yeşil, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Karşılıklı gelen dört adet keçeve motiflerinin tepe noktaları birleşerek, zeminde kademeli altıgen boşluklar oluşturmaktadır. Bu boşlukların içine birer Memling göl dolgulanmıştır. Keçeveler ise birbirine ince şeritlerle bağlanmıştır. Bordür, farklı renkli dikdörtgen kutuların içine, uçları koç boynuzları ile sonuçlanan baklavaların yerleştirilmesinden meydana gelmiştir.

TEKNİK BİLGİ

: Robert Pinner, **The Rickmers Collection - Turkoman Rugs**, Berlin, 1993, s. 65, fig. 51.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 110

BULUNDUĞU YER : M.C. Whiting'in koleksiyonu.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Kızılkayak torbası.

BOYUT : 107 x 35,5 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Yün , fil dişi, Z 2 S, eşit çözgü.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi, Z - iplik ve Z 2 S, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, 30 yatay , 79 dikey, olmak üzere dm²'de 2370 düğüm.

RENKLER

: Mor - kahve rengi, turuncu, pembemsi sarı, koyu mavi, yeşil - mavi, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde birbirini takip eden altı adet Memling gölü bulunmaktadır. Ana göl durumundaki bu göllerin aralarına, merkezine dört yön motifinin dolgulandığı, uçları koç boynuzlu baklavalara yerleştirilmiştir. Baklavalara, zemin kenarlarında yarım olarak yer alması, sonsuzluk prensibinden kaynaklanmaktadır. Geometrik motiflerden meydana gelen kalın bordürü iki taraftan, birbirine ters istikamette ilerleyen ince giyak motifleri çevrelemektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: M.C. Whiting, "The Tekke / Kizil Ayak distinction: two 'Memling-gül' torbas", *Halı*, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 269, fig. 2.

RESİM : 111

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon. A.B.D. Berkeley.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Çavuldur torbası.

BOYUT : 1' 7" x 4' 5" cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Karışık kahve rengi, gri yün ve keçi kılı, 2 elyaf, Z - eğrilmiş, S - bükülmüş.

ATKI (ARGAÇ) : Çözü ile aynı, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık , 9 yatay , 16 dikey olmak üzere, inç kare'de 144 düğüm.

RENKLER

: Koyu mürdüm eriği rengi, kayısı rengi, küf yeşili, orta mavi, beyaz, kırmızı, doğal boyanmamış kahve rengi (kıl).

MOTİF VE KOMPOZİSYON :Karşılıklı gelen sekiz adet keçeve motiflerinin yarattığı kademeli altıgen boşluklara birer Memling gölü dolgulanmıştır. Bordür, farklı renkli küçük kademeli karelerin içine, yıldız motiflerinin yerleştirilmesinden meydana gelmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Murray L. Eiland, *Oriental Rugs from Pacific Collections*, San Francisco, 1990, s. 161, fig. 151.

- RESİM** : 112 - 113
- BULUNDUĞU YER** : 17 - 22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.
- ENVANTER NO.** : —
- TARİH** : XIX. yüzyılın ilk yarısı.
- CINSİ** : Türkmen - Sarık torbası.
- BOYUT** : 120 x 47 cm.
- ÇÖZGÜ (ARIŞ)** : Fil dişi yün, Z 2 S.
- ATKI (ARGAÇ)** : İki ara atkı, koyu kahve rengi yün, Z 2 S.
- DÜĞÜM (İLME)** : Simetrik düğüm, dm²'de 3259 düğüm atılmıştır.

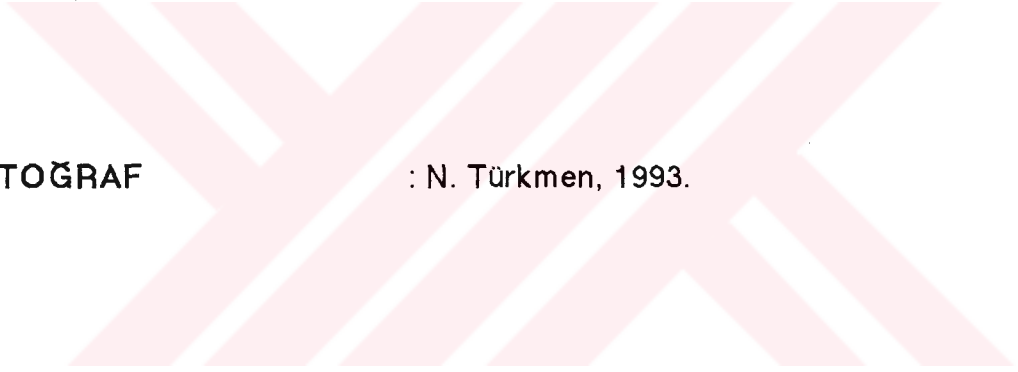
RENKLER

: Vişne kırmızısı, fes rengi (ipek), turuncu, zeytin yeşili, kahve rengi koyu mavi, yeşil, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Karşılıklı gelen keçeve motiflerinin tepe noktalarının birleşmesi sonucunda oluşan altıgen boşluklara, Memling gölü dolgulanmıştır. Memling göller bu durumda birer kapalı göl niteliğindedir. Keçevelerin, zemin kenarlarında yarım olarak yer alması, sonsuzluk duygusu yaratmaktadır. Birbirine zıt yönde, diyagonal olarak yerleştirilen ve gıyak motiflerinden oluşturulan ince iki şeritin arasında, çengelli küçük baklavalardan meydana gelen kalın bir bordür vardır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 114

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Solar halısı.

BOYUT : 232 x 228 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, fil dişi.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, koyu kahve rengi.

DÜĞÜM (ILME) : Türk (gördes) düğümü, sağa doğru açık, keçi kılı, fil dişi. 47 dikey, 30 yatay olmak üzere dm²'de 1400 düğüm.

RENKLER

: Kahve rengi - kırmızı, portakal - kahve rengi, koyu mavi, koyu turkuaz, sarı, koyu kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde kaydırılmış eksenler üzerinde birbirini takip eden otuziki adet Temircin göl bulunmaktadır. Bunların arasına açık Memling göl motifleri dolgulanmıştır. Zemin kenarlarında yarım Memling göllerin yer alması, sonsuzluk duygusu yaratmaktadır. Halının kalın bordürü karelere ayrılarak içlerine dört yön motifi yerleştirilmiştir. Bu bordürü, iç taraftan, her bir dilimi farklı renkte olan zikzak şekilli ince bir bordür çevrelemektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Werner Loges, *Turkoman Tribal Rugs*, London, 1980, s. 49, fig. 24.

RESİM : 115

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın sonu.

CINSİ : Konya - Obruk halısı.

BOYUT : 150 x 340 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Doğal beyaz yün. Çift büküm, 2 Z birleşerek 1 S oluşmuştur.

ATKI (ARGAÇ) : Bakiri yün. Tek büküm 1 Z, düğümden sonra iki sıra geçirilmiştir.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes). 1 cm²'de 16 düğüm.

RENKLER

: Vermiyon kırmızısı, fil dişi beyaz, lacivert, cehri sarısı, ocre sarısı, açık kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin üzerinde, her bir sırada yedi adet olmak üzere toplam ondört Memling gölü mevcuttur. Sekizgenlerle sınırlandırılarak kapalı Memling gölü haline getirilen motiflerin boş kalan aralarına, iç içe geçmiş renkli ve kademeli baklavalılar yerleştirilmiştir. Halı zeminini bordürden ayıran hat üzerine ise renkli küçük üçgenler dizilmiştir. Bordürde dört dilime ayrılmış, iki renkli baklavalılar ard arda sıralanarak halı zeminini çevrelemektedir. Halının öksüz suyunda da çeşitli renkte ok başları mevcuttur.

**TEKNİK BİLGİ VE
FOTOĞRAF**

: N. Türkmen, Konya, 1990.

RESİM : 116

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın ortası.

CINSİ : Kuzeybatı İran, Şahsevan mafraşı.

BOYUT : 111 x 34 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Deve kılı, Z 3 S boyanmamış, bej - kahve rengi.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, Z 2 S , boyanmamış, siyahımsı kahve rengi.

DÜĞÜM (İLME) : Sarma, 1/1 ara atkı ile 2/4 ters sumak, tersi kısmen iplikler birlikte dokunmadan geçirilmiş, 85 çözgü / dm, 90 desen atkası / dm.

RENKLER

: Kırmızı, lacivert, mavi, sarı, beyaz, kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde iki sıra halinde kompartıman düzeni içinde, birbirini takip eden oniki adet Memling gölü yer almaktadır. Her karenin içinde farklı renkte göller bulunmaktadır. Karelerin kesişme noktalarında her bir dilimi ayrı renkte olan küçük baklavalar vardır. Zemini çevreleyen bordür ise, yine birbirini takip eden yıldız dolgulu küçük sekizgenlerden meydana gelmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Siawosch Azadi - Peter A. Andrews,
Mafrash-Woven Transport Packs as an Art from Among the Shahsevan and Other Nomads in Persia, Berlin - München, 1985, s. 126.

RESİM : 117

BULUNDUĞU YER : Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst, Berlin).

ENVANTER NO. : 1.26

TARİH : XVI. yüzyıl sonu.

CINSİ : Uşak, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 166 x 220 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Z 2 S fil dişi yün ya da keçi kılı.

ATKI (ARGAÇ) : Kırmızı Z yün.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü. 28 yatay, 39 dikey olmak üzere dm²'de 1090 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, koyu mavi, koyu yeşil, siyah - kahve rengi, sarı, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin küçük karelere bölünerek, karelerin içine, konturları düğümlü şeritlerden meydana gelmiş, çelenk hissini veren sekizgenler yerleştirilmiştir. Sekizgenin ortasında, içine sivastika dolgulanmış küçük bir sekizgen daha vardır. Her karenin birleştiği köşede çatallı rumî çiftlerinin bir araya gelmesinden oluşan altıgenler yer almaktadır. Örneklerin aralarında sekiz köşeli yıldız dolgulu birer küçük sekizgen rozet vardır ki, bunlar birer temas motifi niteliğindedir. Genel olarak kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra altıgenin yerleştirilmesinden meydana gelmiş bir kompozisyondur. Sonsuzluk prensibinin hakim olduğu halının zeminini çevreleyen ince bordürlerden biri zincir, diğeri de birbiri ardına sıralanan koç boynuzlarından (koçanak) oluşmuştur. Kalın bordür ise, içine stilize edilmiş bir çiçek motifinin yerleştirildiği birbirine bağlı baklavalardan meydana gelmiştir.

TEKNİK BILGI

: Charles Grant Ellis, "Ellis in Holbeinland", **Oriental Carpet and Textile Studies** I, London, 1985, s. 63, R-10.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 118

BULUNDUĞU YER : Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi
(Budapest İparmüveszeti Muzeum).

ENVANTER NO. : 14.785

TARİH : XVI. yüzyılın ortası.

CINSİ : Uşak, küçük örneklİ Holbein halısı.

BOYUT : 154 x 220 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün Z 2 S, fil dişi, birbirini izleyen çözgüler
(soldakiler) hafifçe bastırılmış.

ATKI (ARGAÇ) : Yün 1 Z, tuğla kırmısı, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğüm. 10 cm'de yaklaşık 22
yatay, 27 dikey olmak üzere dm²'de 940
düğüm.

RENKLER

: Koyu mavi - yeşil, kırmızı, koyu mavi, fil dişi, kirli sarı, turuncu.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra konturları düğümlü sekizgen ile dört yön motifinin kolları arasındaki boşluklara çatallı rumî çiftlerinin bir araya gelmesinden oluşan altıgenler yerleştirilmiştir. Her iki örneğin arasında, birer temas motifi niteliğinde olan küçük stilize çiçekler dolgulanmıştır. Motiflerin her biri ayrı renktedir. Sonsuzluk prensibinin hakim olduğu bu halının kalın bordüründe, ard arda sıralanan, uçları çengelli birer yıldız motifi yer almaktadır. Bu kalın bordür, iki taraftan küçük dikdörtgen kutuların içine yerleştirilen sarhalka motifleri ile çevrilmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Ferenc Batari, **Ottoman Turkish Carpets**, Budapest, 1994, s. 100, Pl. 6.

Ferenc Batari, "Az İparmüveszeti Muzeum ket apromintas 'Holbein' szönyege", **Ars Decorativa** 13, Budapest, 1993, s. 61, fig. 2.

Charles Grant Ellis, "Ellis in Holbeinland", **Oriental Carpet and Textile Studies** I, s. 69, R-42.

RESİM	: 119
BULUNDUĞU YER	: Washington D.C. Tekstil Müzesi (The Textile Museum, Washington D.C.).
ENVANTER NO.	: R. 37.1.2.
TARİH	: XIX. yüzyılın başları.
CINSİ	: Türkmen - Teke halısı.
BOYUT	: 228,5 x 176 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün , fil dişi, karışık kahve renkiler, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, eşit çözgüler.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, açık kahve renkiler, 2 Z - iplikler, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik düğüm sağa açık 9,5 yatay , 17 dikey olmak üzere, inç kare'de 162 düğüm.

RENKLER

: Patlıcan moru, mercan kırmızısı, orta mavi, koyu mavi, mavi - yeşil, boyanmamış kahve rengi, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Teke gölünün merkezinden çıkan yatay ve dikey çizgilerin yarattığı karelerin ortasına birer çömçe motifi dolgulanmıştır. Teke gölünün her bir çeyreği, karelerin köşelerinde birer köşebent niteliğindedir. Halıda, kompartıman düzeni içinde, sonsuzluk prensibi hakimdir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 98, Pl. 27.

RESİM : 120

BULUNDUĞU YER : Keir Koleksiyonu, Londra.

ENVANTER NO. : —

TARİH : —

CINSİ : Küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 162 x 128 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü.

RENKLER

: Koyu lacivert, mavi, tuğla kırmızı, açık kırmızı, fil diği, koyu sarı, saman sarısı.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemininde, bağımsız olarak, kaydırılmış eksenler üzerinde, bir sıra sekizgen ile içine çatallı rumîlerin dolgulandığı bir sıra baklava motifleri yer almaktadır. Aralarında birer temas motifi olarak rozet bulunmaktadır. Her bir kenarından koç boynuzlarının çıktığı sekizgen madalyonların içine, küçük çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: N. Diyarbakirli'nin arşivi.

RESİM : 121

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın başları.

CINSİ : Türkmen - Teke halısı.

BOYUT : 254 x 183 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün , fil dişi ile biraz kahve rengi, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş, birbirini takip eden hafifçe bastırılmış çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, fil dişi ile biraz kahve rengi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, 11 yatay , 18 dikey olmak üzere, inç kare'de 198 düğüm.

RENKLER

: Patlıcan moru, mercan kırmızısı, yeşil, koyu mavi, kahve rengi, fil dişi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halının zemini, Teke göllerinin merkezinden çıkan yatay ve dikey hatların birleşmesi sonucunda karelere bölünmüştür. Karelerin ortalarına birer çuval göl yerleştirilmiştir. Teke gölünün her bir çeyreği, karelerin köşelerinde bulduklarından birer köşebent olarak dikkati çekmektedir. Ara göl niteliğindeki çuval göllerin zemin kenarlarında yarım olarak yer alması, halıda sonsuzluk hissi yaratmaktadır. Zemini soldat motiflerinden oluşan ince bir zincir kuşatmaktadır. Kalın bordürde içlerine dört adet yıldız motifinin dolgulandığı küçük sekizgenler yer almaktadır. Her bir sekizgenin arasında çift başlı koç boynuzları mevcuttur. Bu kalın bordür, dıştan gıyak motiflerinden oluşan ince bir şerit ile çevrilmiştir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOGRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 100, Pl. 28.

RESİM : 122 - 123

BULUNDUĞU YER : Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst Berlin).

ENVANTER NO. : 82.894

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Uşak, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 275 x 141 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, beyaz, Z 2 S.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kırmızı, Z 2.

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes), Z 2. Yatay 39, dikey 32 olmak üzere dm²'de 1248 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, lacivert, mavi, fil dişi, açık kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde, sonsuzluk prensibi doğrultusunda, kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra baklava motifleri yer almaktadır. Çelenk hissini veren, konturları düğümlü sekizgenler alternatif renk değişikliği göstermekte olup, ortalarına stilize çiçek ya da dört yön motifi dolgulanmıştır. Çattalı rumîlerden meydana gelen baklava motiflerinin ortasında ise küçük eşkenar dörtgenler bulunmaktadır. Düğümlü sekizgen madalyonun dört tarafına yerleştirilen rozetler, temas motifi niteliğinde olup, hem baklavalara, hem de sekizgenlerin ortak motifidir. Halının, iki taraftan incili birer şeritle çevrelenen, sarhalka motifli ince bordürü vardır. Kalın bordürü ise kûfi süslemeden oluşmaktadır.

TEKNİK BİLGİ

: Friedrich Spuhler, *Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin*, München, 1987, s. 30.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM	: 124
BULUNDUĞU YER	: Washington D.C. Tekstil Müzesi (The Textile Museum, Washington D.C.).
ENVANTER NO.	: Arthur D.Jenkins'in Müze'ye hediyesi.
TARİH	: XIX. yüzyılın ilk yarısı.
CINSİ	: Türkmen - Salor torbası.
BOYUT	: 47.5 x 113 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Yün, fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, birbirini takip eden derince bastırılmış çözümler.
ATKI (ARGAÇ)	: Yün, kahve rengi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, 2 ara atkı.
DÜĞÜM (İLME)	: Asimetrik sola açık düğüm. 13 yatay , 22 dikey olmak üzere inç kare'de 286 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, fes kırmızısı (böcekten elde edilen) açık turuncu, orta mavi, koyu mavi, mavi - yeşil, sarı, koyu sarı, koyu kahve rengi, fil dişi (yün).

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Torbanın zemininde birbirine ince şeritlerle bağlanan ve tepe noktalarında birer çift koç boynuzunun bulunduğu karşılıklı dört adet keçeve motifi yerleştirilmiştir. Zeminin ortasındaki büyük karenin içine kademeli bir sekizgen yer almaktadır. Sekizgenin her kenarından, keçeve motifinin içine dolgularan geometriksel motifler çıkmaktadır. Kademeli sekizgenin merkezinde çelenk hissini veren konturları düğümlü bir sekizgen vardır. Bunun da ortasına bir yıldız motifi dolgulanmıştır. Keçevelerin arasında uçlarından koç boynuzların çıktığı iç içe baklava motifleri mevcuttur. Bu baklava motiflerinin zemin kenarında yarım olarak bulunması, sonsuzluk hissi yaratmaktadır. Zeminin dar kenarlarında "S" motifinden oluşan ince bir zincir mevcuttur. Kalın bordür ise koçanak motiflerinden meydana gelmiştir. Torbanın ağız kısmı koç başlarından oluşan ince bir bordüre sahipken, alt kısımda kademeli baklava zincirinden meydana gelen kalın bir bordür yer almaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 74, Pl. 9.

RESİM : 125 - 126

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 303

TARİH : XVI. yüzyılın ilk yarısı.

CINSİ : Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 196 x 100 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Tek bükümlü pembe yün iplik. Her düğüm sırasından sonra çift geçirilmiştir.

ATKI (ARGAÇ) : Çift bükümlü beyaz yün iplik.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğüm. 10 cm²'de 36 yatay, 40 dikey olmak üzere 1476 düğüm.

RENKLER : Koyu lacivet, mavi, kırmızı, sarı, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının kompozisyonu, sonsuzluk prensibi doğrultusunda, kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra baklava motiflerinden meydana gelmiştir. Konturları düğümlü şeritlerden oluşan sekizgenlerin merkezine, çarkıfelek formunda bir yıldız motifi dolgulanırken, çatallı rumîlerden meydana gelen baklavaların içine de dört yön motifi yerleştirilmiştir. Aralara serpiştirilen küçük rozetler ise temas motifidir. Halının kalın bordürleri kûfi ve koçanak motifinden oluşmuştur.

TEKNİK BİLGİ : Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, Selçuklu Halıları, İstanbul, 1973, s. 53.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1994.

RESİM	: 127 - 128 - 129
BULUNDUĞU YER	: Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst Berlin).
ENVANTER NO.	: 76.1148
TARİH	: XVI. yüzyıl.
CINSİ	: Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı.
BOYUT	: 233 x 230 cm.
ÇÖZGÜ (ARIŞ)	: Z 2 S fil dişi düz yün veya keçi kılı.
ATKI (ARGAÇ)	: Donuk kırmızı Z yün.
DÜĞÜM (ILME)	: Türk (gördes) düğümü. 30 yatay, 33 dikey olmak üzere dm ² 'de 990 düğüm.

RENKLER

: Koyu mavi, koyu yeşil, fil dişi, parlak kırmızı, şarap kırmızısı, siyah - kırmızı.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halı, sonsuzluk prensibi doğrultusunda kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra baklava şeklindeki madalyonlardan meydana gelmiş bir kompozisyona sahiptir. Konturları düğümlü şeritlerden oluşan ve çelenk hissini veren sekizgenler, alternatif renk değişikliği göstermektedir. Düğümlü sekizgenlerin ortalarındaki küçük sekizgenlerin içi, haç, çapraz ve yıldız motifleri ile dönüşümlü olarak dolgulanmıştır. Bunların dört tarafında yer alan sekiz köşeli yıldız dolgulu küçük sekizgen rozetler, bir temas motifi olarak, dikey hatlarda baklava ve kareye yaklaşan madalyonları birbirine bağlar. Zemini çevreleyen ince bordür de "S" motifleri iki ayrı renk halinde birbirini takip ederken, kalın bordürlerinden birinde, kenarlarından stilize edilmiş yaprakların çıktığı küçük kutu dizileri yer almaktadır. Diğerinde ise birbirlerine, her kenarından koç boynuzlu sapların çıktığı baklavalarla bağlanan kartuşların içine, stilize edilmiş çiçek motiflerinin yerleştirildiği koçanak örnekleri vardır.

TEKNİK BİLGİ

: Charles Grant Ellis, "Ellis in Holbeinland", **Oriental Carpet and Textile Studies I** London, 1985, s. 66, 68, R-35.

Friedrich Spuhler, **Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin**, München, 1987, s. 30.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 130

BULUNDUĞU YER : Strasbourg Dekoratif Sanatlar Müzesi
(Strasbourg Musee des Arts Decoratifs)

ENVANTER NO. : 3350

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 217 x 128 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Ham beyaz yün, Z 2 S ipliği, hafifçe fitilli zincir.

ATKI (ARGAÇ) : Kırmızı yün, Z ipliği, iki kez geçmiş.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, dm2'de 740 düğüm mevcuttur.

RENKLER

: Koyu kırmızı, domates kırmızısı, açık kırmızı, cam göbeği yeşili, açık mavi, kahve rengi, siyah, beyaz, açık yeşil.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Sonsuzluk prensibi doğrultusunda kaydırılmış eksenler üzerinde bir sıra sekizgen, bir sıra baklava motifinden oluşan zemin, renk anlayışının yardımı ile karelere bölünmüş hissini vermektedir. Konturları düğümlü sekizgenlerin, alternatif düzende renk değişikliği göstermesi, monotonluğu kırmaktadır. Birer temas motif niteliğinde olan küçük rozetler, her iki motifin ortak süsüdür. Zemini iki dar kenarda, zikzak şekilli ince bir şerit çevirmektedir. Halının kûfi yazı süslemesinden meydana gelen kalın bordürünün iç tarafında, kırık "S" motifleri yer alırken, dış tarafında sarhalka motifli ince bir bordür bulunmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Roland Gilles, "Holbein ou tapis a rouelles", **Tapis Present De L'orient A L'occident**, Paris, 1989, s. 56-57.

RESİM : 131

BULUNDUĞU YER : İsviçre, Wher Koleksiyonu.

ENVANTER NO. : 14568

TARİH : 1500

CINSİ : Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 112 x 174 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Ham beyüz yün, Z 2 S iplikli hafifçe fitilli çözgü.

ATKI (ARGAÇ) : Kahve rengi, kırmızı yün, Z 1 iplikli, ikişer geçirilmiş.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, dm2' başına 1600 düğüm mevcut.

RENKLER

: Kırmızı, sarı, beyaz, mavi, kahve rengi, siyaha yakın kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin, renk unsurunun sağladığı etki ile karelere bölünmüştür. Karenin ortasına, konturları düğümlü sekizgen motifler yerleştirilmiştir. Bu karelerin köşelerinde, her bir çeyreği köşebent izlenimi yaratan birer baklava motifi bulunmaktadır. Baklavalara, merkezde eşkenar dörtgenin dolgulandığı, çatallı rumî ağından meydana gelmiştir. Halının kûfi yazı süslemesinden meydana gelen kalın bordürünü, iki taraftan sarhalka motifli ince birer şerit çevrelemektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Roland Gilles, "Holbein ou tapis a rouelles", **Tapis Present De L'orient A L'occident**, Paris, 1989, s. 58 - 59.

RESİM : 132

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 627

TARİH : XVI. yüzyıl başı.

CINSİ : Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 115 x 200 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Tek bükümlü pembe yün iplik. Her sıradan sonra iki defa geçirilmiştir.

ATKI (ARGAÇ) : Çift bükümlü beyaz yün iplik.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 10 cm²'de 34 yatay, 40 dikey olmak üzere 1394 düğüm.

RENKLER

: Mavi - yeşil, kırmızı, kahve rengi, beyaz, sarı, pembe.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının kompozisyonu, kaydırılmış eksenler üzerinde, bir sıra düğümlü sekizgenler ile çatallı rumîlerden meydana gelmiş bir sıra baklavadan oluşmuştur. Zemine serpiştirilen küçük rozetler, her iki motif tarafından da paylaşılan, bir temas motifidir. Oldukça yıpranmış olarak günümüze gelen bu halının ince bordüründe, renkli "S" motifleri yer almaktadır. Kalın bordür ise kenarlarından çengeller ve koç boynuzları çıkan kademeli bir geometrik süsleme ile dikkat çekmektedir.

TEKNİK BİLGİ

: Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973, s. 54.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1994.

RESİM : 133 - 134 - 135 - 136

BULUNDUĞU YER : Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst Berlin).

ENVANTER NO. : 15526

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Bergama, büyük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 430 x 200 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, beyaz Z 2 S.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kırmızı, Z, 2.

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes) düğümü, Z 2. 34 yatay, 27 dikey olmak üzere dm²'de 918 düğüm.

RENKLER

: Koyu kırmızı, açık kırmızı, koyu mavi, mavi, kahve rengi, açık yeşil, sarı, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON :Halının zemininde her bir kenarından koç boynuzlarının çıktığı dört büyük kare bulunmaktadır. Bunların içinde sekizgen madalyonlar yerleştirilmiştir. Karenin köşeleri, kûfileri hatırlatan ve geometriksel bir süslemeden meydana gelen köşebentlerle kaplanmıştır. Zikzak konturlu sekizgenin ortasına, çarkıfelek biçiminde bir yıldız motifi dolgulanmıştır. Bu motifin kollarıyla stilize yaprak motiflerinden oluşan ağ şeklinde geometrik süsleme, sekizgenin içini kaplamaktadır. Zemin kenarı ile dört büyük karenin aralarına, birbirini takip eden küçük madalyonlar yerleştirilmiştir. Ortasına yıldız motifinin dolgularlandığı küçük sekizgenin her bir kenarından çıkan koç boynuzları, birbiri ile birleşerek bir bütünlük göstermektedir. Halının dar kenarlarından birine, her bir köşeye aynı formda daha büyük iki sekizgen madalyon yerleştirilmiştir. Bunların arasında stilize çiçek motifi vardır. Zemin, küçük altıgen kutuların içindeki "S" motiflerinden meydana gelen ince bir zincir ile çevrilmiştir. Geniş bordürlerden biri kûfi, diğeri koçanak zincirinden oluşmaktadır.

TEKNİK BİLGİ

: Friedrich Spuhler, *Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin*, München, 1987, s. 30-31.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 137

BULUNDUĞU YER : 17 - 22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Teke halısı.

BOYUT : 135 x 85 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün fil dişi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş çözümler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sağa açık düğüm, dm²'de 2300 düğüm.

RENKLER : Kırmızı, turuncu, lacivert, beyaz, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde, birbirini takip eden üç büyük kademeli sekizgen göl yer almaktadır. Gölün kenarlarından çıkan parmak motifleri, sekizgeni bir kareye tamamlamıştır. Zemin kenarlarında yarım çömçe motiflerinin yer alması sonsuzluk prensibinden kaynaklanmaktadır. incili şeridin çevrelediği zeminin ince bordüründe parmak motifleri bulunurken, kalın bordüründe ard arda sıralanan koçanak motifleri vardır.

FOTOĞRAF : N. Türkmen, 1993.

RESİM : 138

BULUNDUĞU YER : 17 - 22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl başı.

CINSİ : Türkmen - Salor halısı.

BOYUT : 172 x 85 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Yün açık kahve rengi, 2 Z - iplikler, S - bükülmüş çözgüler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün , fil dişi Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sola açık, dm²'de 2900 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu, lacivert, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininde birbirini takip eden altı adet Salor gölü bulunmaktadır. Bu ana göllerin aralarına, birer çuval göl dolgulanmıştır. Bunlar birer ara göl durumundadır. Çuval göller, zemin kenarında yarım olarak yer almıştır. Bu durum zeminde sonsuzluk duygusu yaratmaktadır. Koç boynuzları ile soldat motiflerinden oluşan kalın ve ince bordürün ardından alem kısmı gelmektedir. Bu kısımda, uçları, koç boynuzları ile sonuçlanan bitkisel motifler vardır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

RESİM : 139

BULUNDUĞU YER : Özel bir koleksiyon.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyılın ikinci yarısı.

CINSİ : Türkmen - Sarık çuvalı.

BOYUT : 093 x 165 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Koyu fil dişi.

ATKI (ARGAÇ) : Açık kahve rengi.

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, sağa açık. 80 dikey, 45 yatay olmak üzere dm2'de 3600 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı - kahve rengi, mor - kırmızı, koyu mavi, kahve rengi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Zeminde kaydırılmış eksenler üzerinde Sarık göller ile küçük çuval gölleri bulunmaktadır. Sonsuzluk prensibinden hareket edilerek, birer ara göl durumunda olan çuval göller, zemin kenarında yarım bırakılmıştır. Uçları kancalı çapraz motiflerinin arasına, koç boynuzlu dört yön motifinin dolgulanmasından meydana gelen kalın bordür, iki taraftan zikzak biçimli ince bir şerit ile çevrilmiştir. Çuvalın alem kısmında kaydırılmış eksenler üzerinde küçük stilize çiçek motifleri mevcuttur.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Werner Loges, **Turkoman Tribal Rugs**, London, 1980, s. 63, fig. 33.

RESİM : 140

BULUNDUĞU YER : Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst, Berlin).

ENVANTER NO. : 83.522

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Bergama, büyük örneklİ Holbein halısı.

BOYUT : 162 x 122 cm.

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Yün, beyaz, Z 2 S.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kırmızı, Z, 2.

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes) düğümü, 27 yatay, 20 dikey olmak üzere dm2'de 540 düğüm.

RENKLER

: Açık kırmızı, koyu kırmızı, mavi, turuncu, sarı, beyaz, kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halı parçasının zemininde, birbirini takip eden, biri yarım olmak üzere üç kare madalyon yer almaktadır. Madalyonun içine, dış konturlarından stilize yaprakların çıktığı büyük bir sekizgen yerleştirilmiştir. Bunun da merkezinde, içine çarkıfelek motifinin dolgulandığı bir dört yön motifi bulunmaktadır. İç içe yer alan iki sekizgen arasında, uçları kancalı bitkisel süsler mevcuttur. Aynı form diğer kare madalyonlar için de geçerli olmasına karşılık, iç içe geçen diğer iki sekizgen gölün arasına, ard arda sıralanan küçük altıgen motifler dizilmiştir. Halı zemini ile büyük kare madalyonların arası ise bitkisel meandırla çevrilmiştir. Halının kalın bordürü kûfi yazı süslemesinden meydana gelmektedir.

TEKNİK BILGI VE FOTOĞRAF

: Friedrich Spuhler, **Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin**, München, 1987, s. 32, fig. 6.

RESİM : 141

BULUNDUĞU YER : Berlin İslam Sanatları Müzesi (Museum für Islamische Kunst, Berlin).

ENVANTER NO. : 04.77

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Bergama, büyük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 142 x 88 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Yün, beyaz, Z 2 S.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kırmızı, Z, 2.

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes) düğümü, 35 yatay, 26 dikey olmak üzere dm²'de 910 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, sarı, beyaz, yeşil, mavi, lacivert, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Günümüze sadece bir bölümü ulaşan bu halı parçasının zemininde, büyük bir kare mevcuttur. Köşeleri geometriksel süslemelerle kapatılan bu karenin ortasında, iç içe geçmiş iki sekizgen bulunmaktadır. Sekizgenlerin aralarına stilize çiçeklerden oluşan su yolu motifi yerleştirilmiştir. Bunların da ortasında, kenarlarından koç boynuzların çıktığı bir sekizgen madalyon vardır. Merkezine yıldız formunda bir çarkıfelek motifi dolgulanmıştır. Halının zeminine çeşitli renkte stilize çiçekler serpiştirilmiştir. Halının kalın bordürü, birbirine kalın şeritlerle bağlı, dişli baklava sırasından meydana gelmiştir. Bu kalın bordürü ise dıştan renkli "S" motifli bir zincir kuşatmaktadır.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Friedrich Spuhler, *Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin*, München, 1987, s. 50, fig. 49.

RESİM : 142 - 143

BULUNDUĞU YER : İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : A 217

TARİH : XV. yüzyılın sonu.

CINSİ : Anadolu, büyük örnekli Holbein halısı.

BOYUT : 195 x 185 cm

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Yün, Türk (gördes) düğümü.

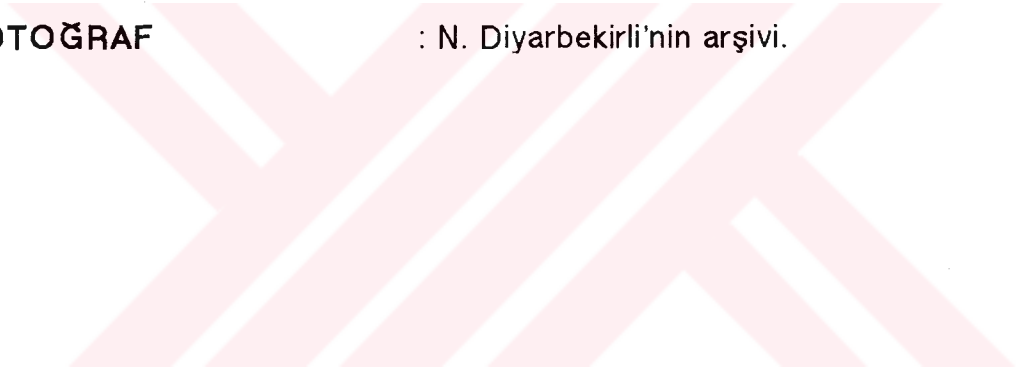
RENKLER

: Kırmızı, sarı, yeşil, kahve rengi.

MOTİF VE KOMPOZİSYON : Zeminde, üst üste iki büyük sekizgen yer almaktadır. Her bir sekizgen iç içe olup, dış konturlarından stilize çiçek motifleri, iç konturlarından ise koç boynuzları çıkmaktadır. Sekizgenin merkezine yıldız formunda bir çarkıfelek motifi dogulanmıştır. Bu motiften çıkan yıldızlı ağ örgülü süsleme, tüm sekizgeni kaplamaktadır. Sekizgenin diyagonal kenarlarındaki kısmına, zikzak şeritli üçgen köşebentler yerleştirilmiştir. Halının ince bordürü iç içe geçen "S" motifli zincirden, kalın bordürü ise kûfi örgülü bir süslemeden meydana gelmiştir.

FOTOĞRAF

: N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 144

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 694

TARİH : XVIII. yüzyıl.

CINSİ : Bergama, küçük ve büyük örneklı Holbein tiplerinden oluşan III. grup Holbein halısı.

BOYUT : 152 x 210 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü, 30 yatay, 30 dikey olmak üzere dm²'de 900 düğüm.

RENKLER

: Koyu yeşil, kırmızı, sarı, lacivert, mavi, beyaz, açık kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının merkezinde, bir kare içinde iç içe geçmiş büyük bir sekizgen madalyon yer almaktadır. Bu sekizgen madalyonun alt ve üst kenarlarında ikişer adet küçük düğümlü sekizgen motifler bulunmaktadır. Büyük sekizgen madalyonun dış hatları koç boynuzlarından meydana gelmiş olup, merkezine bir yıldız motifi dolgulanmıştır. Karenin köşeleri, geometriksel süslemelerden oluşan köşebentlerle kapatılmıştır. Halıda küçük ve büyük madalyonların bir araya gelmesinden oluşan bir gruplaşma fikri hakimdir. Madalyonlar arasında, stilize çiçek, çarkıfelek ve çapraz motifleri mevcuttur. Halının ince bordürü stilize çiçeklerden meydana gelen ve su yolu olarak adlandırılan bir motif zincirinden oluşmuştur. Geometriksel süslemelerden oluşan kalın bordür ise, iki taraftan koç boynuzları ile kuşatılmıştır.

TEKNİK BİLGİ

: Doğan Yılmazkaya - Şahika Ünal - Güran Erbek, **Turkish Handwoven Carpets-Catalog II**, Ankara, 1988, Pattern Code 0118.

FOTOĞRAF

:N. Türkmen, 1992.

RESİM : 145

BULUNDUĞU YER : İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

ENVANTER NO. : 468

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Sivrihisar, küçük ve büyük örnekli Holbein tiplerinden oluşan III. grup Holbein halısı.

BOYUT : 220 x 450 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (görces) düğümü.

RENKLER

: Kırmızı, mavi, beyaz, sarı, fil dişi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halıda genel olarak küçük ve büyük madalyonların bir araya gelmesinden oluşan bir gruplaşma fikri hakimdir. Kompozisyon, iki büyük sekizgen madalyon ile aralarına ikişer adet küçük sekizgen madalyonların yerleştirilmesinden oluşmuştur. Büyük sekizgen madalyonların ortasına küçük çarkıfelek motifi dolgulanmış olup, bundan gelişen yıldızlı motifler yer almaktadır. Bu sekizgen madalyonlar, köşeleri geometriksel süslemelerle kapatılmış büyük karelerin içlerine oturtulmuştur. Büyük ve küçük madalyonların aralarına stilize çiçek ve yaprak motifleri sıralanmıştır. Kûfi yazı süslemesini hatırlatan ve geometriksel bir süslemeden oluşan kalın bordürü ise iki taraftan birbirine bağlı renkli "S" motifleri çevrelemektedir.

FOTOĞRAF

:N. Türkmen, 1990.

RESİM : 146

BULUNDUĞU YER : Bertram Frauenknecht'in özel koleksiyonu,
Nuremberg, Almanya.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Sivas halısı.

BOYUT : 114 x 205 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü.

RENKLER

: Koyu kırmızı, koyu mavi, koyu kahve rengi, saman sarısı, açık kahve rengi.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Günümüze yarısı gelen bu halı parçasının merkezinde, diyagonal olarak oturtulmuş üst üste iki karenin oluşturduğu bir yıldız madalyonu bulunmaktadır. Madalyonun her bir dilimine küçük geometriksel bir süsleme yerleştirilmiştir. Yıldızlı madalyonun alt ve üst kısımlarına birer dört yön motifi dolgulanmıştır. Halıda, küçük ve büyük madalyonun bir araya gelmesinden oluşan bir gruplaşma fikri hakimdir. Stilize çiçek ve geometriksel süslemelerden meydana gelen kalın bordürü ise iki taraftan, sarhalkalı ince birer şerit çevirmektedir.

TEKNİK BİLGİ VE FOTOĞRAF

: Dennis Dodds, "Truly Classical", Halı, Vol. 10, No. 3, London, 1988, s. 16, fig. 1.

RESİM : 147 - 148

BULUNDUĞU YER : İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

ENVANTER NO. : A-19

TARİH : XVI. yüzyıl.

CINSİ : Anadolu halısı.

BOYUT : 213 x 167 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : —

ATKI (ARGAÇ) : —

DÜĞÜM (İLME) : Türk (gördes) düğümü.

RENKLER

: Kahve rengi, mavi, kırmızı, fil dişi, sarı.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Halının zemininin ortasında onaltı köşeli bir yıldız motifi yerleştirilmiştir. Bunun da merkezinde, küçük sekizgenle çevrilmiş bir rozet bulunmaktadır. Yıldız kollarının her birinin içine, geometriksel motifler dolgulanmıştır. Ortadaki yıldızlı madalyonun alt ve üst taraflarında, ikişer adet küçük madalyonlar yer almaktadır. Bu küçük madalyonlar, merkezdeki sekizgenin yatay ve dikey kenarlarından çıkan stilize karanfil motiflerinden meydana gelmiştir. Halıda, küçük ve büyük madalyonların bir araya gelmesinden oluşan bir gruplaşma fikri vardır. Çapraz motiflerin aralarına dolgularan yıldız formlarından meydana gelen kalın bordür içten "S", dıştan bitkisel su yolu motifleri ile çevrilmiştir.

FOTOĞRAF

:N. Diyarbekirli'nin arşivi.

RESİM : 149

BULUNDUĞU YER : Metropolitan Sanat Müzesi (The Metropolitan Museum of Art).

ENVANTER NO. : 22.100.40 a

TARİH : XIX. yüzyılın başları.

CINSİ : Türkmen - Arabacı çuvalı.

BOYUT : 76 x 137 cm

ÇÖZGÜ (ARİŞ) : Hayvan kılı, boyanmamış açık ve orta kahve rengi, 2 Z - iplikler S - bükülmüş, birbirini takip eden hafifçe bastırılmış çözümler.

ATKI (ARGAÇ) : Hayvan kılı orta kahve rengi, pamuk, boyanmamış beyaz, 1 Z - eğrilmiş hayvan kılı ve Z - eğrilmiş S - bükülmüş pamuk, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sola açık düğüm inç'te 10 yatay , 12 dikey olmak üzere inç kare'de 120 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu, koyu mavi, yeşil,
boyanmamış koyu kahve rengi,
boyanmamış beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zeminde kaydırılmış eksenler üzerinde ard arda sıralanmış ana göllerin aralarına birer kurbağlı göl yerleştirilmiştir. Kurbağlı göl bir ara göl niteliğindedir. Ortasına yıldız motifinin dolgulandığı bu sekizgenin, yatay ve dikey kollarından çıkan uzantılarla, bir dört yön motifli şeklindedir. Kurbağlı göller zeminde tam olarak yer almasına karşılık, ana göller zemin kenarlarında yarım olarak bırakılmıştır. Bu durum sonsuzluk prensibinden kaynaklanmaktadır. Zemini, birbirine bağlı "S" motifi zincir çevrelemektedir. Çuvalın ağız kısmında, koç boynuzlarından oluşan ince bir şerit vardır. Kalın bordür, uçları kancalı çaprazların arasına dolgulanan dört yön motiflerinden meydana gelmiştir.

**TEKNİK BİLGİ VE
FOTOĞRAF**

: Jon Thompson, "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 131, Pl. 54.

RESİM : 150

BULUNDUĞU YER : 17 - 22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı.

ENVANTER NO. : —

TARİH : XIX. yüzyıl.

CINSİ : Türkmen - Arabacı çuvalı.

BOYUT : 80 x 140 cm.

ÇÖZGÜ (ARIŞ) : Kahve rengi, 2 Z iplikler, S - bükülmüş çözümler.

ATKI (ARGAÇ) : Yün, kahve rengi, Z - iplikler, 2 ara atkı.

DÜĞÜM (İLME) : Asimetrik sola açık düğüm, dm2'de 2600 düğüm.

RENKLER

: Kırmızı, turuncu - koyu vami, yeşil, koyu kahve rengi, beyaz.

MOTIF VE KOMPOZİSYON : Zemin, dört dilime ayrılan ve karşılıklı gelen dilimleri aynı renkte olan ana göller ile ara göl durumundaki kurbağlı göllerin, kaydırılmış eksenler üzerinde yer almasından oluşmaktadır. Birer dört yön motifi şeklinde olan kurbağlı göller, zeminde tam olarak verilmesine karşılık, ana göller kenarlarda yarım bırakılmıştır. Sonsuzluk prensibinin hakim olduğu bu halıda zemini, birbirine bağlı "S" motiflerinden oluşan ve bir şerit ile çift taraflı koç boynuzlarından meydana gelen ince bir bordür çevrelemektedir. Kalın bordür ise uçları kancalı çaprazların arasına, dört yön motifinin dolgulandığı bir zincirden oluşmuştur. Çuvalın alem kısmında, zikzak konturlu eşkenar dörtgenlerin içine yerleştirilen koç başlı kademeli baklavalar bulunmaktadır.

FOTOĞRAF

: N. Türkmen, 1993.

VII- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarihi süreç içinde Türkmenler'in bir kısmı Maverâ'ün-nehr, Horasan ve Mangışlak'a kadar uzanan bölgede kalırken, bir kısmı da Anadolu'ya gelmişlerdir. Dolayısıyla Türkmenistan'da kalan Türkmenler ile Ön Asya'ya gelen Türkmenler'in tarihi seyirleri farklı bir biçimde gelişmiştir.

Anadolu'nun geniş ve verimli otlaklarının yarı göçebe yaşamına uygun ve her türlü ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte olması, göçlerin buraya akışında önemli bir etken olmuştur. Bu göçler ve yerleşimler, yüzyıllar boyu devam ederek buraları adeta Türkmen ülkesi haline getirmiştir. Tarihi kaynaklar, yirmidört Türkmen boyundan yirmiüçünün ve bunlara bağlı oymakların, Anadolu'ya gelerek, Anadolu'nun fetih ve iskanında çok önemli görevler üstlendiklerinden ve burada Türk birliğinin kurulmasında etkili rol oynadıklarından söz etmektedir.

Orta Asya Türkmenleri ile Anadolu Türkmenleri arasında tarih, dil, din, sanat, gelenek ve göreneklerden oluşan bir kültür ve ırk birliği mevcuttur. Anadolu'ya yerleşen Türkmenler, bağlı olduğu boy, uruk ve oymak adları ile Orta Asya'da daha önce yaşadıkları bölgelerdeki köy, şehir, dağ, nehir adlarını ve boyunun totem adlarını Anadolu'da yerleştikleri bölgelere vermek suretiyle yer adları konusunda da aralarında bağlantılar vardır.

Türkler'e bağlı olarak, onların ikamet ettikleri bölgelerde gelişen halı sanatı, XI. yüzyıldan itibaren, Selçuklu Türkleri'nin egemenliği ile Orta Asya'dan batıya yayılmıştır. Diğer bir deyişle Asya bozkırlarından göç eden Türkmen boyları, halı sanatını Yakındoğu'ya tanıtmışlardır.

Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler, 1219 yılında başlayan Mogol istilası, XVII. yüzyılda Ebûl Gazi Bahadır Han'ın katliamları ve XIX. yüzyılda Çarlık rejiminin izlediği politikalar nedeniyle günümüze XVIII. yüzyıl öncesine tarihlendirilebilecek Türkmen halı örneklerinin gelmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkmen halılarının geçirdiği başlıca aşamaları açıklamaya yeterli veri mevcut değildir.

Erken tarihli Türkmen halılarının motif ve kompozisyon anlayışları konusunda yardımcı olan örneklerin başında, Pazırık kurganlarından çıkartılan dokuma buluntuları, Doğu Türkistan'daki halı parçaları, ipekli

kumaş kalıntıları ve özellikle köklü bir dokuma geleneğine sahip olan Anadolu halıları gelmektedir. Bu örnekler, Türkmen halılarının nasıl bir gelişim çizgisi takip ettiklerini göstermesi açısından, büyük önem taşımaktadır. Pazırık kurganlarından çıkartılan ünlü Pazırık halısı dokuma tekniği, üslûbu ve formu açısından, Türkmenler'in Teke dokumaları ile aynı anlayışı paylaşmakta olup, motif açısından da sekizgen Türkmen gölünün en erken tarihli örneğini ortaya koymaktadır.

Doğu Türkistan'da bulunan küçük yönlü dokuma parçaları ile ipekli kumaş kalıntıları da, Orta Asya Türkmen halılarındaki desen ve kompozisyonların gelişmesinde ilginç ip uçları vermektedir. Örneğin, bu dokumalardaki heraldik biçimde, karşılıklı duran kuş çiftlerinin tasvirlerine, Teke ve Salorlar'ın asmalık ve ensilerinde rastlandığı gibi, XIV. yüzyıl hayvan figürlü Anadolu halı gruplarında da rastlanmaktadır. Diğer bir kumaş parçasında görülen ve kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanan sekizgen göl anlayışı, Türkmen halılarının ana kompozisyonlarının temel prensiplerinden birini oluşturmaktadır.

Erken tarihli Türkmen halılarının motif, kompozisyon ve teknik özellikleri hakkında en kapsamlı bilgileri ise hiç şüphesiz Anadolu halıları vermektedir. Özellikle Erken Osmanlı Halıları, Türkmen halılarının aynı dönemlerdeki genel görünüş ve gelişmesi hakkında önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

Erken Osmanlı Halılarından önce, Türk halı sanatının XIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan zincirinin ilk büyük halkasını meydana getiren Anadolu Selçuklu Halıları'nın da Orta Asya Türkmen halılar ile bağlantıları vardır. Selçuklu halılarının kompozisyonunda da mevcut olan sonsuzluk anlayışı, Orta Asya Türkmen halıcılığının bir diğer temel prensibini oluşturmaktadır. Birçok Türkmen boylarının halı ve diğer küçük dokuma ürünlerinde, kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanan büyük sekizgen göl motifleri, Selçuklu halı grubunun bazı örneklerinde de görülmektedir. Özellikle Sarık ve Yomutlar'ın boy gölleri ile büyük benzerlikler taşıyan bu motiflerin iç süslemeleri, Teke halı ve çuvallarının bordürlerinde görülen çapraz motiflerle aynı formu paylaşmaktadır. Türkmen halılarının zemininde görülen sekizgen göl motiflerinden ayrı olarak, bordürlerinde yer alan bazı motifler de, Selçuklu halılarının bordürlerini süslemektedir. Örneğin, Yomutlar'ın koşan köpek, Kızılayaklar'ın sarhalka, Tekeler'in soldat motifleri bunlardan birkaçıdır.

Selçuklu halılarından sonra, XIV. yüzyılın başlarında Türk halı sanatının yeni bir dönemini oluşturan Erken Osmanlı halılarının ilk örneklerindeki hayvan figürleri ve kompozisyonları, Orta Asya Türkmen halılarının bazı örnekleriyle yakın bir ilişki kurmaktadır. İlk kez Avrupalı ressamların eserlerindeki halı tasvirlerinde görülen bu grup halılarda; zemin büyük ya da küçük karelere ayrılarak, içlerine yerleştirilen sekizgenlerin merkezine kuş, kuyruklu dört bacaklı hayvan, heraldik durumda tek ya da çift başlı kartal, stilize ağacın iki yanında yüz yüze ya da sırt sırta duran hayvan figürleri yerleştirilmiştir. Bazı örneklerde de geometrik bölümlenmeler kaldırılarak, figürler yan yana ya da kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmıştır. Anadolu'da sevilerek kullanılan bu tip kompozisyonları, Anadolu'ya XI. ve XIII. yüzyıllarda dalgalar halinde gelen Türkmenler'in torunları dokumuşlardır.

Erken Osmanlı hayvan figürlü halılarında görülen kompozisyon ve figürler, çeşitli Türkmen boyları arasında da çok yaygın olarak kullanılmıştır. Stilize edilmiş ağacın iki tarafında kuş ya da başları aynı hizada veya birbirine ters duran boynuzlu, dört bacaklı, kuyruklu hayvan figürlerinden oluşan kompozisyonlar, özellikle Salor ve Arabacı boylarının asmalık ve ensilerinin alem kısımlarında görülmektedir. Türkmen dokumalarındaki tek taraflı, geniş bordür şeklindeki bu alem kısmı, Anadolu'da öksüz su adını almaktadır. Alemde yoğun olarak kullanılan kanatları iki yana açılarak, balık kılıcı biçiminde stilize edilen kuş figürleri Salor, Ersarı, Yomut gibi Türkmen boylarının yanı sıra, bazı Anadolu kilimlerinde de dokunmuştur. Yine alem kısmında yer alan ve birbirini takip eden bazı kuş figürleri de, Batı Anadolu'da dokunmuş Crivelli halılarının sekizgen yıldız dilimlerine dolgularan küçük hayvan figürleri ile benzerlik taşımaktadır. Hatta bu kuş figürlerinin daha gelişmiş örnekleri, XVIII. yüzyıldaki Bergama halı grubunun bazı örneklerinde birer dolgu motifi olarak bulunmaktadır. Crivelli halılarındaki bu hayvan figürleri, aynı zamanda Arabacı, Yomut, Ersarı ve Çavuldur dokumalarına özgü olan "H" formu tavuk-muska göllerle de büyük benzerlik göstermektedir.

Diğer bir önemli benzerlik de, Crivelli gölü olarak da bilinen Crivelli yıldızının, Orta Asya Türkmen dokumalarındaki sekizgen göller ile aynı formu paylaşmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Türkmen çuval ve torbalarında yer alan ve aynı adla tanınan göllerin içindeki sekizgen yıldız motifinin dış hatları, Crivelli yıldızının ana hatlarını taşımaktadır. Bunun yanı sıra her iki göl motifi de, birer tekrar motifi olarak kullanılmaktadır.

Dolayısıyla aralarındaki bu yakın bağlantılar, Crivelli yıldızının eski bir Türkmen gölü olabileceği fikrine yöneltmektedir. Ayrıca Crivelli halılarının, XVI. yüzyılda dokuma konusunda ileri bir seviyede olan Batı Anadolu'daki Türkmen boyları tarafından dokunulduğu düşünülürse, bu fikir kuvvet kazanmaktadır.

Türkmen kalın dokumalarının bazılarında, XV. yüzyıl Erken Osmanlı hayvan figürlü örneklerinde olduğu gibi, zeminde birbirinden bağımsız olarak yerleştirilmiş büyük sekizgen göllerin içlerine kuş figürlerinin dolgulandığı örnekler de mevcuttur. Örneğin, İmreli Türkmenleri'nde, bu tip figür ve kompozisyonlardan oluşan dokumalar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkmen asmalıklarının bazı kompozisyonlarında görülen kuş figürleri, Fustat'da bulunan ve XV. yüzyıla tarihlendirilen bazı Anadolu halı parçalarındaki kuş figürleri ile form açısından benzerlikler göstermektedir. Bundan ayrı olarak, özellikle XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu halılarında görülen, çift ya da tek başlı heraldik kartal tasvirleri, Arabacılar'ın dokumalarında rastlanan bir diğer önemli hayvan figürüdür.

Türkmen halılarının ana unsurunu meydana getiren ve boyun sembolünü oluşturduklarından, etnografik açıdan büyük önem taşıyan göllerin bazı örneklerinde, kuş ve diğer hayvanların stilize edilerek verildiği görülmektedir. Örneğin, Yomutlar'ın ana gölünü oluşturan dırnak göl, hayvan başlı kolon olarak nitelendirilerek, birçok Anadolu kilimlerinde de kullanılmıştır. Birbirini izleyen koç boynuzlu baklavaların bir gelişimi olan ve Ersarı, Kızılayak, Çavuldur, Teke gibi Türkmen boylarının halılarında görülen bu göl, erken dönem Anadolu halılarında yaygın bir şekilde dokunmuştur. Bunun yanında yine İmreli ve Yomutlar'ın halılarında rastlanılan ve stilize bir kartal figürünü meydana getiren kartal gölü de, XV. yüzyıla tarihlendirilen bazı Anadolu halılarında da görebilmek mümkündür. Hatta gölün sekizgen formu, büyük örnekli Holbein halılarının sekizgen deseni ile de benzerlik taşımaktadır.

XIV. ve XV. yüzyılda Anadolu'da görülen hayvan figürlü halıların yanı sıra, geometrik figürlü halı örnekleri de vardır. Bu geometrik figürlü halı örneklerinde kullanılan bazı motifler, Anadolu ve Orta Asya Türkmen halıları arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koyabilecek niteliktedir. Orta Asya Türkmenleri tarafından, kırk boynuz olarak adlandırılan Memling göl, böyle bir motiftir. Anadolu'da İzmir'den Erzurum'a kadar çok geniş bir coğrafi sahada dokunan bu motif, Teke, Yomut, Salor, Kızılayak, Çavuldur ve Sarık

olmak üzere, pek çok Türkmen boyları arasında da sevilerek dokunmuştur. Bunlardan ayrı olarak Kafkas, Kazak, Kırgız, Özbek ve İran'da da çok sık dokunan Türk kökenli bir motif olarak tanınmaktadır.

Geometrik figürlü halı örneklerinden bazıları, Fustat'da bulunan ve XV. yüzyıla tarihlendirilen Anadolu halı parçaları içinde de bulunmaktadır. Bu halı parçaları arasında, Salor ve Yomut Türkmenleri'nin göl ve kompozisyon anlayışını yansıtabilecek örnekler de vardır.

XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl klasik devre geçişi hazırlayan Holbein halıları ile Türkmen boylarının halıları arasında, gerek kompozisyon ve gerekse göl açısından, çok yakın bağlantılar söz konusudur. Özellikle küçük örneklili Holbein halılarının kompozisyonu, XVIII. yüzyıl Orta Asya Teke halılarının kompozisyonu ile büyük benzerlik taşımaktadır. Ayrıca Salor, Arabacı, Çavuldur, Ersarı gibi diğer Türkmen boylarının halı kompozisyonu ile de aynı temele dayanmaktadır. Küçük örneklili Holbein halıları ile Orta Asya Türkmen halılarında görülen bu kompozisyon, motifin sonsuz tekrarını ortaya koymaktadır.

Genel olarak zemininin karelere bölündüğü küçük örneklili Holbein halıları; sonsuzluk prensibi doğrultusunda, kaydırılmış eksenler üzerinde, bir sıra konturları düğümlü şeritlerden meydana gelmiş sekizgenler ile bir sıra baklava motifinin yerleştirilmesinden oluşmuştur. Türkmen halılarında da kaydırılmış eksenler üzerine yerleştirilerek ard arda gelen ve boyun karakteristik simgelerini taşıyan ana ve ara gölün sıralanışı, küçük örneklili Holbein Halılarının düzeni ile aynı olup, bütün zemine hakimdir. Türkmen halılarında görülen ana ve ara göl ayrımı, küçük örneklili Holbein halılarında yapılamaz. Çünkü bu tip Holbein halılarındaki baklava ve düğümlü sekizgenler, eş değerli birer motif niteliğindedir. Türkmen halılarında, ana gölün alternatifi olarak eklenen ara göl, bir desen zenginliği meydana getirmesi açısından, Türkmen dokumacılığında önem taşımaktadır.

Holbein halı grubu ile Orta Asya Türkmen halıları arasındaki benzerlik, sadece kompozisyon açısından değil, motif açısından da kendini göstermektedir. Küçük örneklili Holbein halılarında motiflerin dört bölüme ayrılarak çeyrek dilimlerinin karşıt renklerle verilmesi, Teke Türkmenleri'nin ana gölleri ile benzerlik taşımaktadır. Yine küçük örneklili Holbein halılarının çelenk hissini veren düğümlü sekizgen motifini, Salorlar'ın keçe ve örneklili halılarında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Hatta bazı Salor

dokumalarında, bu tip Holbein halılarında olduğu gibi, sekizgenlerin dört tarafında birer küçük rozet de bulunmaktadır. Bunlardan ayrı olarak büyük örnekli Holbein halıları ile küçük ve büyük örneklerin bir araya gelmesinden oluşan III. tip Holbein halılarındaki sekizgen göller de, Türkmenler'in Salor boyuna kadar uzanmaktadır. Salor gölü, başta Ersarı, Teke, Sarık boylarının dokumalarında görüldüğü gibi, Anadolu'da Bergama'dan Çanakkale'ye uzanan kuzeybatı Anadolu bölgesinin dokuma ürünlerinde de mevcuttur. Çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olan Salor gölünün böyle bir seyir takip etmesi, oldukça doğaldır. IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar, Hazar Denizi dolaylarında yapılan göçler sırasında, Salorlar'ın bir bölümü Hazar Denizi'nin güney kısımlarına yerleşirken, bir bölümü de, Anadolu'ya ve Afganistan'ın kuzey bölgelerine yerleşmişlerdir. Bugün dahi Salor boyundan gelen gruplar, Azerbaycan, İran ve Türkiye'deki diğer boylar arasında da vardır.

Görüldüğü gibi, XIV. ya da XV. yüzyıllarda, bir Anadolu halısında dokunan sekizgen madalyonlar, Orta Asya Türkmen halılarının benzerleriyle karşılaştırılabilir. Ayrıca XVI. ve XVII. yüzyıla tarihlendirilen bazı Anadolu halılarında, birer yardımcı motif niteliğinde dolgulanmış örnekleri de, yine Türkmenler'in çeşitli boylarına ait halılarında görebilmek mümkündür. Küçük ve büyük örnekli Holbein halı gruplarının bir araya gelmesinden oluşan III. tip Holbein halı grubundaki bazı ara motifler; Arabacı, Teke ve Sarık Türkmenleri'nin ara gölü olan kurbağlı göllerle yakınlık kurmaktadır.

Erken Osmanlı halıları ile Orta Asya Türkmen halıları arasındaki bir diğer önemli benzerlik, bordür süslemelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Holbein halılarının vazgeçilmez bordür süslemesi olan kûfi; bazı Teke halılarında, Salor ensilerinde ve Yomutlar'ın küçük dokumalarının bordürlerinde görülmektedir. Ayrıca, koçanak motif zinciri de, hem Holbein halı grubunun, hem de çeşitli Türkmen boylarının halı bordürlerinde sevilerek dokunmuş bir diğer bordür süslemesidir. Yomutlar'ın karakteristik bordür motifi olan ve halının kenarında yer alarak zemini koruduğuna inanılan koşan köpek motifi ile Kızılayaklar'ın bordürlerinde görülen sarhalka motifi, pek çok Anadolu halılarının bordürlerinde yer almaktadır. Sarıklar'ın dokumalarında görülen keçeve motiflerinin küçük birer örneği ise özellikle Orta Anadolu halılarının bordürlerini süslemektedir. Başta Teke olmak üzere, hemen hemen tüm Türkmen dokumalarında yer alan soldat motifleri, Anadolu'da Kayseri Afşarları'nın dokumalarında hayvan tutkacı

adı altında çok sık kullanılmıştır. Bu arada Anadolu'da, Musluca Türkmenleri tarafından kurt ağzı olarak bilinen hilal motifleri, başta Yomut olmak üzere, Iğdır, Abdal, İmreli ve Karadaşlı halılarında da rastlanmaktadır.

Genel olarak Türkmen dokumalarında görülen stilize kuş ve hayvan figürleri, boyun totemini temsil edebileceği gibi, bir boyun sancağını da oluşturabilecek niteliktedir. Özellikle Arabacı ve Yomut dokumalarında görülen çift ya da tek başlı heraldik kartal tasvirleri, Türkmen boylarının kendi totem geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Zira her boyun totem kuşları, kartal ailesinin birer üyeleridir.

Tarihte bazı Türk boylarının damgalarını, bir aile belirtisi olarak, kullandıkları bilinmektedir. Bu damgaları para, resmi evrak, bayrak, silah ve yaptıkları çeşitli eserlerde görebilmek mümkündür. Anadolu'daki Türkmen boyları, bu damgalarını hayvanlarına vurdukları gibi, kaplarına, giyim eşyalarına ve hatta mezar taşlarına dahi resmetmişlerdir. Ayrıca bu damgalar, dokudukları halı ve kilimlerde birer motif olarak da yaşamıştır. Özellikle Anadolu'da XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve geometrik motiflerin hakim olduğu halı örneklerinde bazı geometrik süsler, birer boy simgesi olabilir. Bu durum, Orta Asya Türkmen boylarının bazı tanıtıcı işaretleri ile de ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hatta küçük örnekte Holbein halılarının karakteristik motifleri olan düğümlü sekizgen motifler ile baklava formunun içine dolgularan stilize bitkisel süsler, herhangi bir boyun simgesi olan bir damganın taklidi olabilir.

Boyun sembolü olan göller, boyun bağımsızlığını yitirmesi ile birlikte önemini kaybederek, boyu temsil eden halılar yerine, daha az önem taşıyan dokuma ürünlerinde kullanılmaktaydı. Bundan hareket ederek "Crivelli, Memling ve Holbein" gölleri, aslında bir boy amblemi olabilecek niteliktedir. Pek çok Orta Asya geleneklerinde olduğu gibi, bunların da anlamları unutulmuş olabilir. Özellikle Crivelli ve Memling gölleri, daha önce bağımsızlığını yitiren iki boyun simgeleri şeklinde düşünülebilir. Yarı göçebe halinde yaşayan Türkmenler, kendileri ile birlikte eski simgelerini Kafkasya, Anadolu ve İran'a da taşımışlardır. Holbein gölünün çıkış noktasını Anadolu olarak düşünürsek, bu gölün herhangi bir Türkmen boyunun eski simgesi olduğunu kabul etmek mümkündür.

XIV. ve XVII. yüzyıllar arasında Anadolu'da dokunan halılardaki motif ve kompozisyonlar, XVIII. - XX. yüzyılın başlarına kadar dokunan Türkmen halıları ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler, aynı boyların dokuma geleneklerinin bir gelişmesinin sonucudur. Orta Asya'dan Ortadoğu'ya göç ederek, Anadolu'nun fetih ve iskanında önemli roller oynayan çeşitli Türkmen boyları, kendilerine özgü motif ve kompozisyon anlayışlarını, yeni yurtlarında dokudukları halılarda da kullanmışlardır. Bu nedenle Türkmen boylarının hangi bölgelere yerleşerek ananevi halı dokuma sanatını sürdürdükleri rahatlıkla takip ve tespit edilmektedir. Türkmenler'in Anadolu'ya göçmelerinde ve yerleşmelerinde uzun zaman aralıkları söz konusu olmasına rağmen, boy kimliklerini burada da devam ettirmiş olmaları, bu benzerliği açıklayan önemli bir noktadır. Dolayısıyla Orta ve Batı Anadolu bölgesinin erken tarihli halılarında, aynı motif ve renk anlayışının yaygın olarak kullanılması, Türkmen boylarının göç ve yerleşimlerinden ileri gelmektedir. Tarihi kaynaklar, XIV. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu'daki halı dokuma geleneğinde, Türkmenler'in önemli rol oynamalarından söz etmektedir. Marco Polo, İbn Sa'îd ve İbn Batuta gibi ünlü seyyah ve coğrafyacılar, Anadolu'da yaşayan Türkmenler'in, dönemin en iyi halılarını dokuyup dış ülkelere ihraç ettiklerini ifade etmektedirler. Örneğin, Batı Anadolu bölgesinde dokunan küçük örnekli Holbein halıları, bu yüzyıllarda o yörelerde etkili olan Türkmen dokuyucularının ürünleridir. Bununla birlikte, Türkmenler'in batıya göç etmeleriyle bazı motif ve kompozisyonlarda birtakım değişiklikler de olmuştur. Erken Osmanlı halılarının motifleri, Anadolu şehirlerindeki halı dokuma atölyelerinde geliştirilip, Orta Asya geleneklerinden biraz daha farklı yönde değiştirildikleri de görülmektedir. Buna rağmen ana unsurları devam ederek, Anadolu halıları üzerinde oluşacak motiflerin temel taşlarını meydana getirmişlerdir.

VIII- BIBLIYOGRFYA

ABDÜLHAMİDOĞLU, Necip: "Afganistan Türkleri", **Türk Kültürü**, S.229, Ankara, 1982, s. 413 - 421.

ACAR, Belkıs: "Divriğ Ulu Cami'ndeki halı ve kilimler", **Divriğ Ulu Camii ve Darüşşifası**, Ankara, 1978, s. 159 - 228.

ACAR BALPINAR, Belkıs: **Kilim - Cicim - Zili - Sumak - Turkish Flatweaves**, İstanbul, 1983.

ANDREWS, A.Peter: "The white house of Khurasan The felt tents of the Iranian Yomut and Göklen", **Journal of Persian Studies**, XI, London, 1973, s. 93 - 110.

ARDREWS, A.Peter: "The Turkmen Tent", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 41 - 59.

ANDREWS, A.Peter: "The Turkmen Tent", **Halı**, Vol. 4, No. 2, London, 1981, s. 108 - 117.

ASLANAPA, Oktay: "15. yüzyıl sonundan hayvan motifli bir Anadolu halısı", **Türk Kültürü Araştırmaları**, S.1, Ankara, 1964, s. 95 - 103.

ASLANAPA, Oktay-DURUL Yusuf: **Selçuklu Halıları**, İstanbul, 1973.

ASLANAPA, Oktay: **Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı**, İstanbul, 1987.

ASLANAPA, Oktay: "Tappeti Ottomani La produzione anatolica dal XVI. al XVIII secolo", **Ghereh**, N. 4, Torino, 1994, s. 17 - 27.

ATEŞ, Sönmez: "Irak Türkleri hakkında", **Türk Kültürü**, S. 5, Ankara, 1963, s. 42 - 45.

AZADI, Siawosch: **Turkoman Carpets and the Ethnographic Significance of their Ornaments**, London, 1975.

AZADI, Siawosch: "Alam (elem) Some aspects of Turkoman additional end borders", **Halı**, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 261 - 267.

AZADI, Siawosch - ANDREWS, A.Peter; **Mafrash - Woven Transport Packs as an Art from Among the Shahsevan and Other Nomads in Persia**, Berlin - München, 1985.

AZADI, Siawosch: "The Turkoman Kaplyk (Tent entrance decoration)", **Oriental Carpet and Textile Studies I**, London, 1985, s. 131 - 139.

BARLAS, Kiyameddin: "Afganistan Türkleri'nin dünü ve bugünü", **Türk Kültürü**, S. 371, İstanbul, 1994, s. 129 - 139.

BARTHOLD, V.V.: **Mangışlak in Enzyklopadie des Islam**, Leiden - Leipzig, 1936.

BATARI, Ferenc: "Macaristan Uygulamalı Sanatlar Müzesi'ndeki Türk Halıları - The Hungarian Museum of Turkish carpets", **Sanat Dünyamız**, S. 11, İstanbul, 1977, s. 2 - 9.

BATARI, Ferenc: "Der Crivelli - Teppich", **Ars Decorativa 8**, Budapest, 1984, s. 5 - 13.

BATARI, Ferenc: "Az Iparművészeti Múzeum Harom Oszman - Török 'Memling' Szőnyege - Three Ottoman - Turkish 'Memling Rugs' in the Budapest Museum of Applied Arts", **Ars Decorativa**, 10, Budapest, 1991, s. 53 - 70.

BATARI, Ferenc: "Az Iparművészeti Múzeum Ket Aprómintás, 'Holbein' Szőnyege - Two Small Pattern 'Holbein' Carpets in the collection of the Budapest Museum of Applied Arts", **Ars Decorativa 13**, Budapest, 1993, s. 59 - 70.

BATARI, Ferenc: **Ottoman Turkish Carpets**, Budapest, 1994.

BARTHOLD, V.V.: **Mogol Istilasına Kadar Türkistan**, (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990.

BAUSBACK, Peter: **Antike Orientteppiche**, Mannheim, 1978.

BENNETT, Ian: **Oriental Rugs Caucasian**, Vol. I, Austria, 1981.

BLACKMON, W. James: "Tent and Town: Rugs and embroideries from Central Asia - The H. McCoy Jones Collection", **Halı**, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 346 - 348.

BODE VON, Wilhelm - KUHNEL, Ernst: **Vorderasiatische Knüpftteppiche aus alter Zeit**, Leipzig, 1914.

BRUGGEMANN, W. - BOHMER, H.: **Rugs of the Peasants and Nomads of Anatolia**, München, 1983.

BUTTERWECK, Georg - GERSCH KRZA Friedrich: **Antic Anatolian Carpets From Austrian Collections**, Vienna, 1983.

BUTTERWECK, Georg - ENGEL, Edwin - PINNER, Robert, v.d.: **Antique Oriental Carpets from Austrian Collections**, Vienna, 1986.

CAFEROĞLU, Ahmet - YÜCEL, Talip: "Güney Azerbaycan ve İran'da Türkler", **Türk Dünyası El Kitabı**, S.1, S. A5, Ankara, 1976, s. 1111 - 1120.

CAFEROĞLU, Ahmet: **Türk Kavimleri**, Ankara, 1983.

CAHEN, Claude: **Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi**, Ankara, 1988.

CAMPANA, Michele: **IL Tappeto Orientale**, Milano, 1945.

COEN, Luciano - DUNCAN, Louise: **The Oriental Rug**, Japan, 1978

DALL'OGGIO, Marino: "Eight Turkoman weavings from the Wher Collection", **Halı**, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 250 - 256.

DAY, Susan: "Tales of totems and tamghas - the symbolism of the tribal brand mark and its relationship to carpets", **Oriental Carpet and Textile Studies**, Vol. IV, Berkeley-California, 1993, s. 255 - 266.

DENNY, Walter: **Oriental Rugs**, Washington, 1979.

DENNY, B. Walter: "Ten great carpets - Boston Museum of Fine Art, Autumn 1977", **Halı**, Vol. 1, No. 2, London, 1978, s. 156 - 164.

DENNY, Walter: "Turkmen rugs and early rug weaving in the western Islamic World", **Halı**, Vol. 4, No. 4, London, 1982, s. 329 - 337.

DEVLET, Nadir: **Çağdaş Türkler**, İstanbul, 1993.

DILLEY, U.A. - DIMAND, M.S.: **Oriental Rugs and Carpets**, New York, 1959.

DIVITÇIOĞLU, Sencer: **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, İstanbul, 1994.

DIYARBEKİRLİ Nejat: **Hun Sanatı**, İstanbul, 1972.

DIYARBEKİRLİ, Nejat, **İslamiyetten Önce Türk Sanatı (Hunlar-Göktürkler-Uygurlar)**, Ankara, 1977.

DIYARBEKİRLİ, Nejat: "New light on Pazyryk Carpet", **Halı**, Vol. 1, No. 3, London, 1978, s. 216 - 221.

DIYARBEKİRLİ, Nejat: "An early 'Crivelli' prayer rug found in Savrihisar", **Halı**, Vol. 6, No. 4, London, 1984, s. 459.

DIYARBEKİRLİ, Nejat: "Pazırık Halısı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.32, İstanbul, 1984, s. 1 - 8.

DIYARBEKİRLİ, Nejat: "The origin of the tradition or carpet weaving among Turkic peoples and the problem or the origin of the carpet found in Pazyryk in the Altai Region", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.32, İstanbul, 1984, s. 9 - 43.

DODDS, R. Dennis: "Fisher Collection of oriental rugs - The Virginia Museum of Fine Arts, Richmond, Virginia", **Halı**, Vol. 1, No. 2, London, 1978, s. 149 - 155.

DODDS, Dennis: "Truly Classical", **Halı**, Issue 39, Vol. 10, No. 3, London, 1988, s. 16 - 19.

DURUL, Yusuf: "Halılarda Kûfiye benzer bordürler", **Türk Etnografya Dergisi**, S. VII - VIII, İstanbul, 1966, s. 1 - 4.

DURUL, Yusuf: Türk Kilim Motifleri, Ankara, 1987.

EILAND, Murray: Oriental Rugs From Pacific Collections, San Francisco, 1990.

ELLIS, Grant Charles: "Ellis in Holbeinland", Oriental Carpet and Textile Studies I, London, 1985, s. 55 - 75.

ELLIS, Grant, Charles: "On 'Holbein' and 'Lotto' Rugs", Oriental Carpet and Textile Studies II - Carpets of the Mediterranean Countries 1400-1600, London, 1986, s. 163 - 176.

ELLIS, Grant, Charles: Oriental Carpets Philadelphia Museum of Art, London, 1988.

ERDMANN, Kurt: Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts 15. Asır Türk Halısı. (Çev.: Haldun Taner), İstanbul 1957.

ERDMANN, Kurt: Europa und der Orientteppich. Mainz, 1962.

ERDMANN, Kurt: Oriental Carpets., London, 1976.

ERDMANN, Hanna: "Die Beziehung der vorosmanischen Teppichmuster zu den gleichzeitigen Ornamenten", Halı, Vol. 1, No. 3, London, 1978, s.228-233.

ERÖZ, Mehmet: Doğu Anadolu'nun Türklüğü, İstanbul, 1975.

ESİN, Necmettin: "İrak Türkleri", Türk Dünyası El Kitabı, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s. 1125 - 1131.

EYÜBOĞLU, Üner - OKAYGÜN, İtr - YARAŞ, Füsün: Doğal Boyalarla Yün Boyama (Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler). İstanbul, 1983.

FORD, P.R.J.: Oriental Carpet Design - A Guide to Traditional Motifs, Patterns and Symbols. London, 1992.

FRANSES, M. - PINNER, R.: "The Turkoman Khalyk", **Turkoman Studies I - Aspect of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 192 - 203.

FRANSES, Michael - PINNER, Robert: "Part I: The 'Classical' Carpets of the 15th to 17th centuries", **Halı**, Issue 24, Vol. 6, No. 4, London, 1984, s. 356-381.

FRANSES, Michael: "The Crivelli Star", **Orient Stars - A Carpet Collection**, Stuttgart - London, 1993, s. 273 - 276.

GASSONG, Siegfried: "Odshak bashi - Turkoman carpets with cut out sections for fire places", **Halı**, Vol. 6, No. 3, London, 1984, s. 276 - 278.

GILLS, Roland: "Holbein ou tapis a rouelles", **Tapis-Present de L'orient a L'occident**, Paris, 1989, s. 55 - 62.

GÖKTÜRK, Hilmi: **Anadolu'da Oğuz Boyları - Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü**. C.II, İstanbul, 1979.

GÖRGÜNAY, Neriman: **Doğu Yöresi Halıları**, Ankara [1976].

DE COULIBOEUF DE BLOCQUEVILLE, Henri: **Türkmenler Arasında**, (Çev.: Rıza Akdemir). Ankara, 1986.

HERMANN, Haack: **Echte Teppiche**, München, 1980.

ITEN - MARITZ, J.: **Le Tapis Turc Anatolie - Asie Mineure**, München, 1975.

INALCIK, Halil: **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**. London, 1973.

INALCIK, Halil: "The Yürüks: Their origins, expansion and economic role", **Oriental Carpets and Textile Studies II - Carpets of the Mediterranean Countries 1400 - 1600**, London, 1986, s. 39 - 65.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Türkmen adı, manası ve mahiyeti", **Jean Denny Armağanı**, S. 173, Ankara, 1958, s. 121 - 133.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Türk adı, Türk soyu, Türkler'in anayurdu ve yayılmaları", **Türk Dünyası El Kitabı**, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s.691-695.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Kara-Koyunlu Devleti (1380'e doğru-1469)", **Türk Dünyası El Kitabı**, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s. 883.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Ak-Koyunlu Devleti (1350'ye doğru 1502)", **Türk Dünyası El Kitabı**, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s. 884.

KAFESOĞLU, İbrahim: **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim: **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 1992.

KAŞGARLI MAHMUD: **Divanü Lûgat-it-Türk**. (Çev.: Besim Atalay), C.III, Ankara, 1986.

KING, Donald: "Catalogue of the Exhibition - Turkish, Egyptian and European Carpets", **The Eastern Carpet in the Western World from the 15th to the 17th Century**, London, 1983, s. 24 - 105.

KITAPÇI, Zekeriya: **Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya, 1989.

KLOSE, Christine: "Deutung von Musterformen auf Orientteppich durch Verfolgung Ihrer Wandlungen", **Halı**, Vol. 4, No. 4, London, 1982, S. 345 - 351.

KLOSE, Christine: "Changing patterns in Anatolian Carpets - from two painting in France and China around 1400", **Halı**, Vol. 6, No. 1, London, 1983, S. 21 - 23.

KÖNIG, W. - MARKOV, G.E.: "Vorläufiger Bericht über einige Ergebnisse der Teilnahme an der. Ethnographisch" **Archadogischen Expedition in die Turkmenische Sowjet - republik in jahre 1929 in Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig**, Vol. XVIII, Berlin, 1961.

KÖPRÜLÜ, Fuad: **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, 1959.

LAMM, Carl Johan: **Carpet Fragments**, Uddevalla, 1985.

LARSON, Knut: **Rugs and Carpets of the Orient**. London, 1978.

LETTENMAIR, J.G.: **Das Grosse Orientteppich Buch**, München, 1980.

LOGES, Werner: **Turkoman Tribal Rugs**, London, 1980.

MACKIE, W. Louise: "Turkmen Carpet weavings in historical perspective", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 15 - 23.

MARKOV, G.E.: **The Turkman Population of Khorezm Oasis in Asian Review**, London, 1954.

MARKOV, G.E.: **Die Wirtschaft der Turkmenen vor Ihrer Übersiedlung in die mittelasiatischen Oasen im 18 und 19 Jahrhundert in Ethnographisch Archaologische Forschungen**, Berlin, 1958.

MERÇİL, Erdoğan; "Afganistan'daki Türkmenler", **Türk Kültürü**, S. 32, Ankara, 1966, s. 550 - 552.

MILHOFER, A. Stefan: **Die Teppiche Zentralasiens**, Hannover, 1968.

MILLS, John: "Early animal carpets in western paintings - a review", **Halı**, Vol. 1, No. 3, London, 1978, s. 234 - 243.

MILLS, John: "Lotto Carpets in western paintings", **Halı**, Vol. 3, No. 4, London, 1981, s. 278 - 289.

MILLS, John: "Small pattern Holbein Carpets in western paintings"; **Halı**, Vol. 1, No. 4, London, 1978, s. 326 - 334.

MORAN, Neil: "The Tauk Nuska ornament on Turkoman Carpets", **Halı**, Issue 24, Vol. 6, No. 4, London, 1984, s. 408.

MORAN, K. Neil: "Turkoman door rugs", **Halı**, Vol. 6, No. 2, London, 1984, s. 182 - 183.

MOSHKOVA, V.G.: "Tribal göl in Turkoman Carpets", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 16 - 25.

MOSHKOVA, V.G.: "The carpets of the peoples of Central Asia - Glassary", **Oriental Rug Review**, Vol. III, No. 4, Philadelphia, 1983, s. 21 - 29.

MOSHKOVA, V.G.: "Dyes. Dyeing technique - Weaving technique", **Oriental Rug Review**, Vol. III, No. 7, Philadelphia, 1983, s. 10 - 15.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Salors", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 1, Philadelphia, 1984, s. 11 - 15.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Tekke", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 4, Philadelphia, 1984, s. 14 - 18.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Merv Tekke", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 5, Philadelphia, 1984, s. 17 - 20.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Yomuds", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 6, Philadelphia, 1984, s. 16 - 20.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Yomuds", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 7, Philadelphia, 1984, s. 30 - 34.

MOSHKOVA, V.G.: "The rug making of the Choudors, Igdyrs, and Shiikh - Choudor Rug Items - On the origin of the Turkmen Rug ornament", **Oriental Rug Review**, Vol. IV, No. 9, Philadelphia, 1984, s. 18 - 24.

MURRAY, John: **Tents - Architecture of the Nomads**, London, 1979.

O'BANNON, W. George: **The Turkoman Carpet**, London, 1974.

OPIE, James: "Fragments of an ancient puzzle - Part I: The origin of tribal and village rug motifs", **Hali**, Issue 53, Vol. 12, No. 5, London, 1990, s.129-135.

OPIE, James: "Fragments of an ancient puzzle - Part II: The Lori / Bakhtiari 'animal head colmn'", *Halı*, Issue 54, Vol. 12, No. 6, London, 1990, s. 107-115.

ORKUN, Hüseyin Namık: **Oğuzlar'a dair**, Ankara, 1935.

ORHONLU, Cengiz: "Kafkasya Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s. 1121 - 1124.

ORHONLU, Cengiz: "Suriye Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, S. I, S. A5, Ankara, 1976, s. 1132 - 1139.

ORHONLU, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987.

ORHONLU, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı**, İstanbul, 1990.

ÖGEL, Bahaeddin: **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet: **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Ankara, 1981.

PINNER, Robert - STANGER, Jackie: "Kufic borders on 'Small Pattern Holbein' Carpets", *Halı*, Vol. 1, No. 4, London, 1978, s. 335 - 338.

PINNER, Robert - FRANCES, Michael: "The Turkoman Collection - Turkoman Rugs in the Victoria and Albert Museum", *Halı*, Vol. 2, No. 4, London, 1980, s. 303 - 315.

PINNER, Robert - FRANCES, Michael: "Some Interesting Tekke products and their designs - I Four unusual Tekke Carpets", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 102 - 114.

PINNER, Robert - FRANCES, Michael: "Some Interesting Tekke products and their designs - II The bird and animal tree asmalyk", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 114 - 133.

PINNER, Robert - FRANCES, Michael: "Some Interesting Tekke products and their designs - III The animal tree ensi", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 134 - 163.

PINNER, Robert: "Multiple and substrate designs in Early Anatolian and East Mediterranean Carpets", **Halı**, Issue 42, Vol. 10, No. 6, London, 1988, s. 23 - 38.

PINNER, Robert: "Salor Ensis", **Halı**, Issue 60, Vol. 13, No. 6, London, 1991, s. 86 - 95.

PINNER, Robert: "Cardinal Points", **Halı**, Issue 63, Vol. 14, No. 3, London, 1992, s. 69.

PINNER, Robert: "The Crivelli Rug medallion and the Turkmen connection", **Oriental Carpet and Textile Studies**, Vol. IV, Berkeley - California, 1993, s. 245 - 254.

PINNER, Robert: **The Rickmers Collection - Turkoman Rugs**, Berlin, 1993.

POLJAKOV, S.P.: **Etničeskaja istorija severo - zapadnoj Turkmenii v srednje veka**, Moskva, 1973.

PONOMARYOV, O.: "The motifs of Turkoman Carpets - The Salor, Tekke and Saryk", **Turkoman Studies I - Aspects of the Weaving and Decorative Arts of Central Asia**, London, 1980, s. 27 - 36.

RABY, Julian: "Court and export: Part 1. Market demands in Ottoman Carpets 1450 - 1550", **Oriental Carpets and Textile Studies II - Carpets of the Mediterranean Countries 1400 - 1600**, London, 1986, s. 29 - 38.

RAGETH, Jürg: "The yellow - ground Konya Carpets", **Orient Stars - A Carpet Collection**, Stuttgart - London, 1993, s. 186 - 229.

RASONYI, LYDIA: "Türkler'de halıcılık terimleri ve halıcılığın menşei", (Çev.: Öksel Göçmen), **Türk Kültürü**, S.IX/103, Ankara, 1971, s. 46 - 59.

RASONYI, Laszlo: **Tarihte Türklük**, Ankara, 1988.

ROPERS, Heinrich: **Les Tapis d'Orient**, Paris, 1958.

RUSS, Helmut: **Der Knüppteppich - Fachkunde für den Teppich Kaufmann**. Germany, 1983.

SABAHI, Taher: **Tappeti D'oriente Arte e Tradizione**, Novara, 1986.

SARAY, Mehmet: **Türkmen Tarihi**. Istanbul, 1993.

SCHLETZER, Dieter - Reinhold: **Old Silver Jewellery of the Turkoman**, Berlin, 1984.

SCHLOSSER, Ignaz: **Der Schöne Teppich in Orient und Okzident**, München, 1960.

SCHÜRMAN, Ulrich: **Central Asian Rugs**, London, 1969.

SEVİM, Ali: "Suriye'de ilk Türkler", **Türk Kültürü**, S. 32, Ankara, 1965, s. 548 - 549.

SIENKNECHT, Hans: "Turkmenische Knüpfarbeiten im Lübecker Museum für Völkerkunde", **Halı**, Vol. 1, No. 1, London, 1978, s. 23 - 35.

SIENKNECHT, Hans: "A Turkic heritage - The development of ornament on Yomud C - gül carpets", **Halı**, Issue 47, Vol. 11, No. 5, London, 1989, s. 30-39.

SPUHLER, Friedrich: **Islamic Carpets and Textiles the Keir Collection**, London, 1978.

SPUHLER, Friedrich: **Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin**, München, 1987.

SÜMER, Faruk: **Kara Koyunlu**, Ankara, 1984.

SÜMER, Faruk: **Eski Türklerde Şehircilik**, İstanbul, 1984.

SÜMER, Faruk: "Anadolu'daki Türk halıcılığına dair en eski tarihi kayıtlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 32, İstanbul, 1984, s. 44 - 51.

SÜMER, Faruk: "The earliest historical records on the Turkish Anatolian Carpets", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 32, İstanbul, 1984, s. 52 - 54.

SÜMER, Faruk: "Early historical reference to Turkoman Carpets weaving in Anatolia", **Oriental Carpet and Textile Studies I**, London, 1985, s. 36-40.

SÜMER, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, İstanbul, 1992.

THOMPSON, Jon: **Central Asian Carpets**. Lefevre and Partners, London, 1976.

THOMPSON, Jon: "Turkmen Carpet weavings", **Turkmen - Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 60 - 190.

TOGAN, V. Zeki: **Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul, 1982.

TURAN, Osman: "Eski Türkler'de okun hukuki bir sembol olarak kullanılması", **Belleten**, C. IX, S. 35, Ankara, 1945, s. 305 - 318.

TURAN, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti**, Ankara, 1965.

TURAN, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti**, İstanbul, 1969.

TÜRKMEN, Nalan: **Son İkiyüzyıl İçinde Konya'nın Obruk Bölgesi'nde Halı Sanatı**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk ve İslam Sanatları Programı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, 1991.

TÜRKMEN, Nalan: "Kaybolmuş bir halı yöresi: Obruk", **Antik-Dekor**, S. 22, İstanbul, 1993, s. 64 - 68.

TÜRKMEN, Nalan, "Hamburg - Berlin Milletlerarası Halı Kongresi'nin (7. ICOC) düşündükleri", **Türk Kültürü**, S. 378, Ankara, 1994, s. 634 - 639.

TZAREVA, Elena: **Rugs and Carpets from Central Asia**, Leningrad, 1984.

TZAREVA, Elena: "Saryk tent bags in the State Museum of Ethnography of the peoples of the USSR", **Halı**, Vol. I, No. 3, London, 1978, s. 277 - 280.

VAMBERY, Arminius: **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, (Haz.: N. Ahmet Özalp), İstanbul, 1993.

YETKİN, Şerare: "İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bazı halılar ve Rönesans ressamlarının eserleri", **Türk Kültürü Araştırmaları** 2, Ankara, 1964, s. 208 - 222.

YETKİN, Şerare: "Yeni bulunan hayvan figürlü halıların Türk Halı sanatındaki yeri", **Sanat Tarihi Yıllığı V**, İstanbul, 1973, s. 291 - 307.

YETKİN, Şerare: **Türk Halı Sanatı**, Ankara, 1991.

YILMAZKAYA, Doğan - ÜNAL, Şahika - ERBEK, Güran: **Turkish Handwoven Carpets Catalog - I**, Ankara, 1987.

YILMAZKAYA, Doğan - ÜNAL, Şahika - ERBEK, Güran: **Turkish Handwoven Carpets Catalog - II**, Ankara, 1988.

ZIPPER, Kurt: **Orientteppiche Das Lexikon**, Würzburg, 1970.

ZIPPER, Kurt - FRITZCHE, Claudia: **Oriental Rugs - Turkish**, Vol. 4, München, 1989.

WHITING, Mark: "The Dyes of Turkoman Rugs", **Halı**, Vol. I, No. 3, London, 1978, s. 281 - 283.

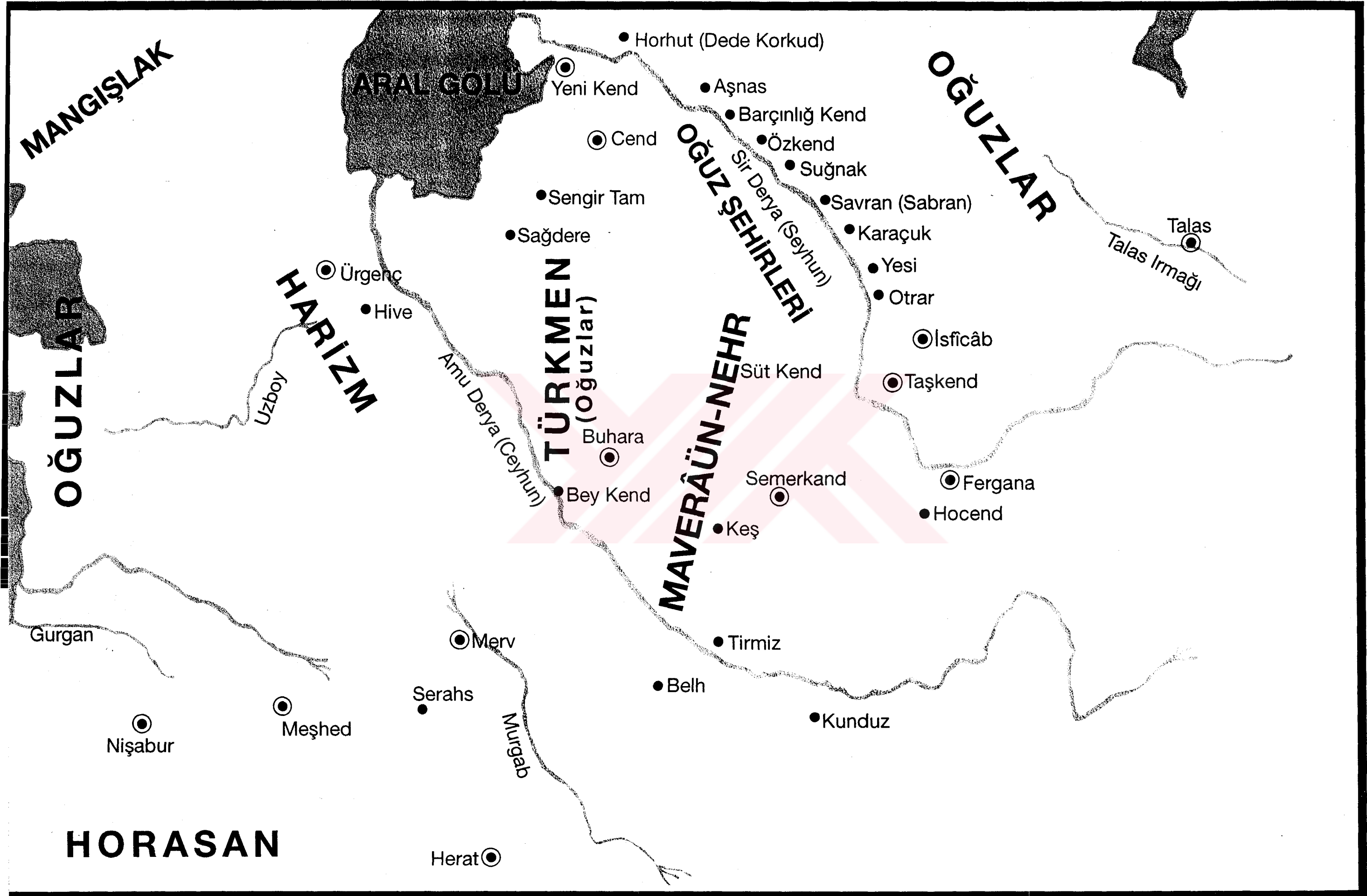
WHITING, Mark: "Dye analysis in carpet studies", **Halı**, Vol. I, No. 1, London, 1978, s. 39 - 43.

WHITING, Mark: "The Dyes in Turkmen Carpets", **Turkmen Tribal Carpets and Traditions**, Washington D.C., 1980, s. 217 - 224.

WHITING, M.C., "The Tekke / Kizil Ayak distinction two 'Memling - gül' torbas", **Halı**, Vol. 5, No. 3, London, 1983, s. 268 - 270.

WILFLING, Hans: "The Small - Pattern Holbein Carpets and their relatives", **Antique Oriental Carpets from Austrian Collections**, Vienna, 1986, s. 12 - 27.

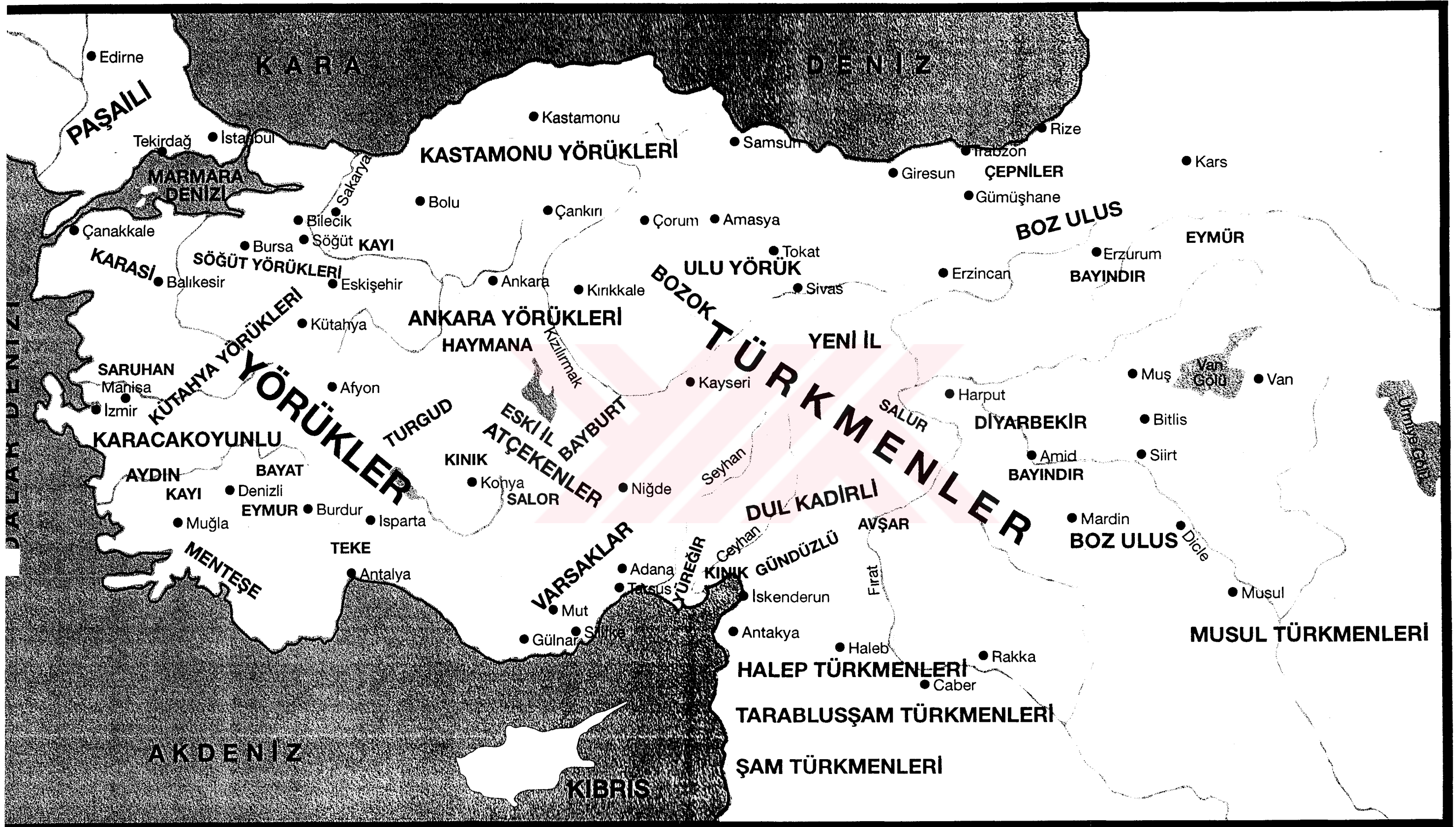
HARİTA 1 Faruk SÜMER'den.

HARİTA 2 Elena Tzareva, Werner Loges
Ulrich Schürmann, Siawosch
Azadi'den.

XVI. YÜZYILDA ANADOLU, IRAK VE SURİYE'DEKİ TÜRKMEN VE YÖRÜK TOPLULUKLARI

HARİTA 3 Faruk SÜMER'den.

DESEN ALTLARI

Desen 1. Teke gölü (Werner Loges'dan).

Desen 2. Kuzey Salorlar'a özgü bir göl motifi (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 3-4. Merv ve Pende Salorları'na özgü bir göl motifi (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 5. Çavuldur ertmen göl (Werner Loges-Ulrich Schürmann'dan)

Desen 6. Yomut tavuk-muska göl (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 7. Yomut kepe göl (V.G. Moshkova'dan)

Desen 8. Yomut dirnak göl (V.G. Moshkova'dan)

Desen 9. Afgan Ersarı tavuk-muska göl. (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 10. Afgan Ersarı güllü göl. (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 11. Afgan Ersarı güllü göl. (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 12. Afgan Ersarı Temircin göl. (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 13. Tavuk - muska göl (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 14. Çömçe (kaşık) motifi (V.G. Moshkova'dan)

Desen 15. Kurbağlı göl (Werner Loges - Siawosch Azadi'den)

Desen 16. Salor göl (Ulrich Schürmann'dan)

Desen 17. Keçeve motifi (V.G. Moshkova'dan)

Desen 16 a. Parmak (M.Ö. Moshkova - Ponomaryov'dan)

Desen 18. Aksu motifi (Robert Pinner'dan)

Desen 19. Çuval göl (Werner Loges'dan)

Desen 20. Ayna göl (W.G. Moshkova'dan)

Desen 21. Kerpiç (O.Ponomaryov'dan)

Desen 22. Üzümcük (O. Ponomaryov'dan)

Desen 23. Yabani üzüm (O. Ponomaryov'dan)

Desen 24. Tekbent (Siawosch Azadi'den)

Desen 25. Dağdan (Siawosch Azadi'den)

Desen 26. Ak saçak (O. Ponomaryov'dan)

- Desen 27.** Han'ın kamçısı (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 28.** Deve dişi (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 29.** Gıyak (Siawosch Azadi'den)
- Desen 30.** Darak (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 31.** Doga veya doğacık (Siawosch Azadi'den)
- Desen 32.** Koçak (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 33.** Kırk koçak (V.G. Moshkova'dan)
- Desen 34.** Ayna koçak (Robert Pinner'dan)
- Desen 35.** Yeşil koçak (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 36.** Koçanak (Robert Pinner - Jon Thompson'dan)
- Desen 37.** Soldat (Werner Loges'dan)
- Desen 38.** "S" motifli zincir (Jon Thompson - V.G. Moshkova'dan)
- Desen 39.** Sıyırırma (Werner Loges'dan)
- Desen 40.** Çifte kartal (Jon Thompson'dan)
- Desen 41.** Kayık (Jon Thompson'dan)
- Desen 42.** Sıyırğa (Werner Loges'dan)
- Desen 43.** Aşık (Robert Pinner'dan)
- Desen 44.** Koşan köpek (V.G. Moshkova'dan)
- Desen 45.** Çavuldur tavuk-muska göl (Werner Loges'dan)
- Desen 46.** Türkmen yolu (Werner Loges'dan)
- Desen 47.** Kızılayak tavuk-muska göl (Werner Loges'dan)
- Desen 48.** Kızılayak çömçe motifi (V.G. Moshkova'dan)
- Desen 49.** Sarhalka (V.G. Moshkova'dan)
- Desen 50.** Ersarı güllü göl (Jon Thompson'dan)
- Desen 51.** Ersarı duşhüdur (George W. O'Bannon'dan)
- Desen 52.** Arabacı tavuk - muska göl (Werner Loges'dan)
- Desen 53.** Çuval bordür (Werner Loges'dan)

- Desen 54.** Dügün deve kafilesi (Werner Loges'dan)
- Desen 55.** Çift taraflı koçak (O. Ponomaryov'dan)
- Desen 56-57.** Deve tabanı (Oktay Aslanapa - Yusuf Durul)
- Desen 58.** Konya Selçuklu Halısı (Oktay Aslanapa)
- Desen 59.** Konya Selçuklu Halısı (Oktay Aslanapa - Yusuf Durul)
- Desen 60.** Pışpağa - kaplumbağa (Siawosch Azadi'den)
- Desen 61.** Kartal göl (Ulrich Schürmann)
- Desen 62.** Anadolu hayvan figürlü halı örneğinde kartal figürü, XV. yüzyıl sonu. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (Şerare Yetkin'den).
- Desen 63.** Yomut dokumalarında görülen hayvan figürlü sekizgen göller (Jon Thompson'dan)
- Desen 64.** İmreli dokumalarında görülen hayvan figürlü sekizgen göller (Jon Thompson'dan).
- Desen 65.** Arabacı dokuma örneğinde çift başlı kartal figürü (Robert Pinner'dan)
- Desen 66.** Sivrihisar - XVI. yüzyıla tarihlendirilen Crivelli halısında bulunan hayvan figürleri (Robert Pinner'dan)
- Desen 67.** Budapeşte - XV. yüzyıla tarihlendirilen Crivelli halısında bulunan hayvan figürleri (Michael Franses'den).
- Desen 68.** Crivelli yıldızının ana hatlarını taşıyan bir çuval göl (Robert Pinner'dan).
- Desen 69.** Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl. Konya Mevlana Müzesi (Şerare Yetkin'den).
- Desen 70.** Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl sonu. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (Şerare Yetkin'den)
- Desen 71.** Fustat'da bulunan bir halı parçasının rekonstrüksiyonu, XV. yüzyıl, Stockholm National Museum (Carl Johan Lamm'dan)
- Desen 72.** Fustat'da bulunan bir halı parçasının rekonstrüksiyonu, XV. yüzyıl, Gothenburg Röhss Museum (Carl Johan Lamm'dan)
- Desen 73.** Kapalı Memling göl (N. Türkmen)
- Desen 74.** Açık Memling göl (N. Türkmen)
- Desen 75-76.** Merkezine Memling gölünün dolgulandığı, Ersarılar'ın güllü gölü (Jon Thompson'dan)

Desen 77-78. Memling göllerinden oluşan kompozisyon örnekleri (N. Türkmen)

Desen 79. Küçük örnekli Holbein halılarında görülen konturları düğümlü sekizgen motif (Hans Wilfling'den)

Desen 80. Küçük örnekli Holbein halılarında, çatallı rumî çiftlerinin bir araya gelmesinden oluşan baklava motifi (Hans Wilfling'den)

Desen 81-82. Küçük örnekli Holbein halılarında düğümlü sekizgenler ile baklava motifleri arasına dolgularan temas motifleri (Hans Wilfling'den)

Desen 83. Küçük örnekli Holbein halılarında genel kompozisyon anlayışı (Oktay Aslanapa'dan)

Desen 84. Küçük örnekli Holbein halılarında kompozisyon anlayışı (Hans Wilfling'den)

Desen 85. Küçük örnekli Holbein halılarında düğümlü sekizgen motifinin yerleştirilmesi (Hans Wilfling'den)

Desen 86. Türkmen halılarında genel kompozisyon anlayışı (Hans Wilfling'den)

Desen 87. Türkmen halılarında ara göllerin yerleştirilmesi (Hans Wilfling'den)

Desen 88. Holbein tipi halıların karakteristik bordür süslemesi (Oktay Aslanapa - Yusuf Durul'dan)

Desen 89. Genel olarak büyük örnekli Holbein halılarında görülen kompozisyon anlayışı (Şerare Yetkin'den)

Desen 90. Büyük örnekli Holbein halılarında görülen sekizgen madalyon (Şerare Yetkin'den)

Desen 91. Küçük ve büyük madalyonların bir araya gelmesinden oluşan Holbein halı grubunun genel kompozisyonu (Şerare Yetkin'den)

Desen 92. XVI. yüzyıla tarihlendirilen bir Sivas halısında görülen ara motif, Bertram Frauenknecht'ın Koleksiyonu (Dennis Dodds'dan).

Desen 93. XVI. yüzyıla ait bir Anadolu halısında görülen ara motif. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (Dennis Dodds'dan)

Desen 94. Arabacı kurbağlı göl (Dennis Dodds'dan).

ÇİZİM ALTLAR

Çizim 1. Simetrik 1 (S1) düğümü.

Çizim 2. Simetrik 2 (S2) düğümü.

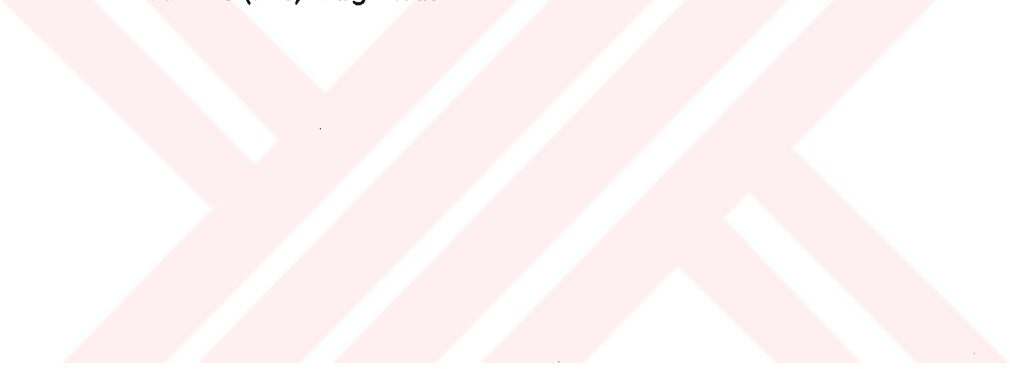
Çizim 3. Simetrik 3 (S3) düğümü.

Çizim 4. Asimetrik 1 (A1) düğümü.

Çizim 5. Asimetrik 2 (A2) düğümü.

Çizim 6. Asimetrik 3 (A3) düğümü.

Çizim 7. Asimetrik 4 (A4) düğümü.

RESİM ALTLARI

Resim 1.Türkmen-Sarık halısı, XVIII. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan)

Resim 2.Türkmen-Teke torbası, XIX. yüzyılın ilk çeyreği. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan)

Resim 3.Türkmen-Teke halısı, XIX. yüzyılın ortası. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan)

Resim 4.Türkmen-Yomut halısı, XIX. yüzyılın başı. 17-22 Haziran 1993/7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen)

Resim 5.Türkmen-Teke torbası, XIX. yüzyılın başı. 17-22 Haziran 1993/7. ICOC Hamburg-Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen)

Resim 6.Aşkabat'a 45 km mesafede bulunan Göktepe köyünde halı dokuyan Türkmen kadınları (N. Türkmen)

Resim 7-8. Bir Türkmen köyünün dioraması. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 9. Bir Türkmen çadırının girişi. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 10. Türkmen sallancak örneği, Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 11. Türkmen-Yomut ayatlık örneği. XVIII. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen)

Resim 12. Türkmen çadır akyüğü. Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 13. Türkmen-Teke ensi örneği, XIX. yüzyılın başı. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen)

Resim 14. Türkmen-Teke kapılık örneği, XIX. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen)

Resim 15. Türkmen çömçe torbası, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 16. Türkmen ak çuval örneği, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 17. Türkmen kızıl çuval örneği, XIX. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 18. Türkmen mafraş örneği, Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 19. Türkmen-Yomut bohçası, XVIII. yüzyıl. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 20. Türkmen düğün devesi, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 21. Türkmen keçeve örneği, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 22. Türkmen deve dizlik örneği, XIX. yüzyılın başı. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 23. Türkmen deve başlık örneği, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 24. Türkmen halık örneği, XIX. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 25. Türkmen asmalık örneği, XVIII. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 26-27. Türkmen uk baş torba örneği, XVIII. yüzyıl. Hamburg Etnografya Müzesi, (N. Türkmen - Siawosch Azadi'den).

Resim 28. Türkmen horçun örneği, XIX. yüzyıl. Türkmenistan Milli Tarih ve Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 29. Atların üzerine örtülen eyer örtüsü, XIX. yüzyıl. Hamburg Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 30. Türkmen eyer örneği. Hamburg Etnografya Müzesi (N. Türkmen).

Resim 31. Türkmen at torbası, XIX. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 32-33. Konya Selçuklu Halısı, XIII. yüzyıl. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 34-35. Liu-Kuan-Tao tarafından yapılmış 1280 tarihli bir Çin rülosu. Taiwan Tarpei Milli Sanat Müzesi. (Hanna Erdmann'dan)

Resim 36. Konya Selçuklu Halısı, XIII. yüzyıl. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 37. Konya Selçuklu Halısı, XIII. yüzyıl. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 38. Beyşehir Selçuklu Halı parçası, XIII. yüzyıl sonu. Keir Koleksiyonu, Londra (Friedrich Spuhler'den).

Resim 39-40. Türkmen - Yomut Halısı, XIX. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi. (N. Türkmen).

Resim 41-42. Türkmen - Yomut Halısı, XIX. yüzyıl'ın başı Aşkabat Türkmen Halı Müzesi. (N. Türkmen).

Resim 43. Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl sonu. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 44. Türkmen - Salor çuvalı, XIX. yüzyılın ilk yarısı. (Georg Butterweck- Edwin Engel - Robert Pinner'dan)

Resim 45. Türkmen - Sarık torbası, XIX. yüzyılın sonu. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan).

Resim 46. Anadolu Konya Halısı, XVIII. yüzyıl. Özel bir koleksiyon. (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kataloğu'ndan).

Resim 47. Nicola di Buonacorso'nun 1370 tarihli Meryem'in evlenme sahnesi. Londra National Gallery.

Resim 48. Türkmen - imreli torbası, XVIII. yüzyıl sonu veya XIX yüzyıl başı. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan).

Resim 49-50. Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl sonu. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 51-52. Türkmen - Arabacı, asmalık, XIX. yüzyıl. St. Petersburg Etnografya Müzesi (Nejat Diyarbekirli'nin arşivinden).

Resim 53. Türkmen - Yomut torbası XIX. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Werner Loges'den).

Resim 54-55. Buhara Halısı, XIX. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 56. Türkmen - Teke, asmalık, XIX. yüzyıl başı. Washington D.C., Tekstil Müzesi (Jon Thompson'dan).

Resim 57. Türkmen - Teke, asmalık, XIX. yüzyıl başı. Özel bir koleksiyon, Londra (Nejat Diyarbekirli'nin arşivinden).

Resim 58. Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XIV. yüzyılın sonu, XV. yüzyılın başı. Stockholm Güzel Sanatlar Milli Müzesi (Carl Johan Lamm'dan).

Resim 59. Anadolu hayvan figürlü halı örneği (Marby Halısı), XV. yüzyıl ortası. Stockholm The Museum of National Antiquities (Carl Johan Lamm'dan).

Resim 60. Anadolu hayvan figürlü halı örneği (Ming Halısı), XV. yüzyılın ikinci yarısı. Berlin Staatliche Museen (N. Türkmen).

Resim. 61-62. Türkmen - Teke ensi örneği, XIX. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Robert Pinner - Micheal Franses'dan)

Resim 63-64. Türkmen - Arabacı ensi örneği, XIX. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Murray Eiland'dan)

Resim 65-66. Türkmen - Salor ensi örneği, XVIII. yüzyıl ya da daha erken tarihli. Özel bir koleksiyon, Almanya (Robert Pinner'dan).

Resim 67-68. Türkmen -Salor ensi örneği, XIX. yüzyıl başı. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 69-70. Anadolu Sivrihisar Crivelli hayvan figürlü halı örneği, XVI. yüzyıl, (Nejat Diyarbakirli'nin arşivinden).

Resim 71-72. Türkmen - Yomut halısı, XIX. yüzyıl. Aşkabat Türkmen Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 73-74. Anadolu Crivelli hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl. Budapest İparmüveszeti Müzeum. (Nejat Diyarbakirli'nin arşivinden).

Resim 75-76. Anadolu yıldızlı Konya Halısı, XV. - XVI. yüzyıl. Heinrich Krichheim'in Orient Stars Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 77. Türkmen - Salor halı parçası, XVIII. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan).

Resim 78. Carlo Crivelli'nin 1486 yılında yaptığı Tebşir tablosu. Londra National Gallery.

Resim 79. Türkmen - Teke halık örneği, XIX. yüzyılın ilk yarısı. Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 80. Konya hayvan figürlü halı parçası, XVII. yüzyıl. Heinrich Kirchheim'in Orient Stars Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 81-82. Türkmen - Teke asmalık örneği, XVIII. yüzyıl St. Petersburg Etnografya Müzesi (Nejat Diyarbakirli'nin arşivinden).

Resim 83. Kafkas Verne kilimi, XIX. Yüzyıl. Özel bir koleksiyon, İsviçre (Nejat Diyarbakirli'nin arşivinden).

Resim 84-85. Batı Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XVI. - XVII. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (N. Türkmen).

Resim 86. Anadolu hayvan figürlü halı örneği, XV. yüzyıl. Konya Mevlana Müzesi (N. Türkmen).

Resim 87. İspanyol ressam Jaume Huguet (1420-1490) tarafından resmedilmiş hayvan figürlü halı örneği. Barselona. Katalonya Sanat Müzesi.

Resim 88-89. Türkmen - Yomut halısı, XIX. yüzyıl. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 90. Türkmen - Yomut bohça örneği XIX. yüzyılın başı. Washington D.C., Tekstil Müzesi (Jon Thompson'dan).

Resim 91. Bergama Halısı, XVI. yüzyıl. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 92-93. Bergama Halısı, XVIII. yüzyıl. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (N. Türkmen).

Resim 94. Kızılayaklar'ın ağaçtan yapılmış kuş şeklindeki ongonu. Minoussinsk Müzesi (Susan Day'den).

Resim 95. Anadolu, geometrik motifli halı parçası, XV. yüzyılın üçüncü çeyreği, The National Museum of Fine Arts, Stockholm (Carl Johan Lamm'dan).

Resim 96. Anadolu, geometrik motifli halı parçası, XV. yüzyılın ikinci yarısı. The Röhss Museum of Arts and Crafts, Gothenburg (Carl Johan Lamm'dan).

Resim 97. Hans Memling'in bir resmi, XV. yüzyıl. Viyana Hofmuseum Gemaldegalerie (Ferenc Batari'den).

Resim 98-99. Türkmen - Ersarı halısı, XIX. yüzyılın başı. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan).

Resim 100. Türkmen - Sarık halısı, XIX. yüzyıl başı. Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers Koleksiyonu (Robert Pinner'den).

Resim 101. Anadolu, Memling göllü halı. (iki parça halinde) XV. yüzyıl. Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi (Ferenc Batari'den).

Resim 102. Anadolu, Memling göllü halı örneği, XV. yüzyılın sonu. Konya Mevlana Müzesi (N. Türkmen).

Resim 103. Anadolu, Konya halı parçası, XVII. yüzyılın başı, Heinrich Kirchheim'in Orient Stars Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 104. Anadolu, Memling göllü halı örneği, XVI. yüzyıl. Heinrich Kirchheim'in Orient Stars Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 105. Türkmen - Yomut torbası, XIX. yüzyılın ikinci yarısı. Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers koleksiyonu (Robert Pinner'den).

Resim 106. Türkmen - Teke torbası, XIX. yüzyılın ortası. St Petersburg Etnografya Müzesi (Elena Tzareva'dan).

Resim 107. Türkmen - Teke torbası, XIX. yüzyılın sonu, Washington D.C. Tekstil Müzesi (Jon Thompson'dan).

Resim 108. Türkmen - Salor torbası, XIX. yüzyıl başı. Özel bir koleksiyon Santos Galeri (Murray L. Eiland'dan).

Resim 109. Türkmen - Kızılayak torbası, XIX. yüzyılın sonu. Berlin Etnografya Müzesi - Rickmers Koleksiyonu (N. Türkmen).

Resim 110. Türkmen - Kızılayak torbası, XIX. yüzyıl. M.C. Whiting'in koleksiyonu (M.C. Whiting'den).

Resim 111. Türkmen - Çavuldur torbası, XIX. yüzyıl. Özel bir koleksiyon, A.B.D. Berkeley (Murray L. Eiland'dan).

Resim 112-113. Türkmen - Sarık torbası, XIX. yüzyılın ilk yarısı. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 114. Türkmen - Salor halısı, XVIII. yüzyıl. Özel bir koleksiyon (Werner Loges'den).

Resim 115. Konya Obruk Halısı. XIX. yüzyılın sonu. Özel bir koleksiyon (N.Türkmen).

Resim 116. Kuzeybatı İran, Şahsevan mafraşı, XIX. yüzyıl ortası. Özel bir koleksiyon (Siawosch Azadi - Peter A. Andrews'dan).

Resim 117. Uşak, küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyılın sonu. Berlin İslam Sanatları Müzesi (N. Türkmen).

Resim 118. Uşak, küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyılın ortası. Budapeşte Uygulamalı Sanatlar Müzesi (Ferenc Batari'den).

Resim 119. Türkmen - Teke halısı. XIX. yüzyılın başları. Washington D.C., Tekstil Müzesi (Jon Thompson'dan).

Resim 120. Küçük örnekli Holbein halısı. Keir Koleksiyonu, Londra (N. Diyarbekirli'nin arşivinden).

Resim 121. Türkmen - Teke halısı, XIX. yüzyılın başları. Özel bir koleksiyon (Jon Thompson'dan).

Resim 122-123. Uşak küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (N. Türkmen).

Resim 124. Türkmen - Salor torbası, XIX. yüzyılın ilk yarısı. Washington D.C. Tekstil Müzesi (Jon Thompson'dan).

Resim 125-126. Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyılın ilk yarısı. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 127-128-129. Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (N. Türkmen).

Resim 130. Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyıl. Strasbourg Dekoratif Sanatlar Müzesi (Roland Gilles'den).

Resim 131. Anadolu, küçük örnekli Holbein halısı, 1500. İsviçre, Wher Koleksiyonu (Roland Gilles'den).

Resim 132. Anadolu küçük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyıl başı. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 133-134-135-136. Bergama, büyük örnekli Holbein Halısı, XVI. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (N. Türkmen).

Resim 137. Türkmen - Teke halısı, XIX. yüzyıl. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 138. Türkmen - Salor halısı, XIX. yüzyıl başı. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

Resim 139. Türkmen - Sarık çuvalı, XIX. yüzyılın ikinci yarısı. Özel bir koleksiyon (Werner Loges'den).

Resim 140. Bergama, büyük örnekli Holbein halısı, XVI. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (Friedrich Spuhler'den).

Resim 141. Bergama, büyük örnekli Holbein halısı, XIX. yüzyıl. Berlin İslam Sanatları Müzesi (Friedrich Spuhler'den).

Resim 142-143. Anadolu, büyük örnekli Holbein halısı, XV. yüzyılın sonu. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (N. Diyarbakirli).

Resim 144. Bergama, küçük ve büyük örnekli Holbein tiplerinden oluşan III. grup Holbein halısı, XVIII. yüzyıl İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

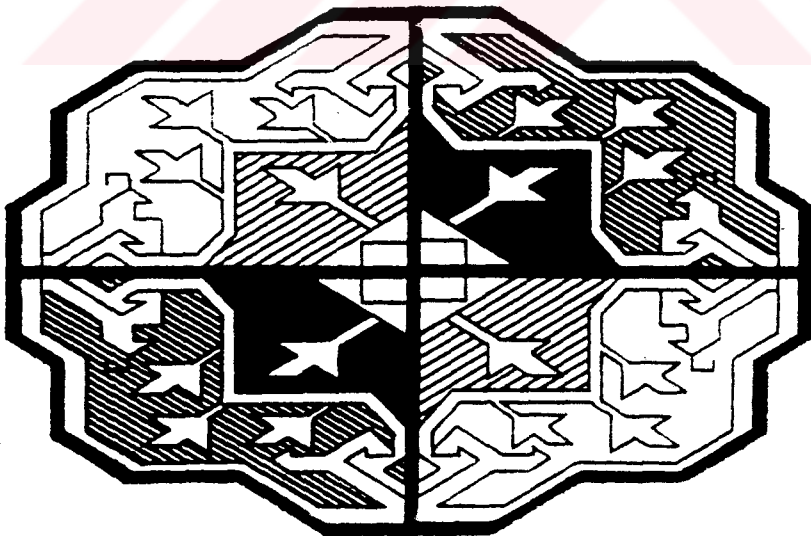
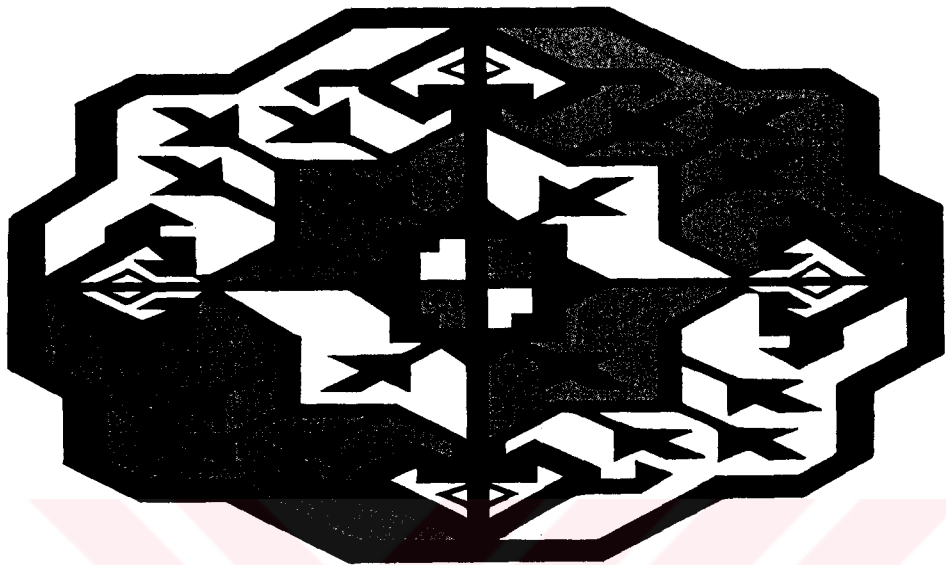
Resim 145. Sivrihisar, küçük ve büyük örnekli Holbein tiplerinden oluşan III. grup Holbein halısı, XVI. yüzyıl. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (N. Türkmen).

Resim 146. Sivas halısı, XVI. yüzyıl, Bertram Frauenknecht'in özel koleksiyonu. (Dennis Dodds'dan).

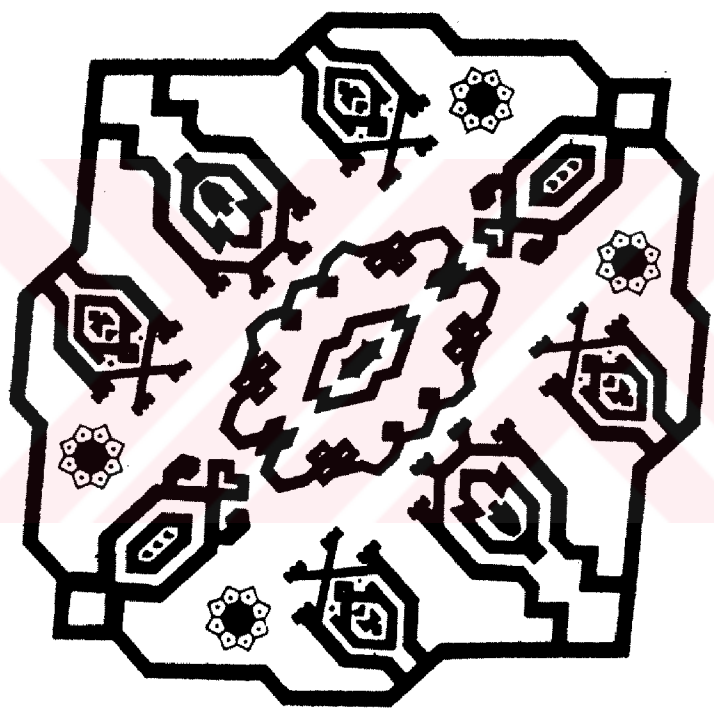
Resim 147-148. Anadolu halısı, XVI. yüzyıl. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi (N. Diyarbakirli'nin arşivi).

Resim 149. Türkmen - Arabacı çuvalı, XIX. yüzyılın başları Metropolitan Sanat Müzesi (Jon Thompson'dan).

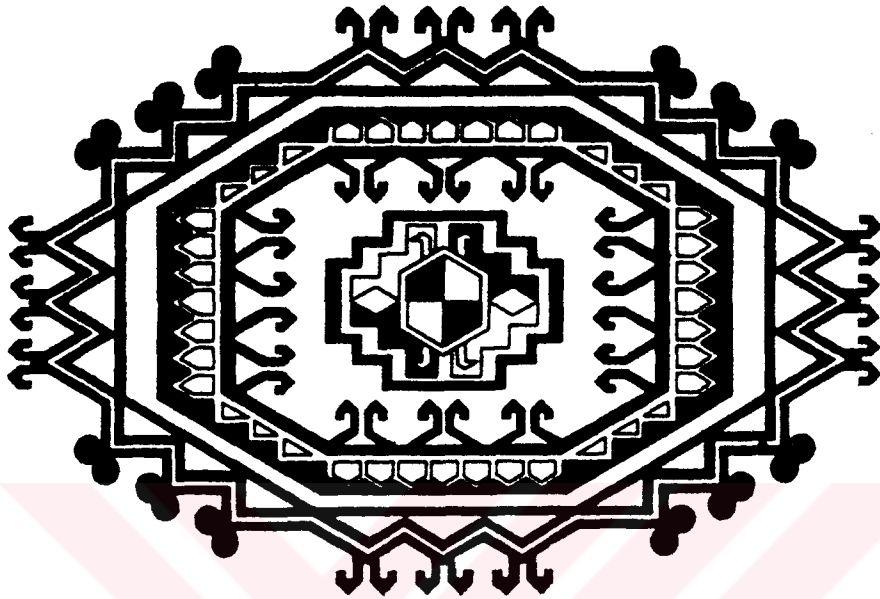
Resim 150. Türkmen - Arabacı çuvalı, XIX. yüzyıl. 17-22 Haziran 1993 / 7. ICOC Hamburg - Berlin Halı Kongresi'nin Fuarı (N. Türkmen).

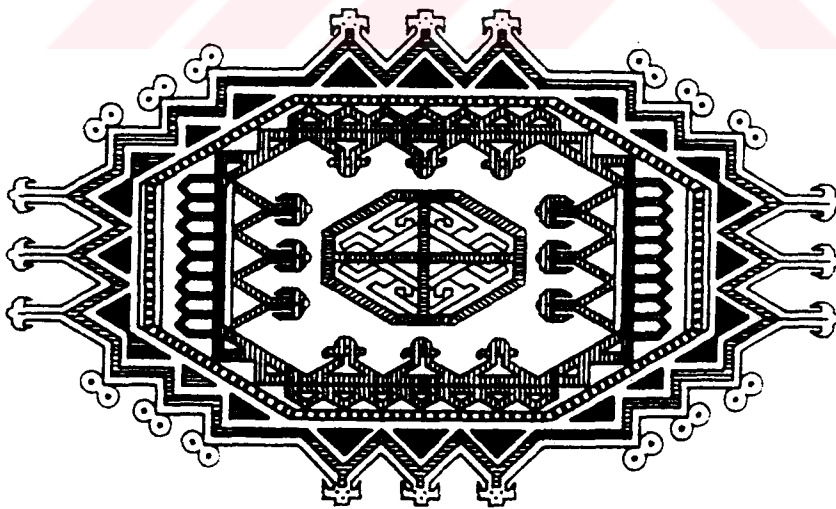
Desen 1.

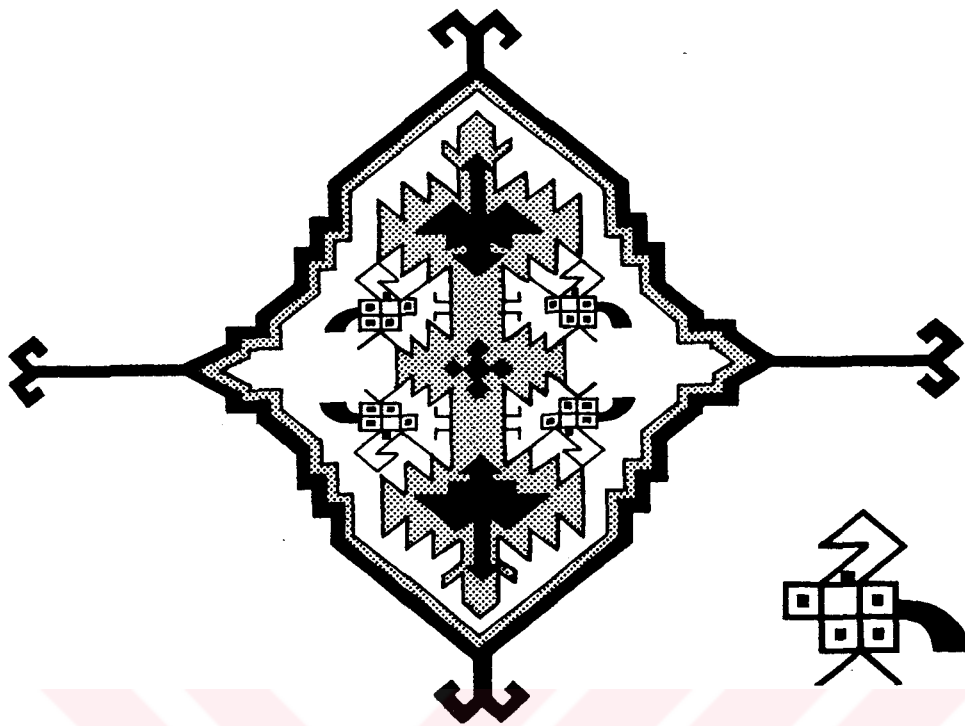
Desen 2.

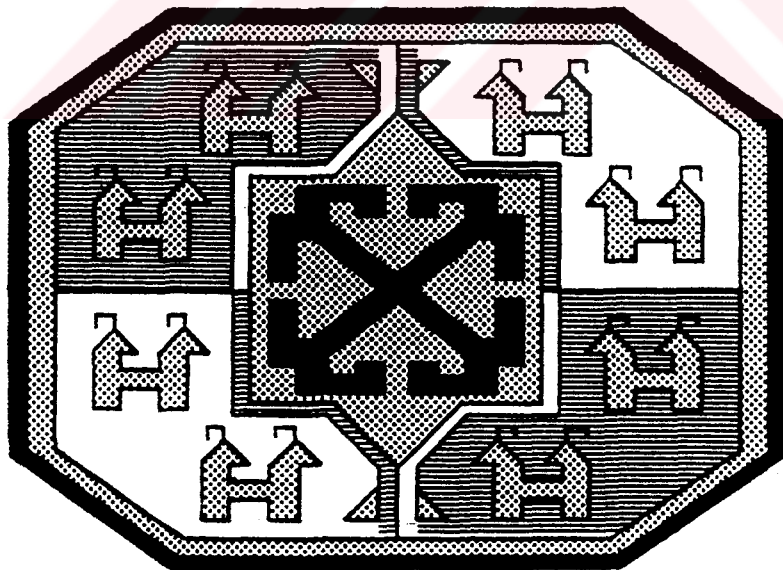
Desen 3.

Desen 4.

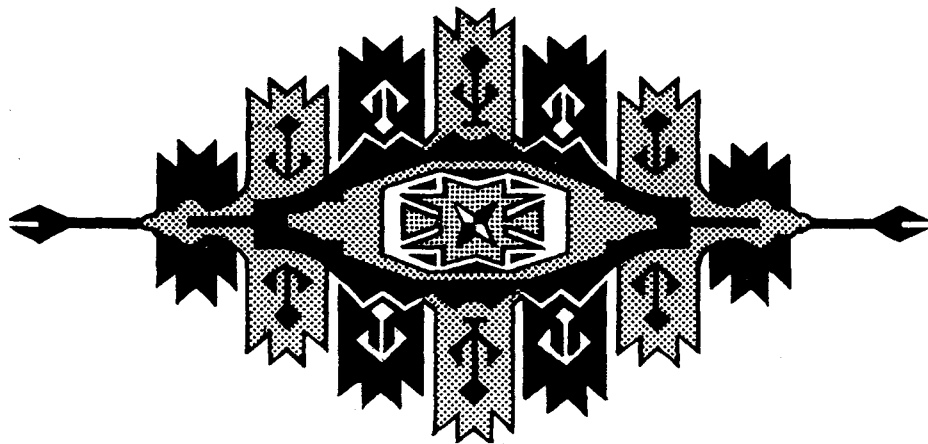

Desen 5.

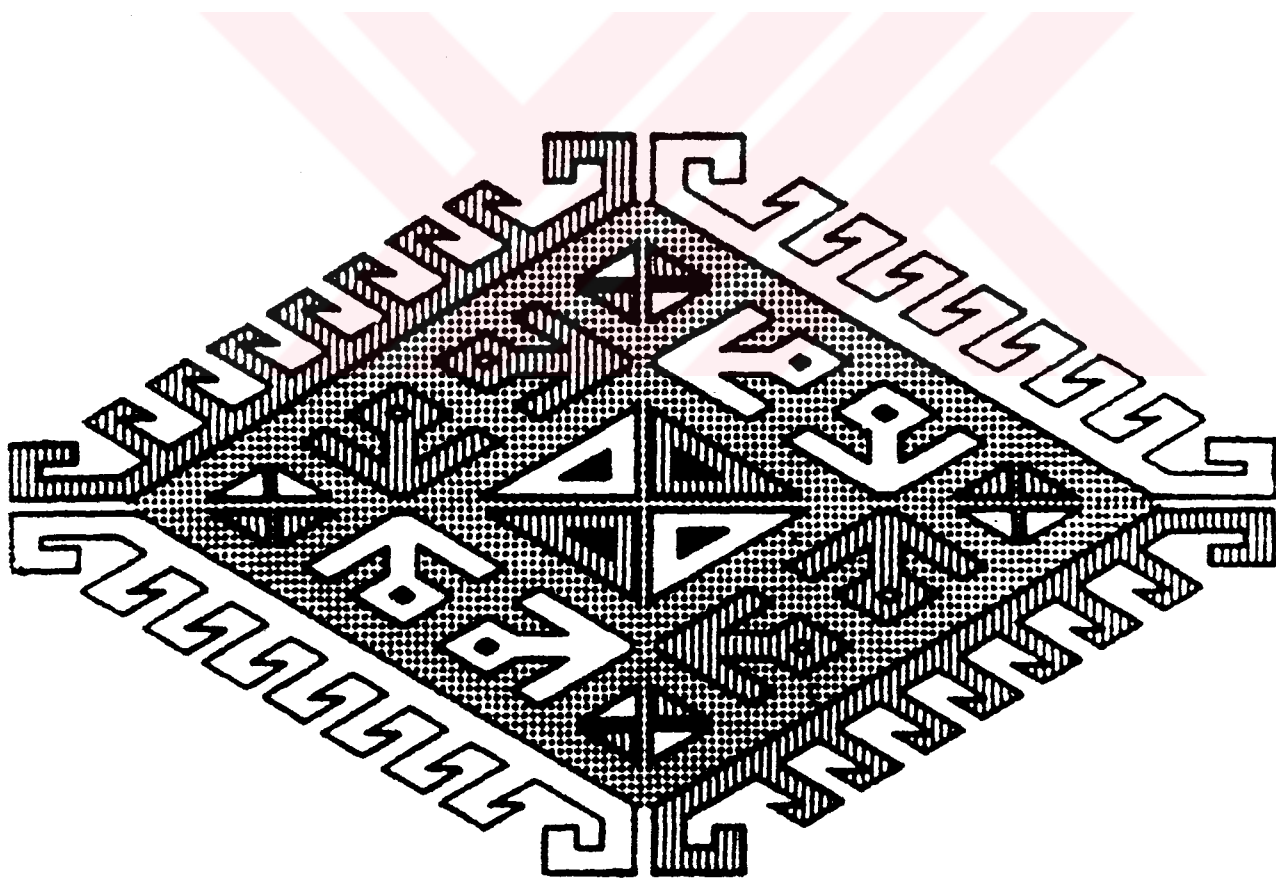

Desen 6.

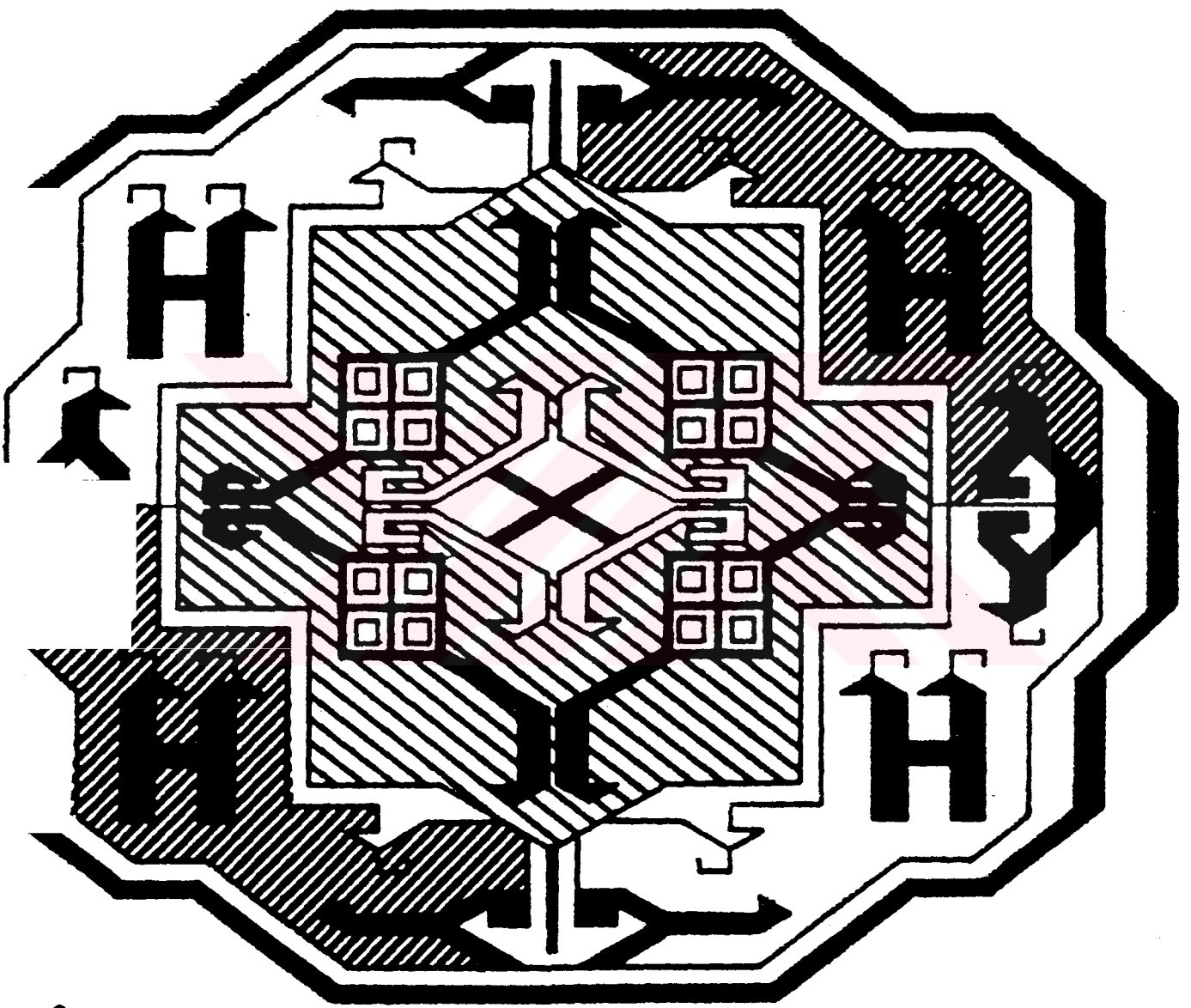

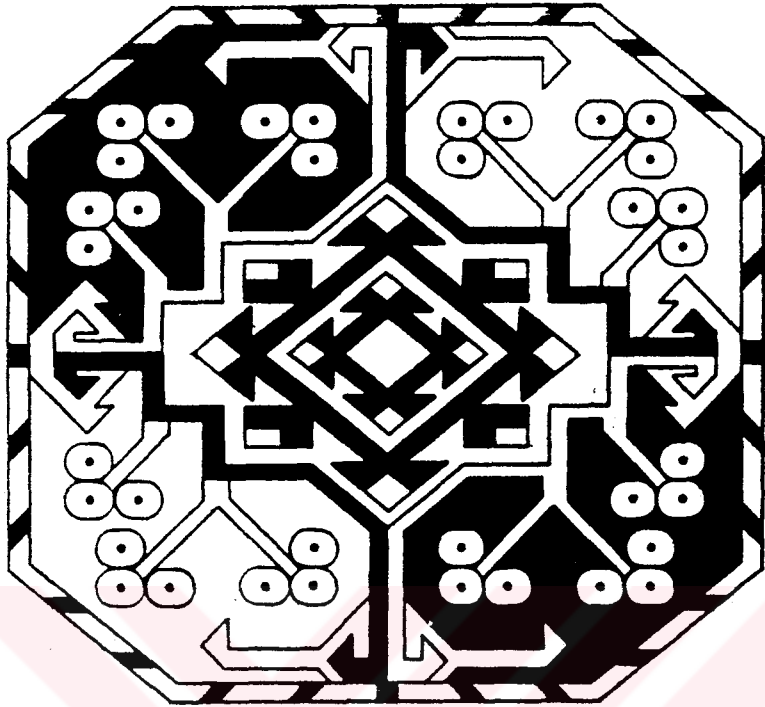
Desen 7.

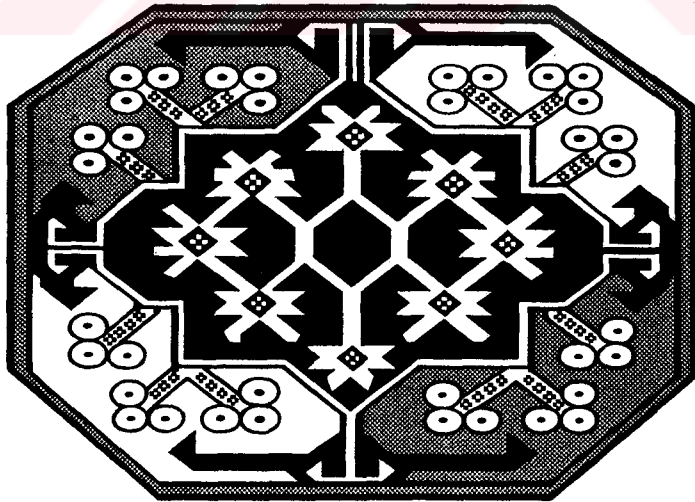
Desen 8.

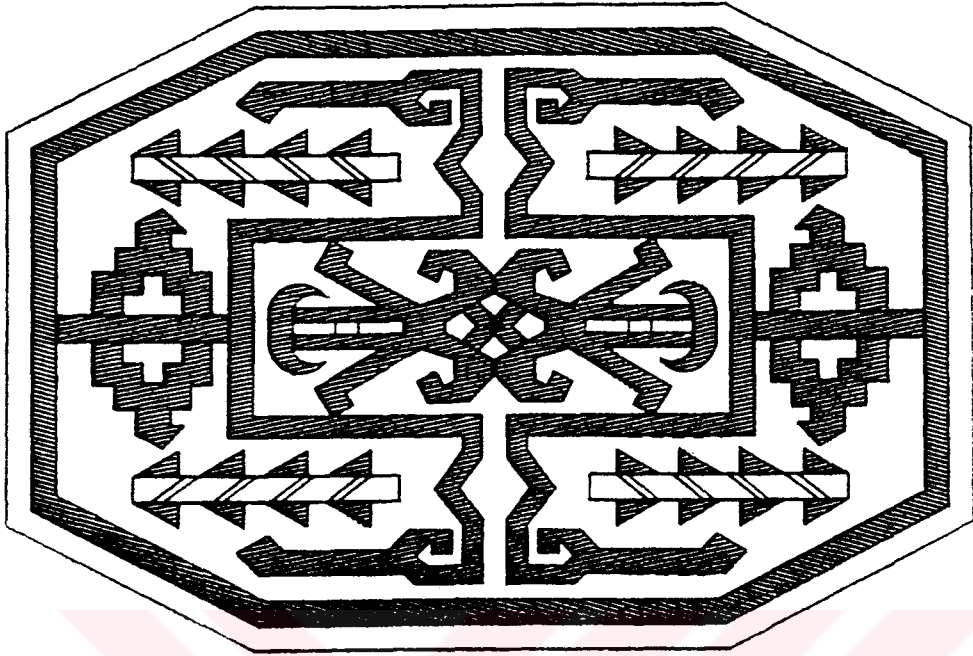
en 9.

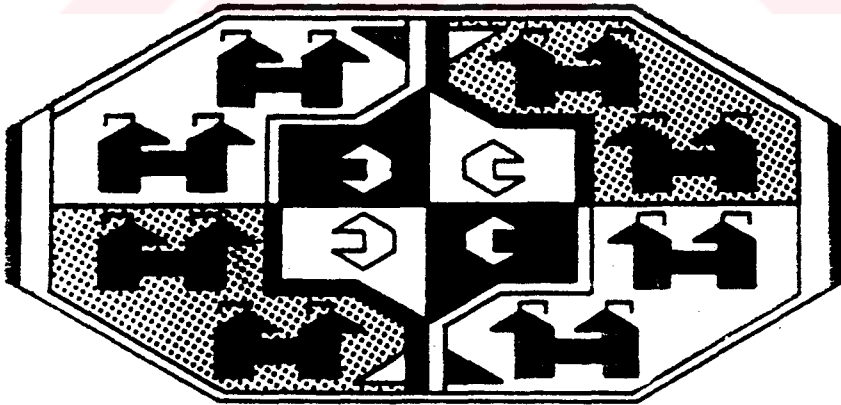
Desen 10.

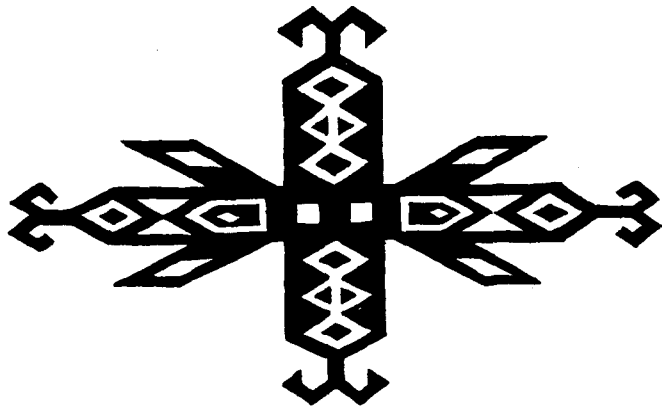
Desen 11.

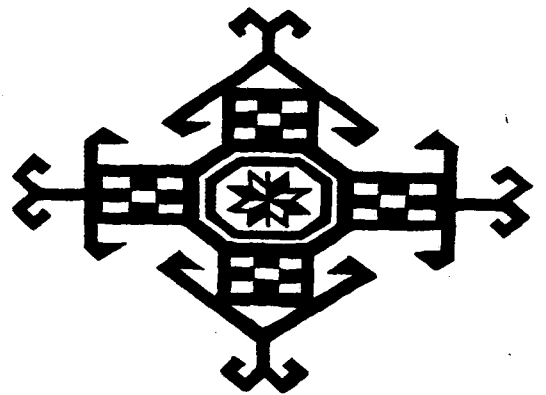
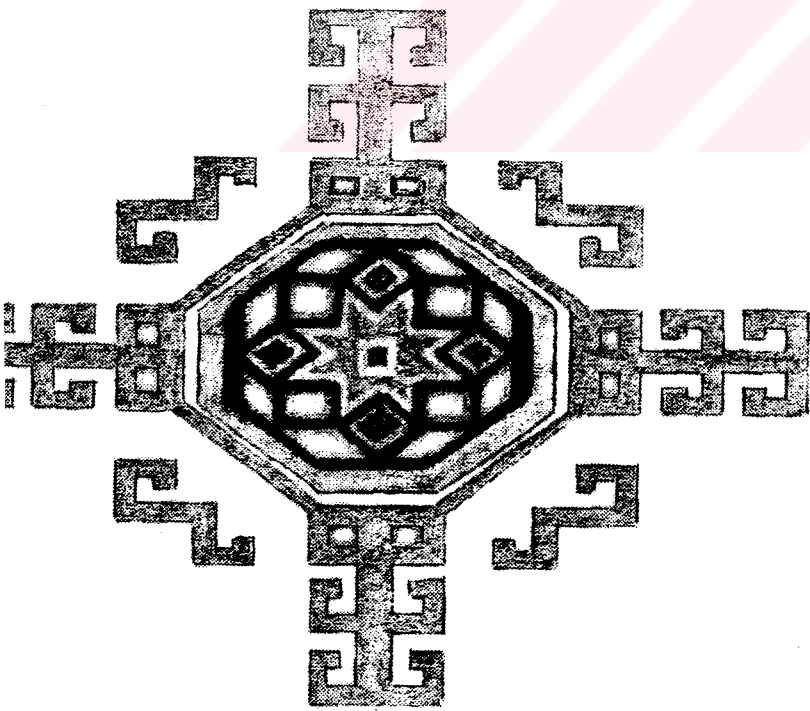
Desen 12.

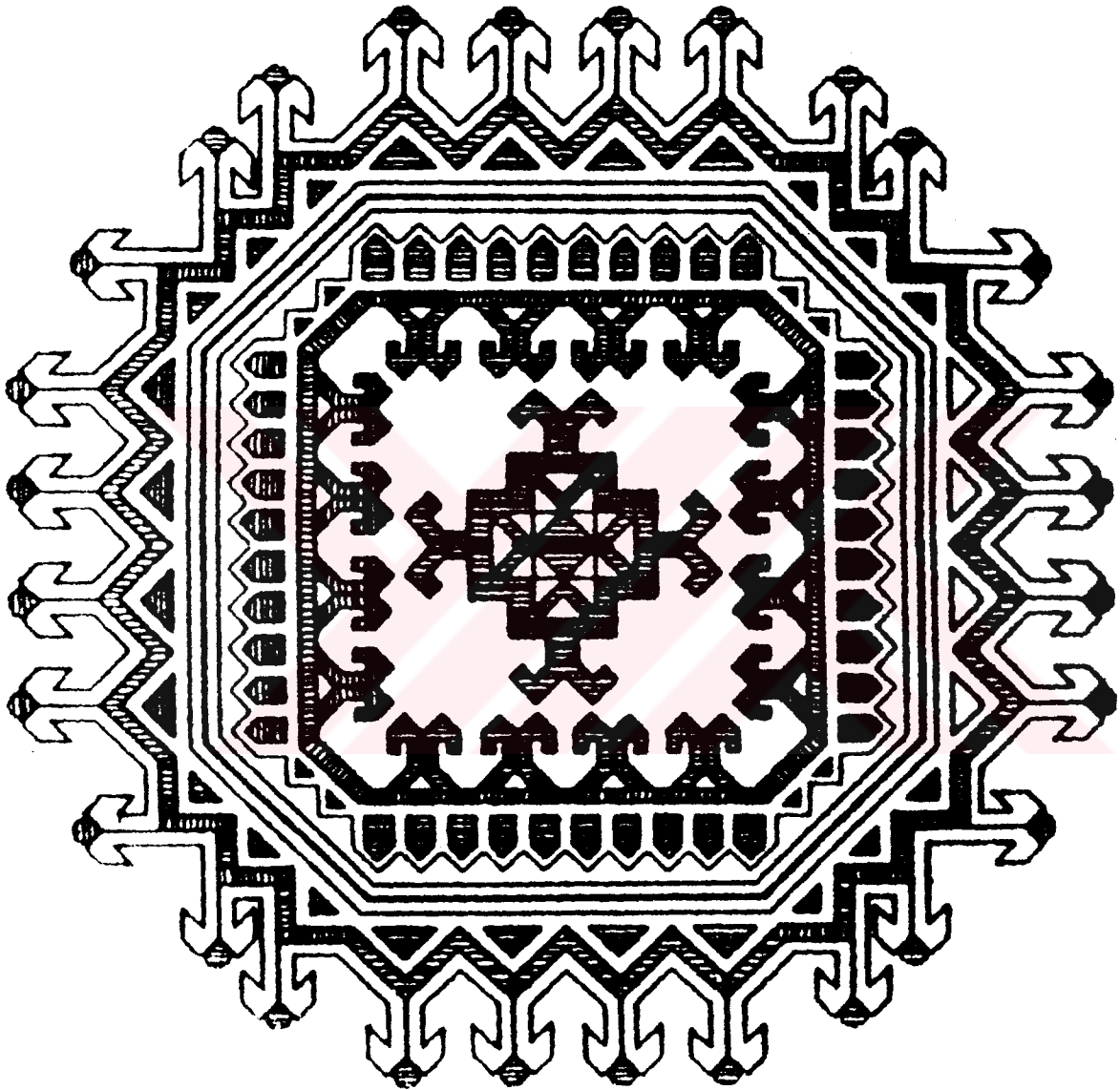
Desen 13.

Desen 14.

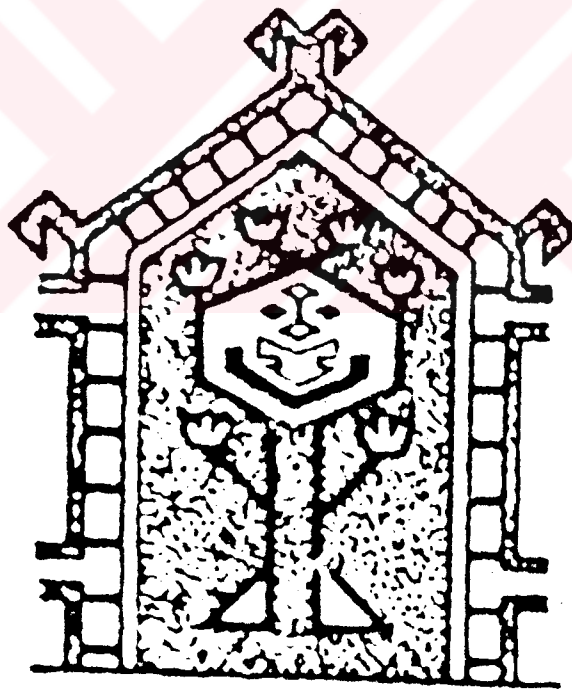
Desen 15.

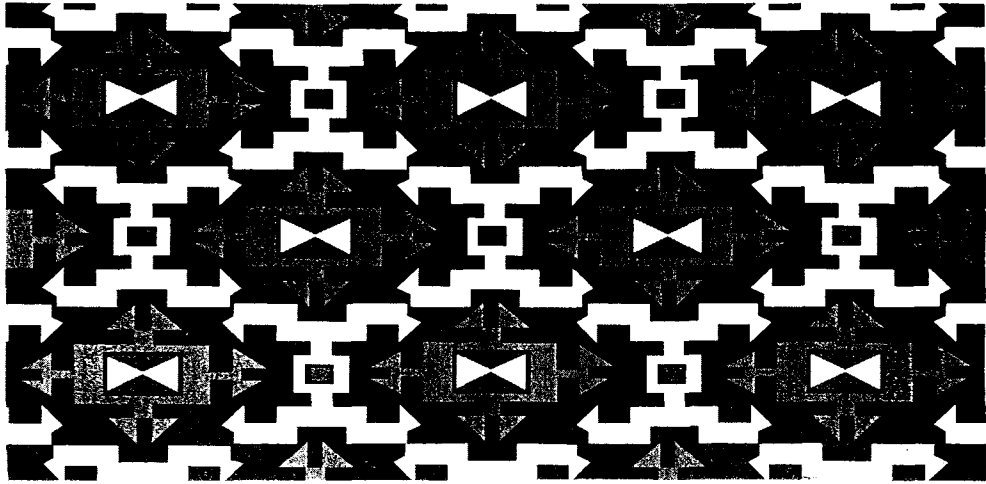
Desen 16.

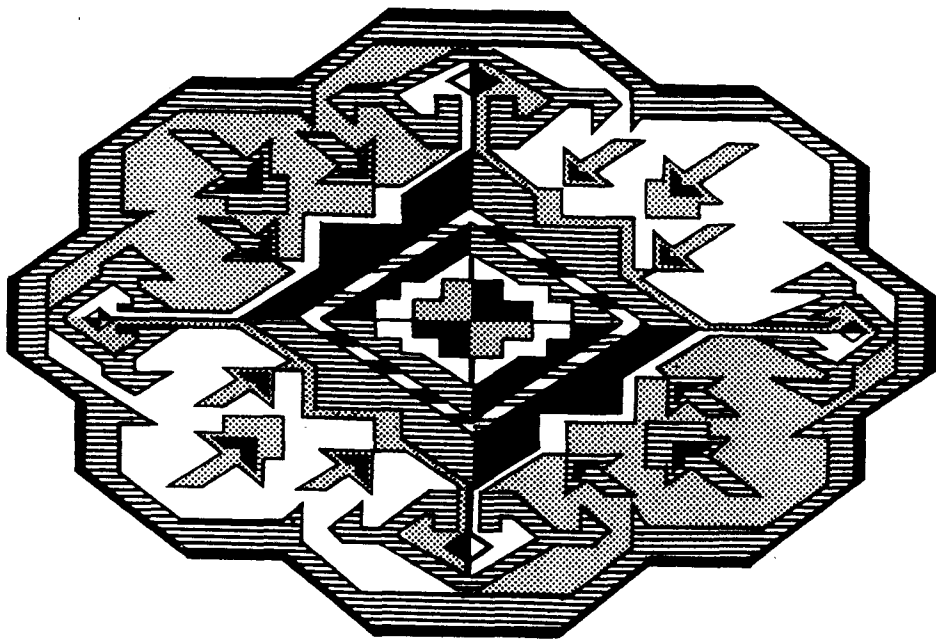
Desen 16 a.

Desen 17.

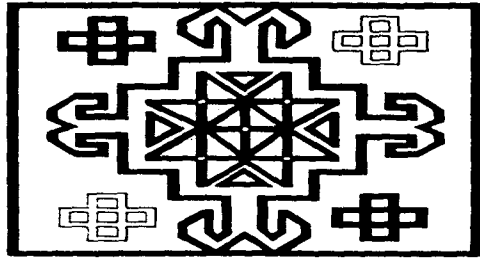

Desen 18.

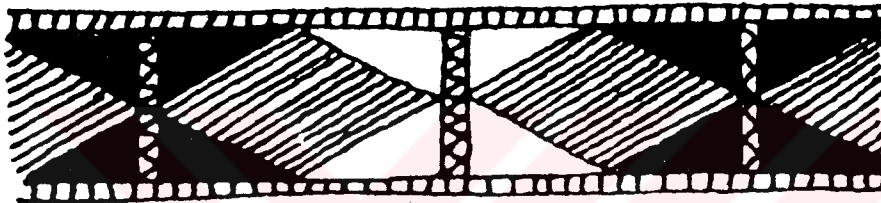

Desen 19.

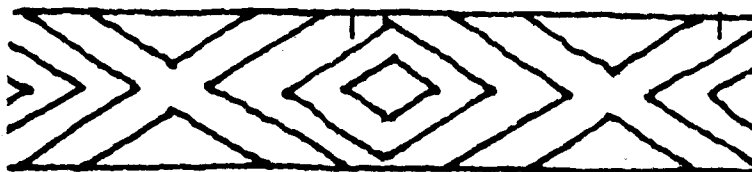
Desen 20.

Desen 21.

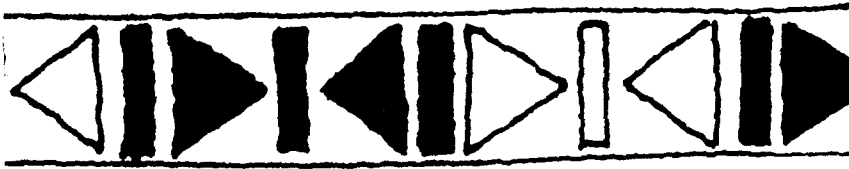
Desen 22.

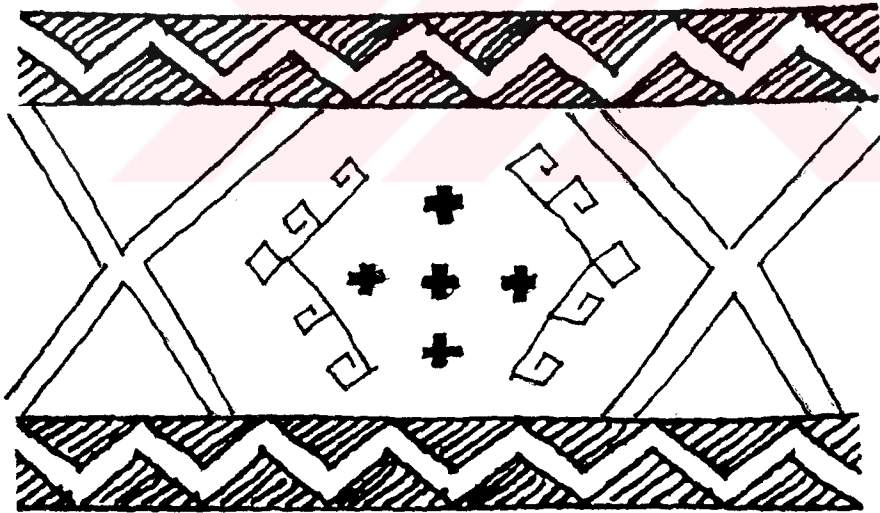
Desen 23.

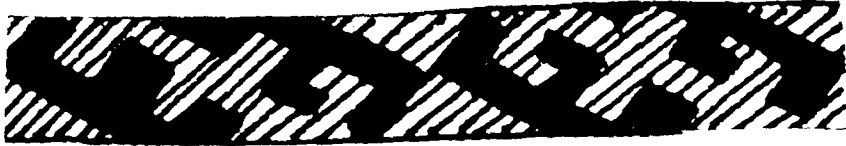
Desen 24.

Desen 25.

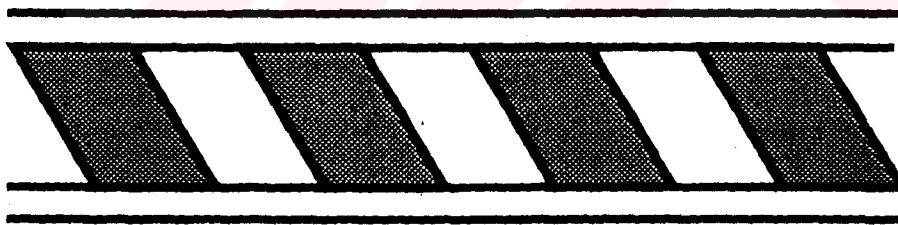
Desen 26.

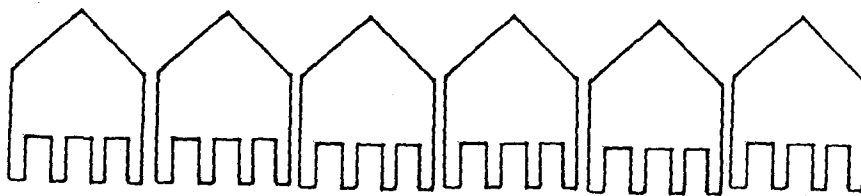
Desen 27

Desen 28.

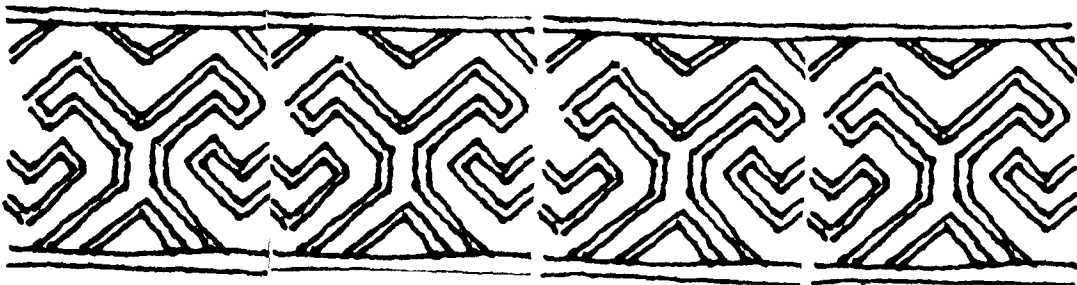
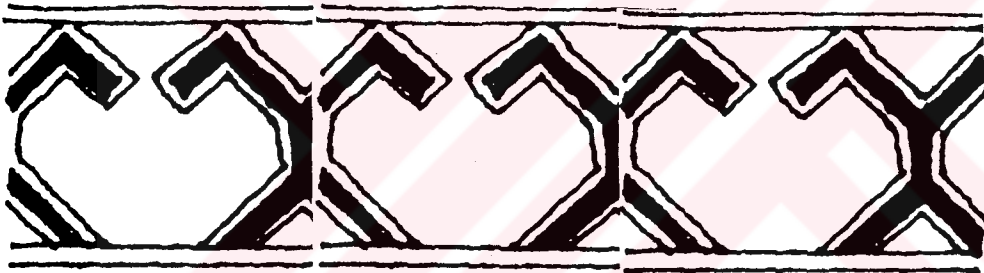
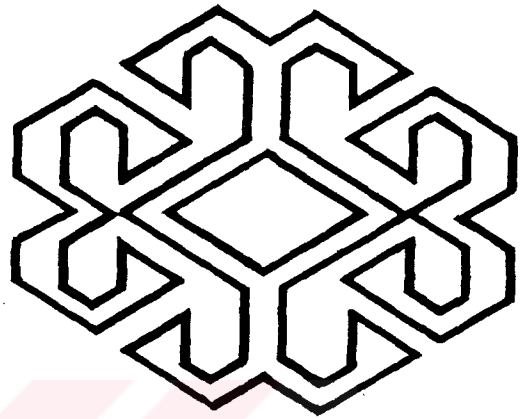
Desen 29.

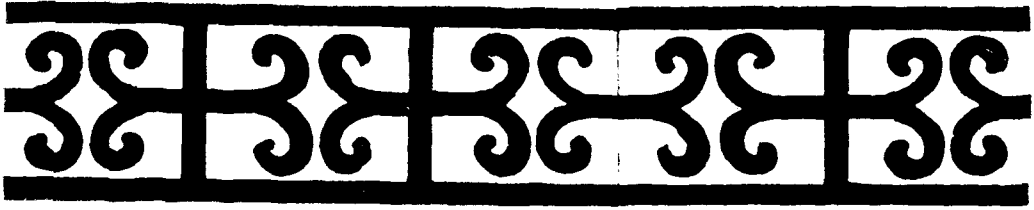
Desen 30.

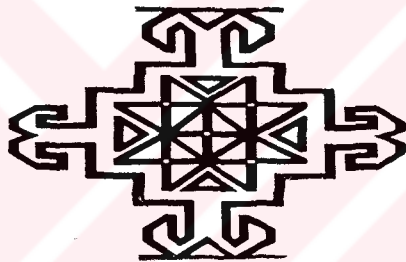
Desen 31.

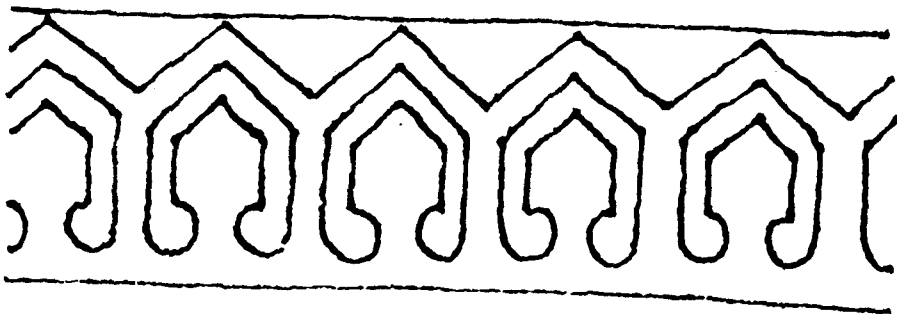
Desen 32.

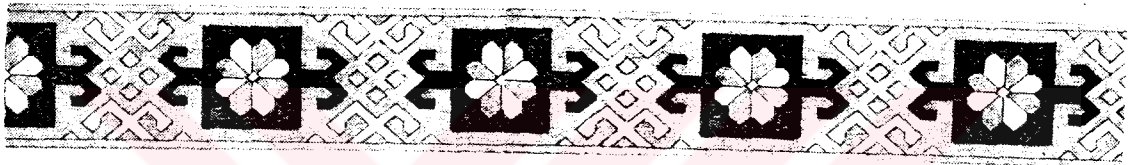
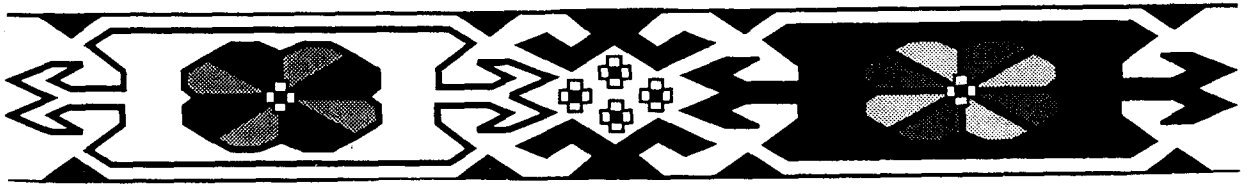
Desen 33.

Desen 34.

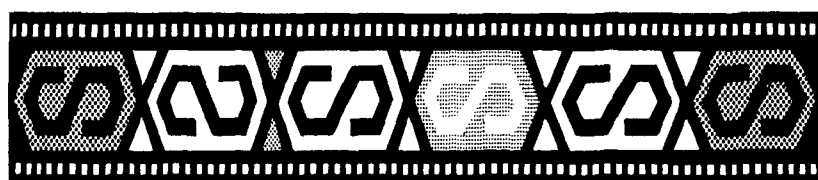
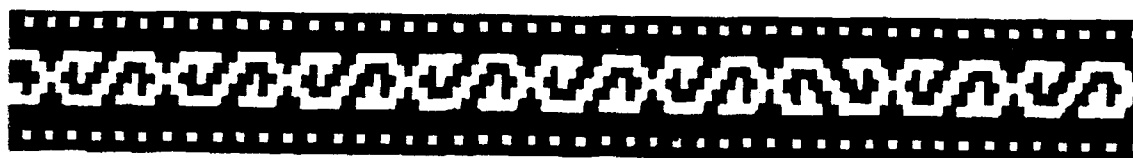
Desen 35.

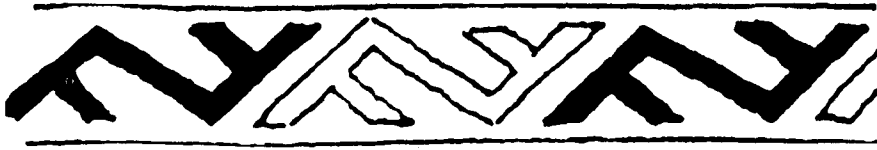
Desen 36.

Desen 37.

Desen 38.

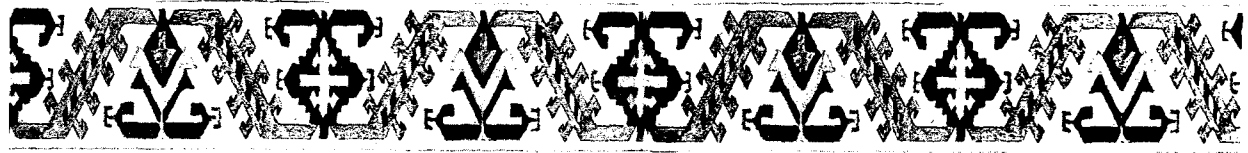

Desen 39.

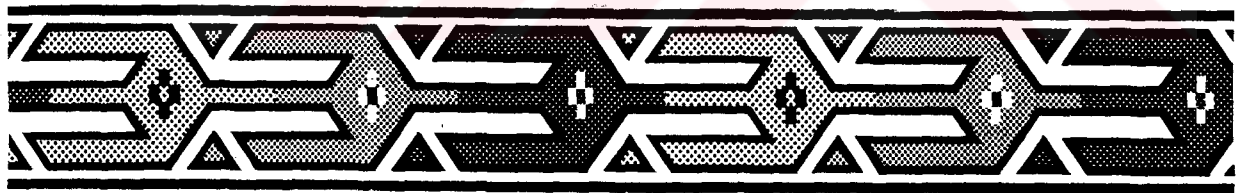

Desen 40.

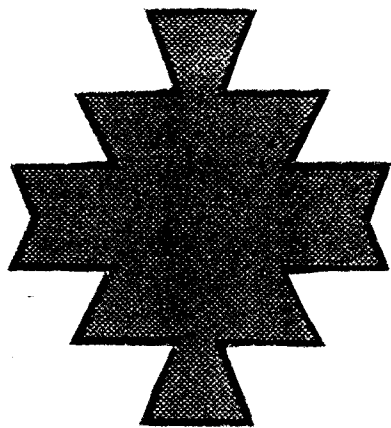

Desen 41.

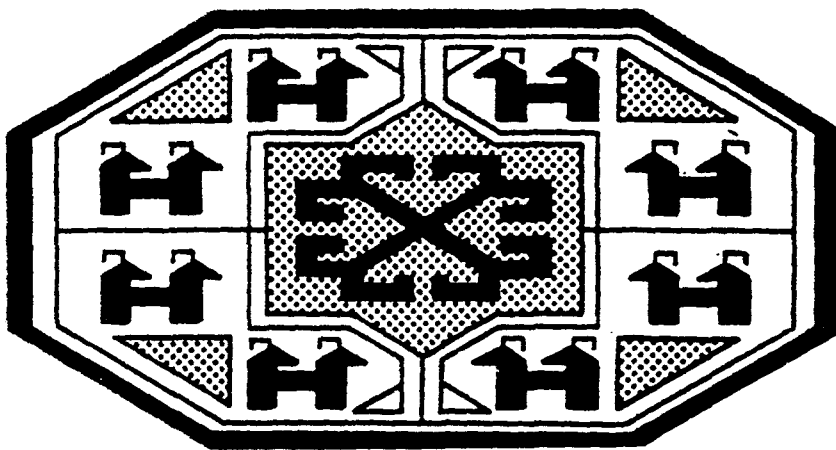
Desen 42.

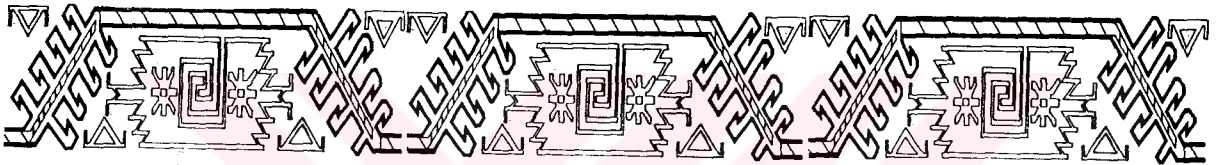
Desen 43.

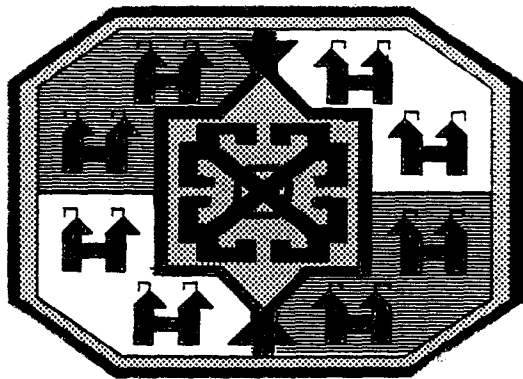
Desen 44.

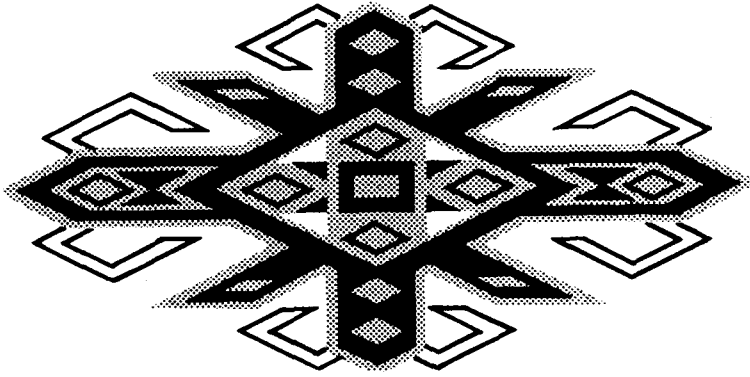
Desen 45.

Desen 46.

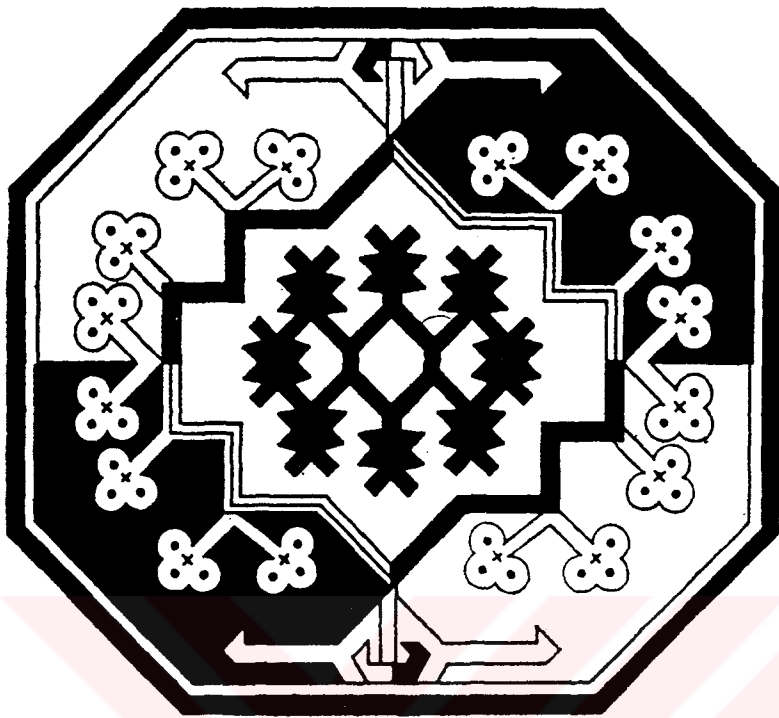
Desen 47.

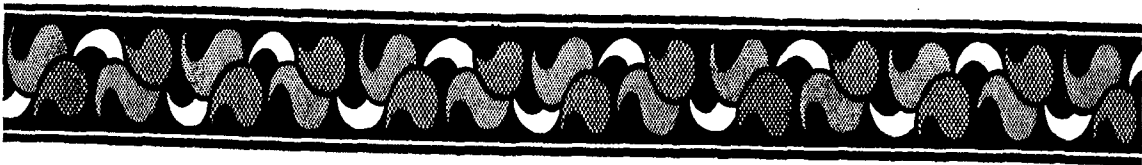
Desen 48.

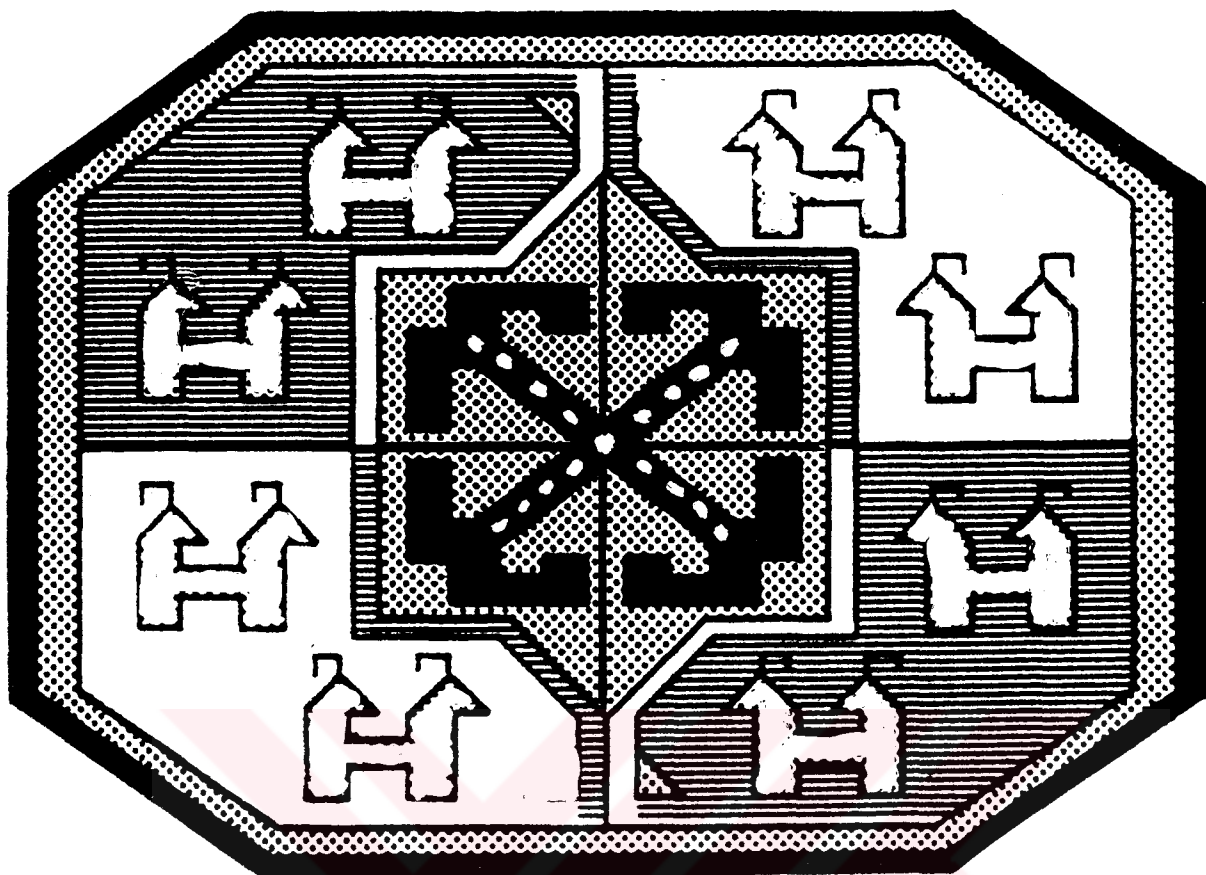
Desen 49.

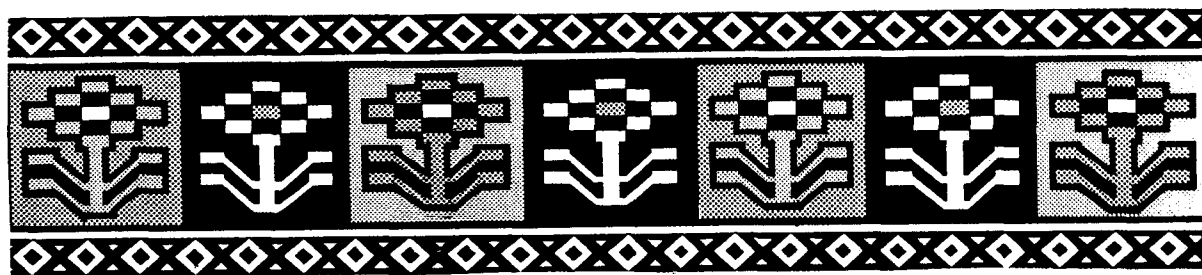
Desen 50.

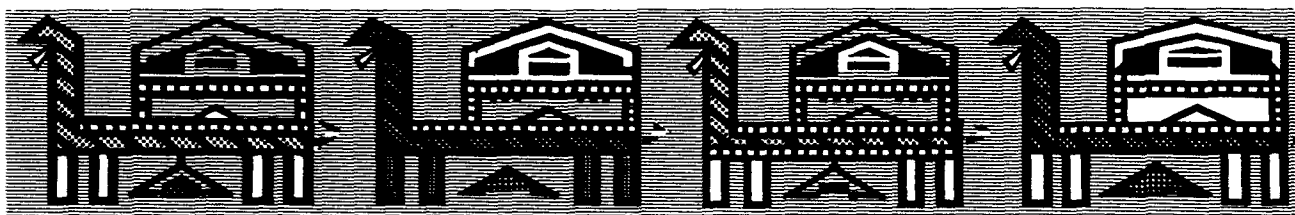
Desen 51.

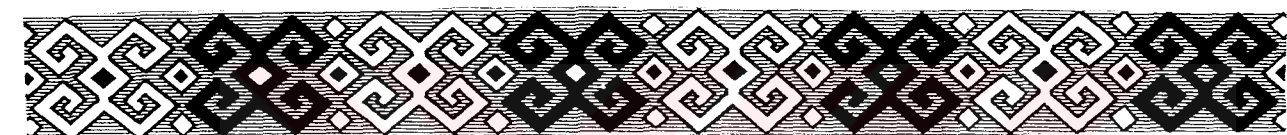
Desen 52.

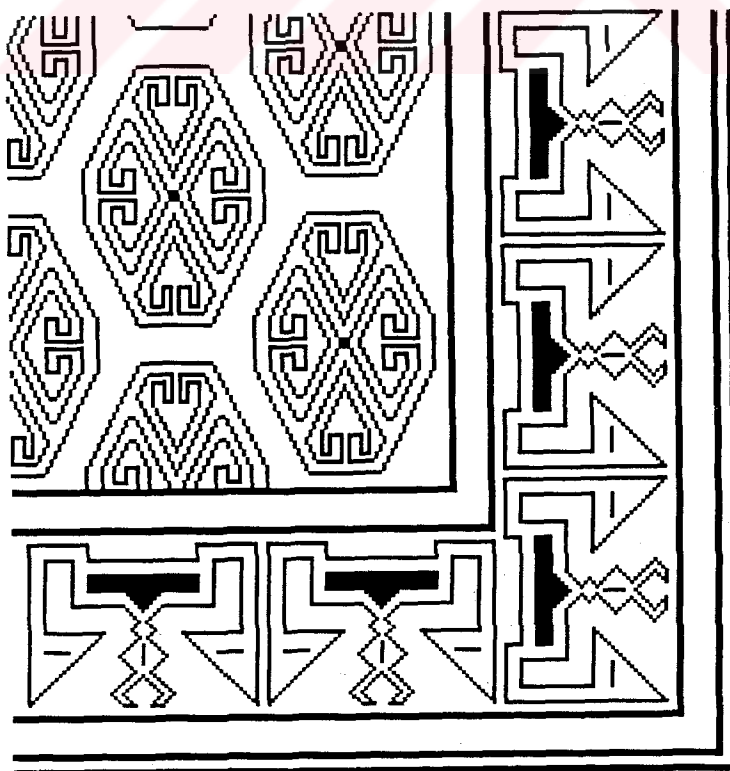
Desen 53.

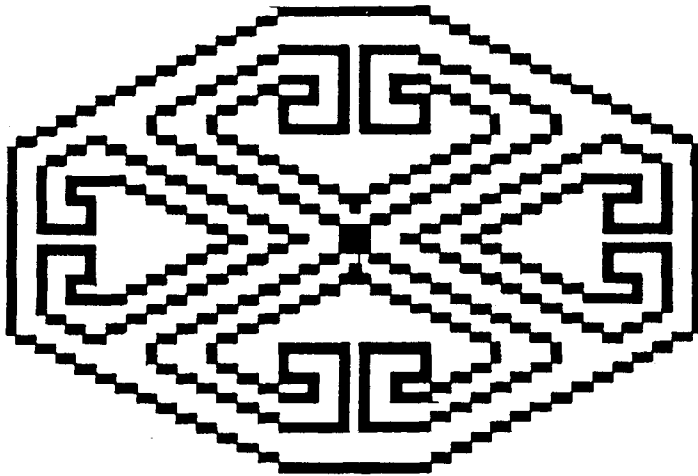
Desen 54.

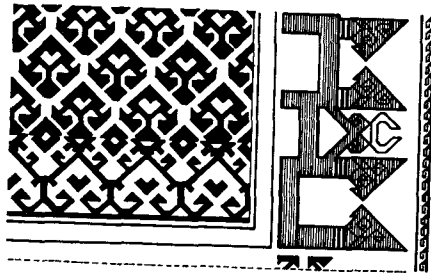
Desen 55.

Desen 56

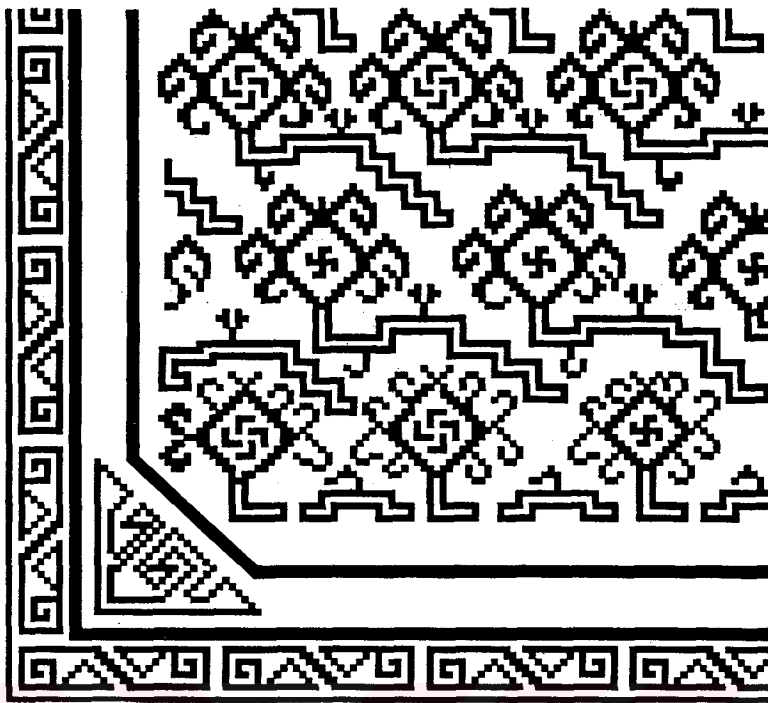

Desen 57.

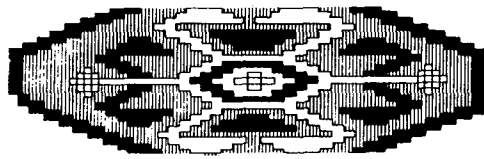

Desen 58.

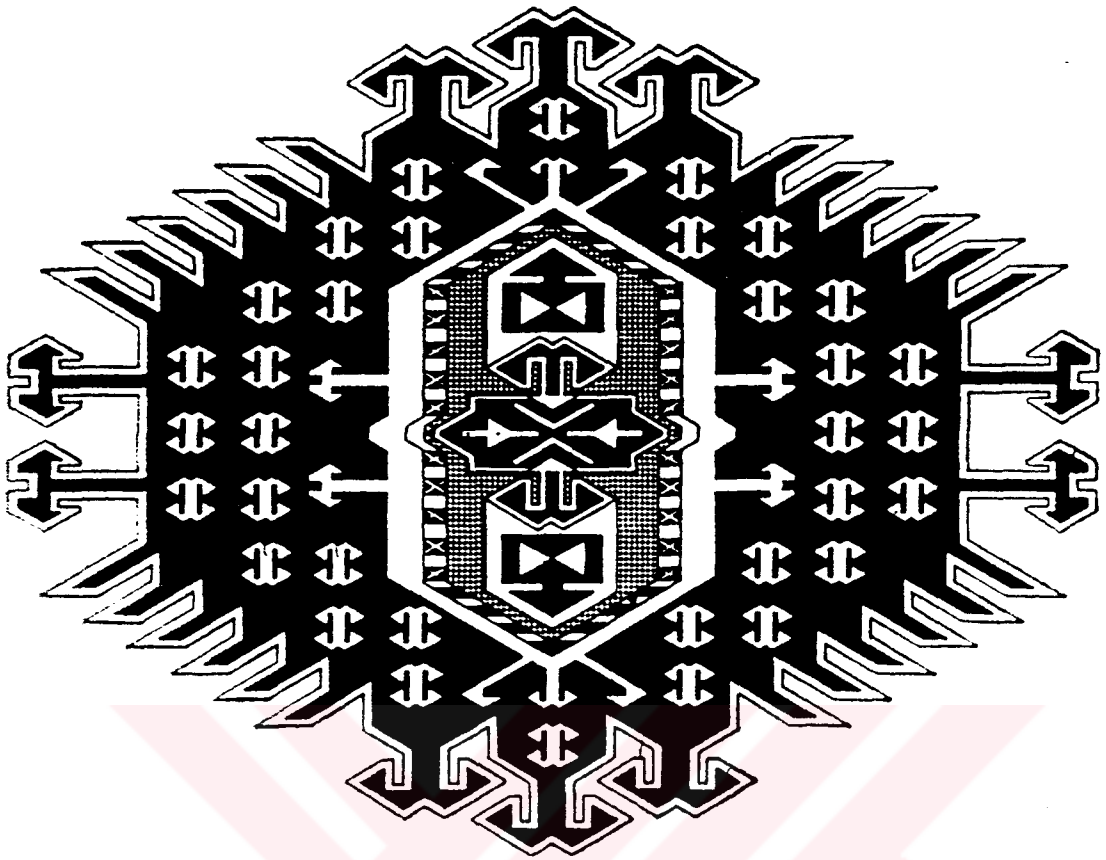

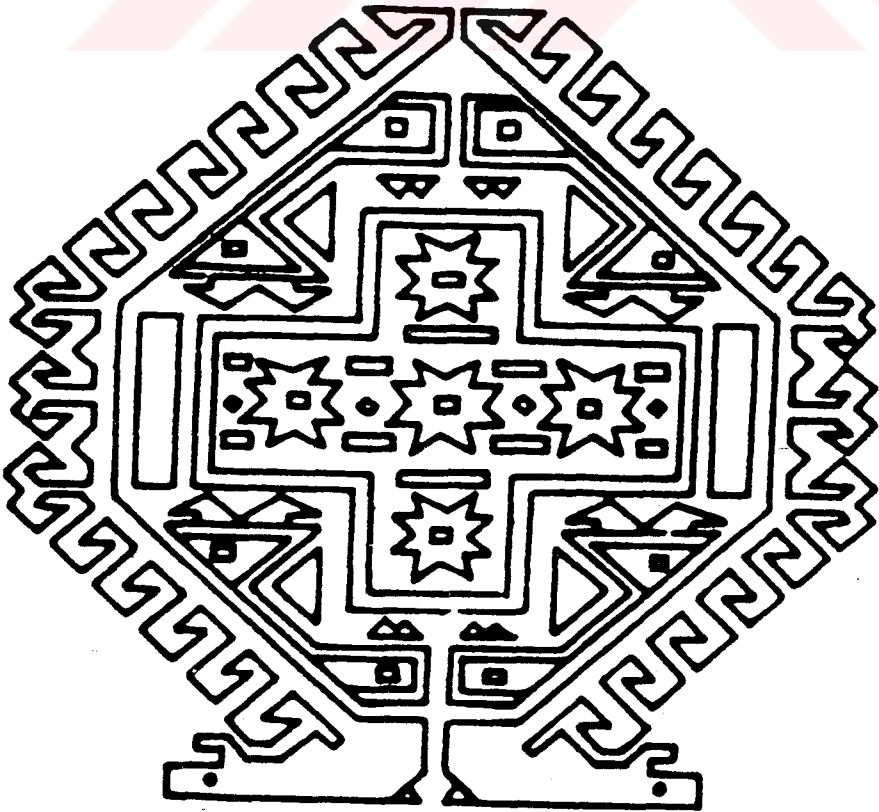
Desen 59.

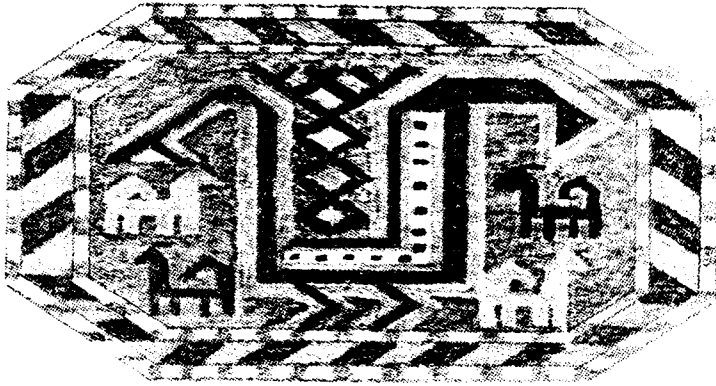
Desen 60.

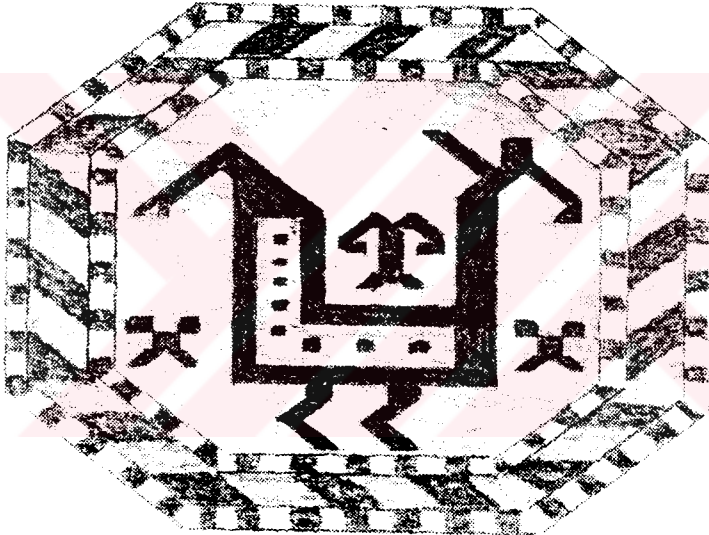
Desen 61.

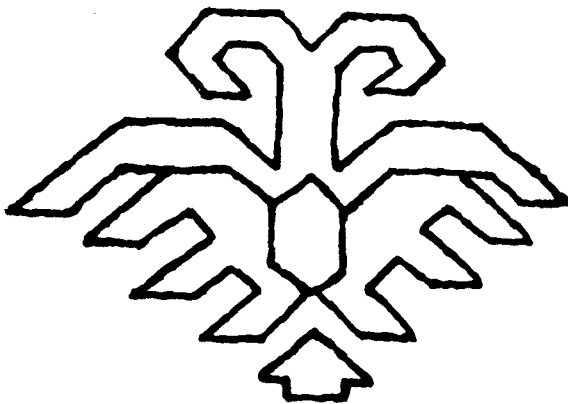
Desen 62.

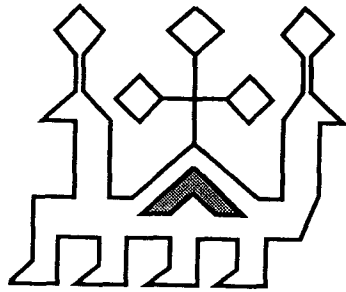
Desen 63.

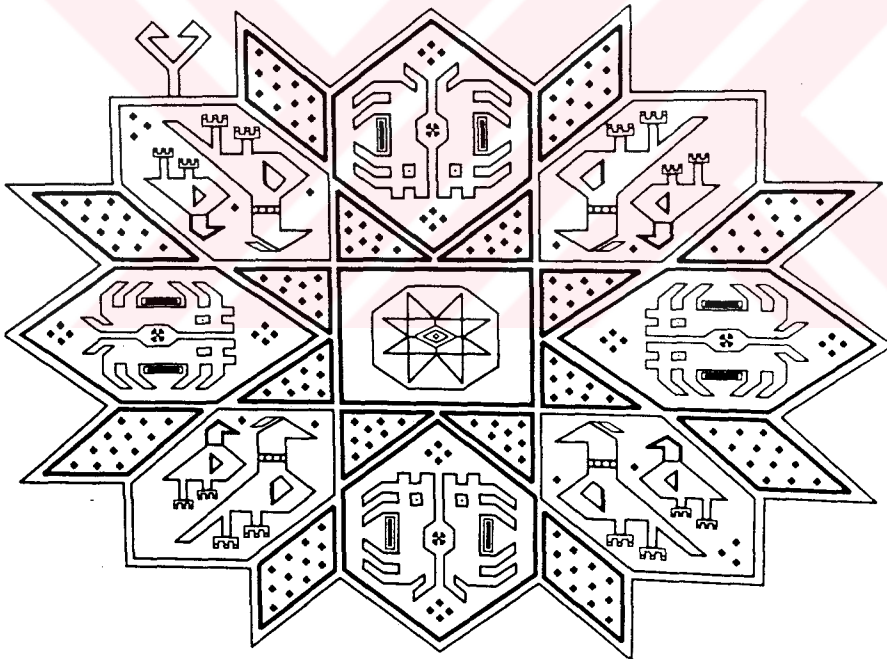
Desen 64.

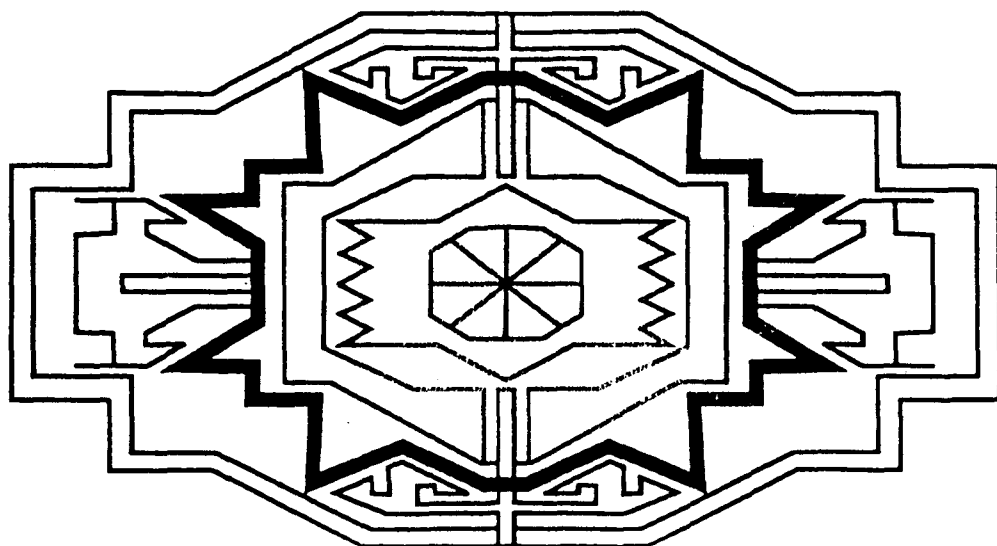
Desen 65.

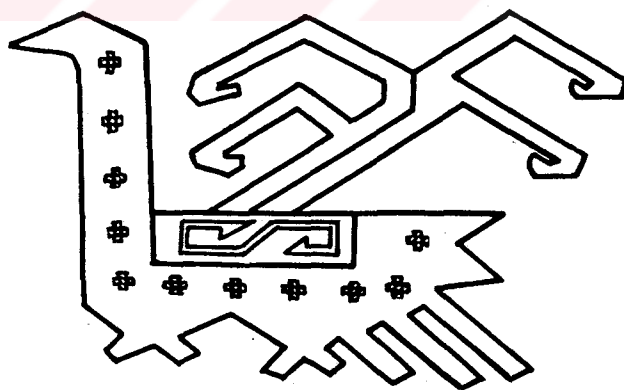
Desen 66.

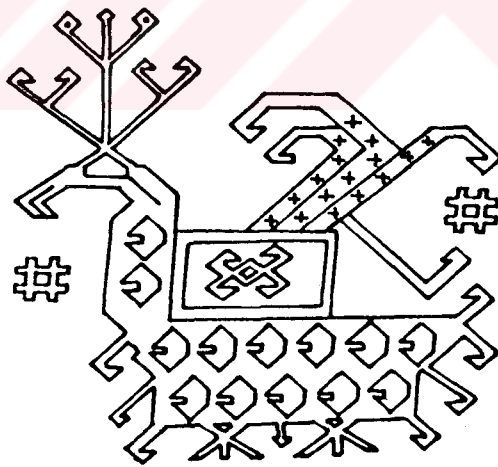
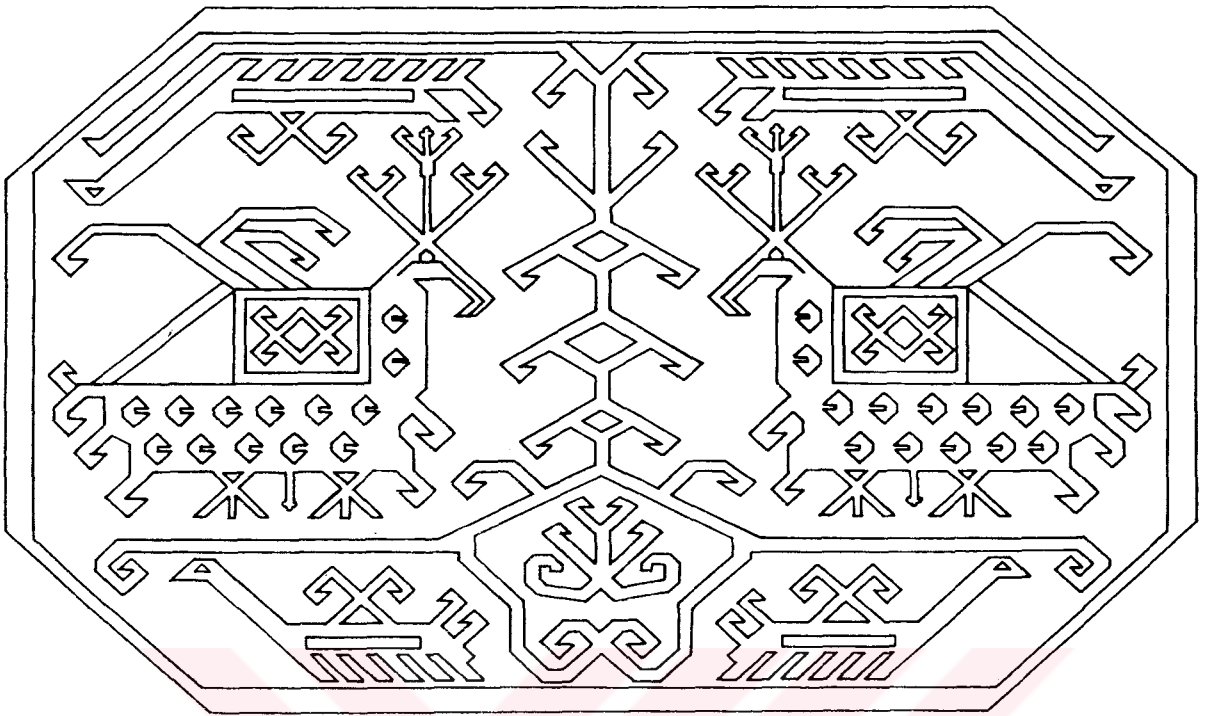
Desen 67.

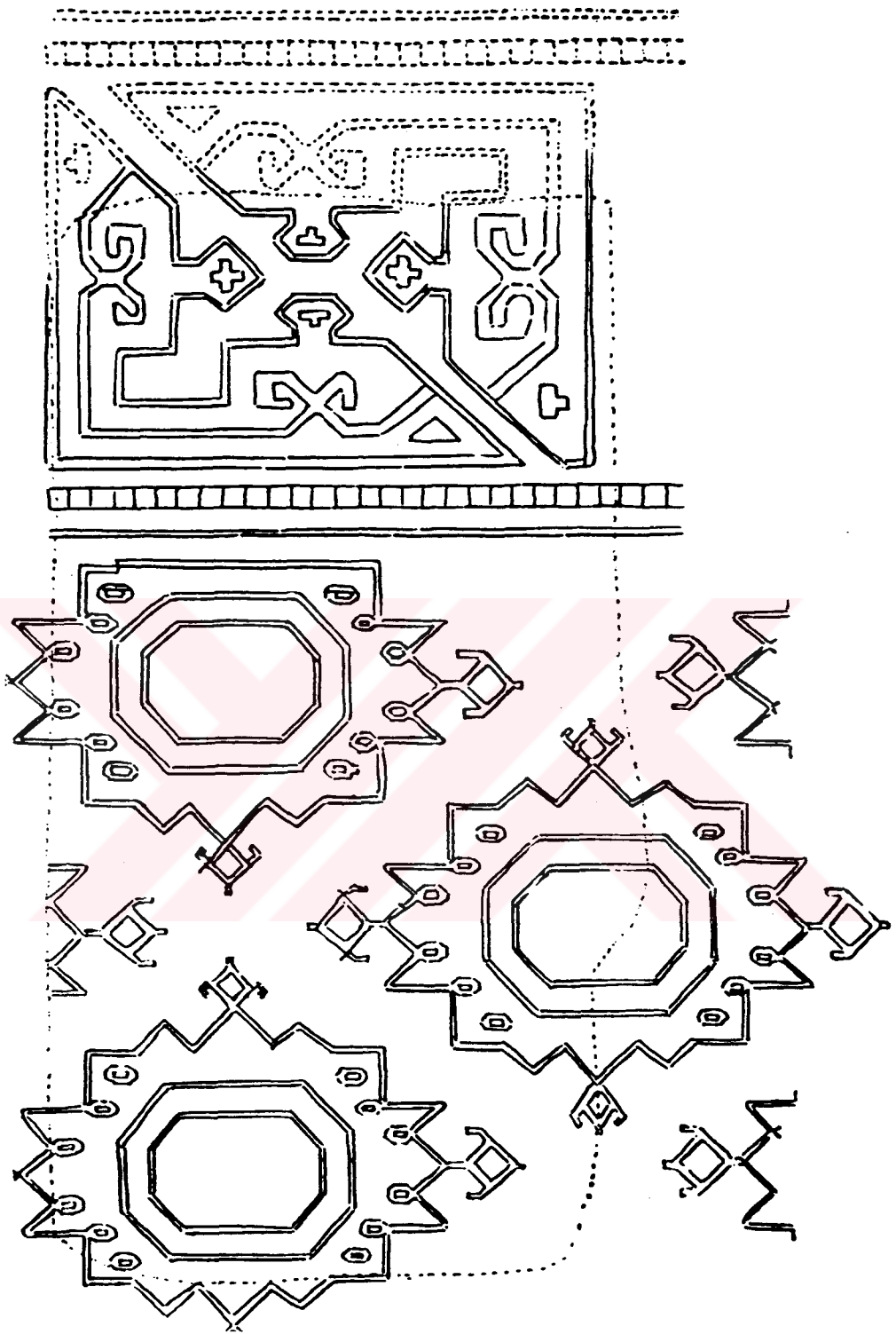
Desen 68.

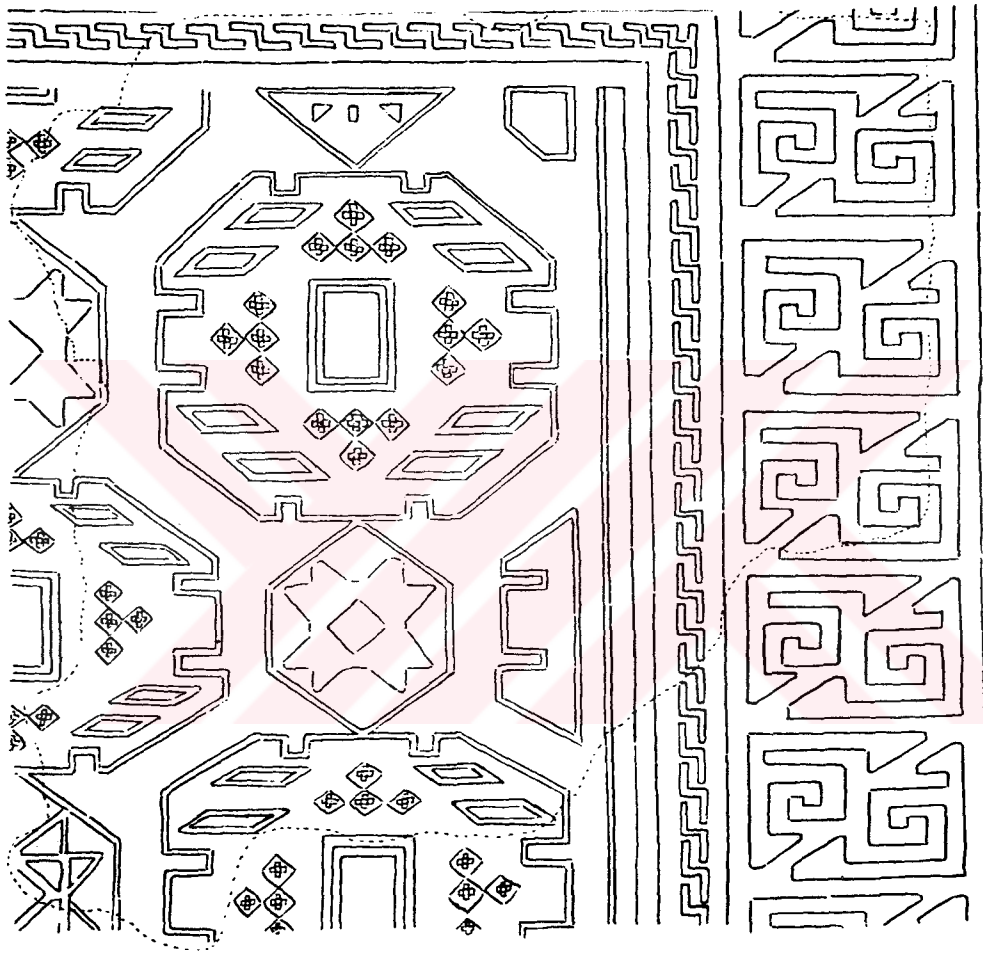
Desen 69.

Desen 70.

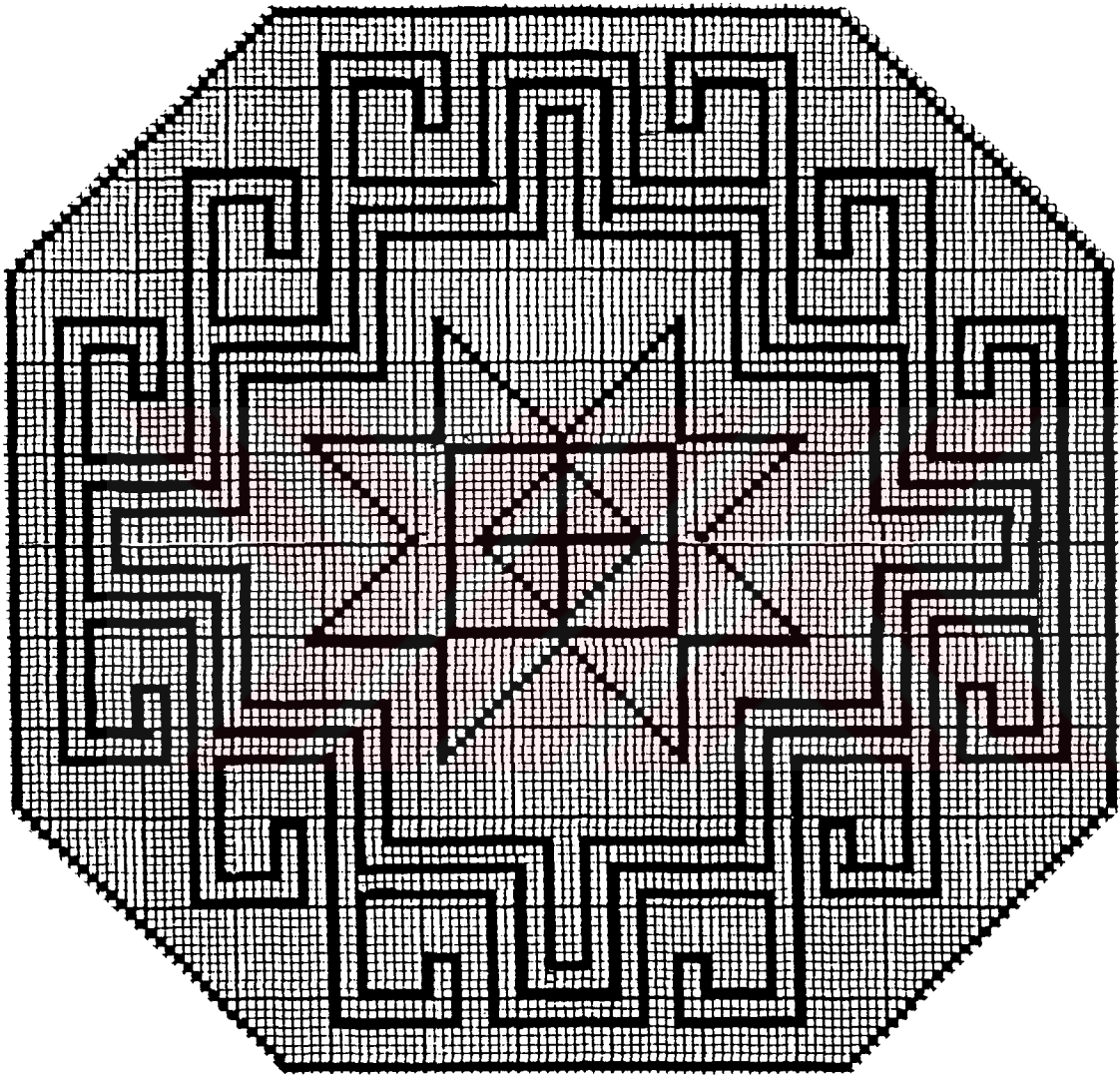

Desen 71.

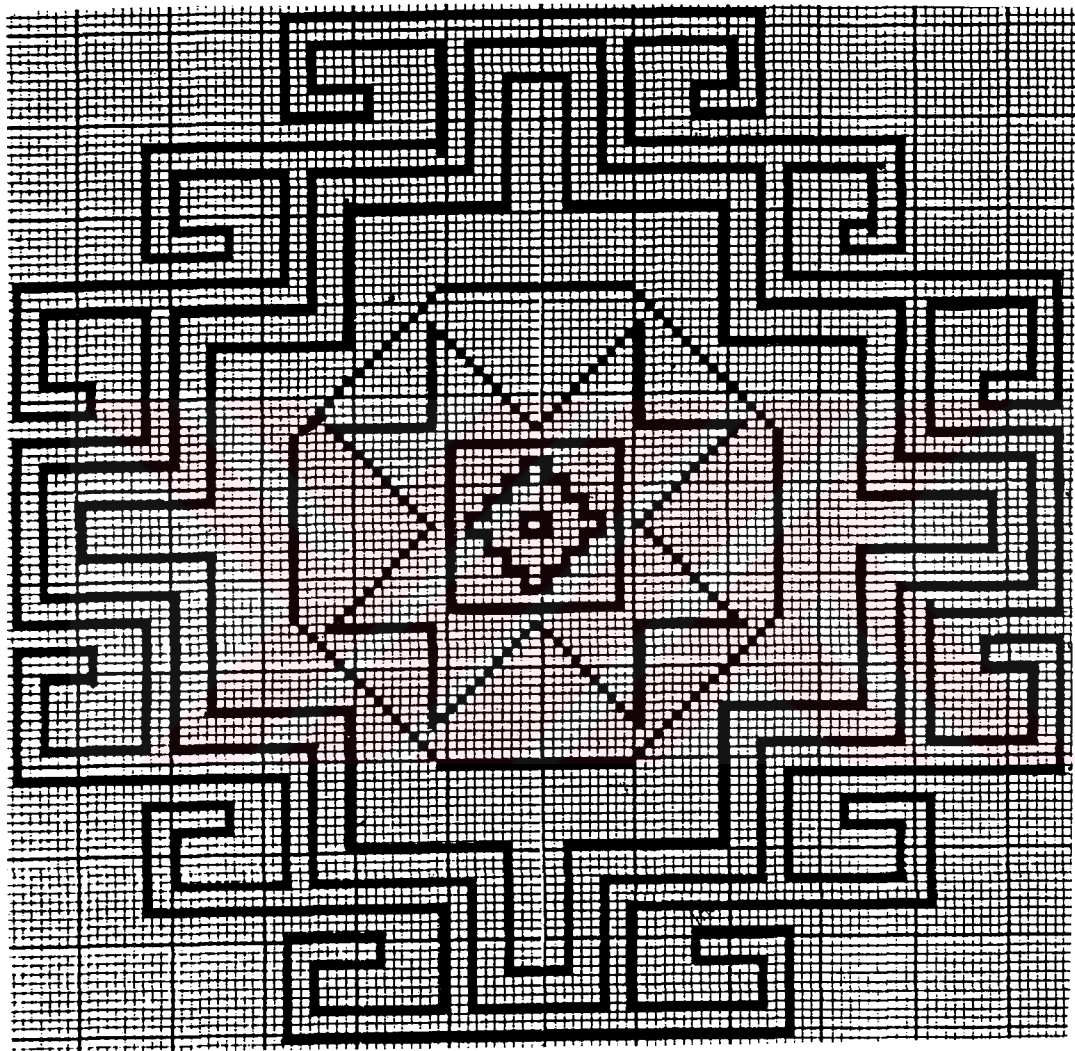

Desen 72.

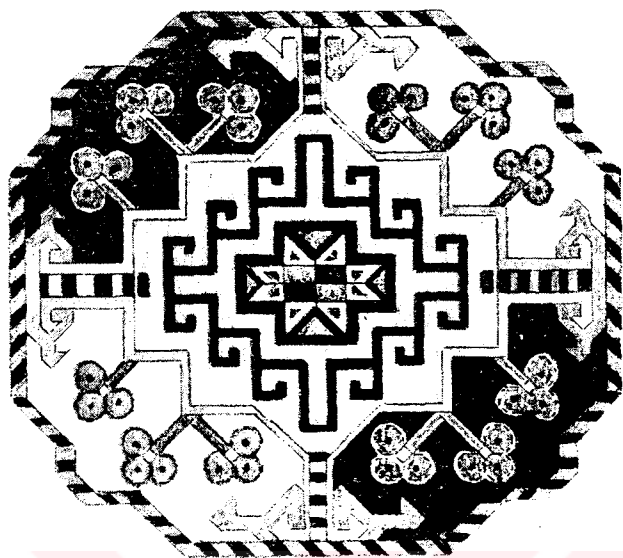

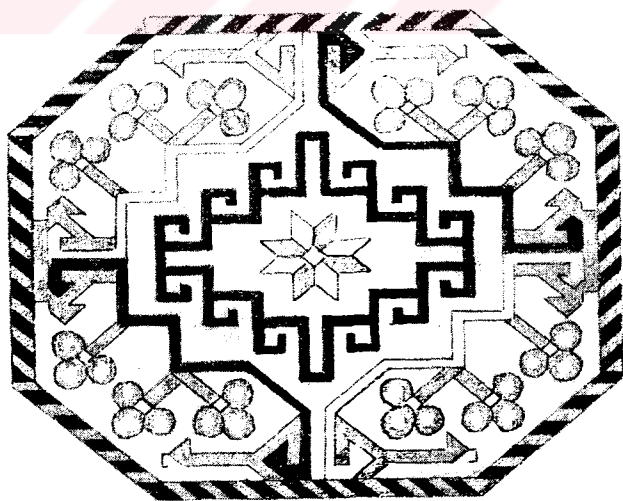
Desen 73.

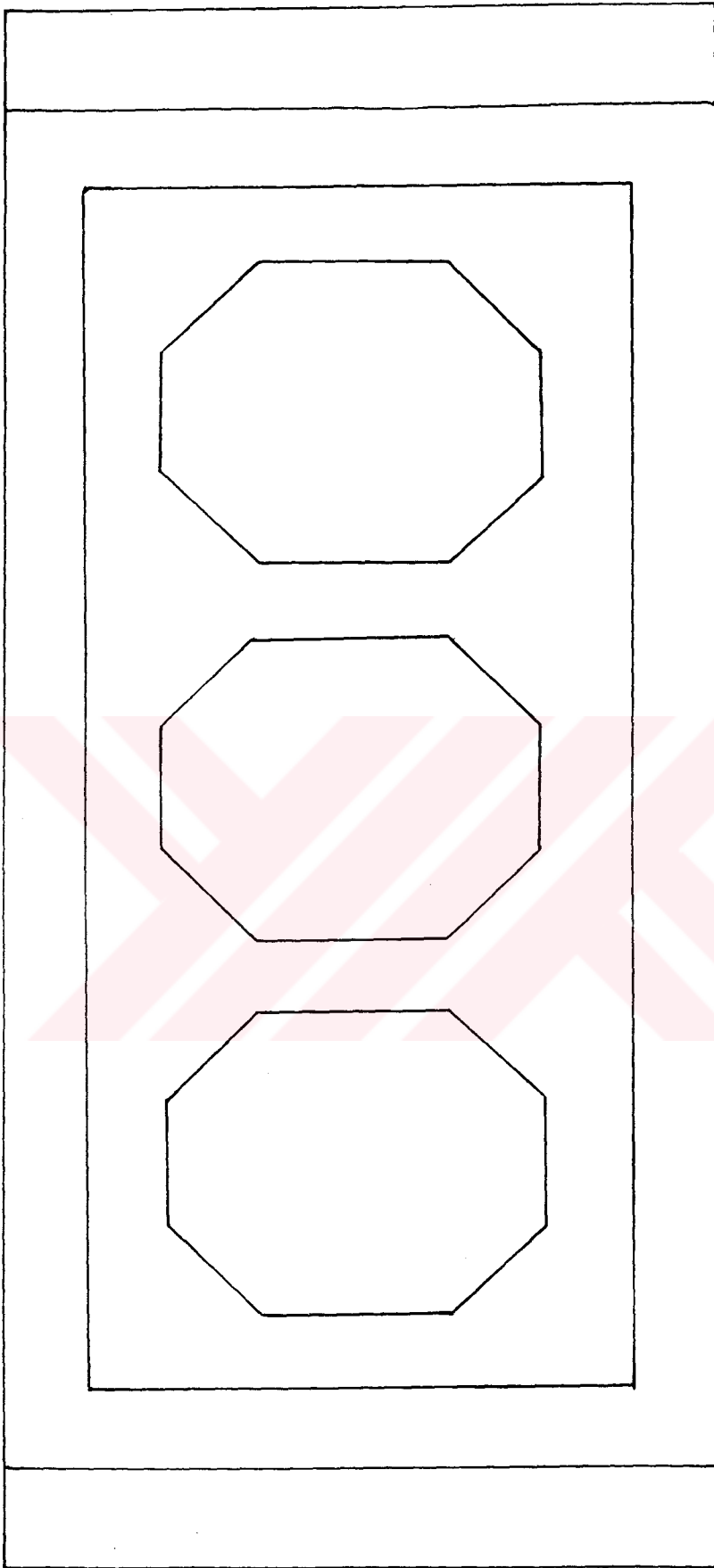
Desen 74.

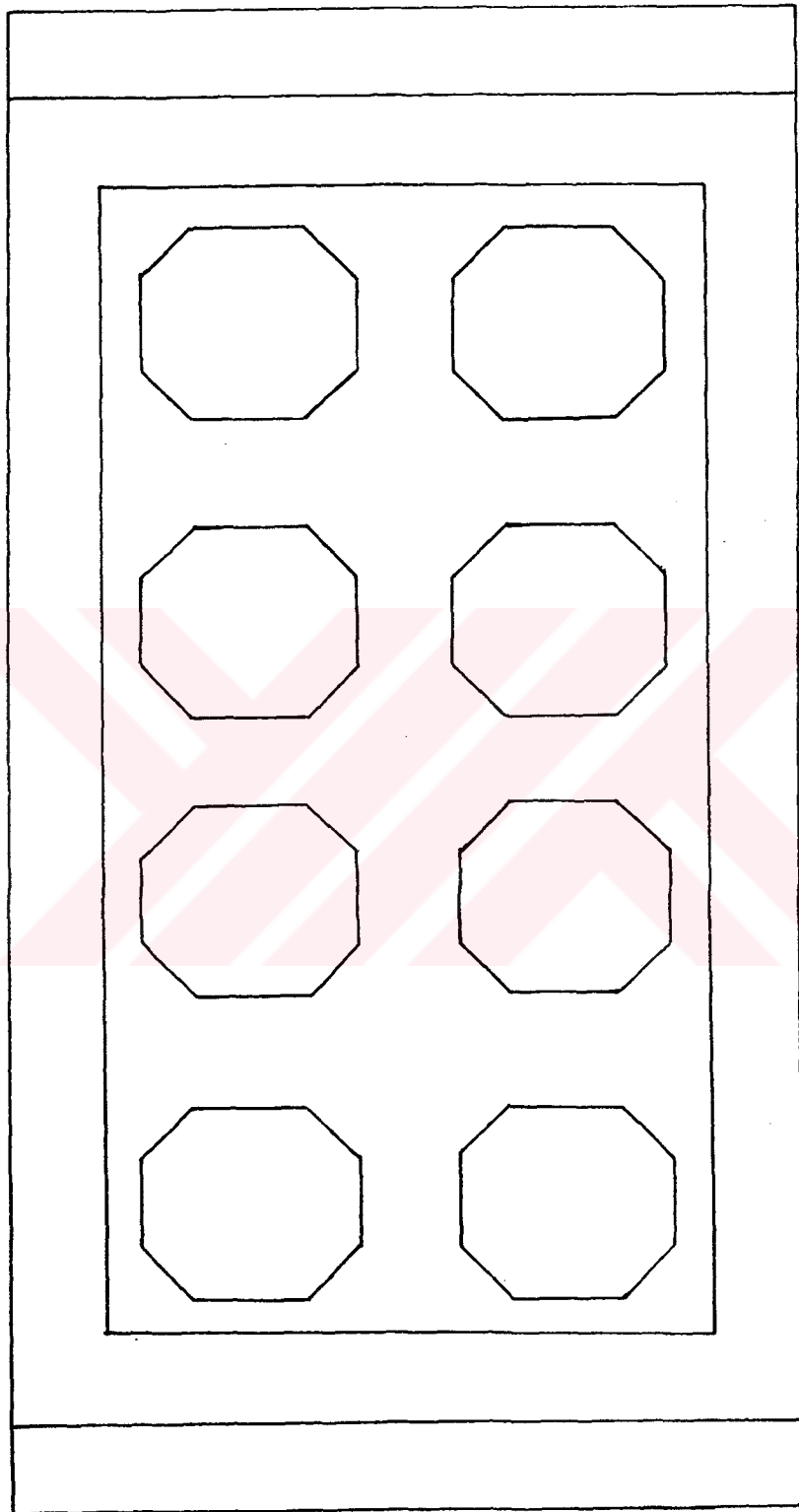
Desen 75.

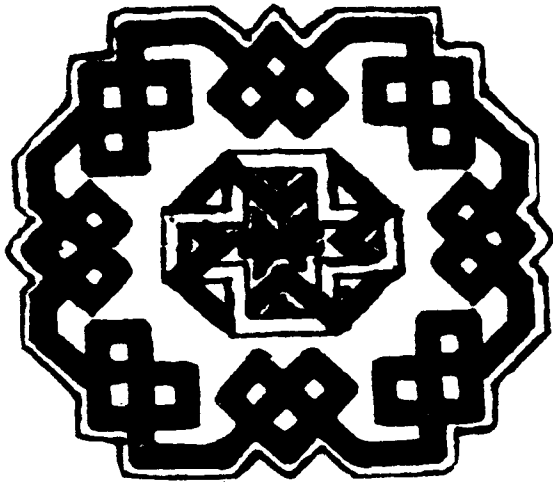
Desen 76.

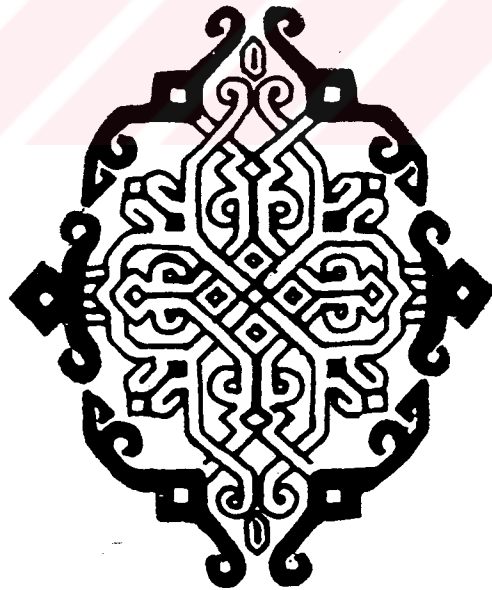
Desen 77.

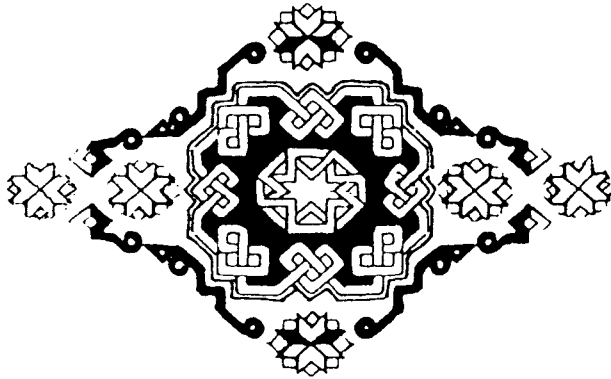
Desen 78.

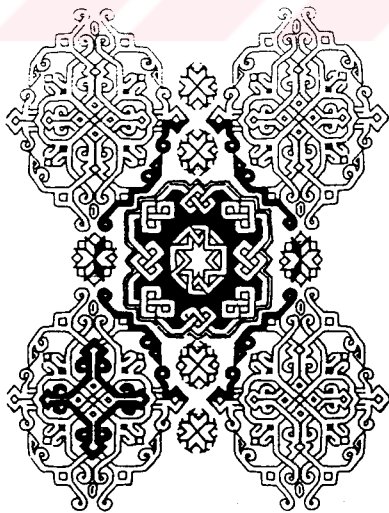
Desen 79.

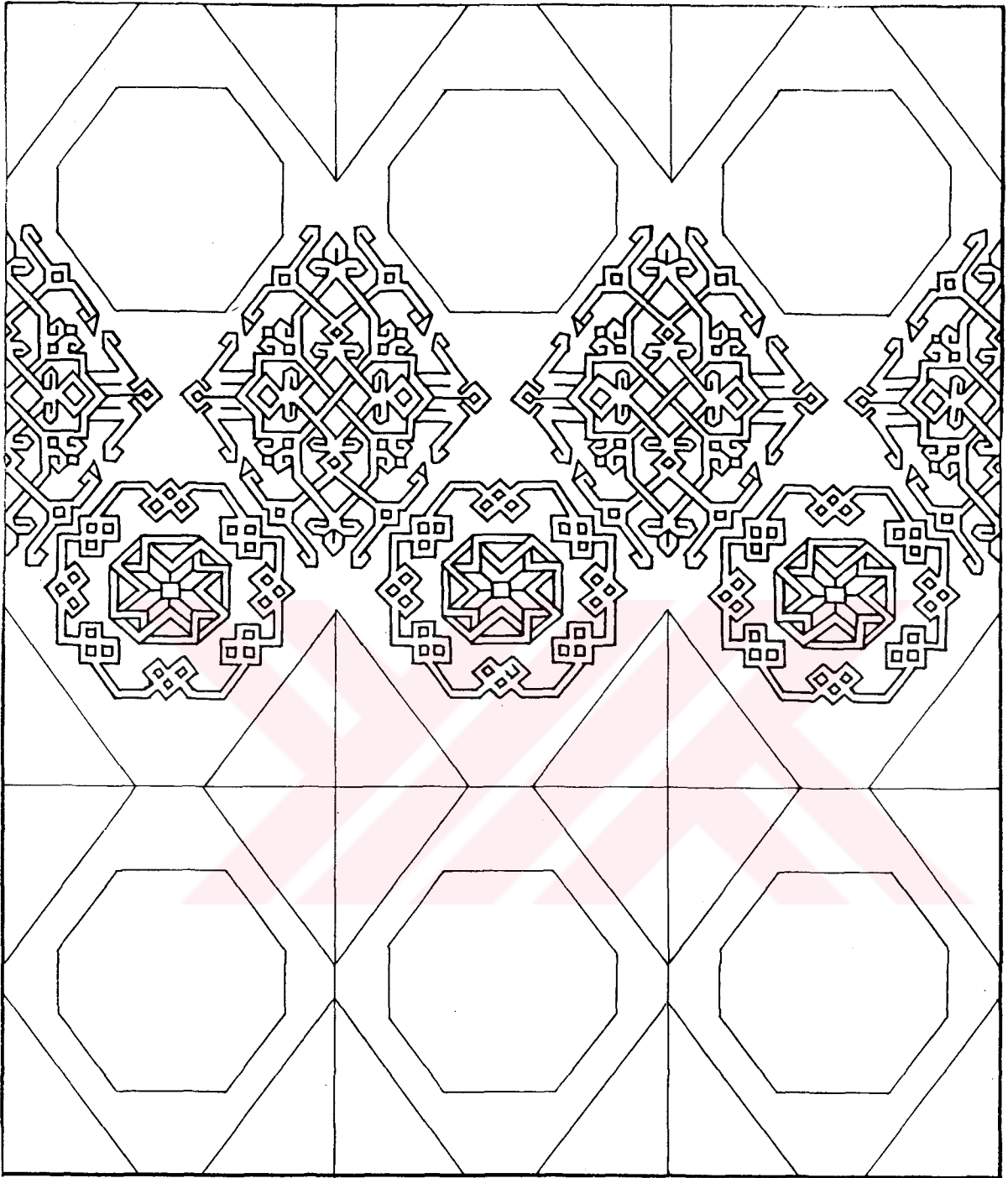
Desen 80.

Desen 81.

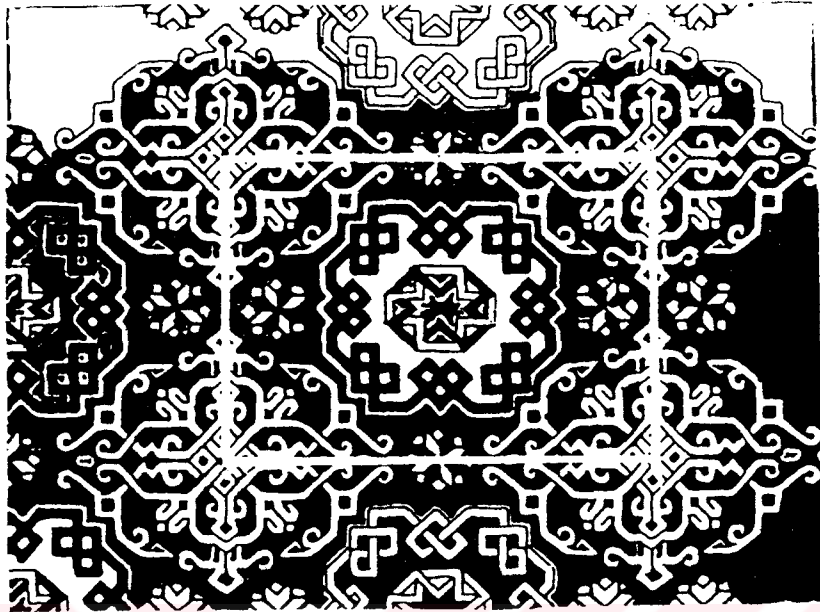

Desen 82.

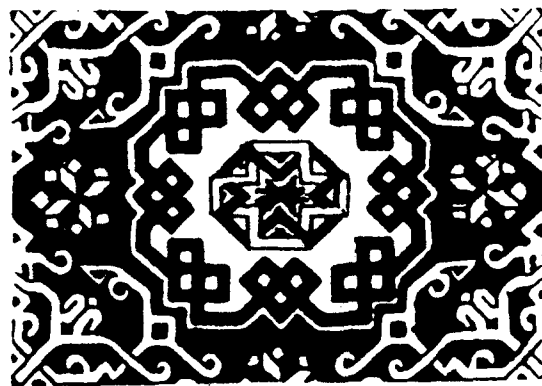

Desen 83.

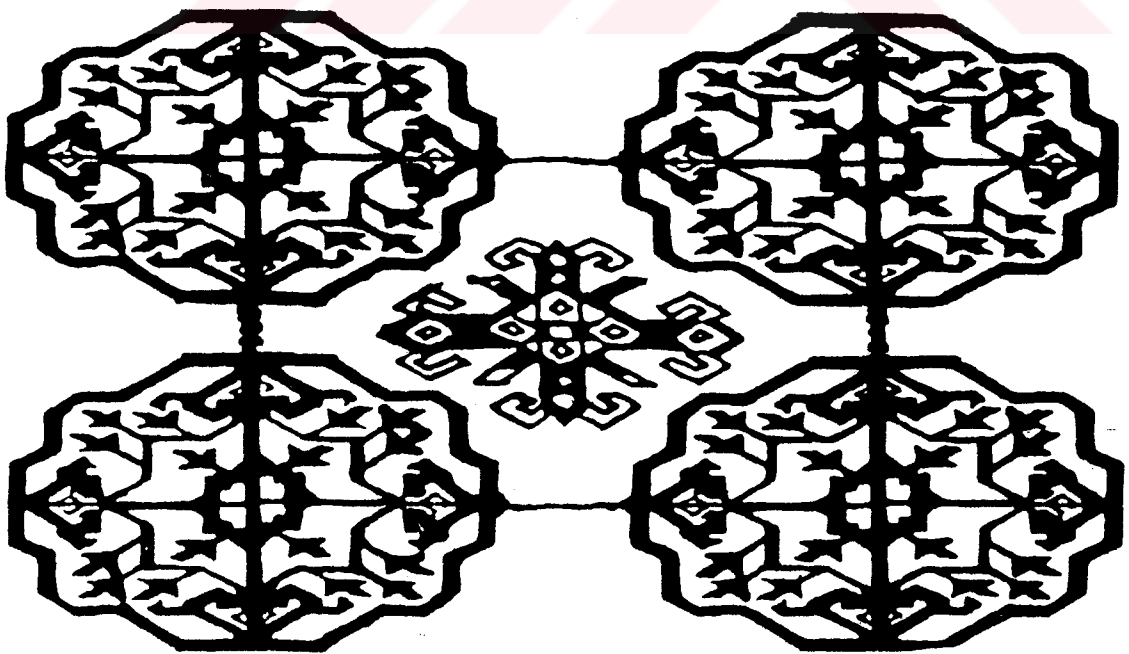
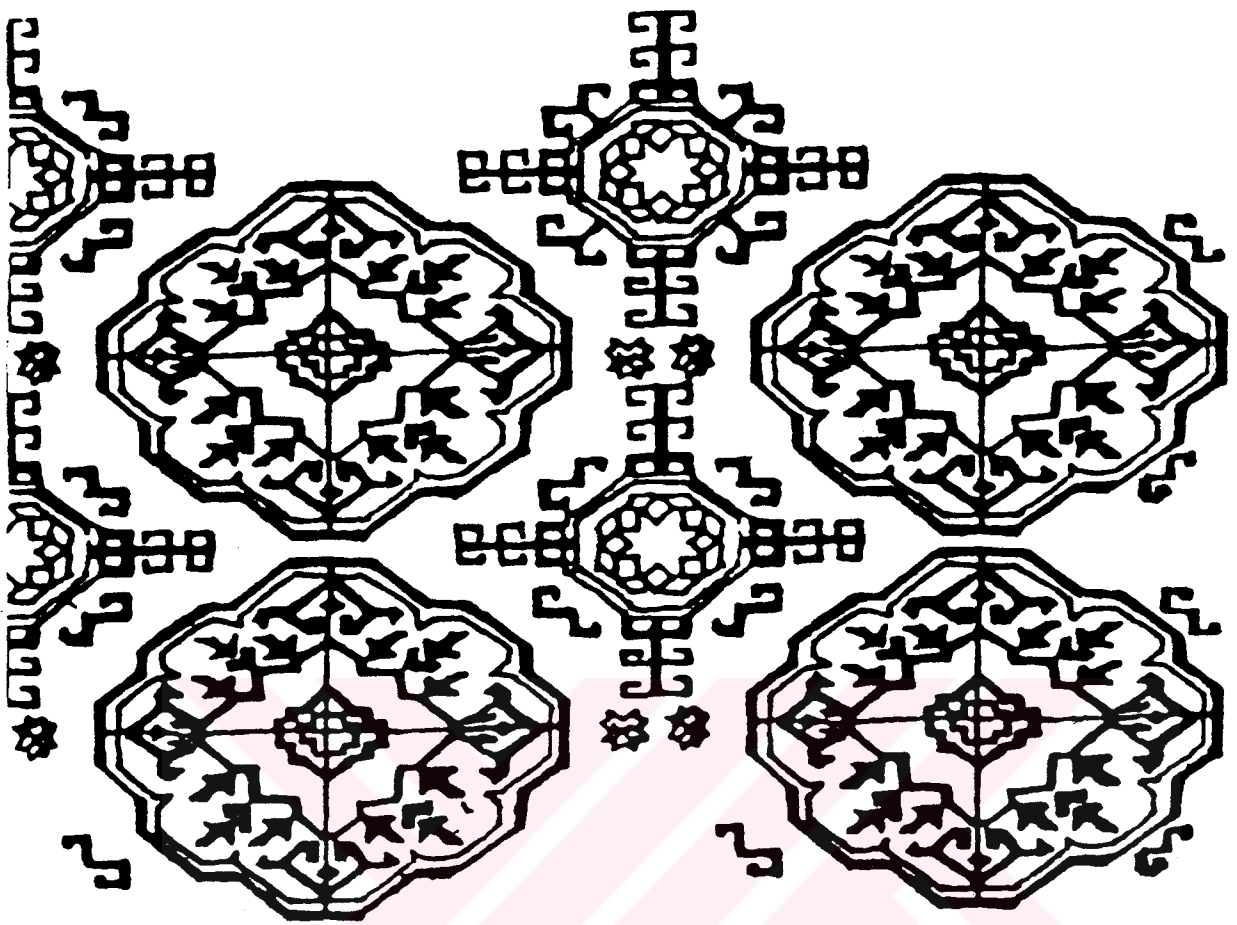

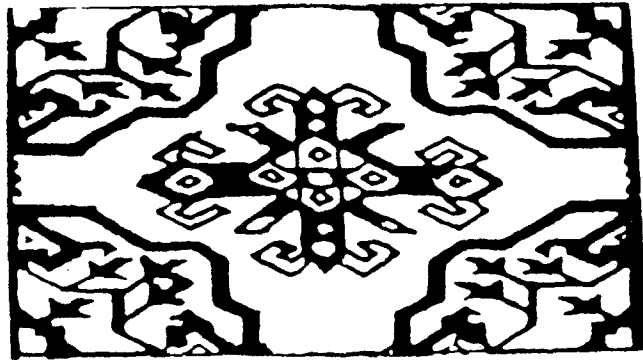
Desen 84.

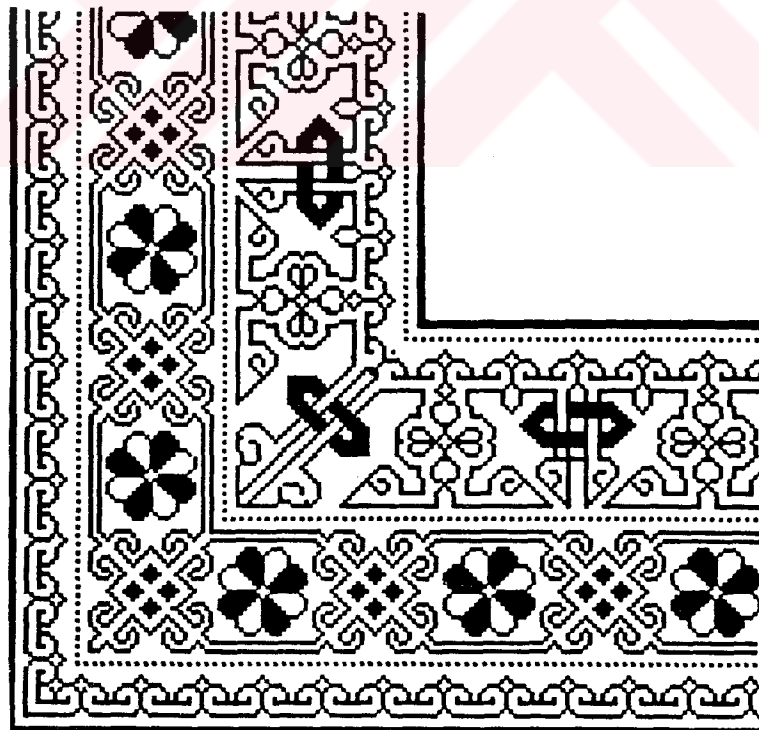
Desen 85.

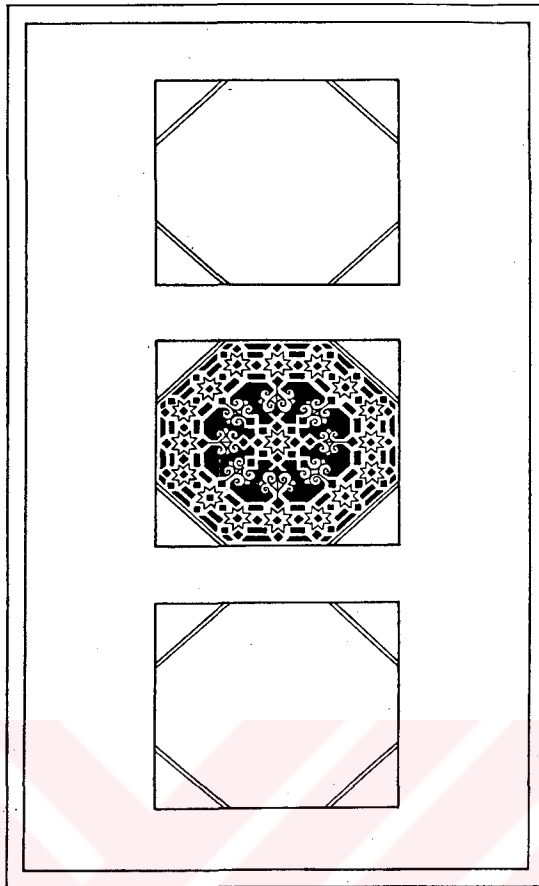
Desen 86.

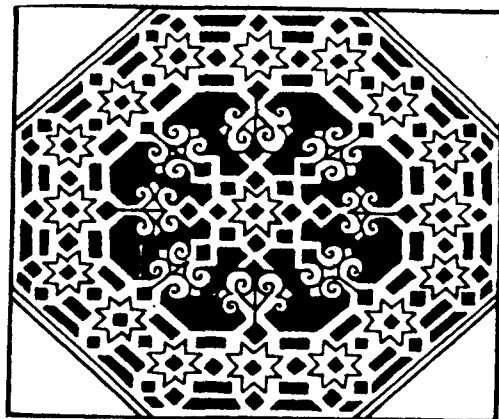
Desen 87.

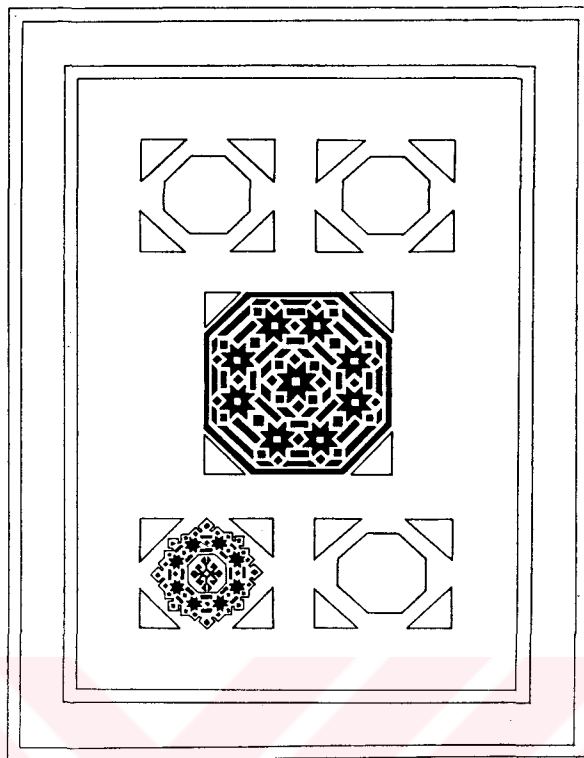
Desen 88.

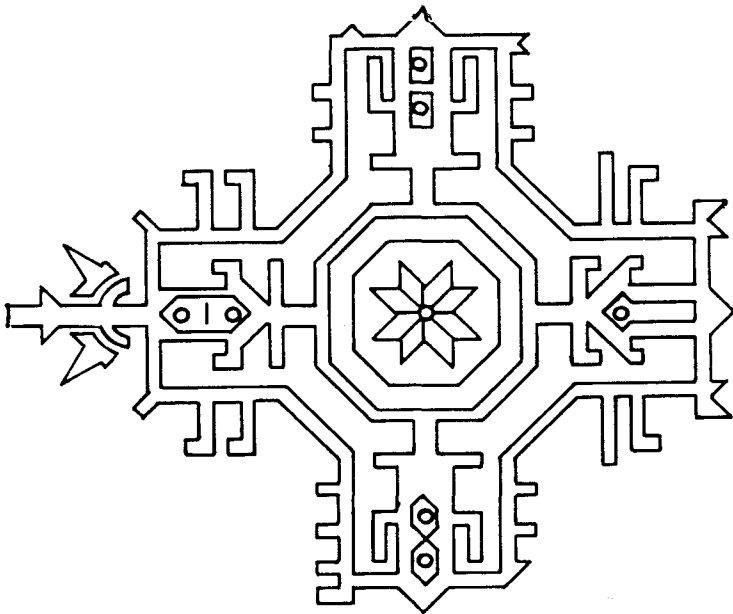
Desen 89.

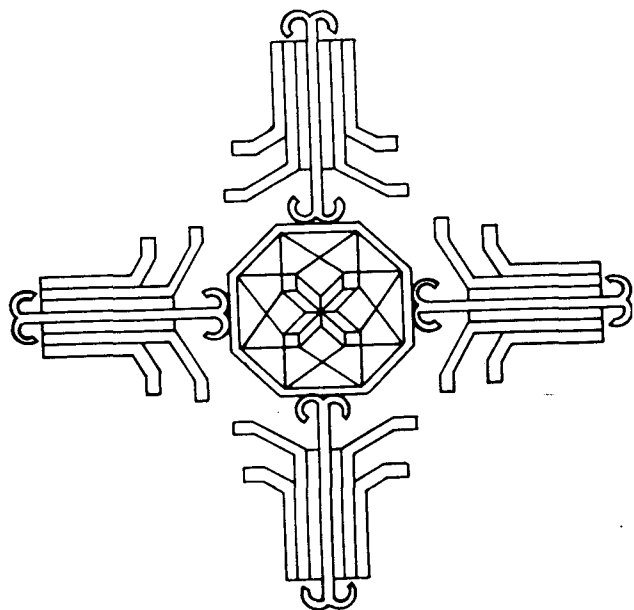
Desen 90.

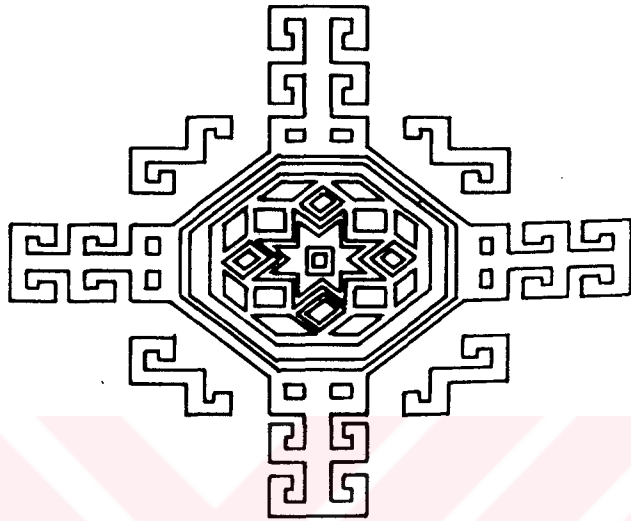
Desen 91.

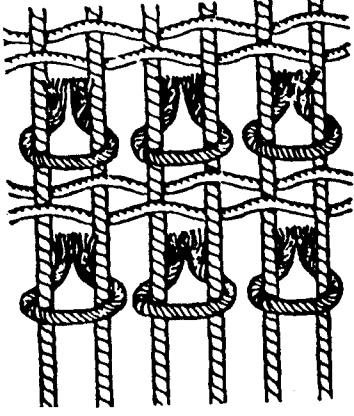
Desen 92.

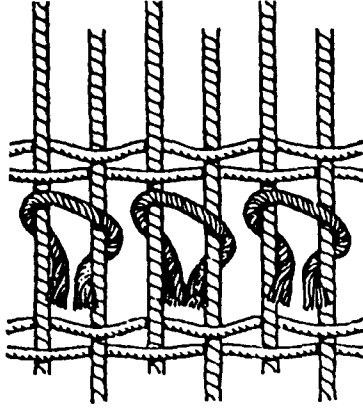
Desen 93.

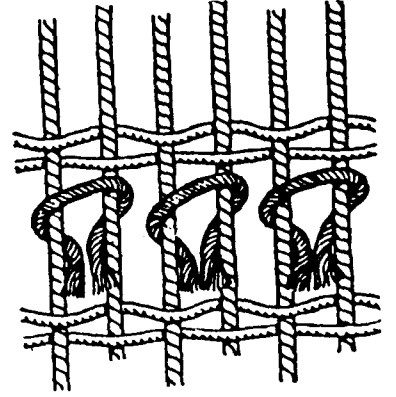
Desen 94.

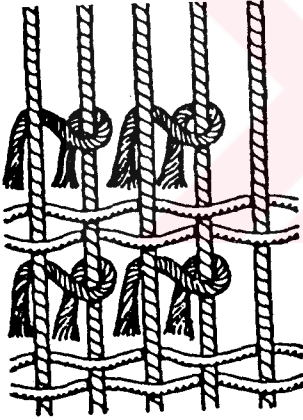
Çizim 1.

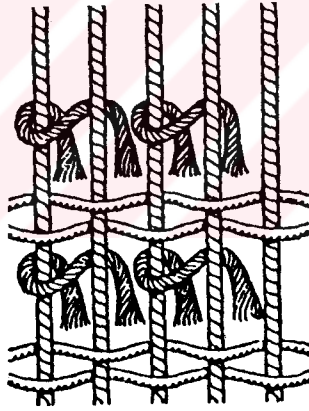
Çizim 2.

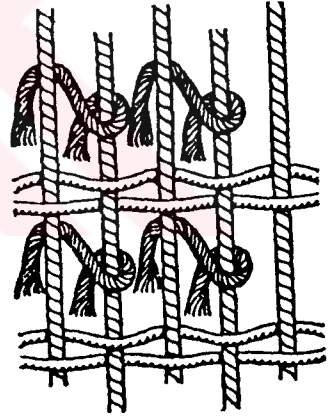
Çizim 3.

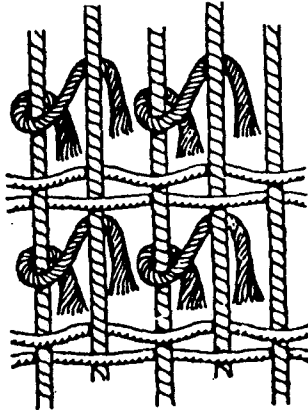
Çizim 4.

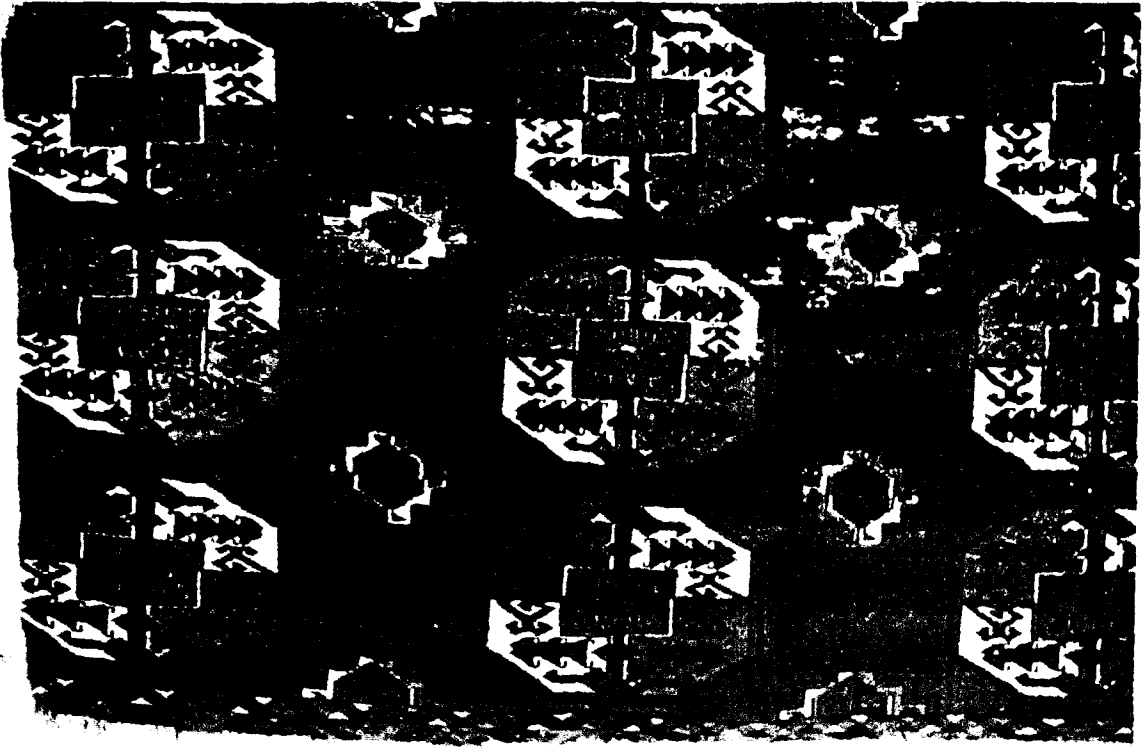
Çizim 5.

Çizim 6.

Çizim 7.

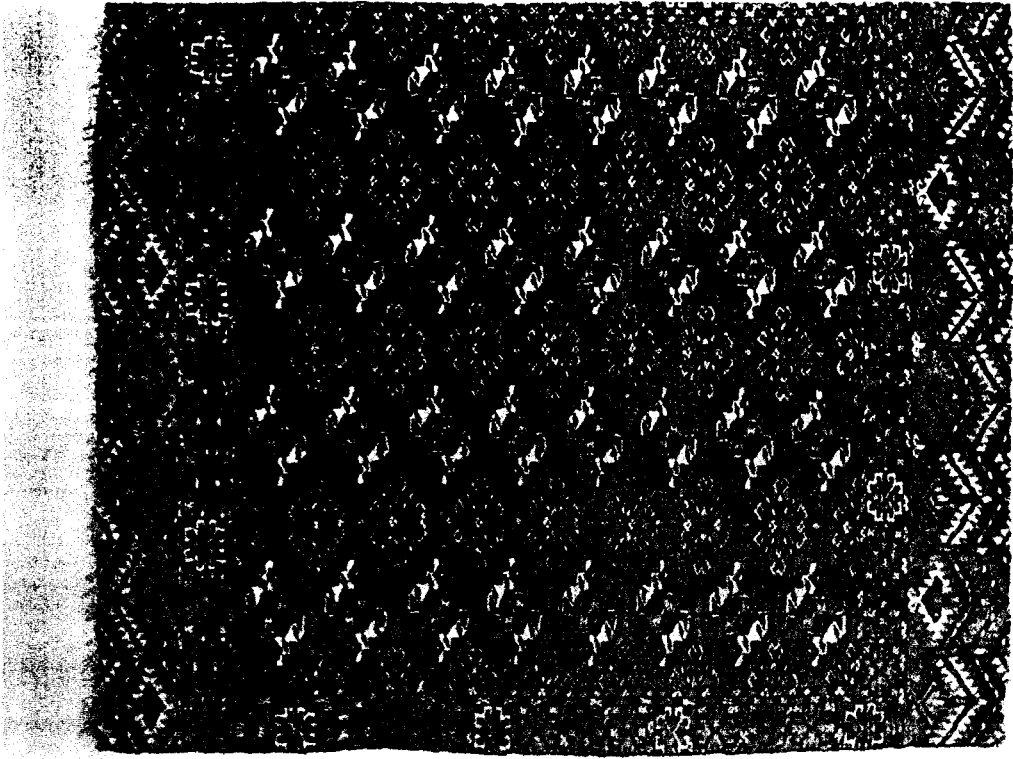

Resim 1.

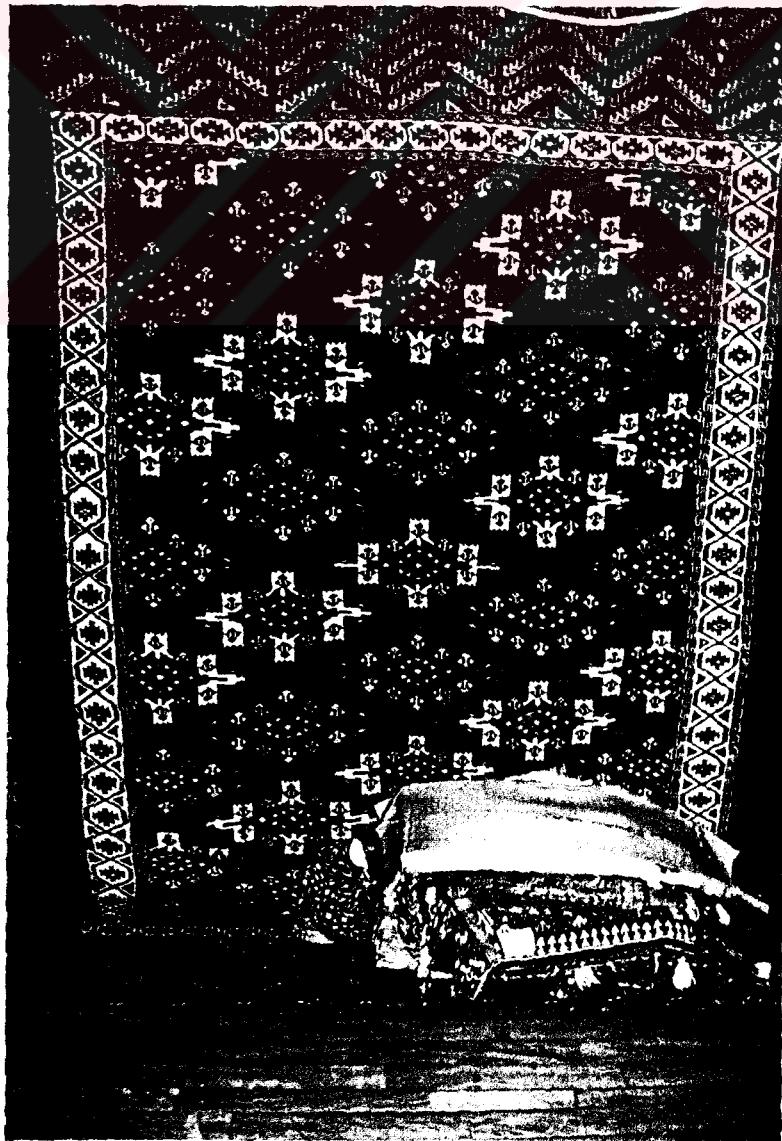

Resim 2.

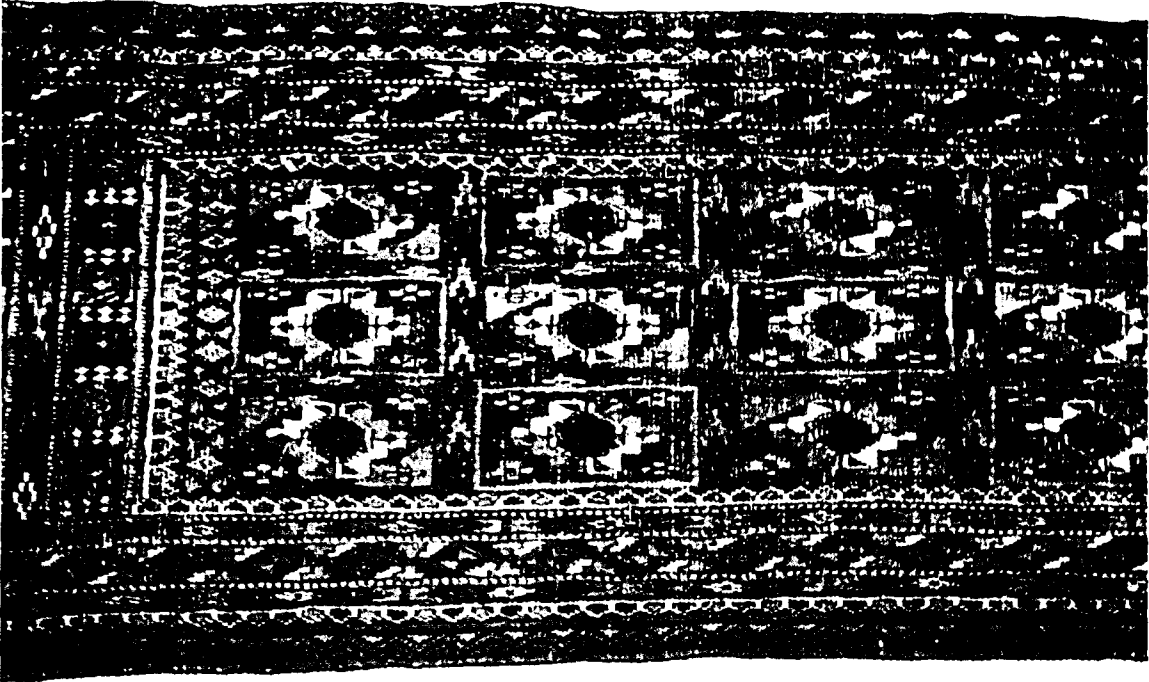

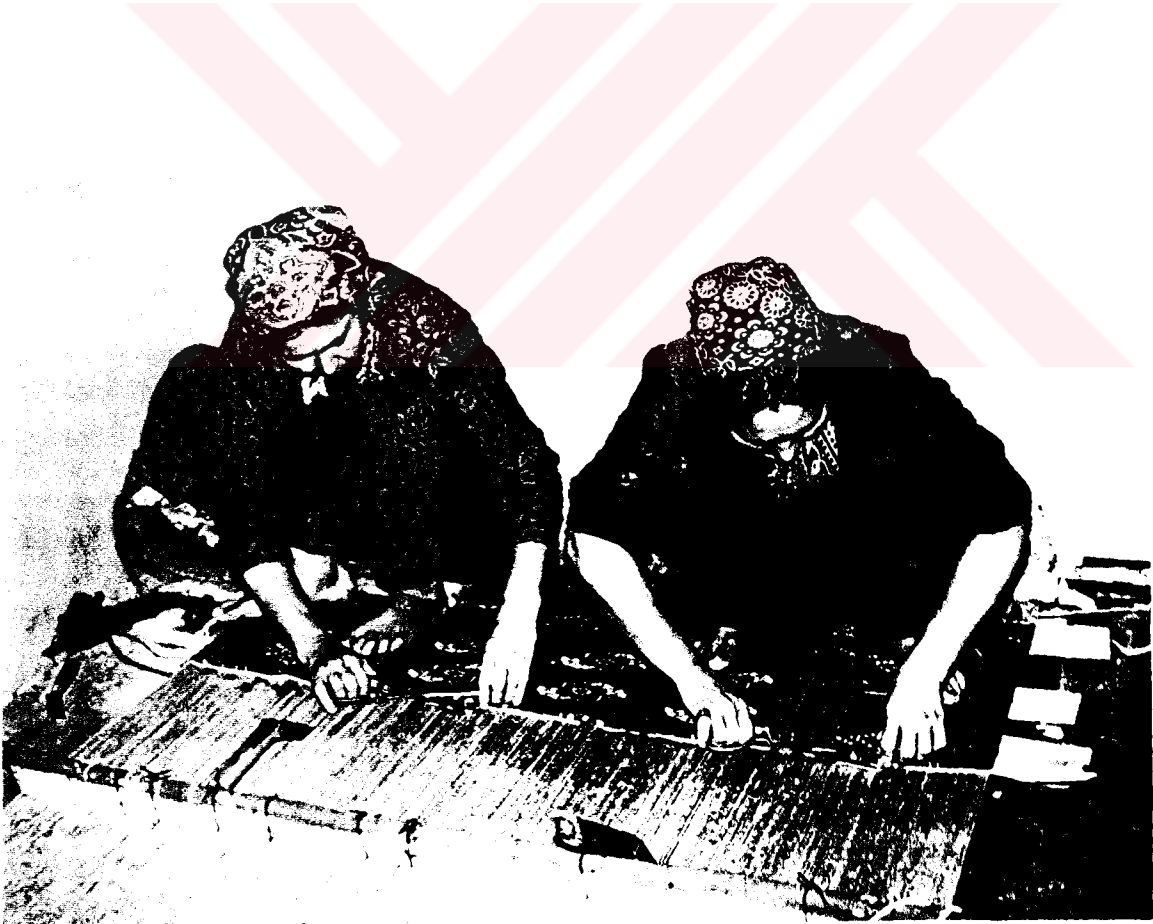
Resim 3.

Resim 4.

Resim 5.

Resim 6.

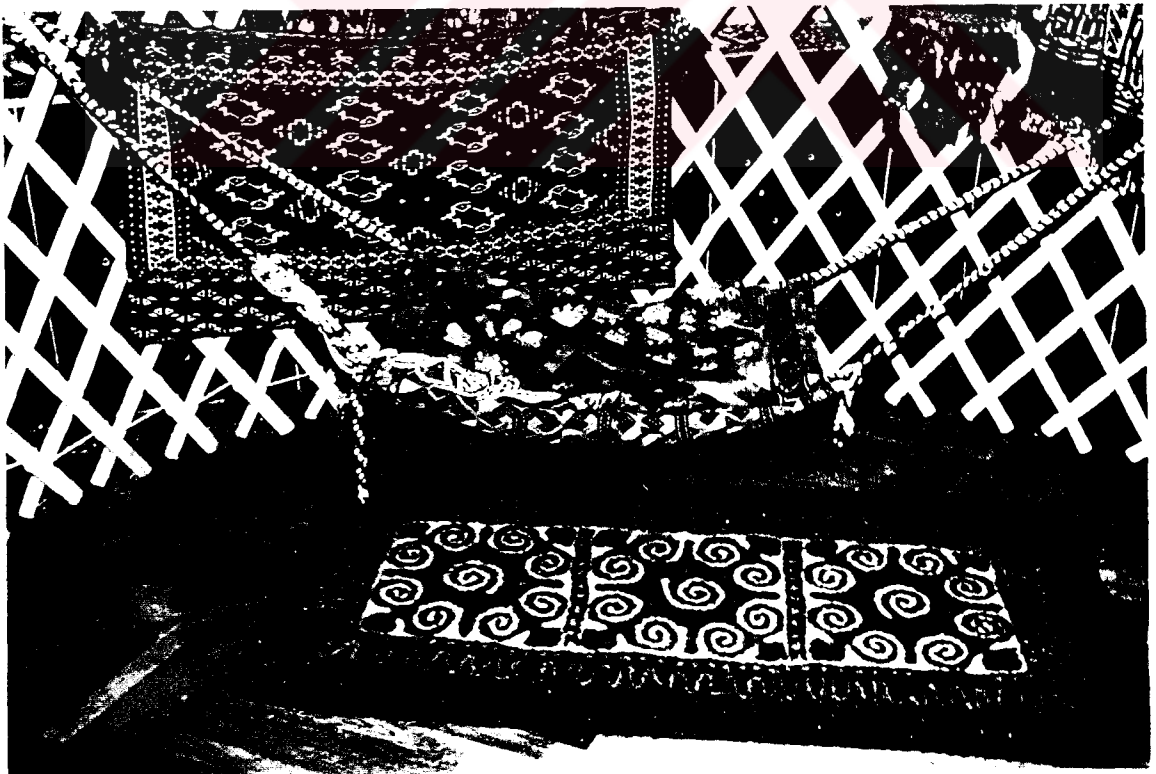
Resim 7.

Resim 8.

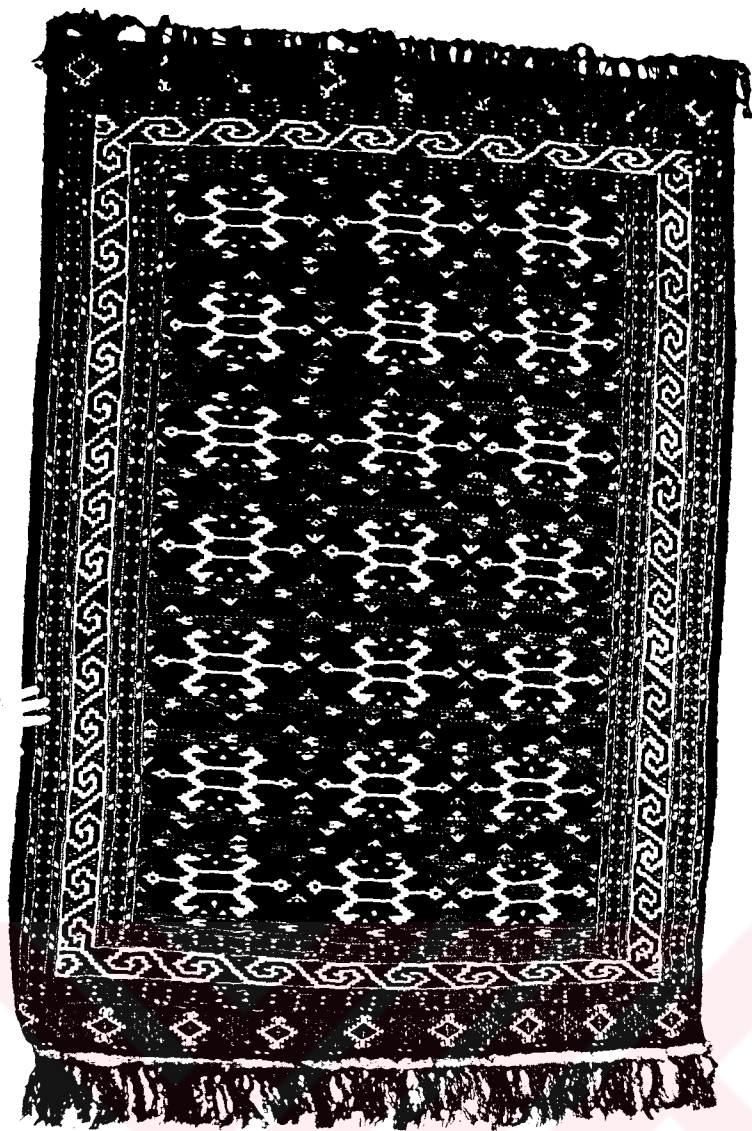

Resim 9.

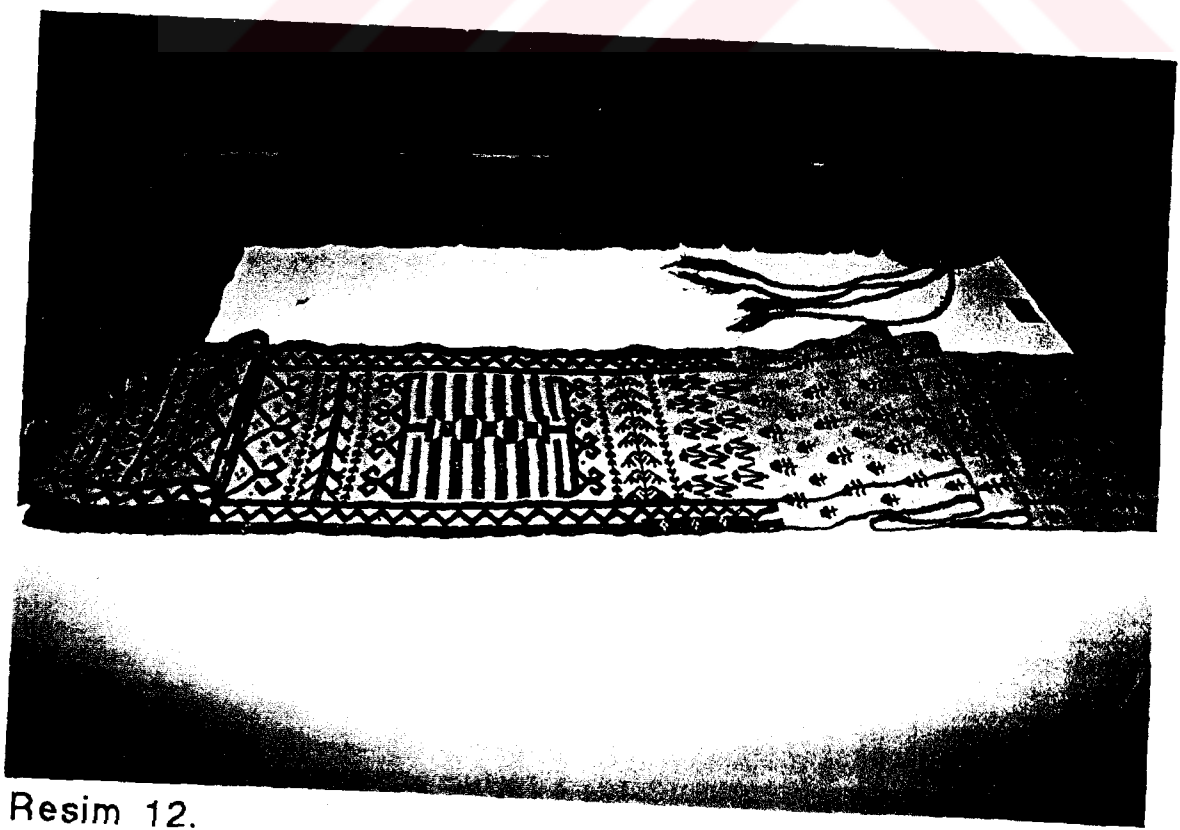

Resim 10.

Resim 11.

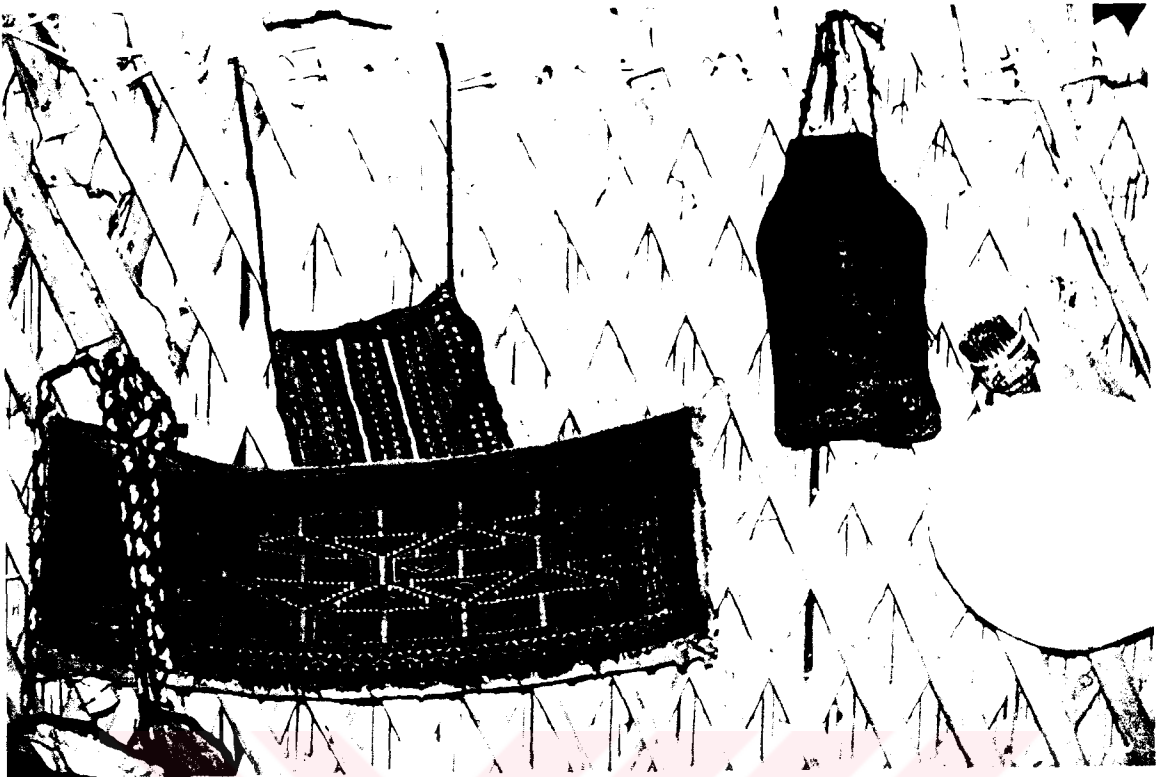
Resim 12.

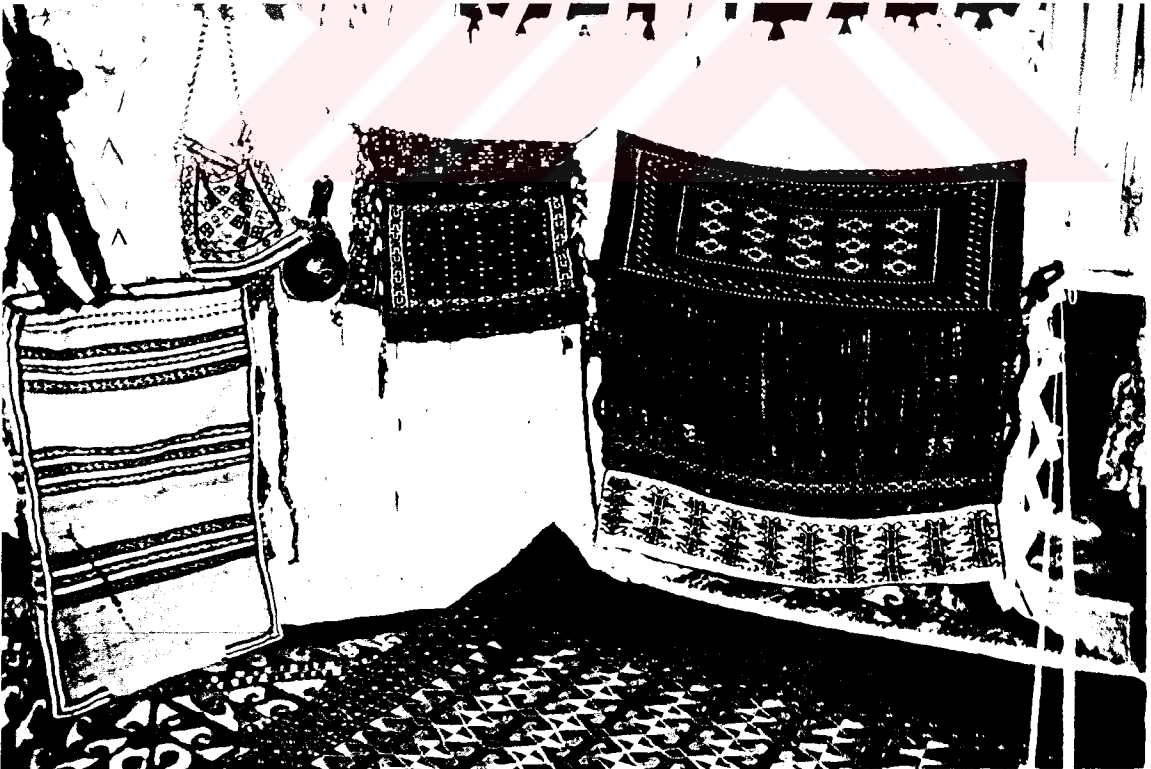
Resim 13.

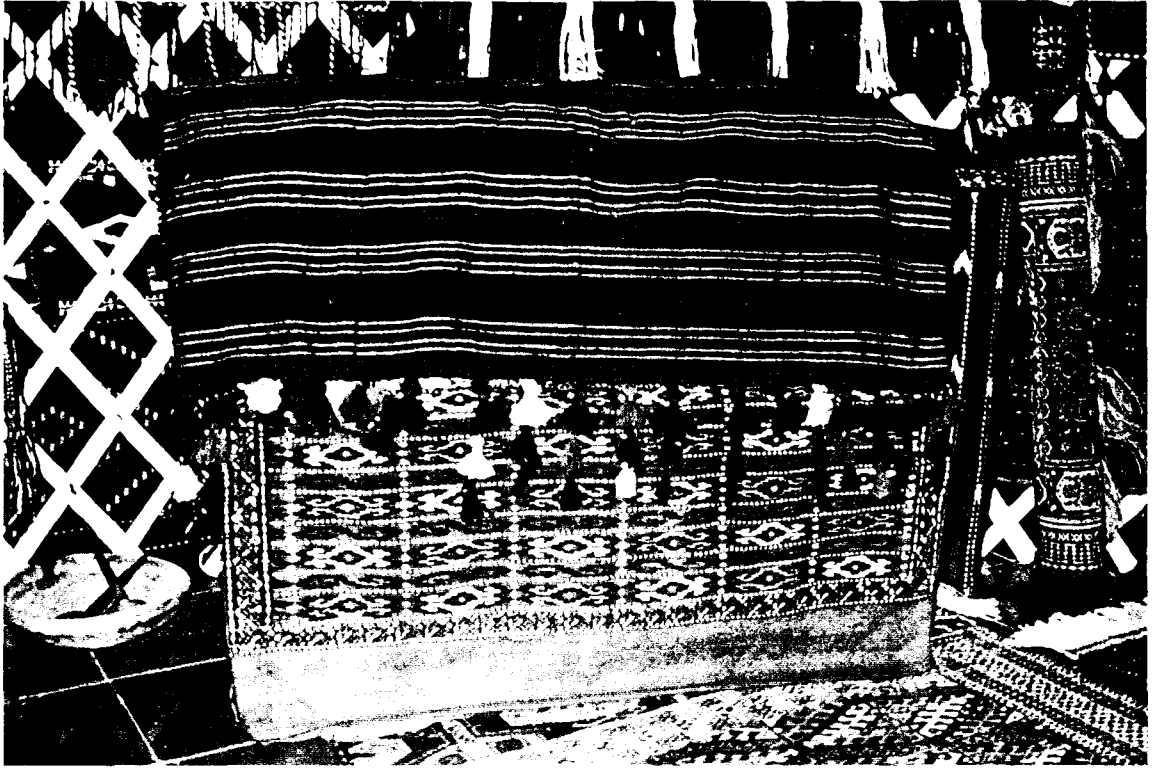
Resim 14.

Resim 15.

Resim 16.

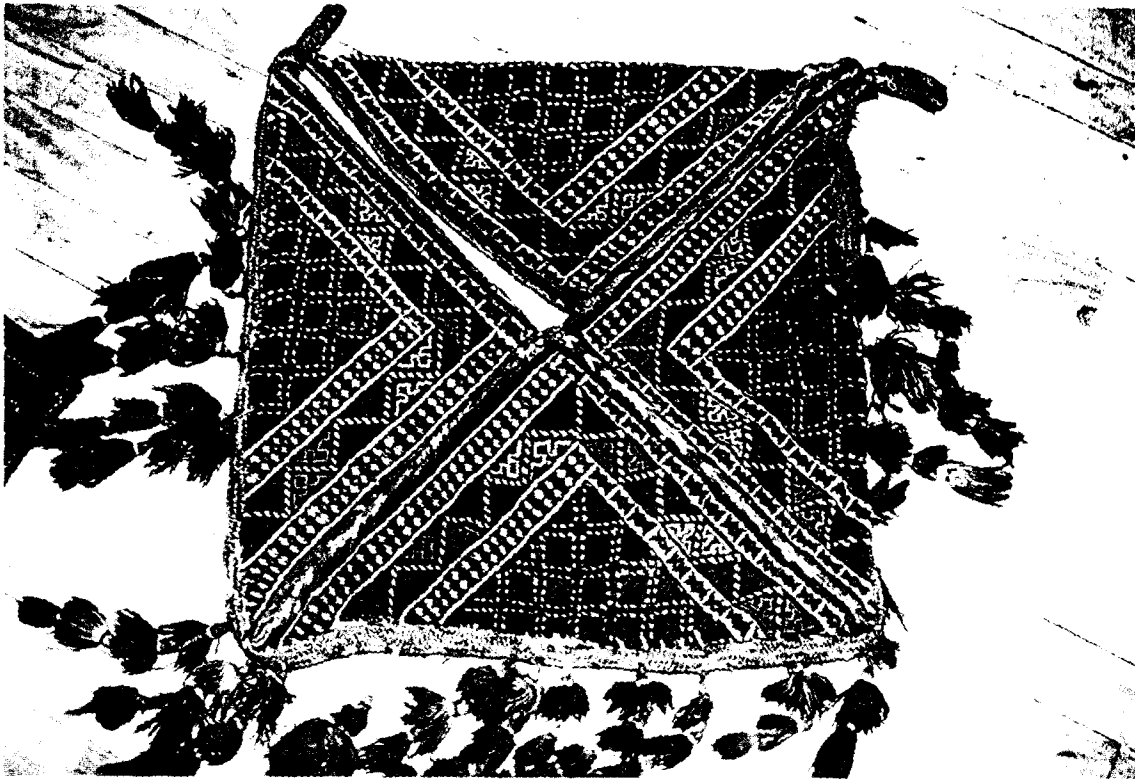

Resim 17.

Resim 18.

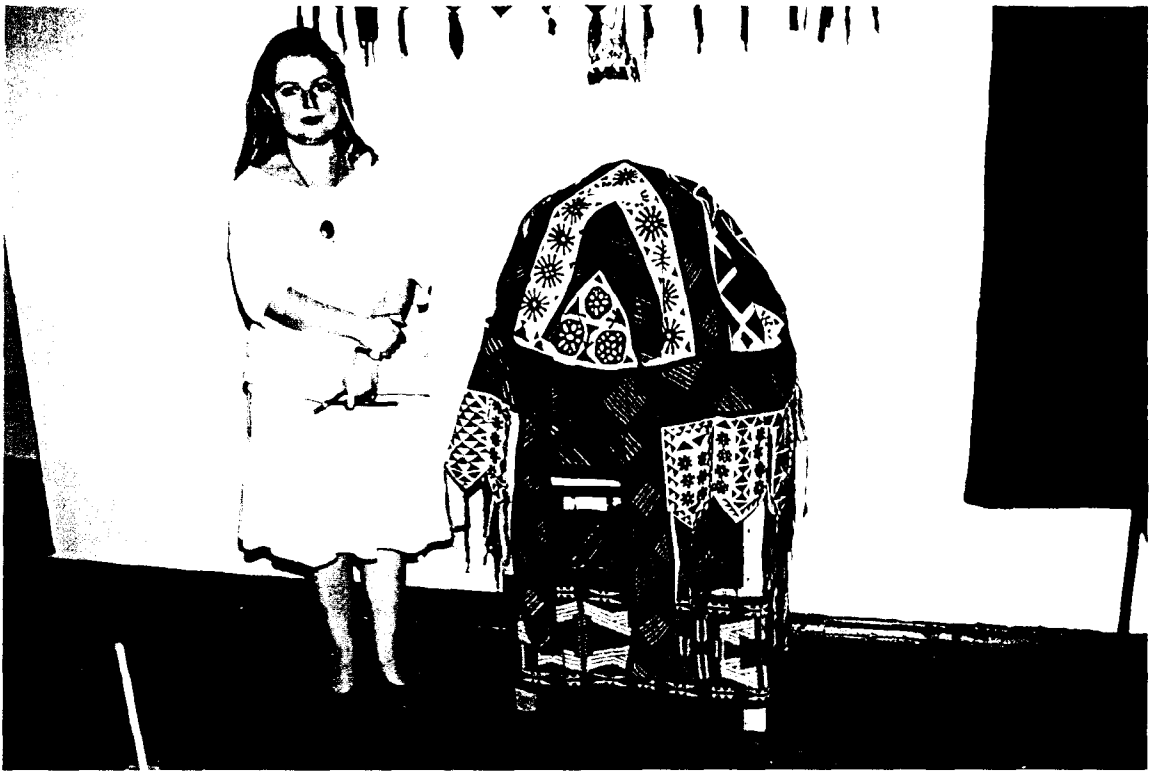

Resim 19.

Resim 20.

Resim 21.

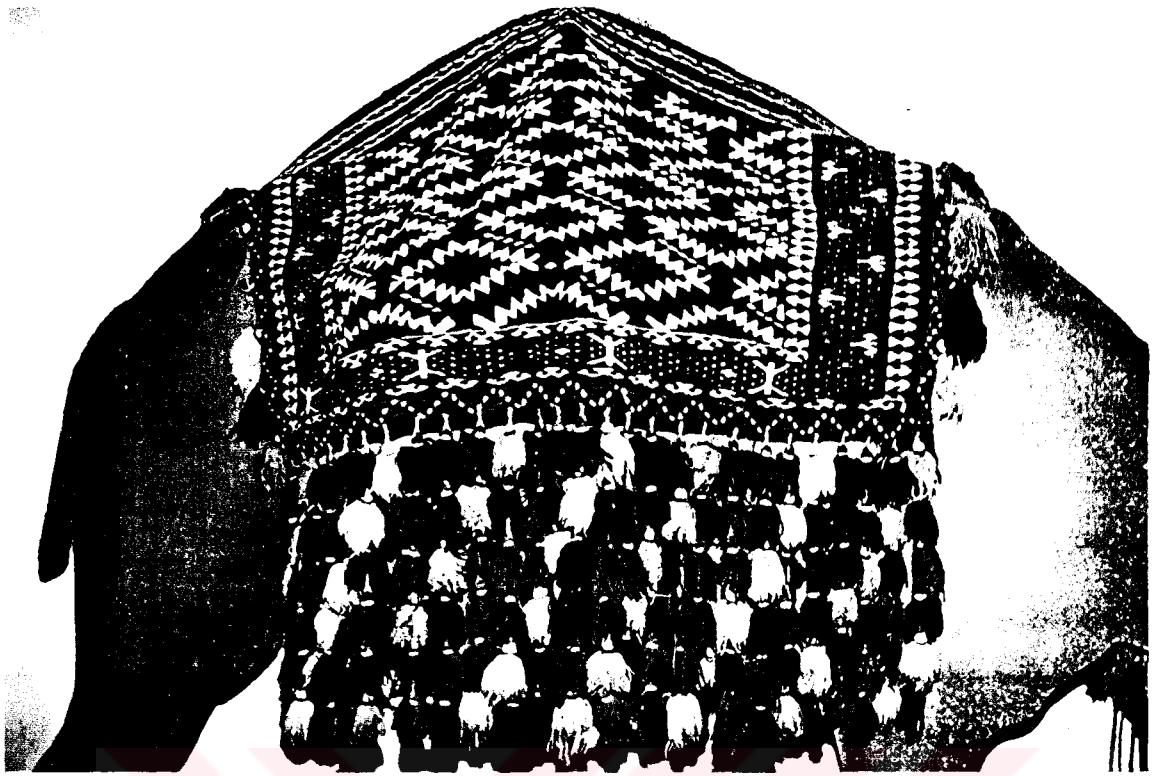
Resim 22.

Resim 23.

Resim 24.

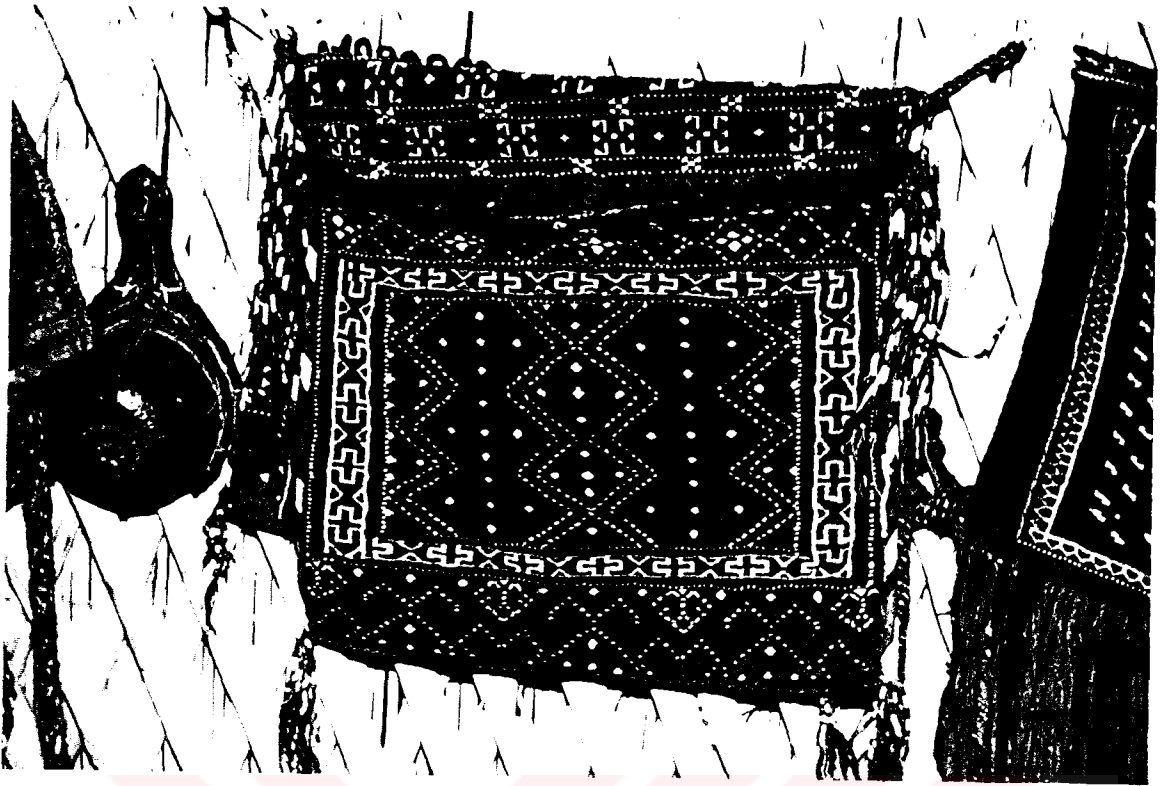
Resim 25.

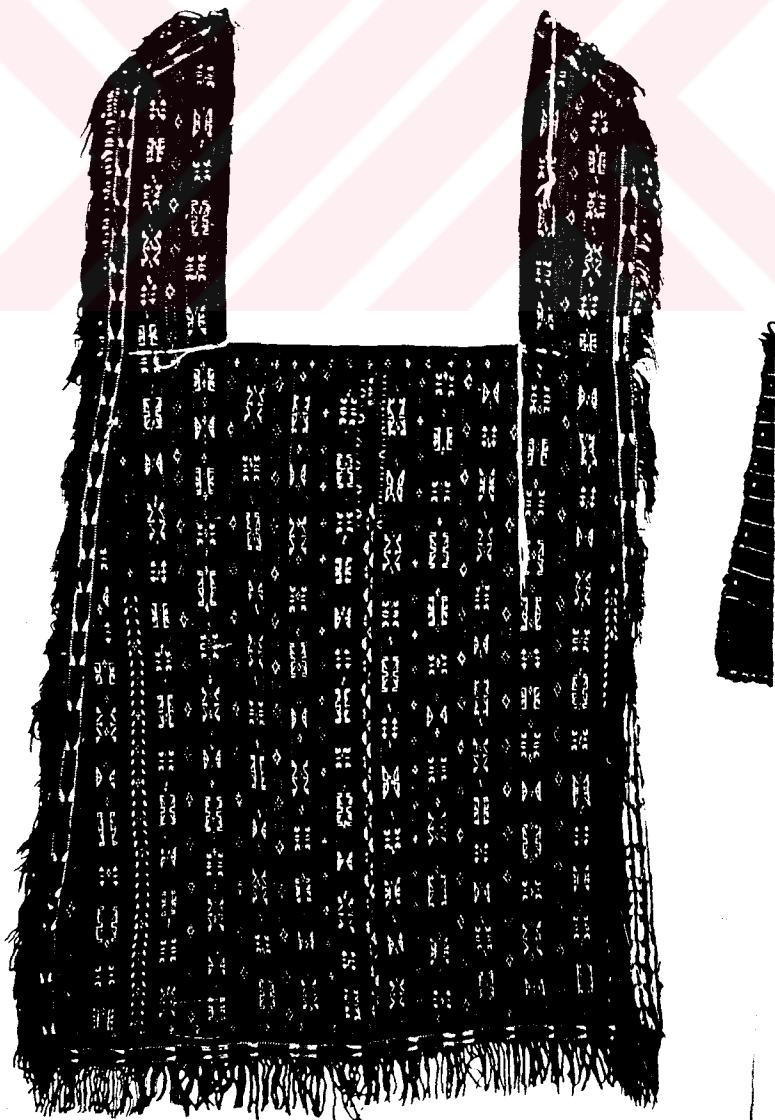
Resim 26.

Resim 27.

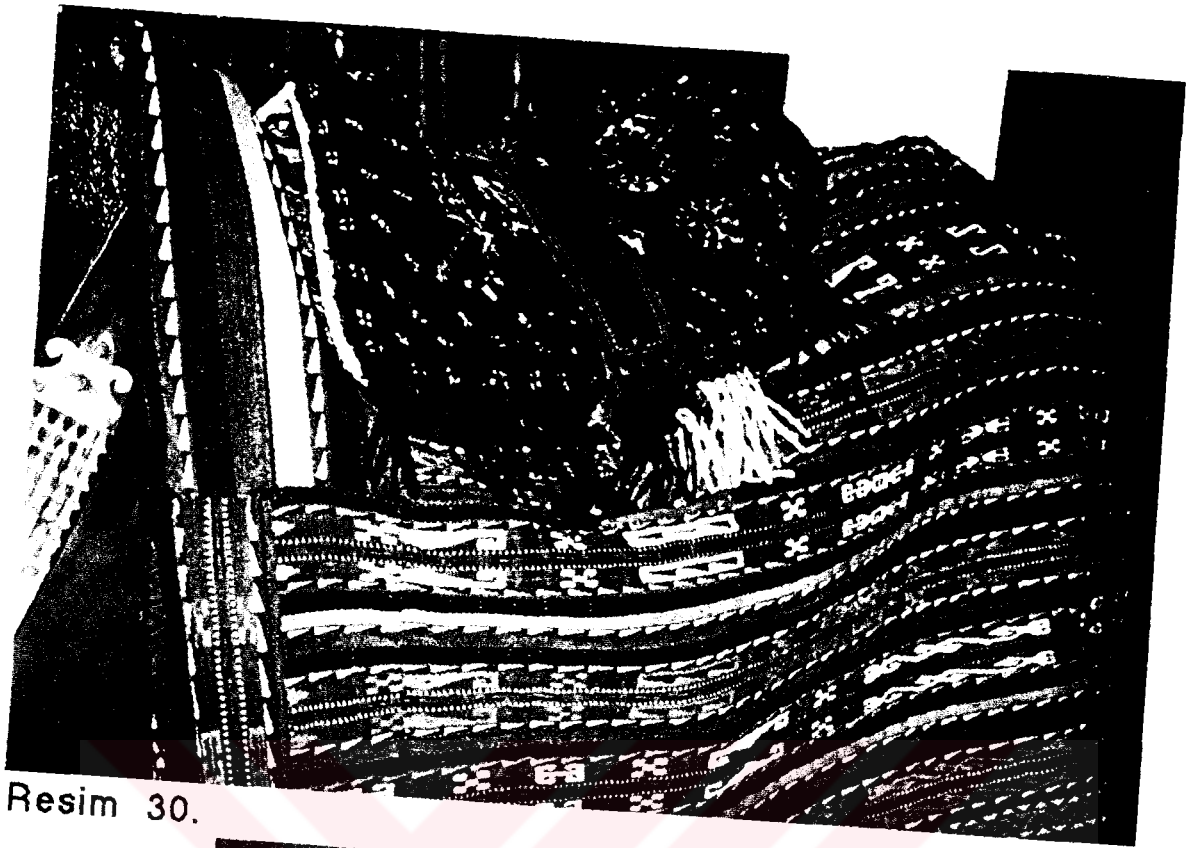

Resim 28.

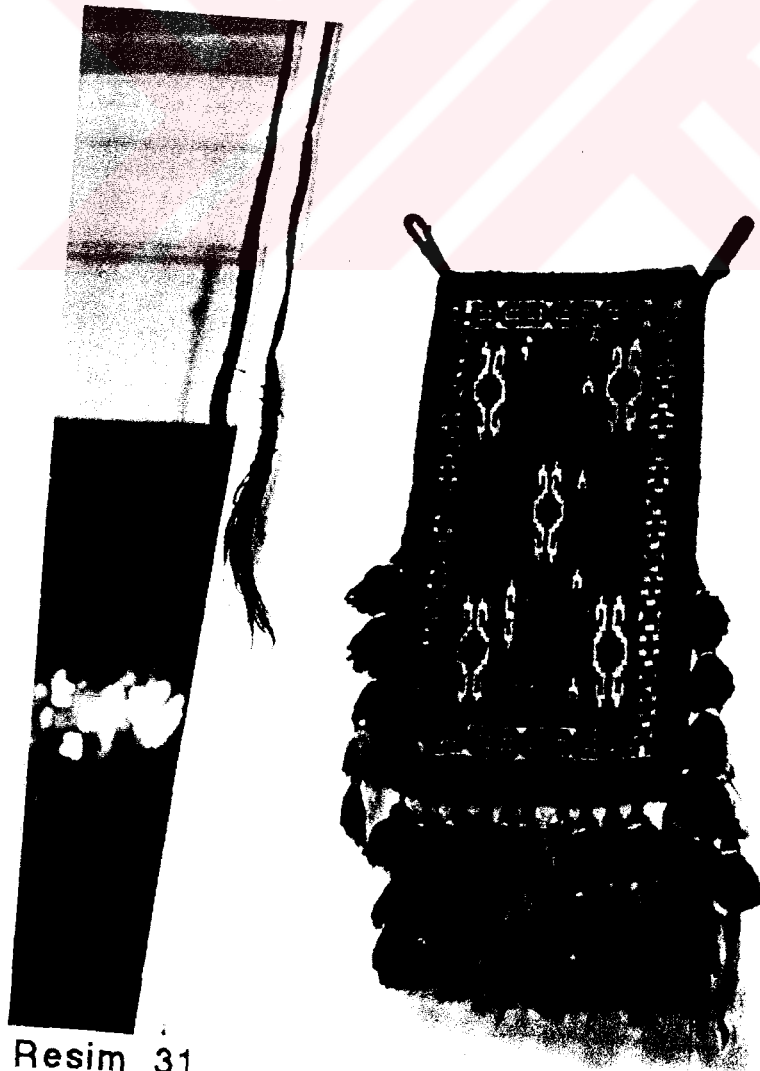

Resim 29.

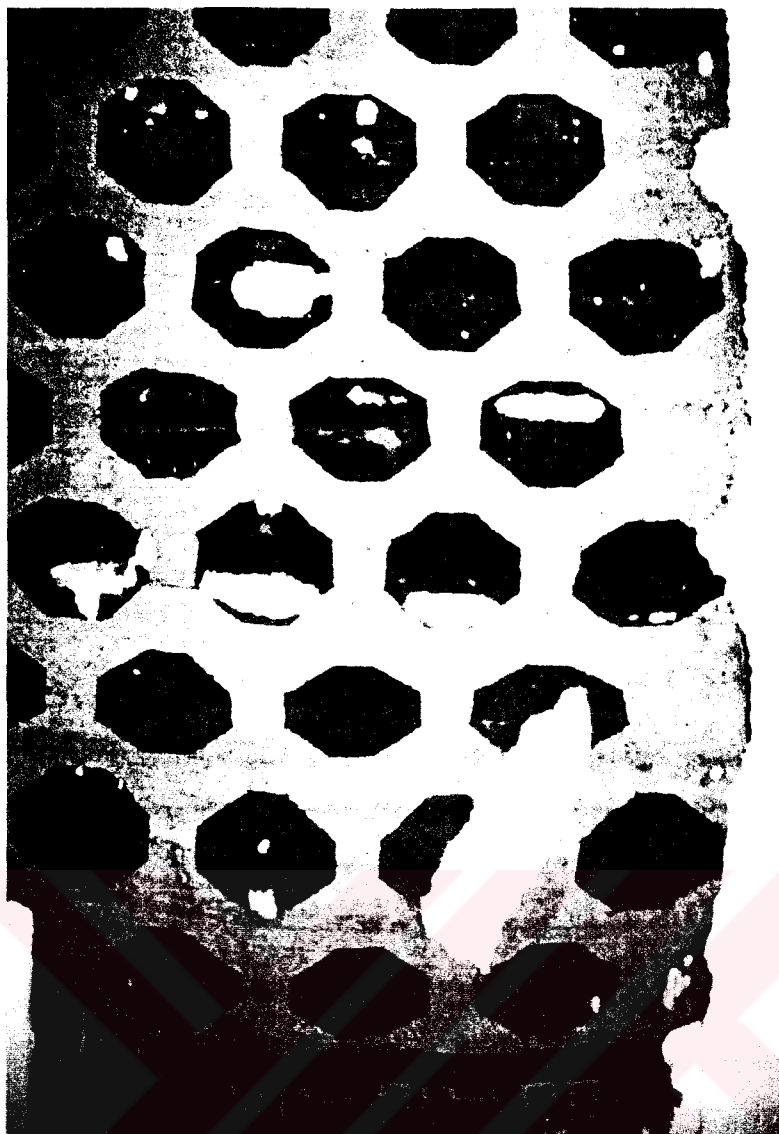

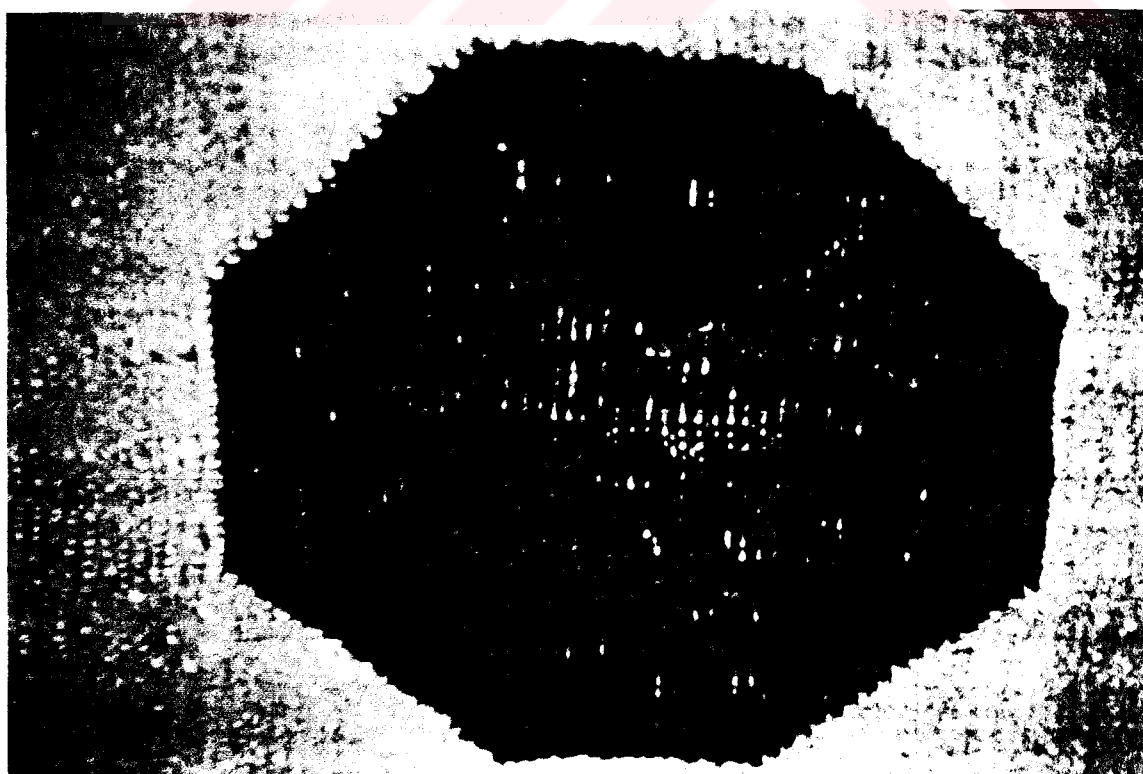
Resim 30.

Resim 31.

Resim 32.

Resim 33.

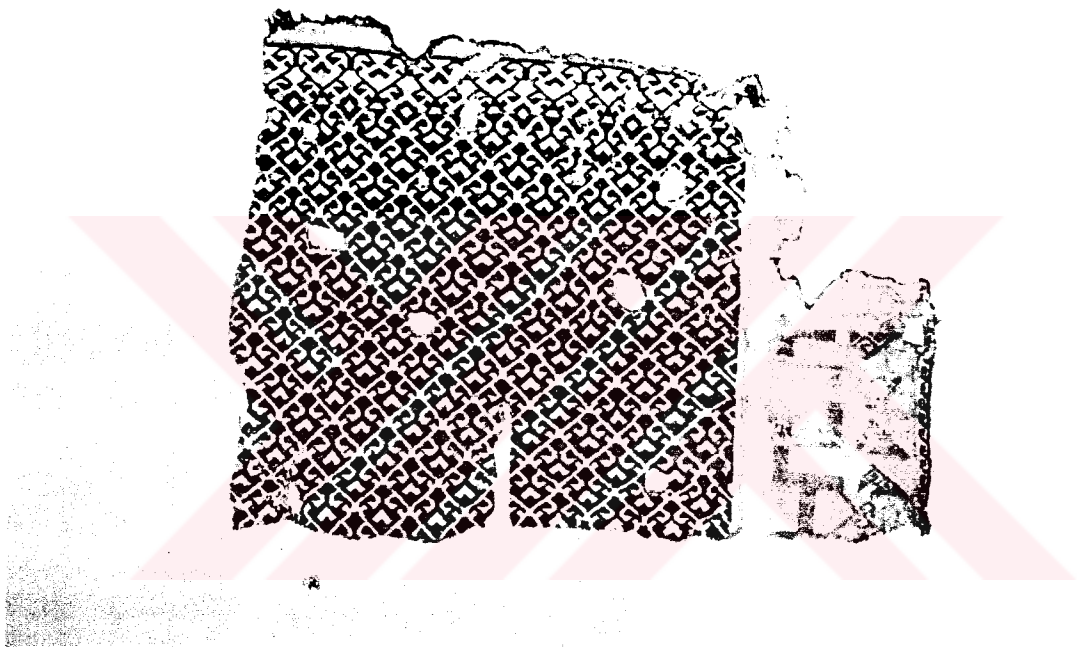

sim 34.

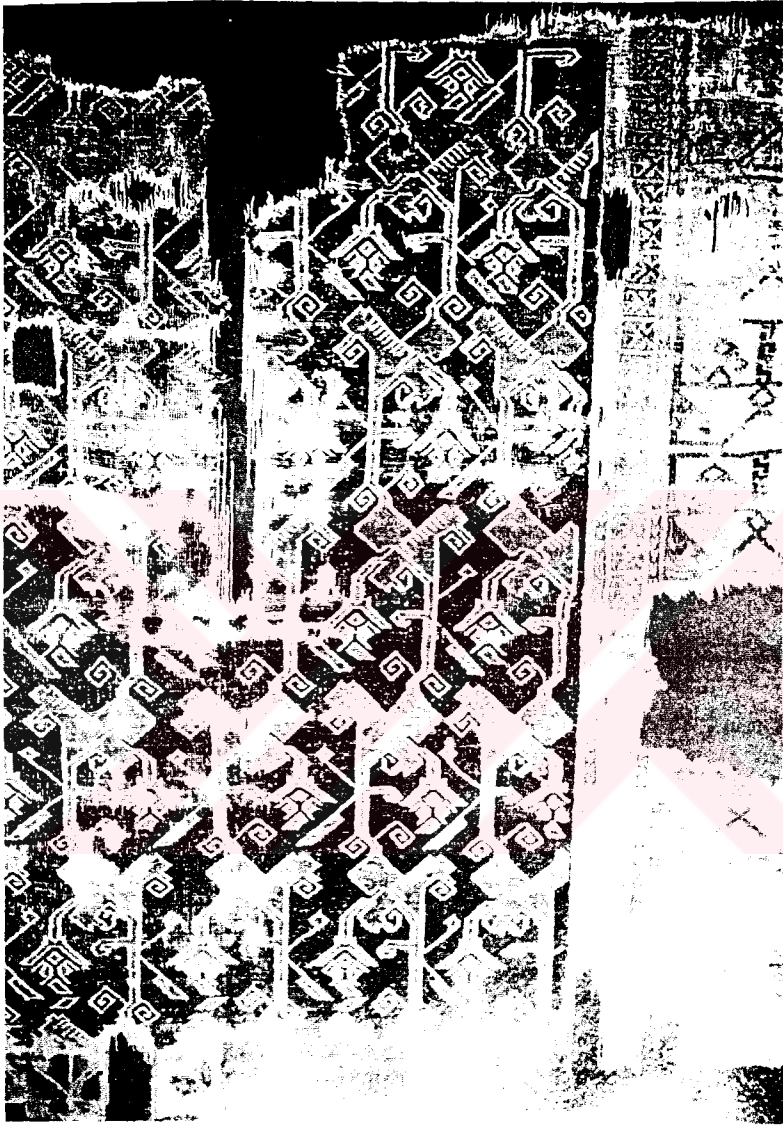
im 35.

Resim 36.

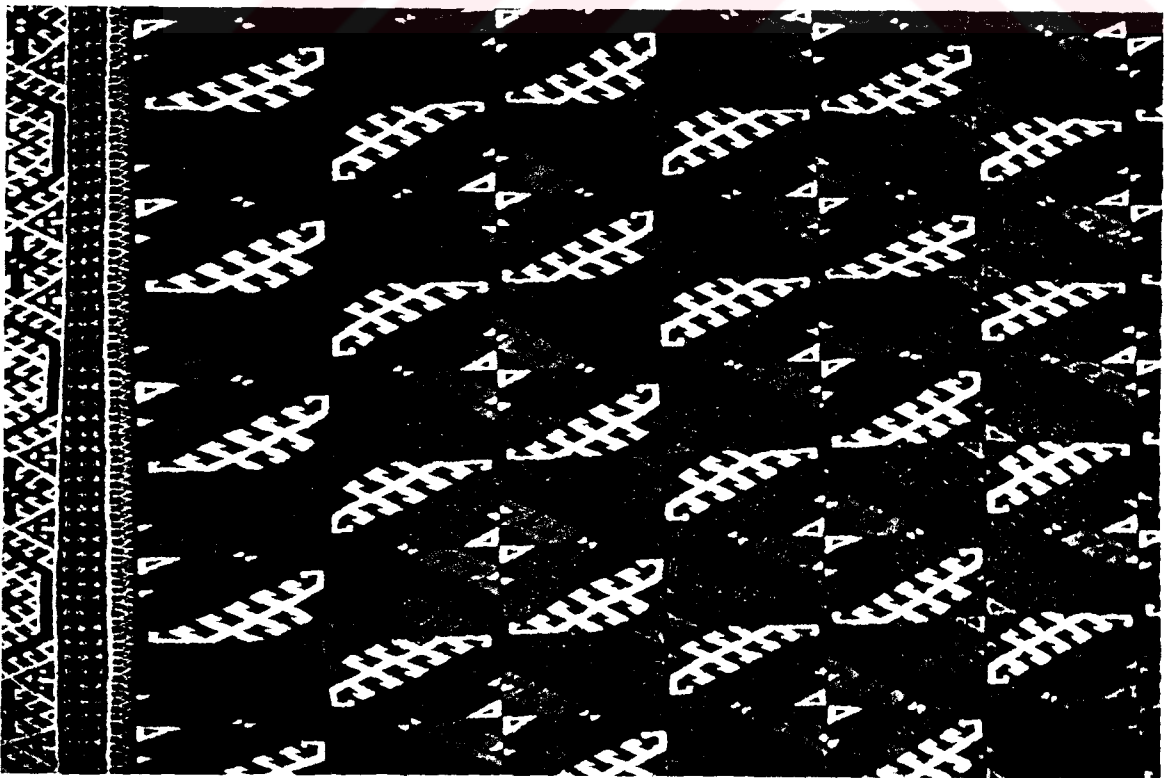
Resim 37.

Resim 38.

Resim 39.

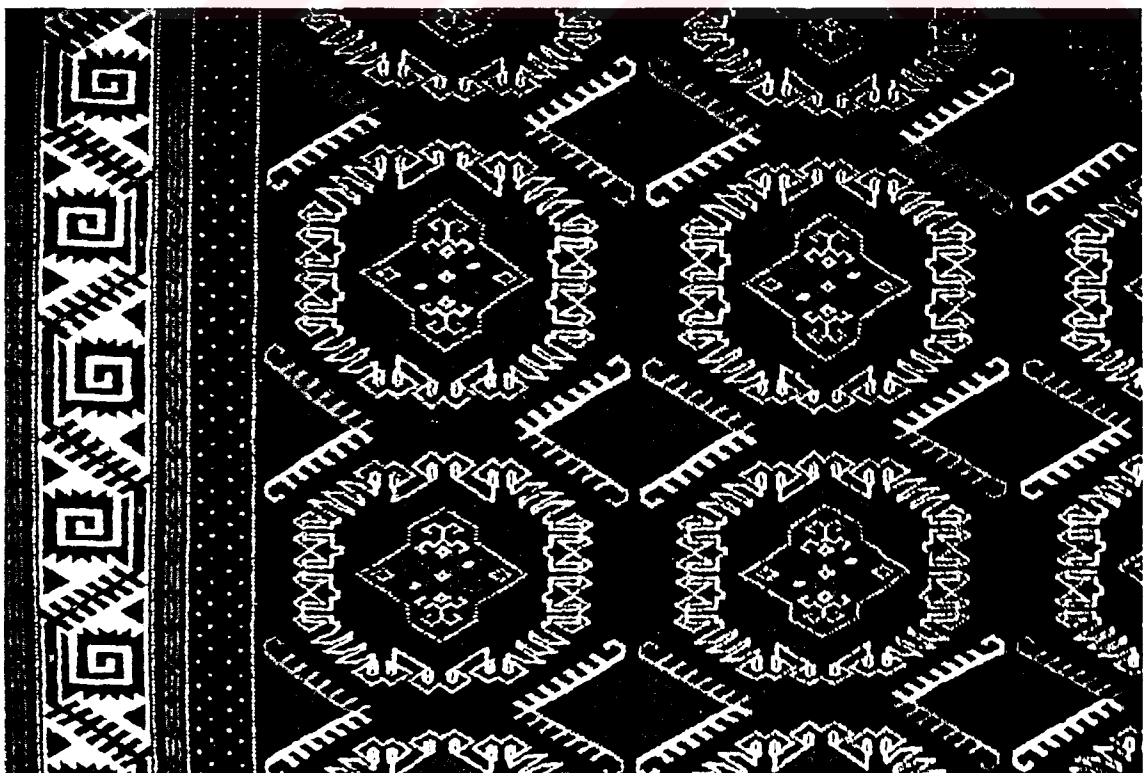

Resim 40.

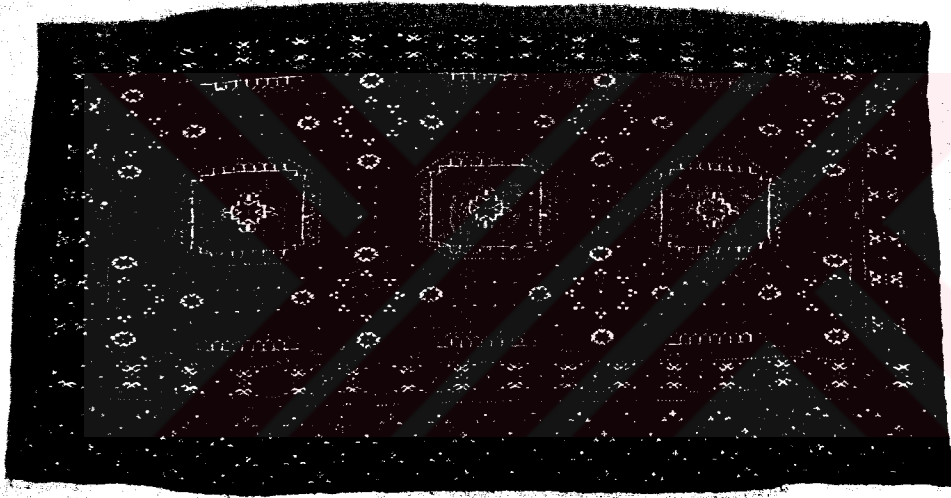
Resim 41.

Resim 42.

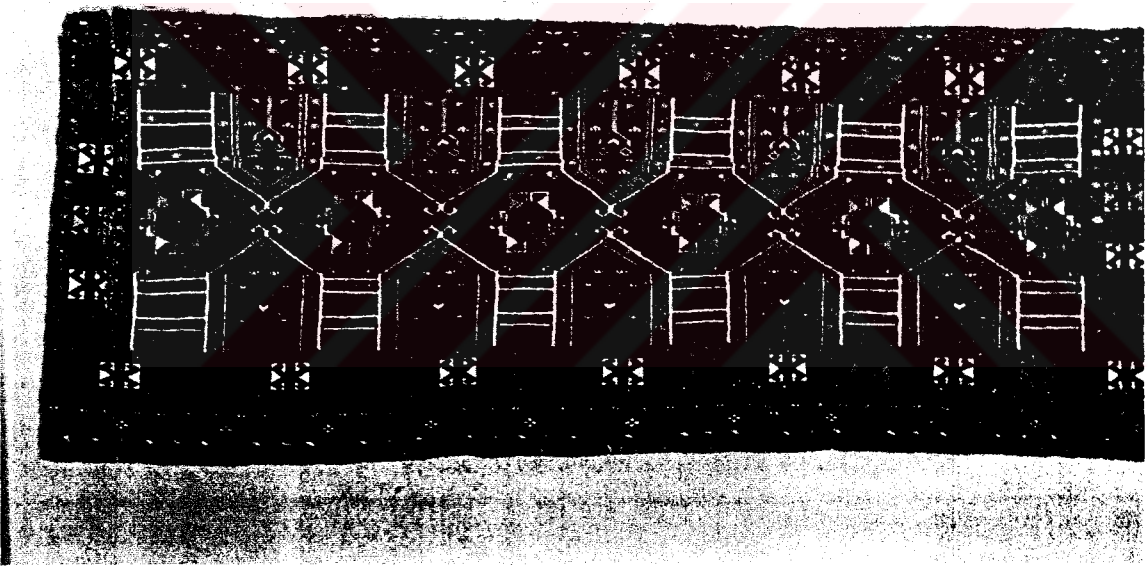

Resim 43.

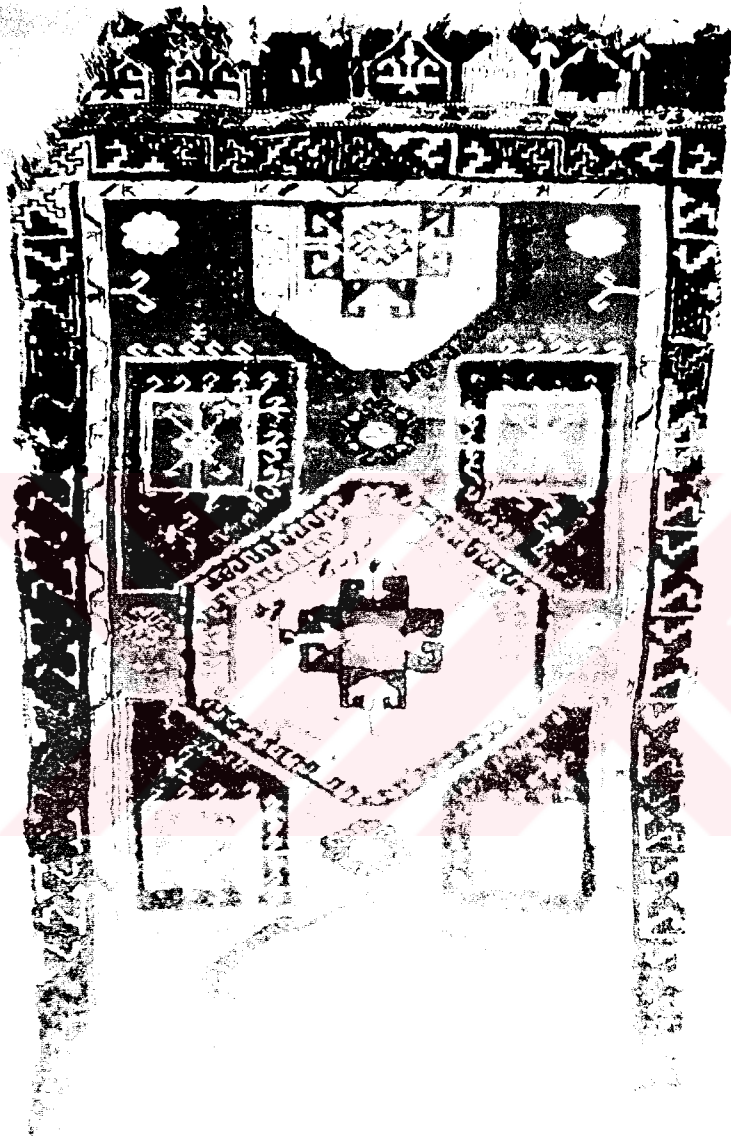

Resim 44.

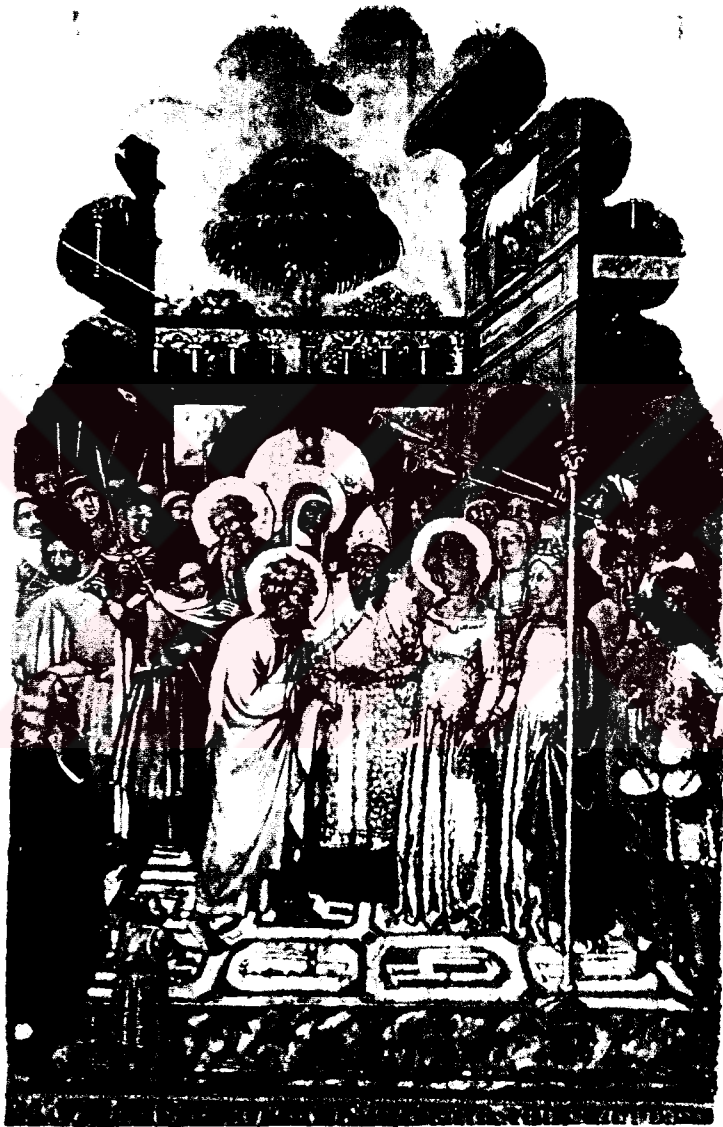

Resim 45.

Resim 46.

Resim 47.

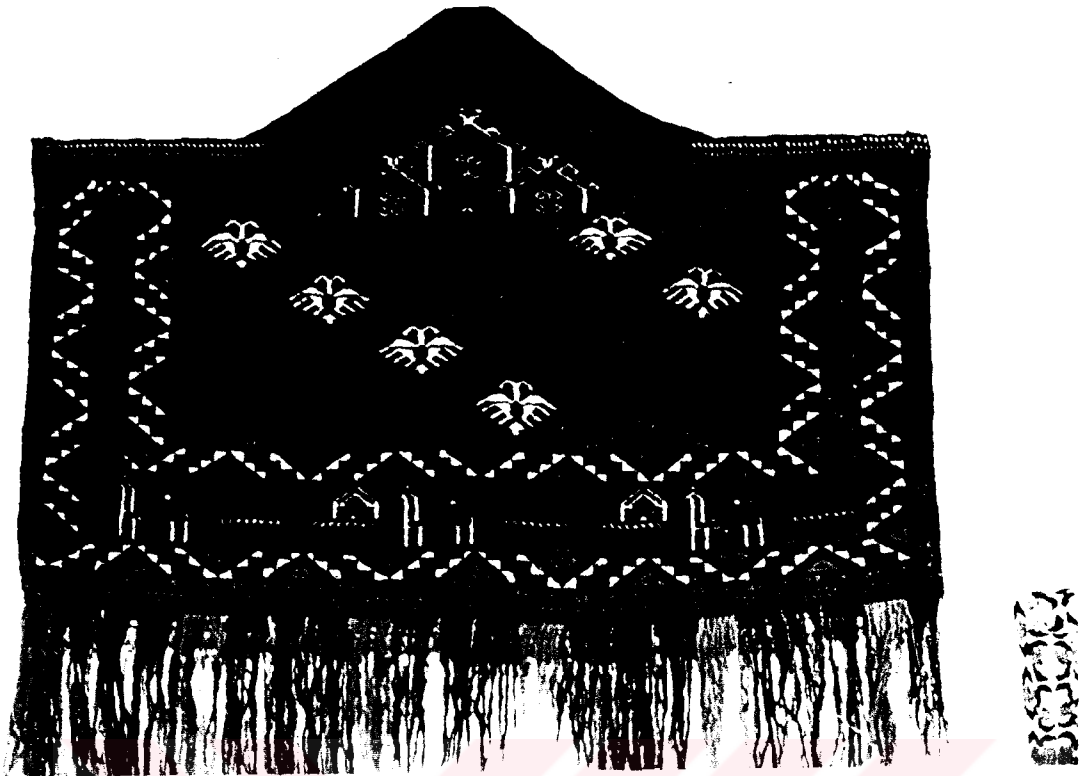
Resim 48.

Resim 49.

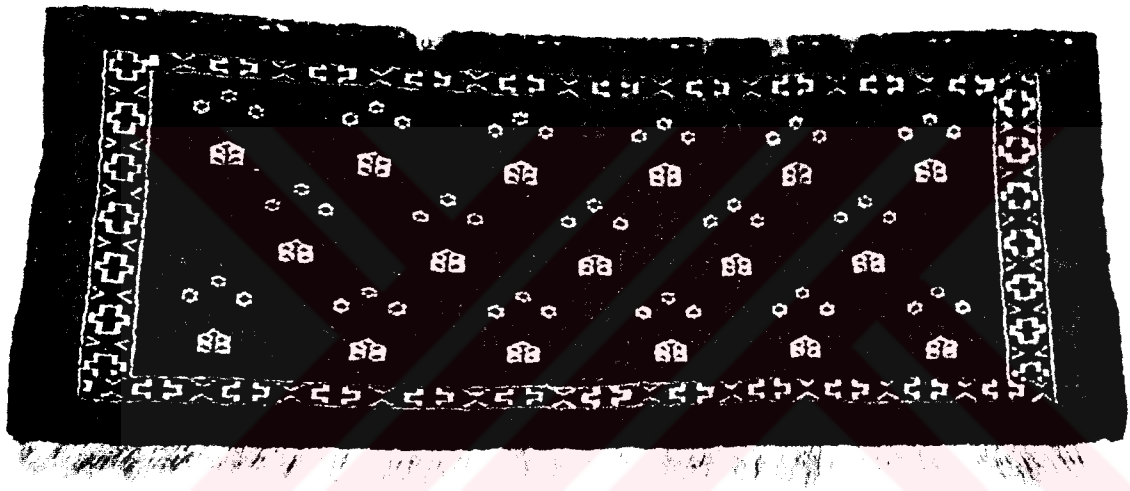
Resim 50.

Resim 51.

Resim 52.

Resim 53.

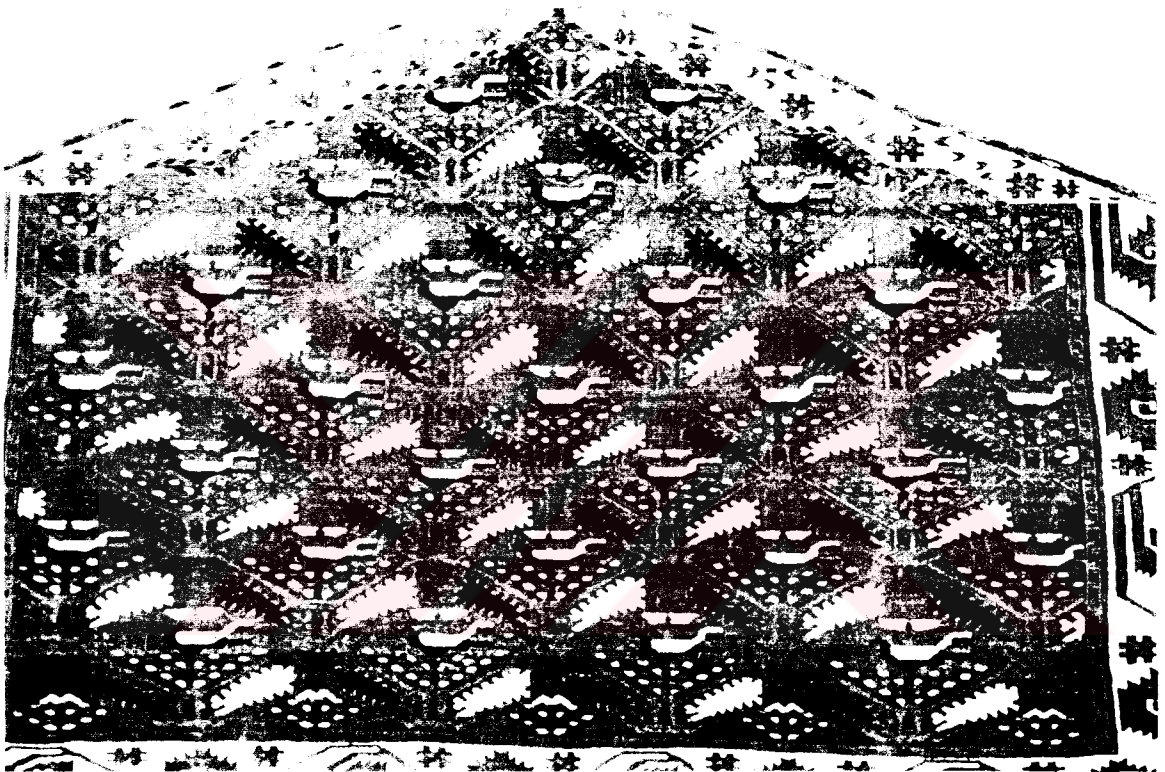

Resim 54.

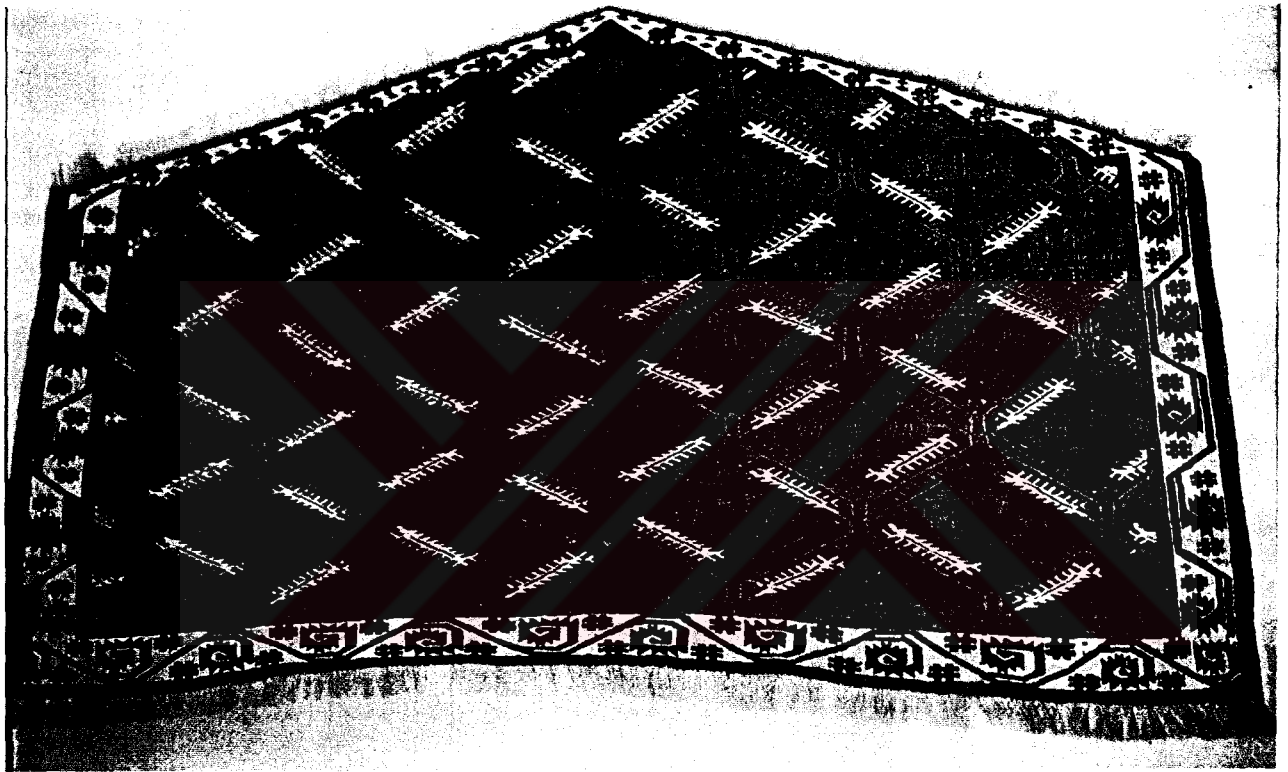

Resim 55.

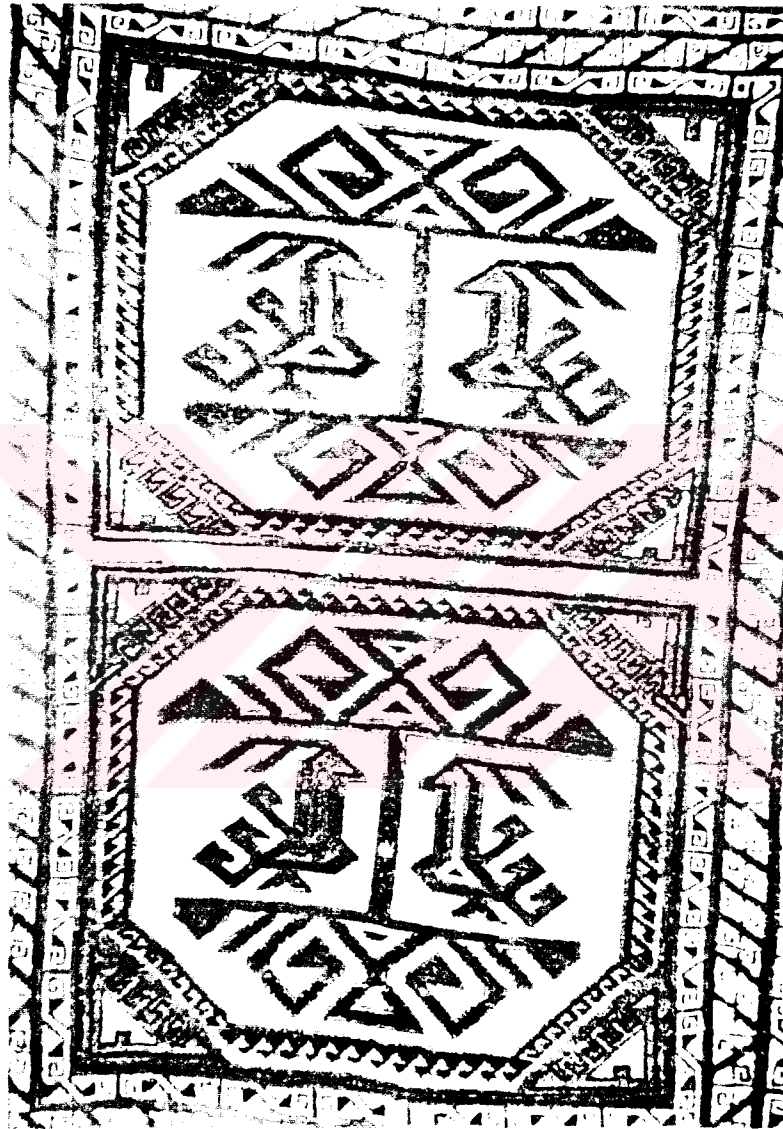
Resim 56.

Resim 57.

Resim 58.

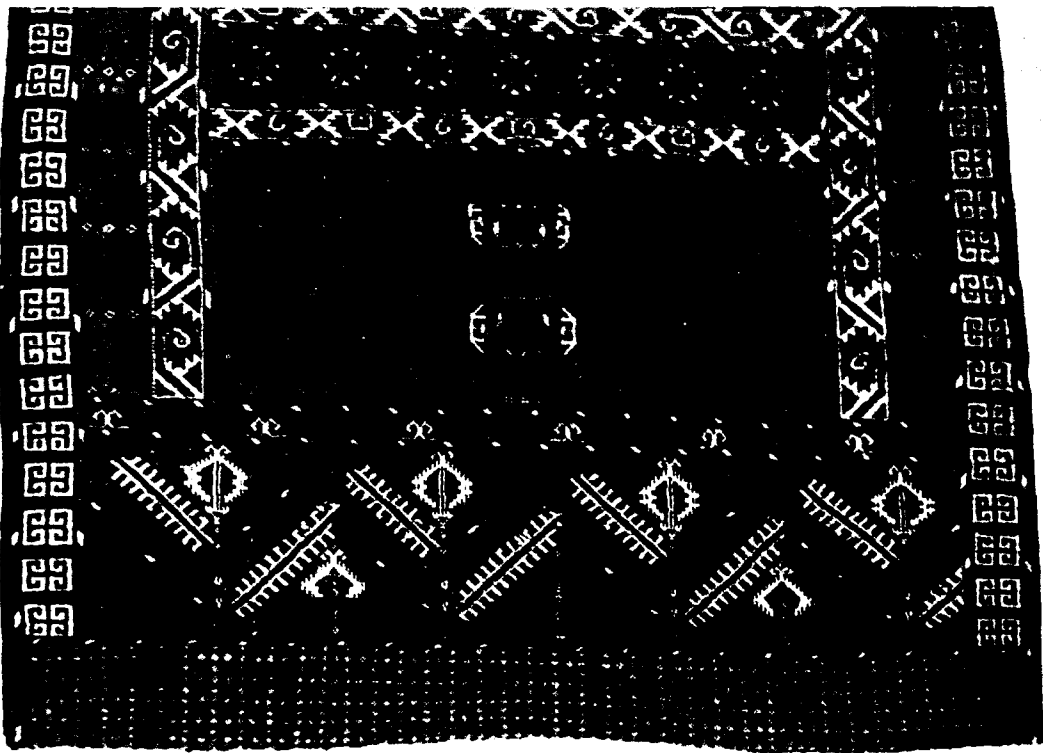
Resim 59.

Resim 60.

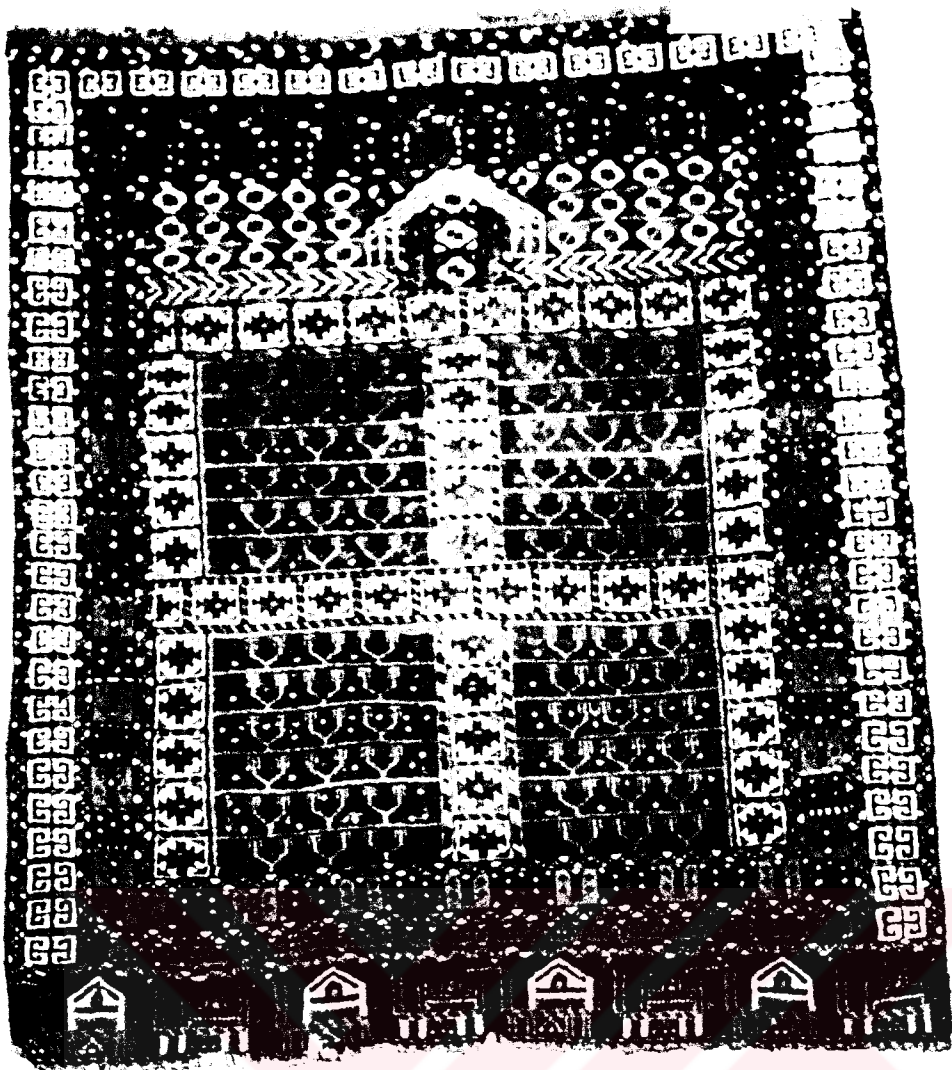

Resim. 61.

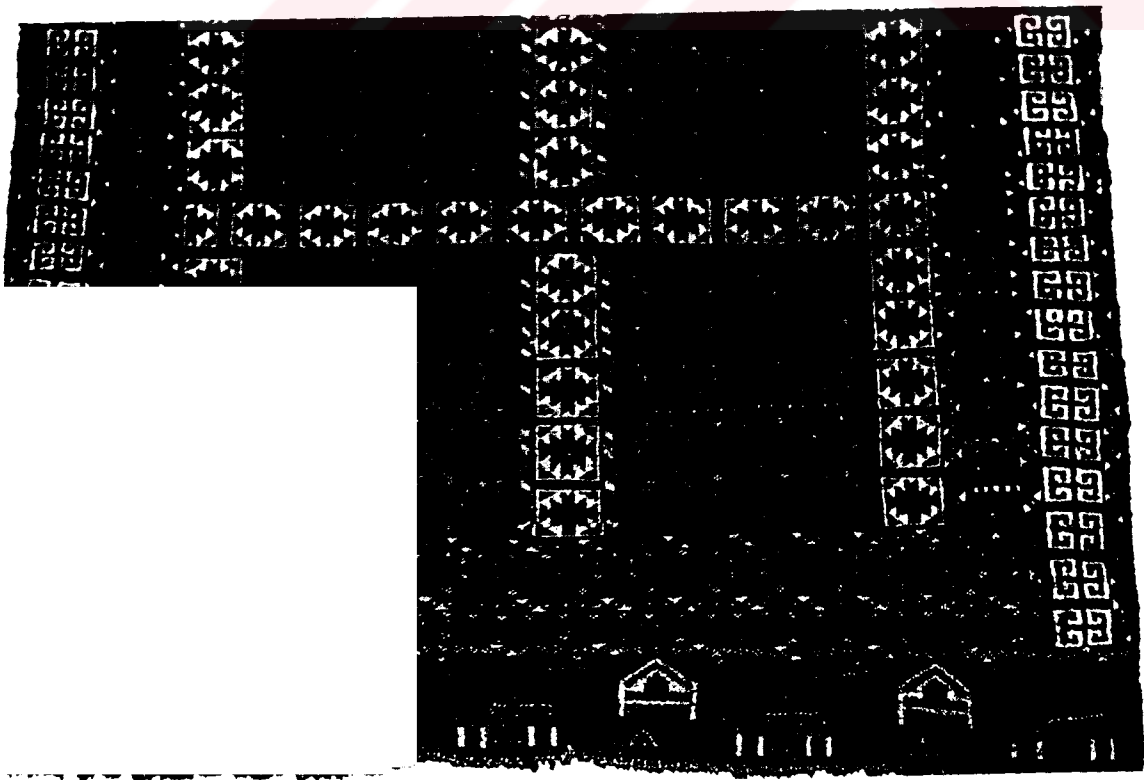

Resim. 62.

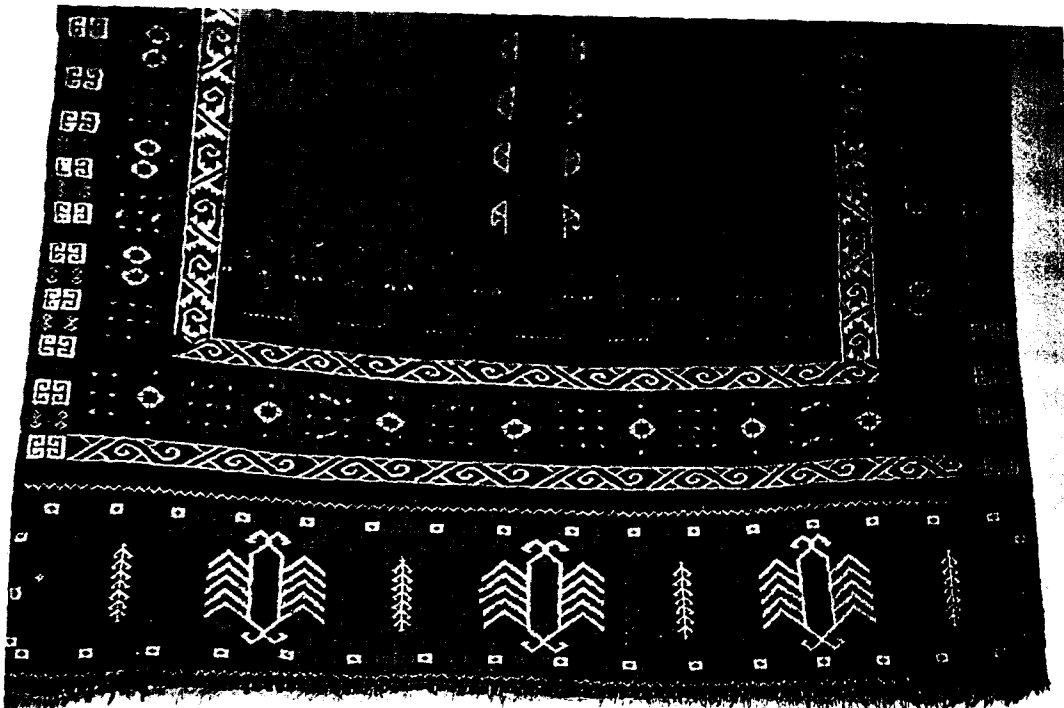
Resim 63.

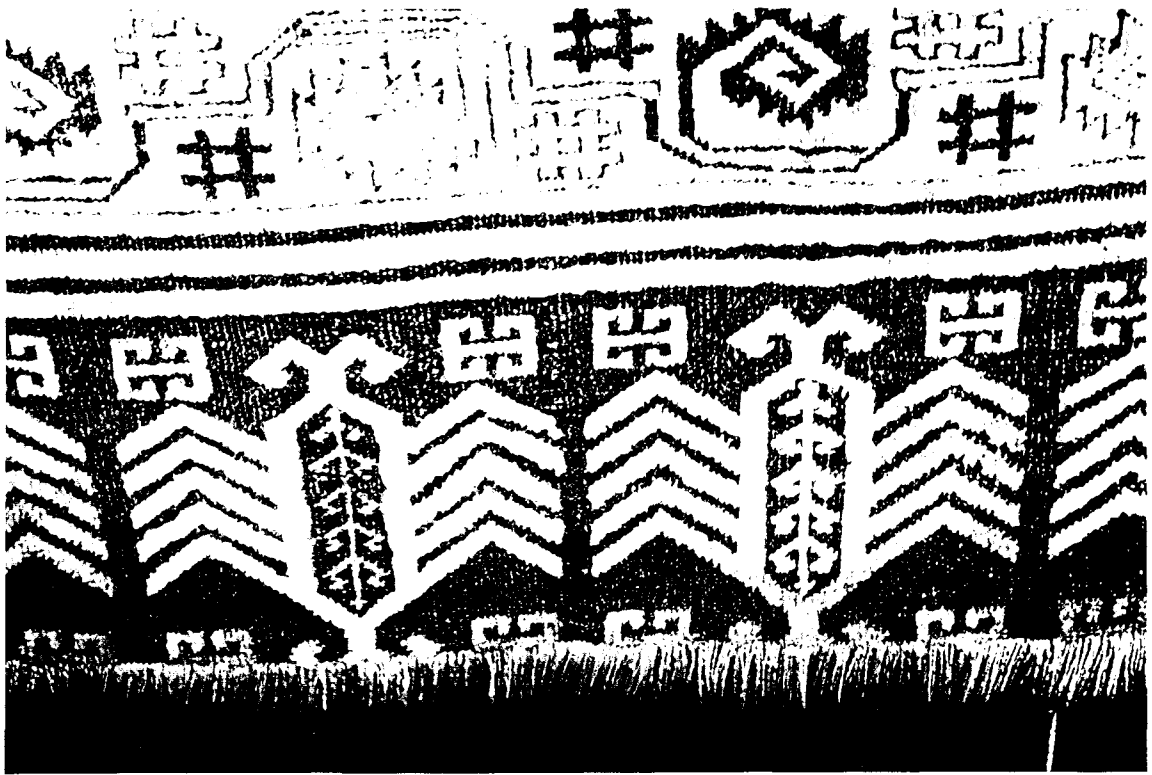
Resim 64.

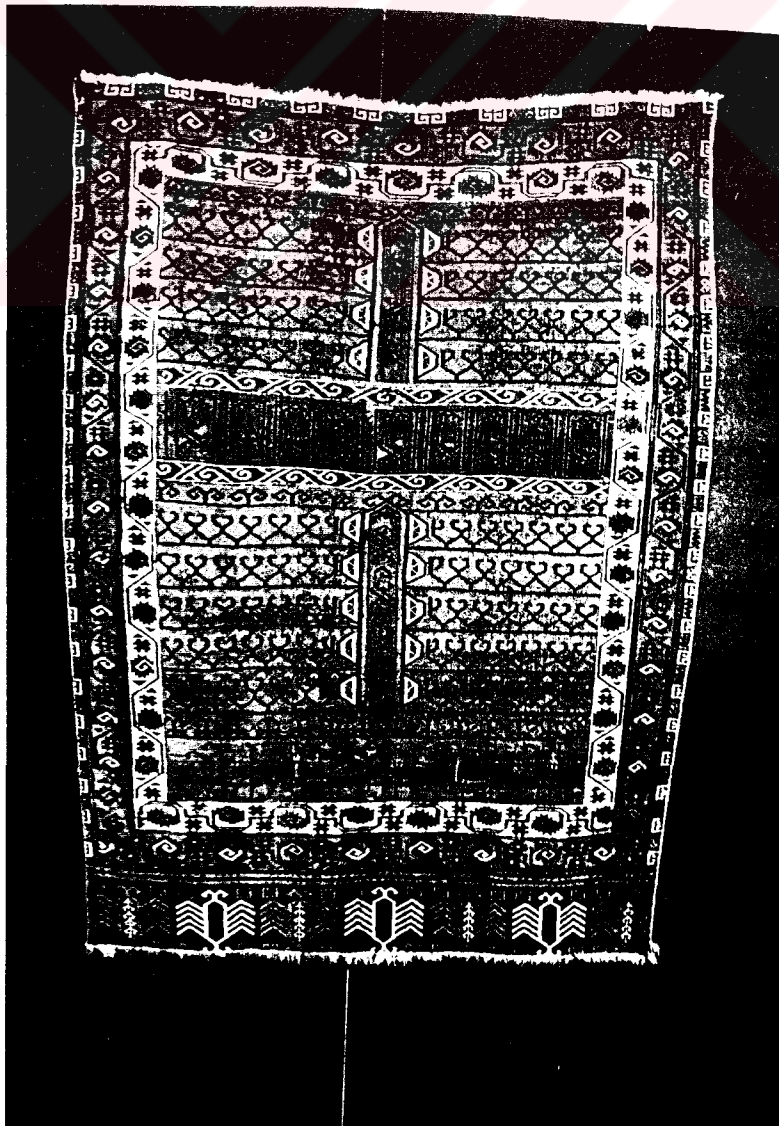
Resim 65.

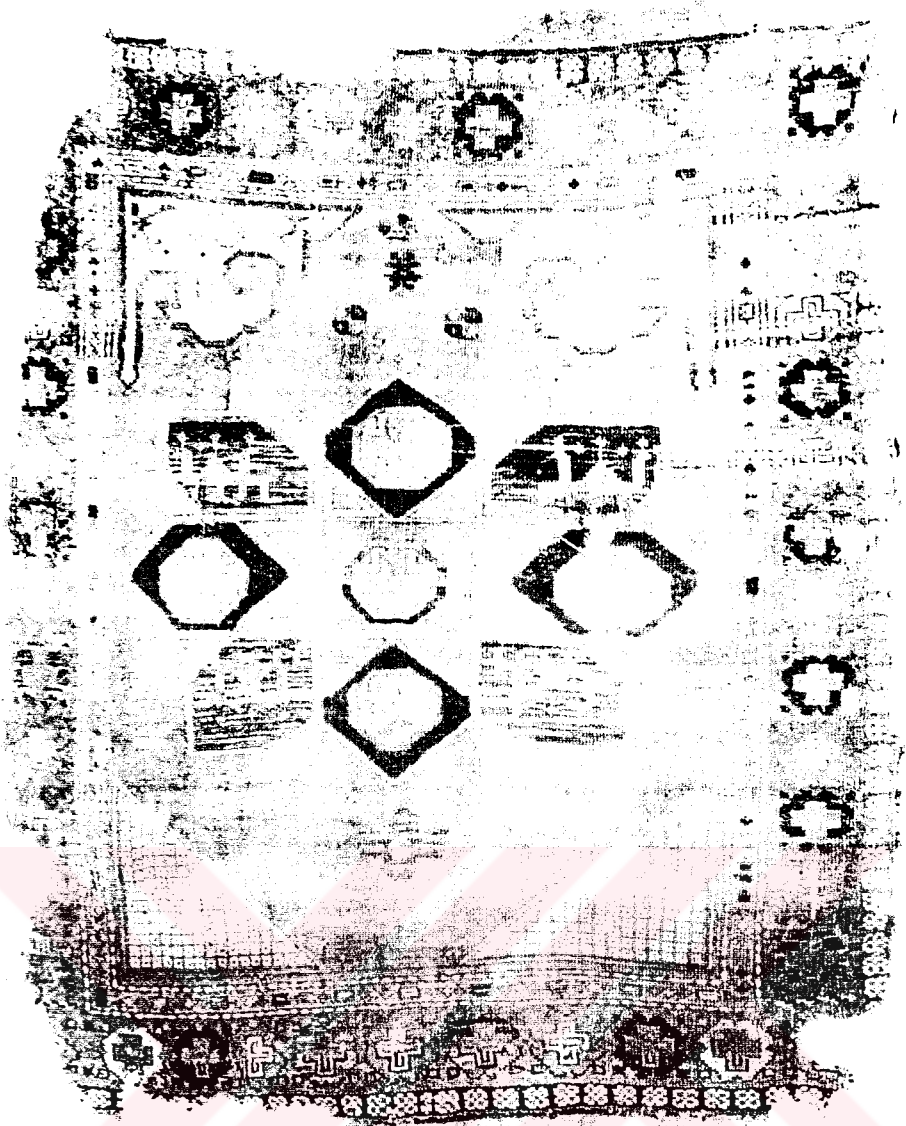

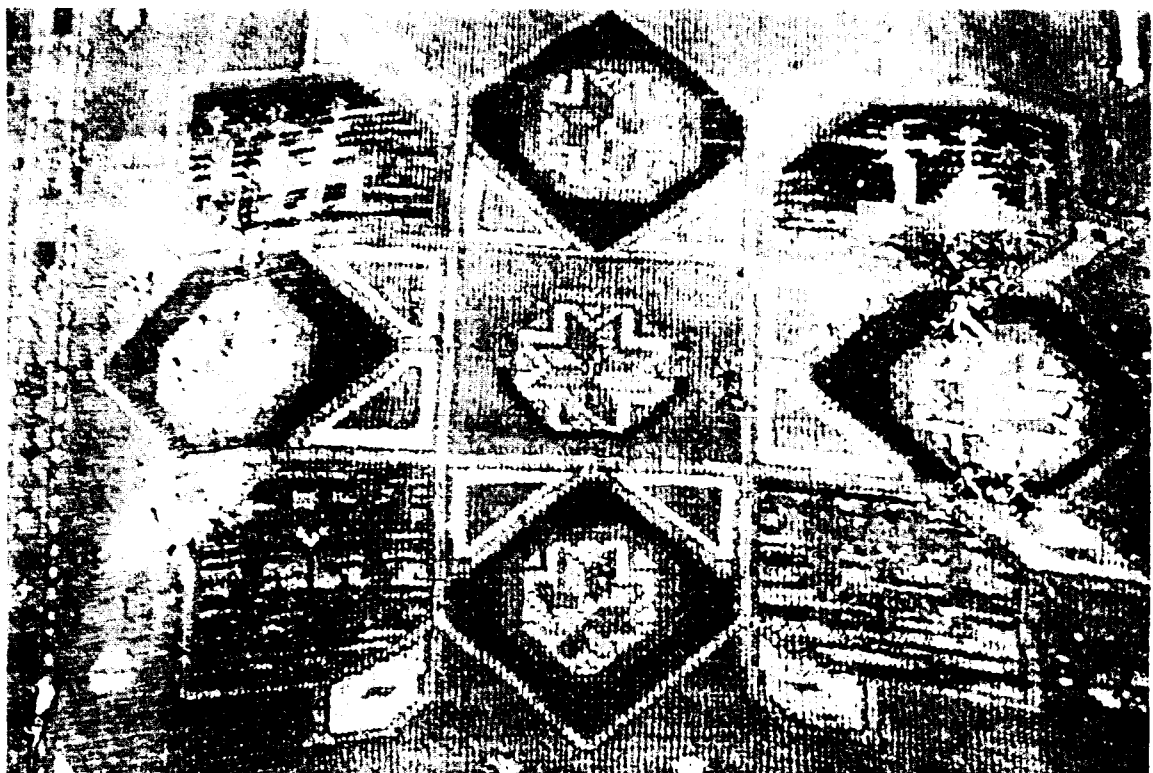
Resim 67.

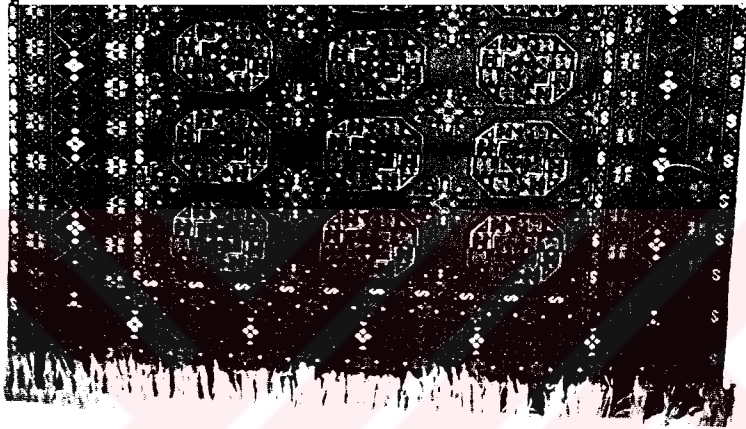
Resim 68.

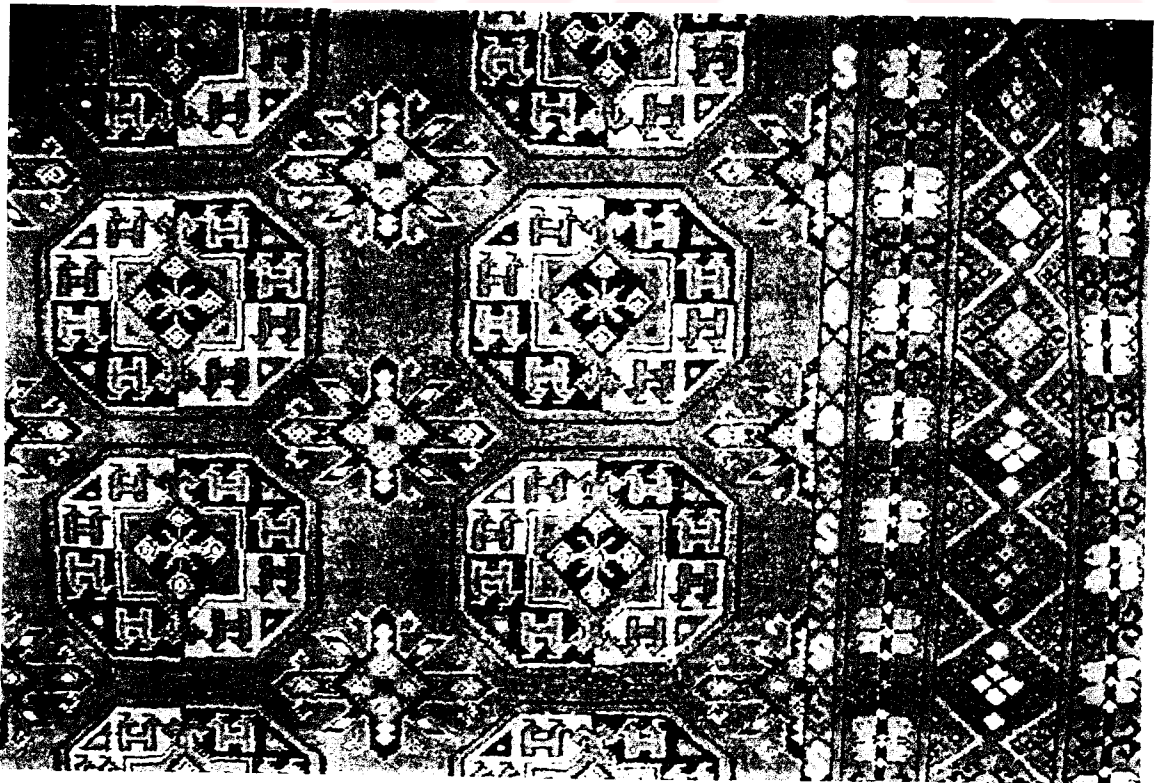
Resim 69.

Resim 70.

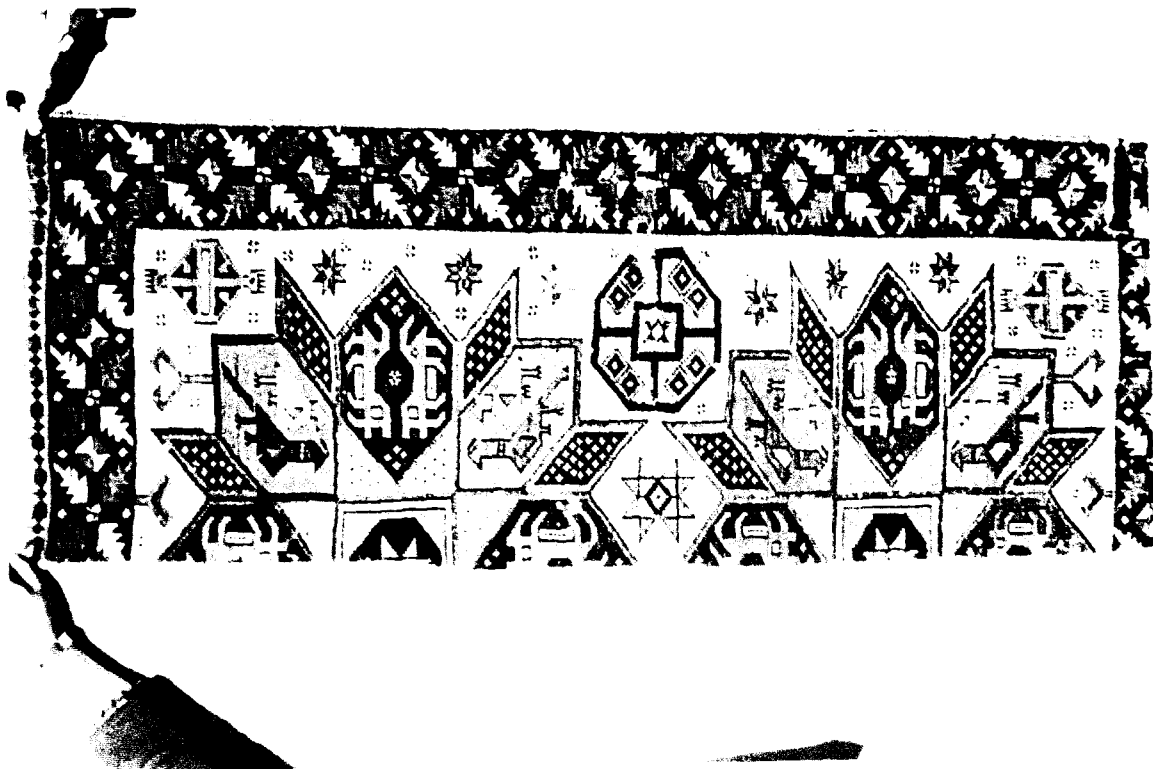

Resim 71.

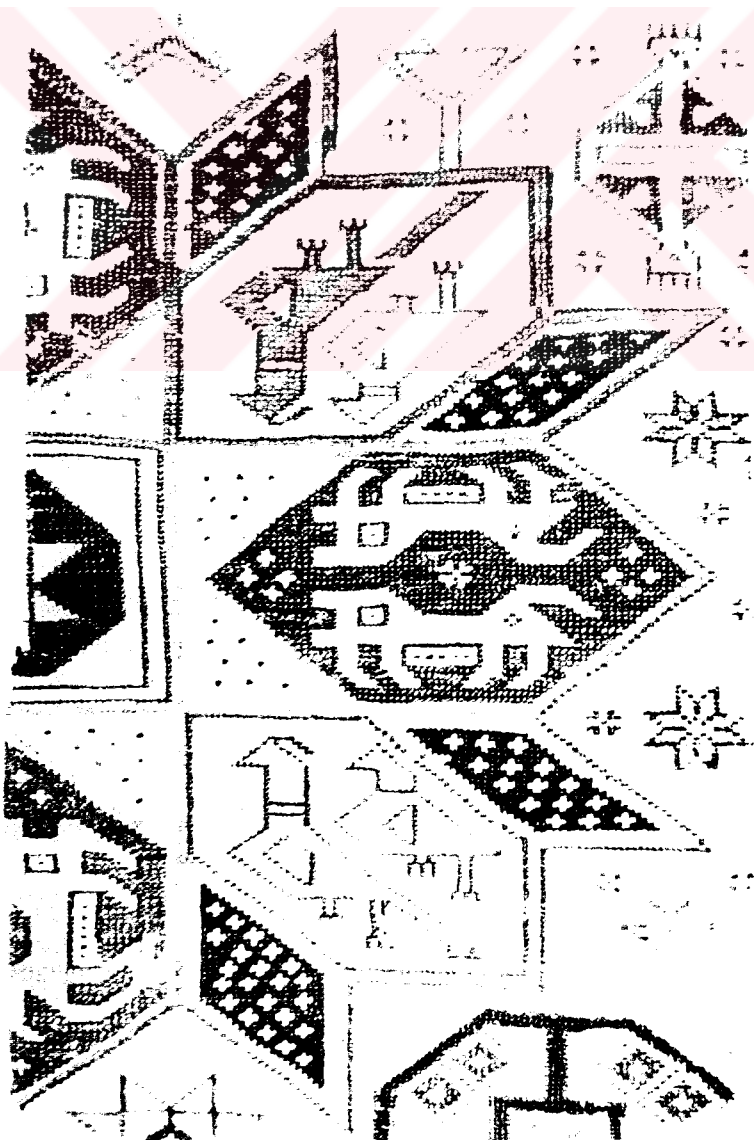

Resim 72.

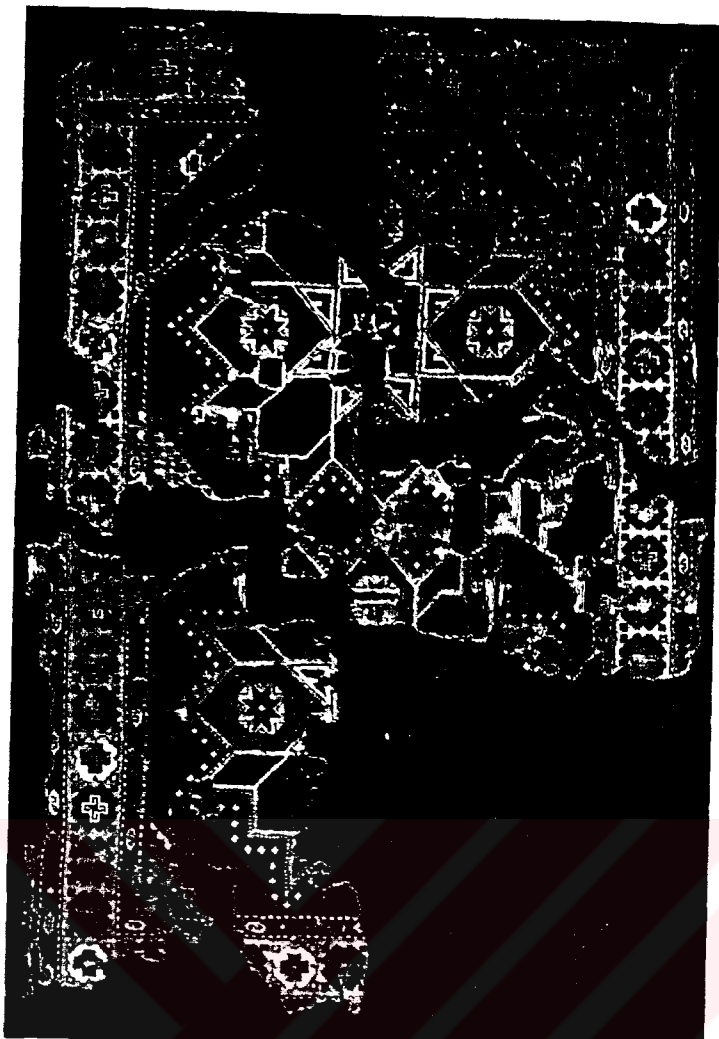

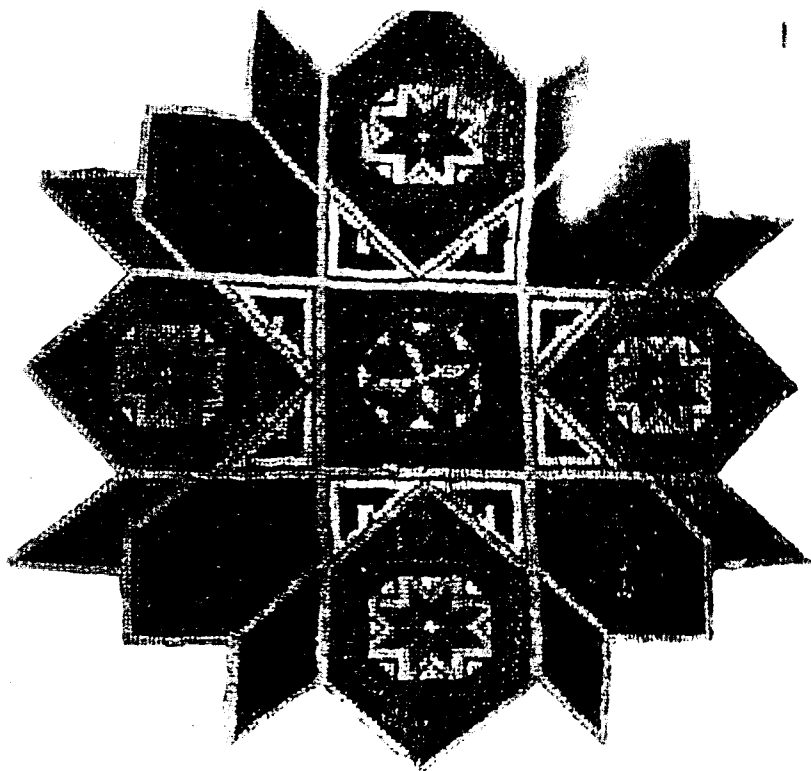
Resim 73.

Resim 74.

Resim 75.

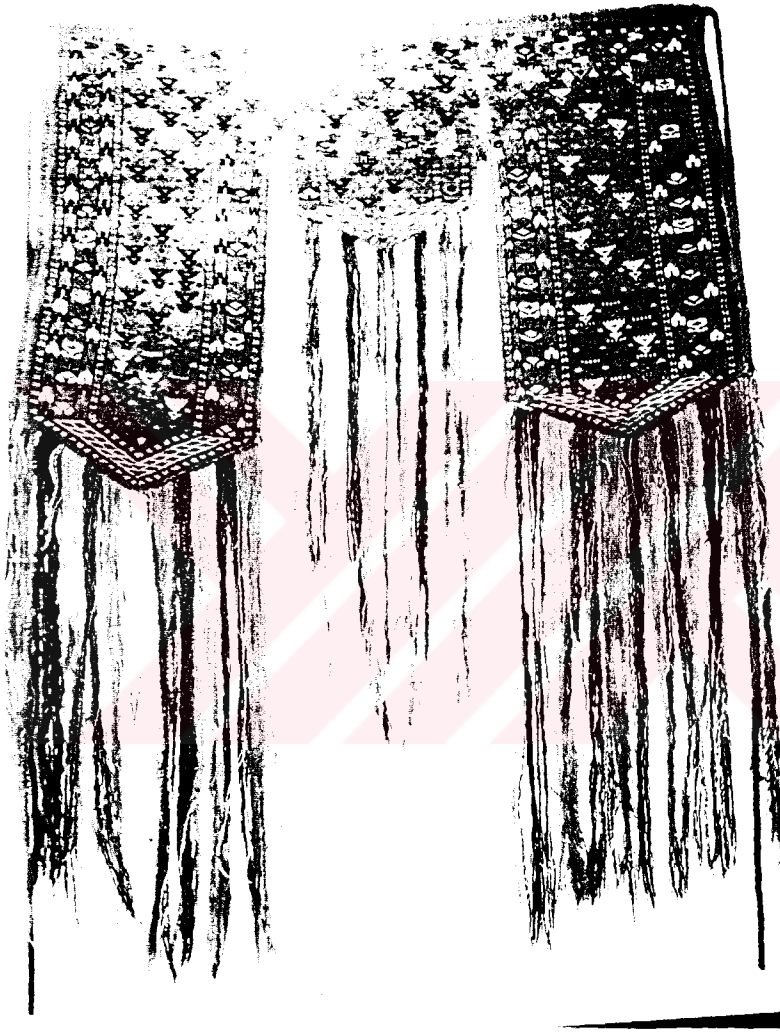
Resim 76.

Resim 77.

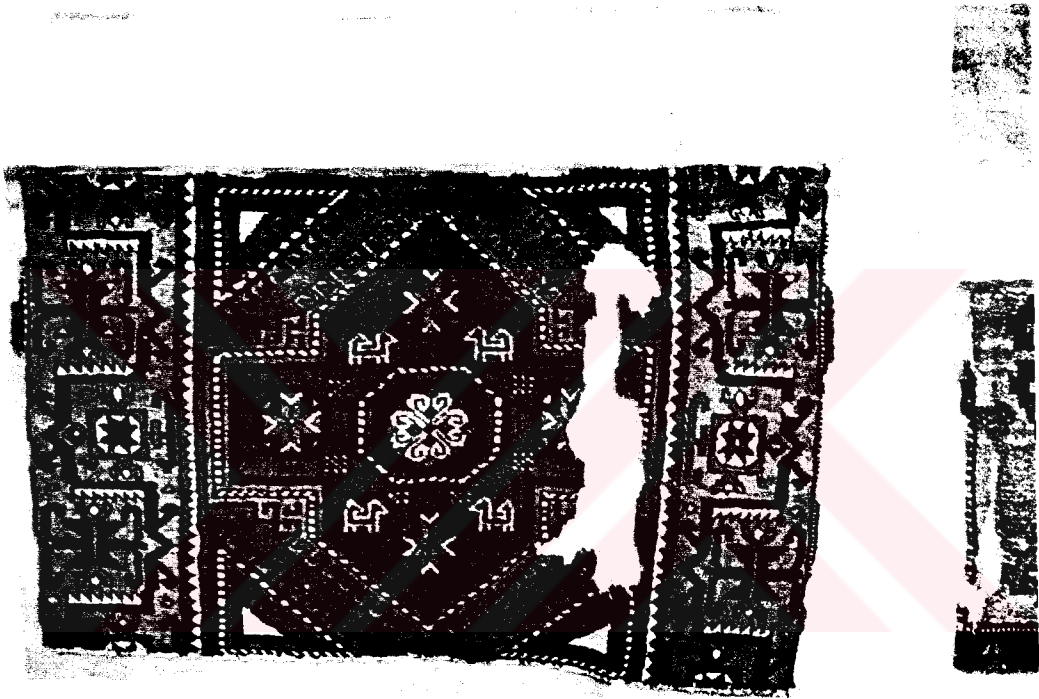

Resim 78.

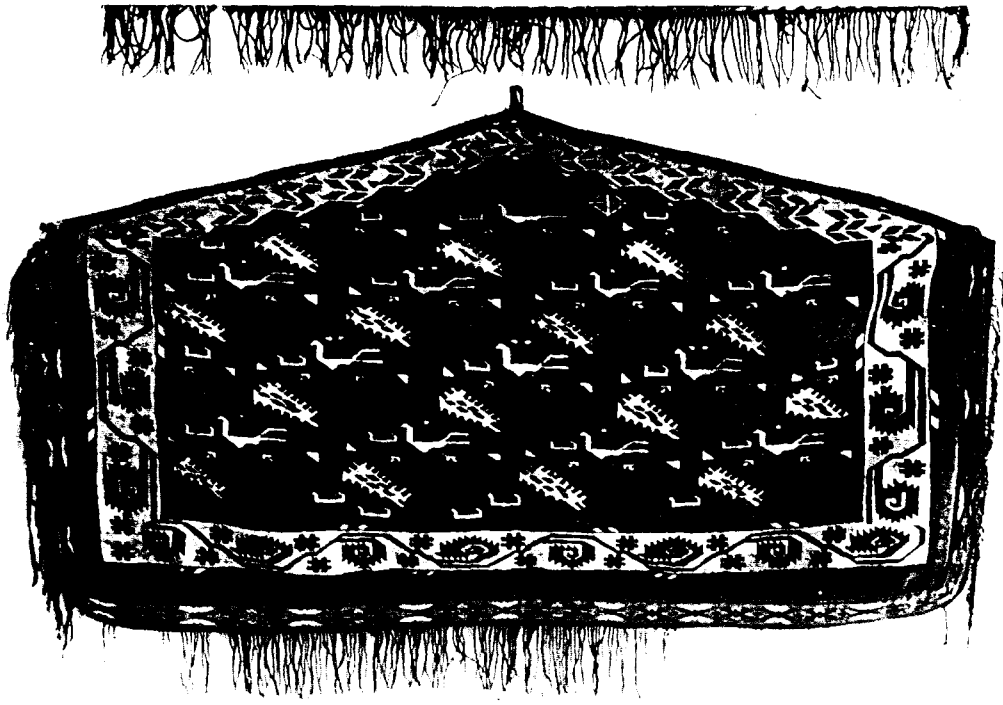

Resim 79.

Resim 80.

Resim 81.

Resim-82.

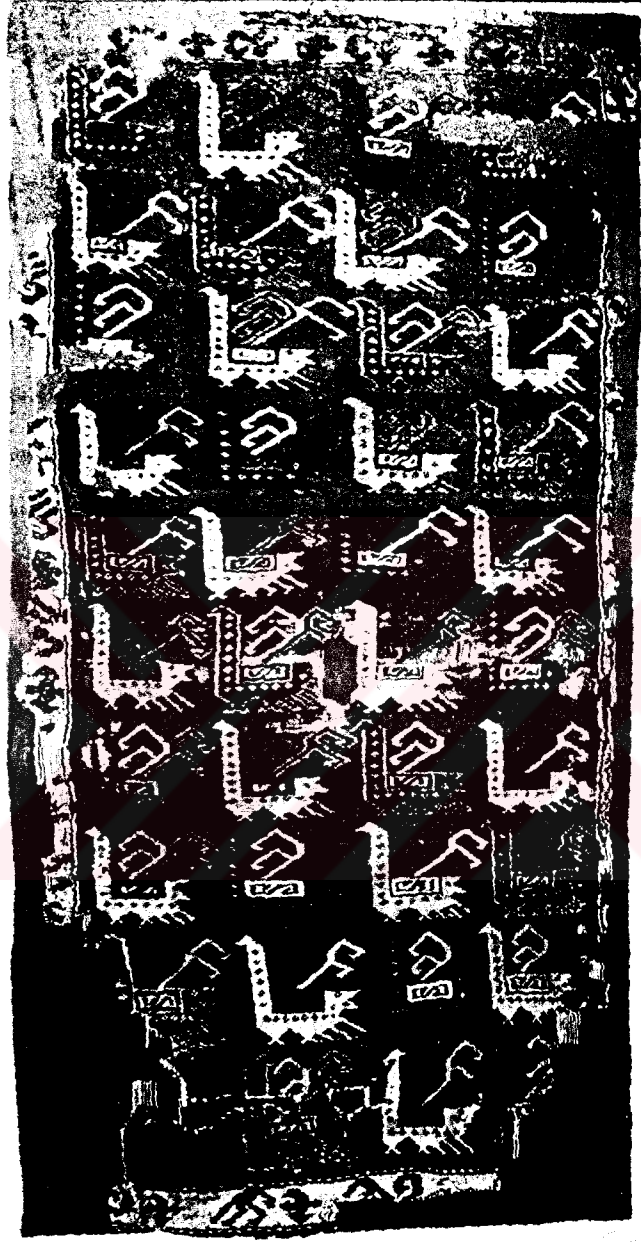
Resim 83.

Resim 84.

Resim 85.

Resim 86.

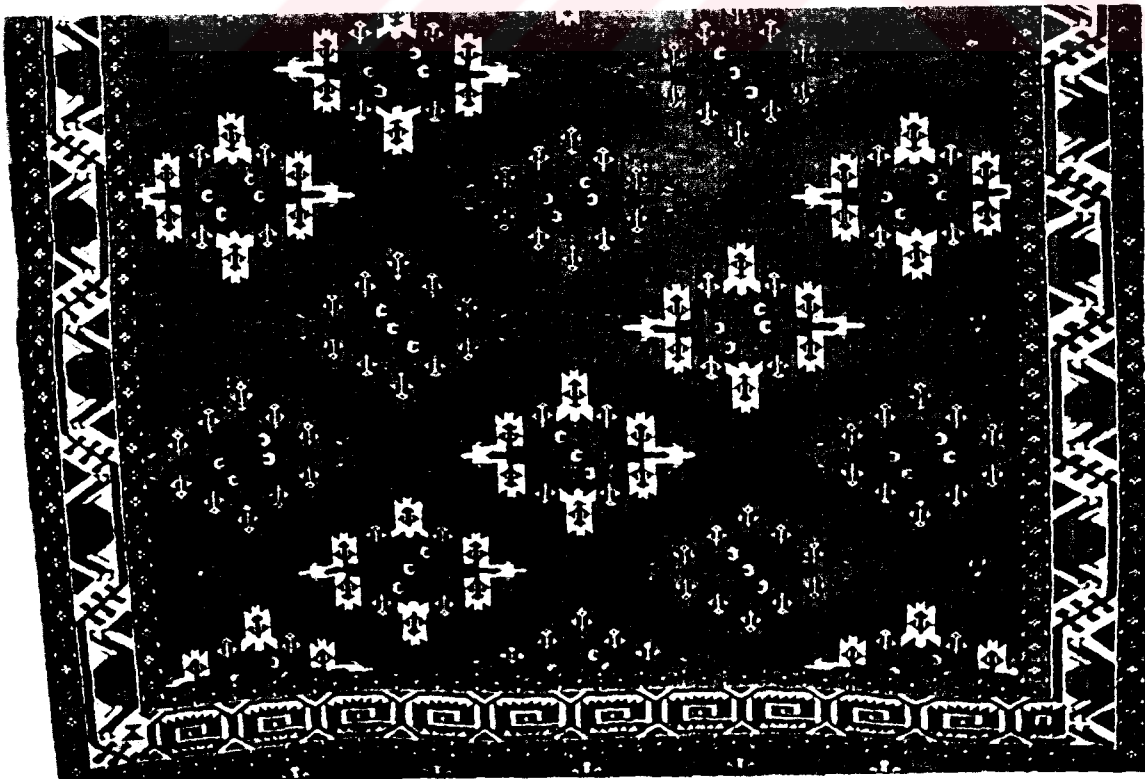

Resim 87.

Resim 88.

Resim 89.

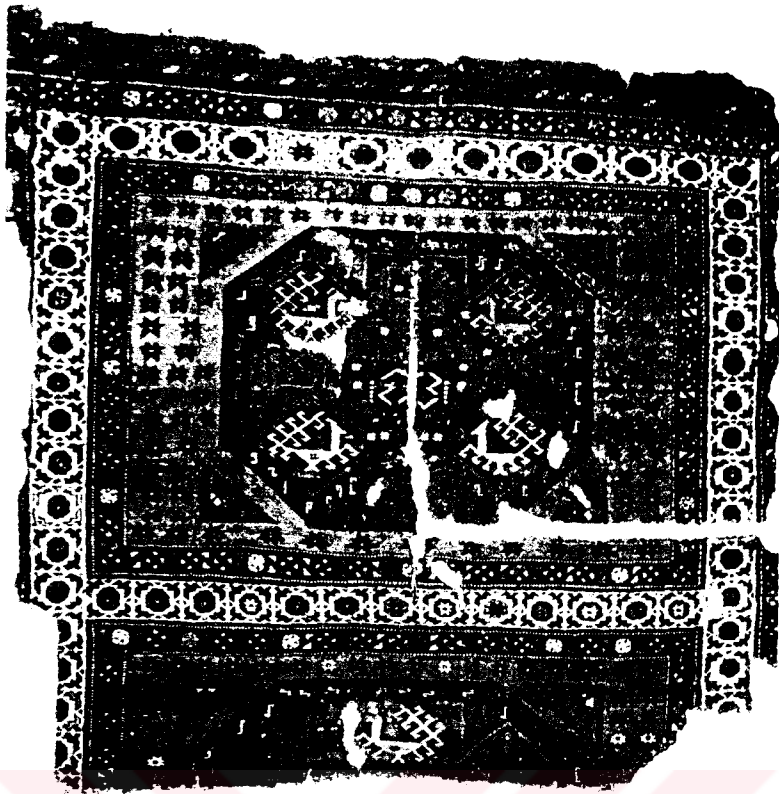

Resim 90.

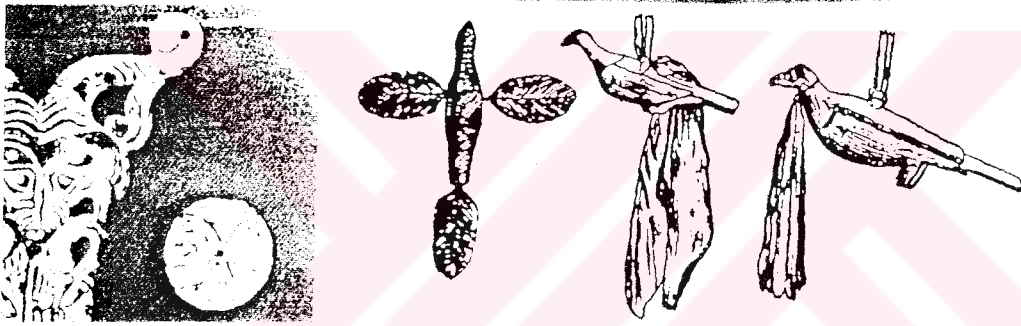
Resim 91.

Resim 92.

Resim 93.

Resim 94.

Resim 95.

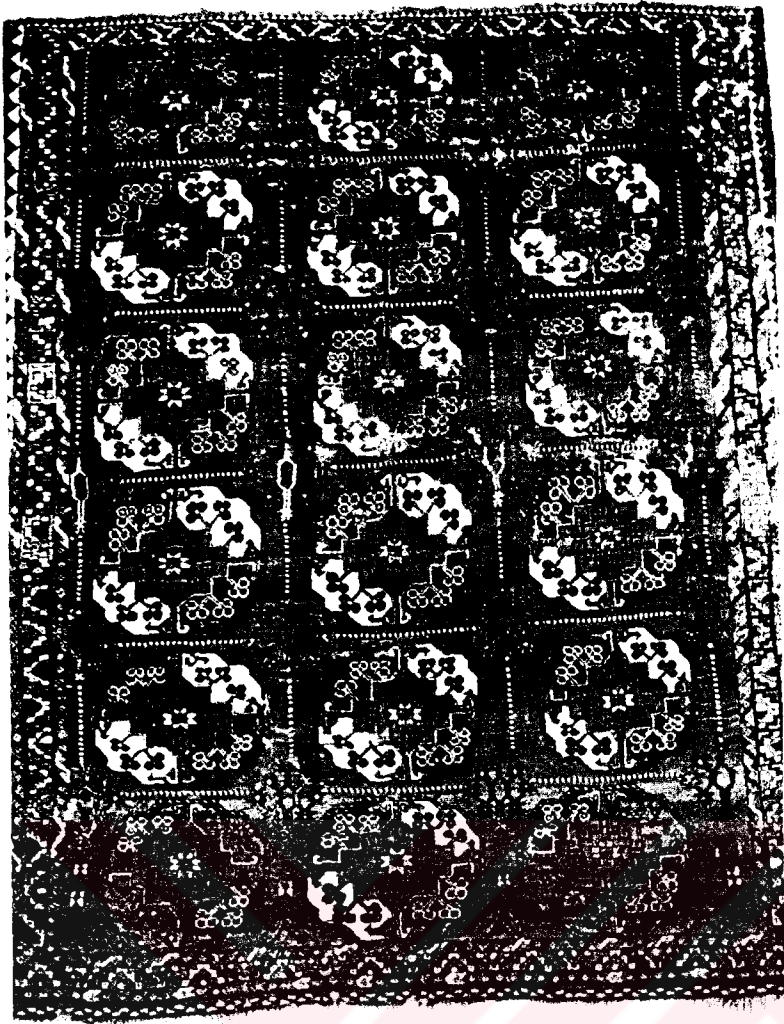

Resim 96.

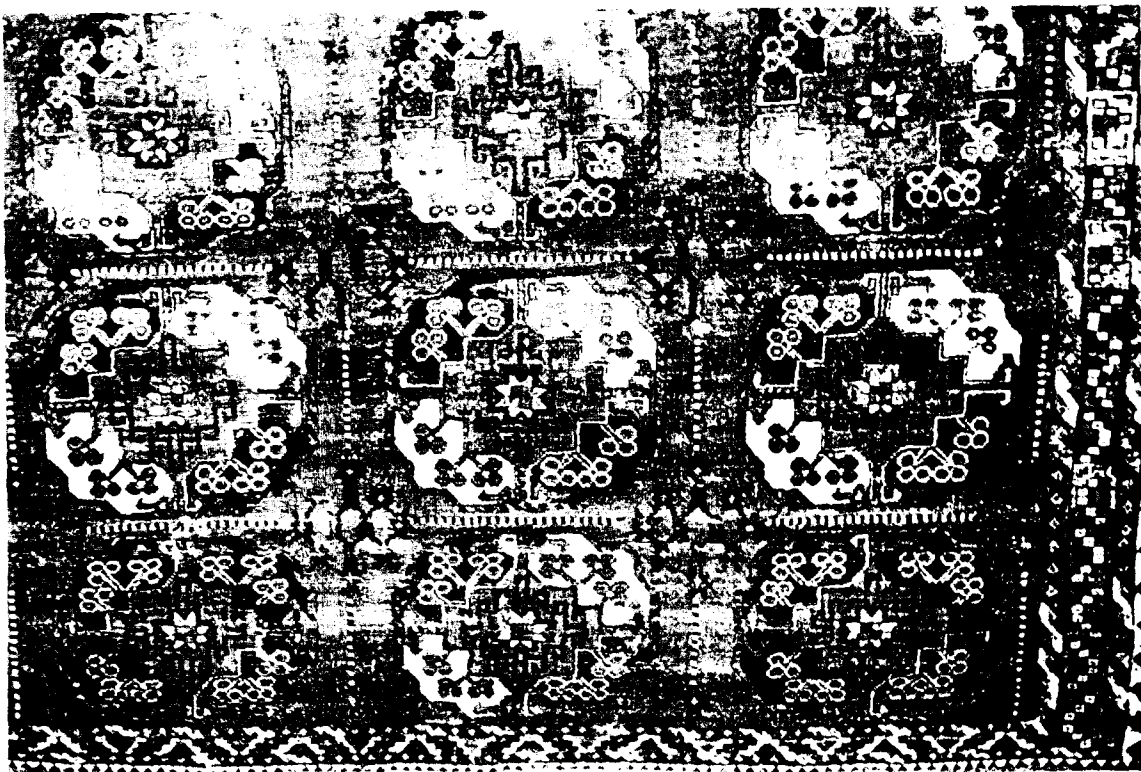

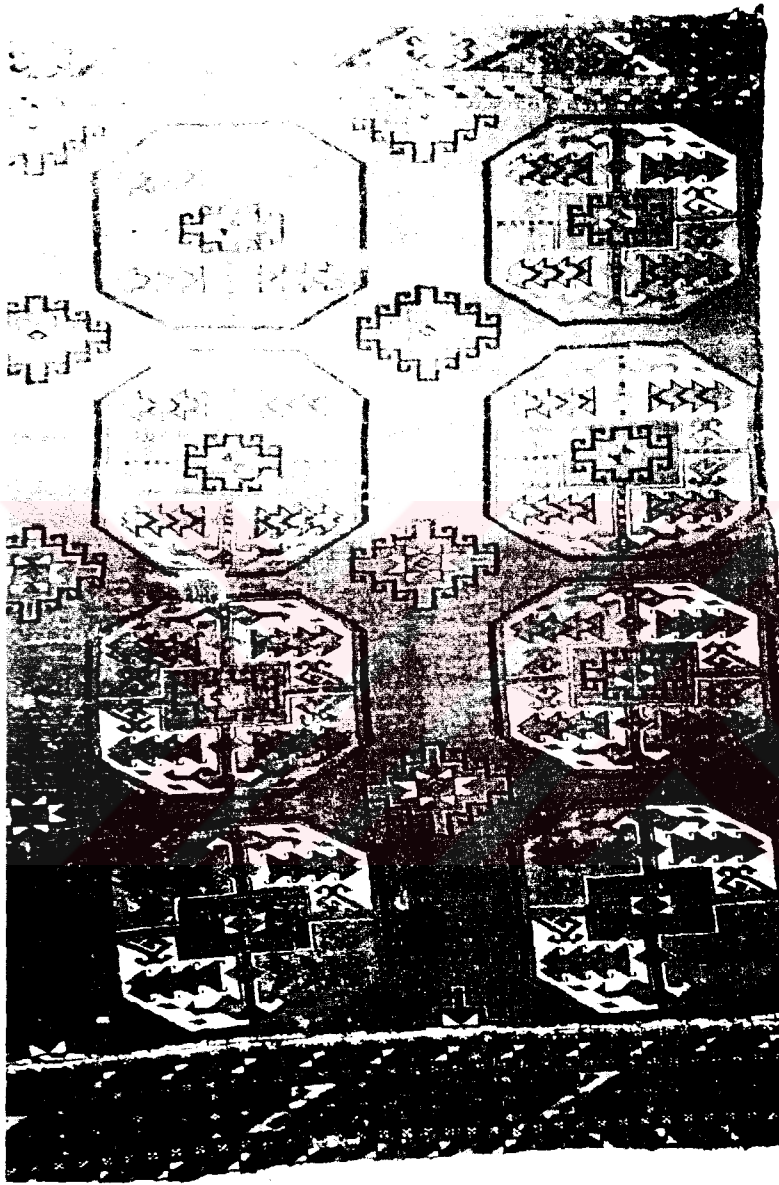
Resim 97.

Resim 98.

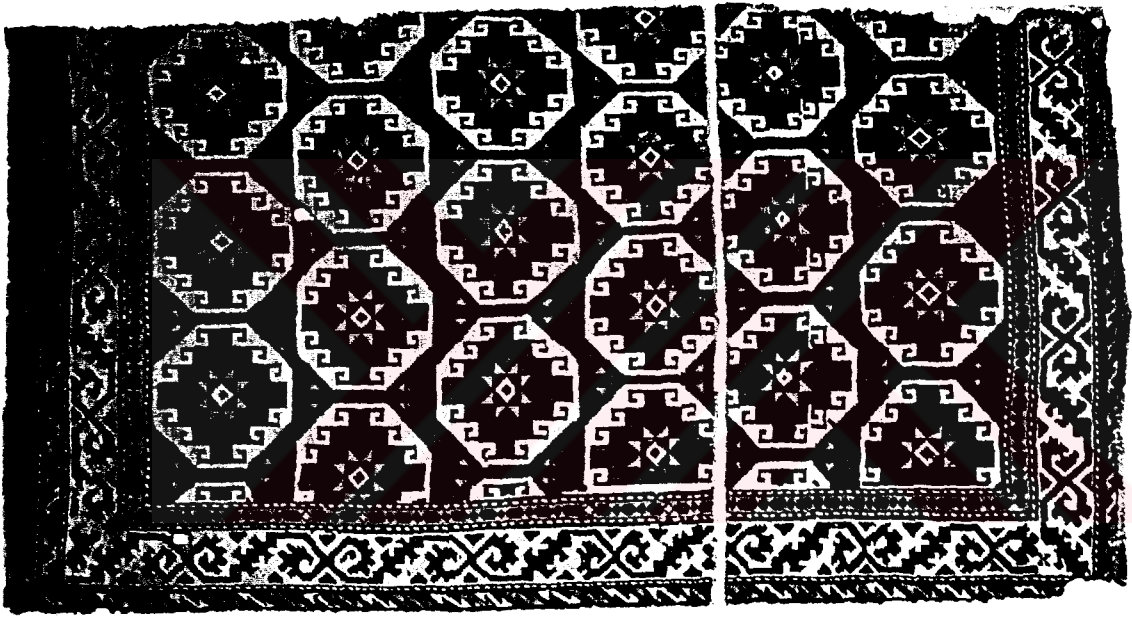

Resim 99.

Resim 100.

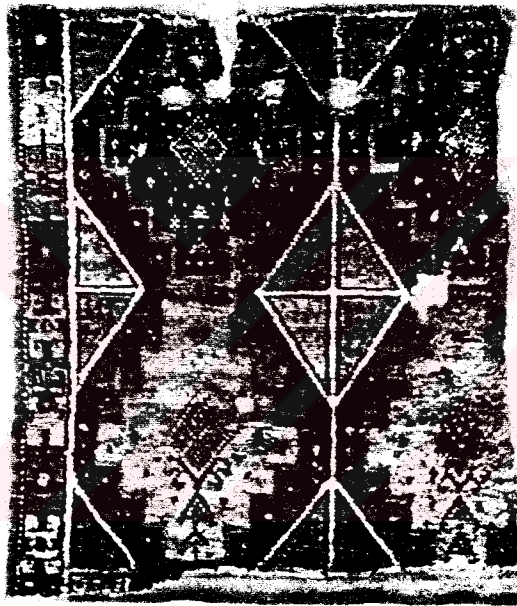

Resim 101.

HEKİMLİK ÖRNEKİ
4015 PARÇASI

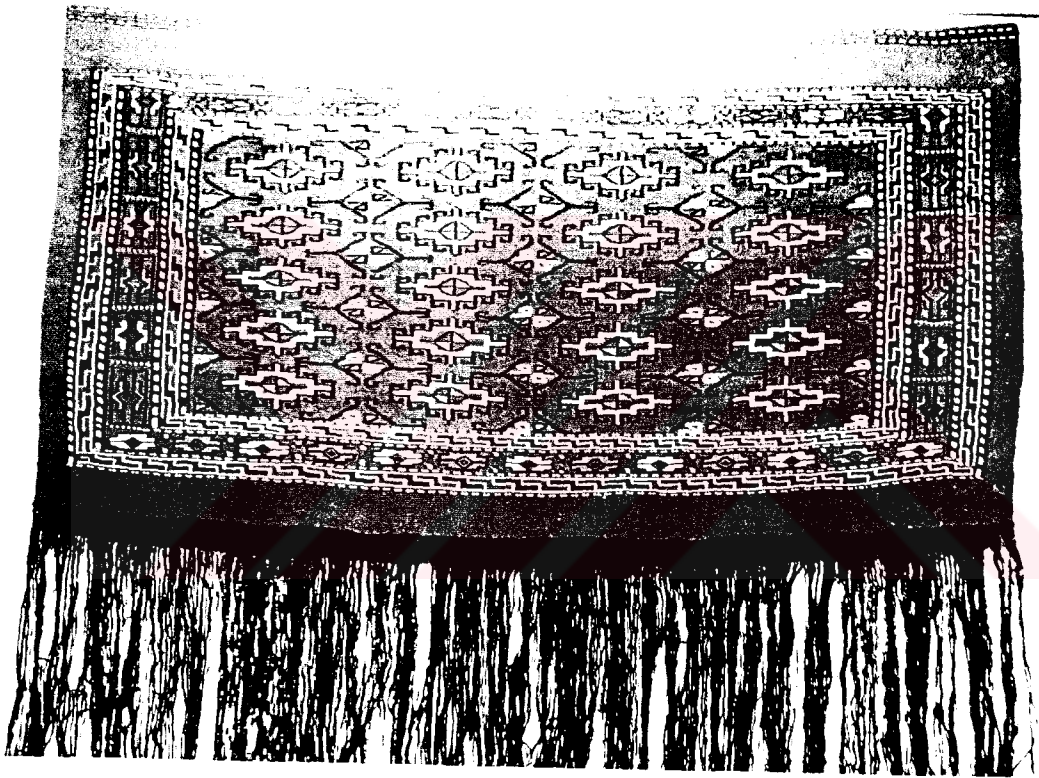
Resim 102.

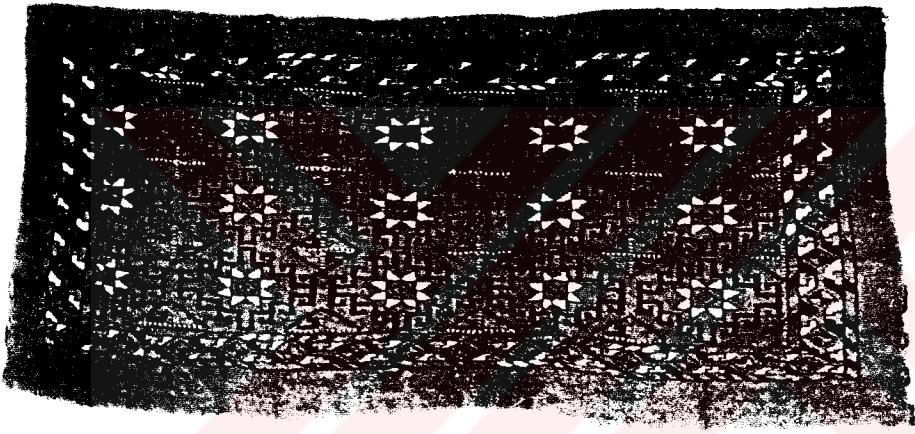
Resim 103.

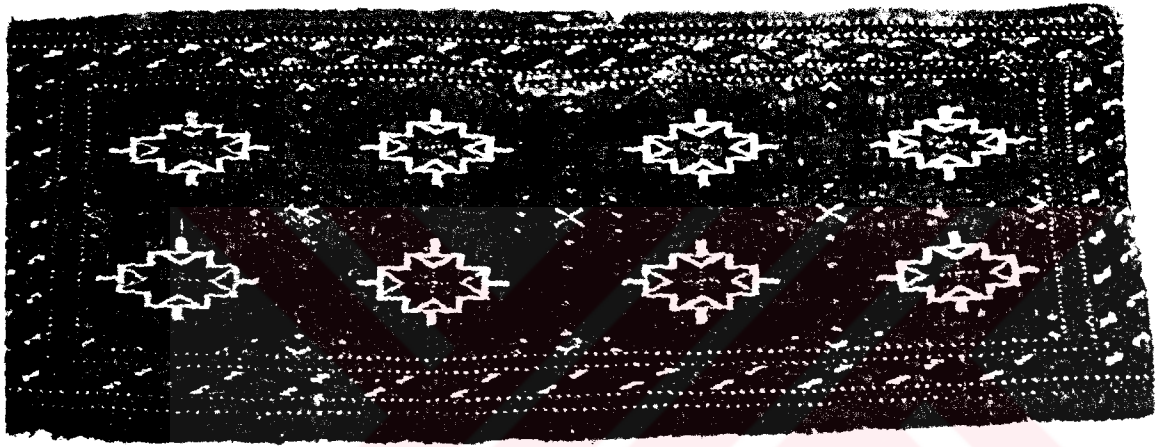
Resim 104.

Resim 105.

Resim 106.

Resim 107.

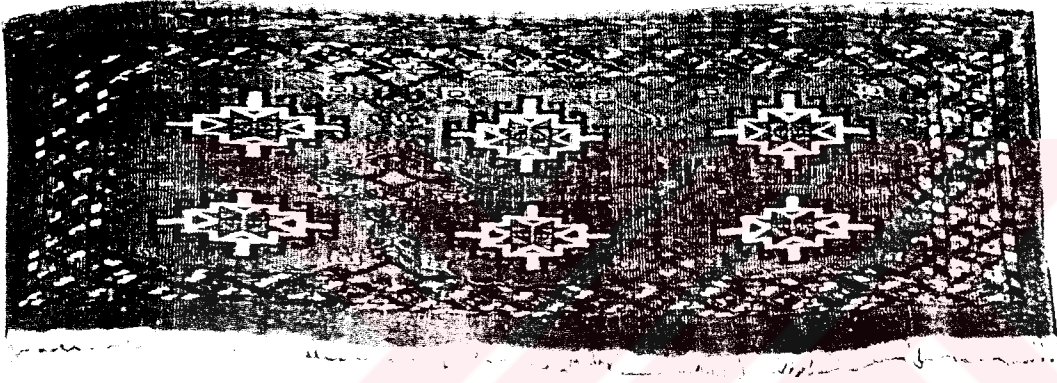

Resim 108.

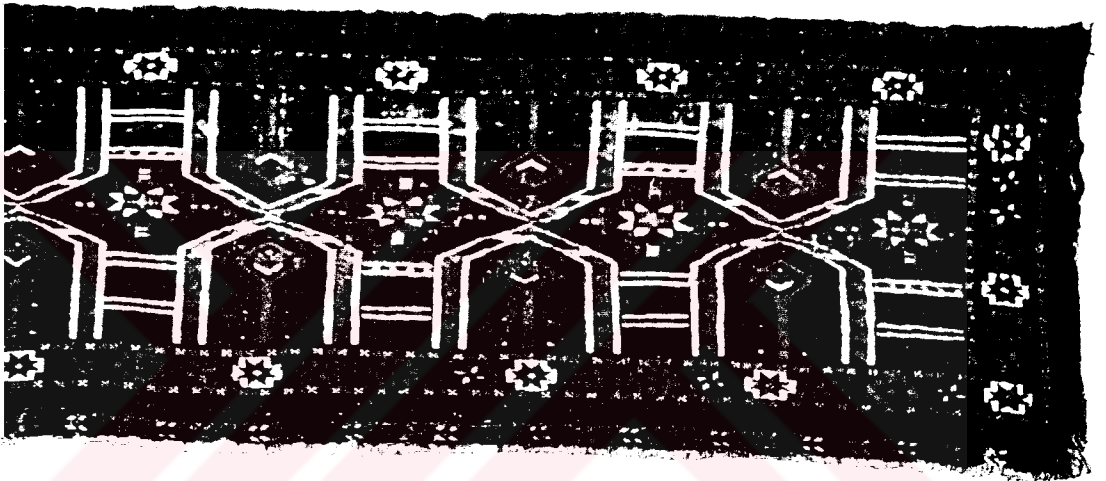

Resim 109.

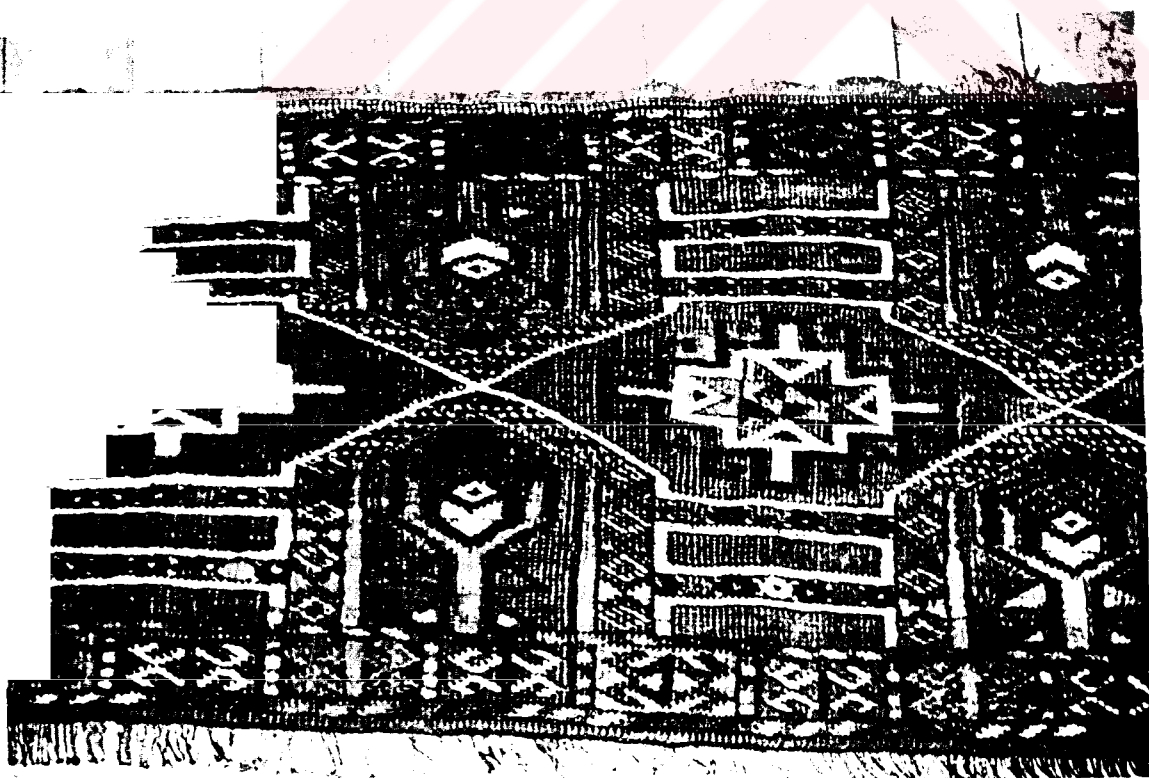
Resim 110.

im 111.

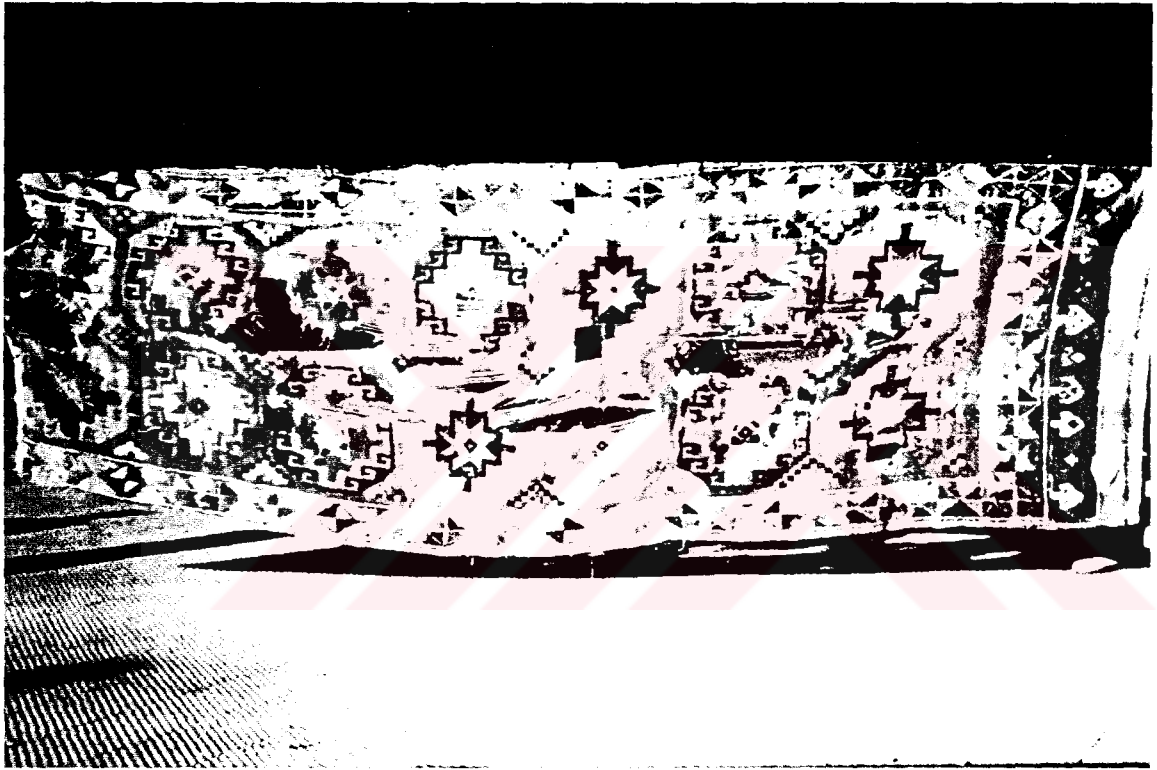
Resim. 112

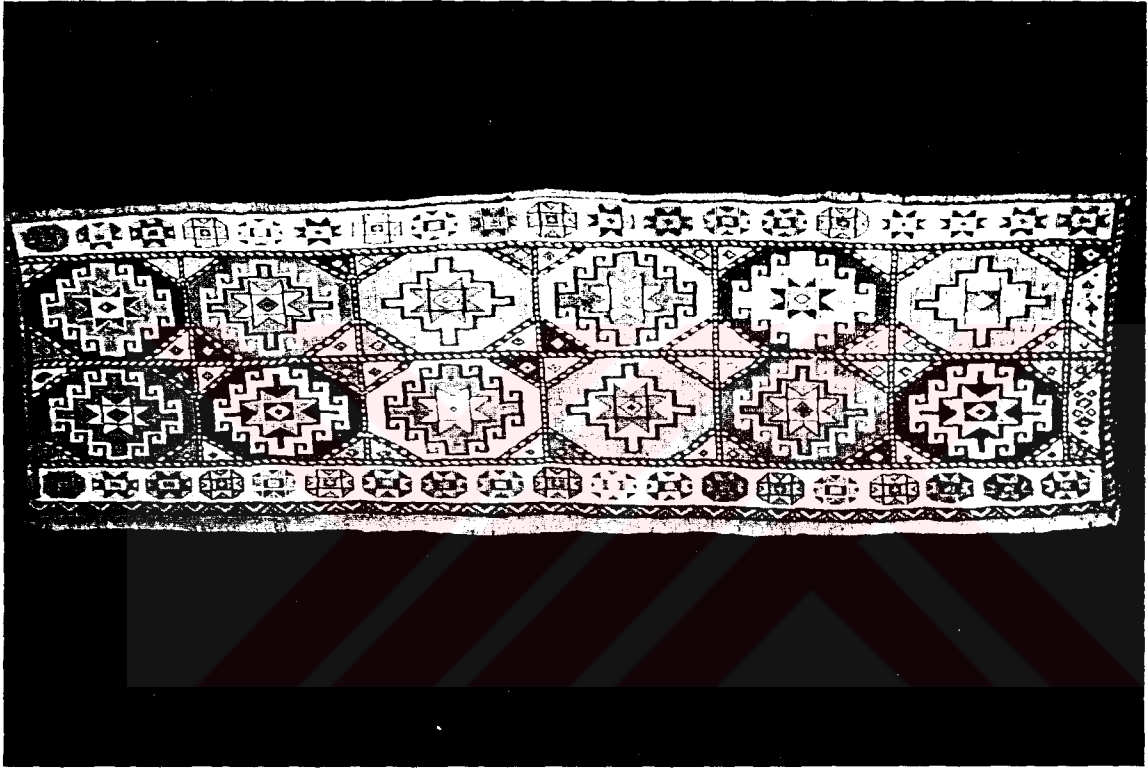
Resim. 113

Resim 114.

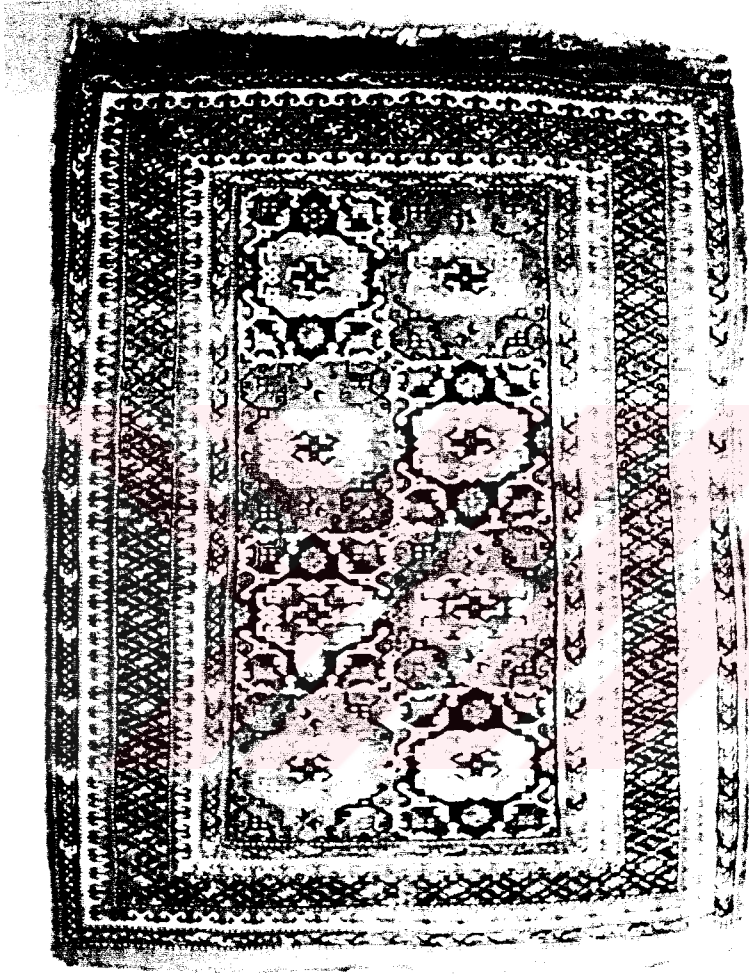

Resim 115.

Resim 116.

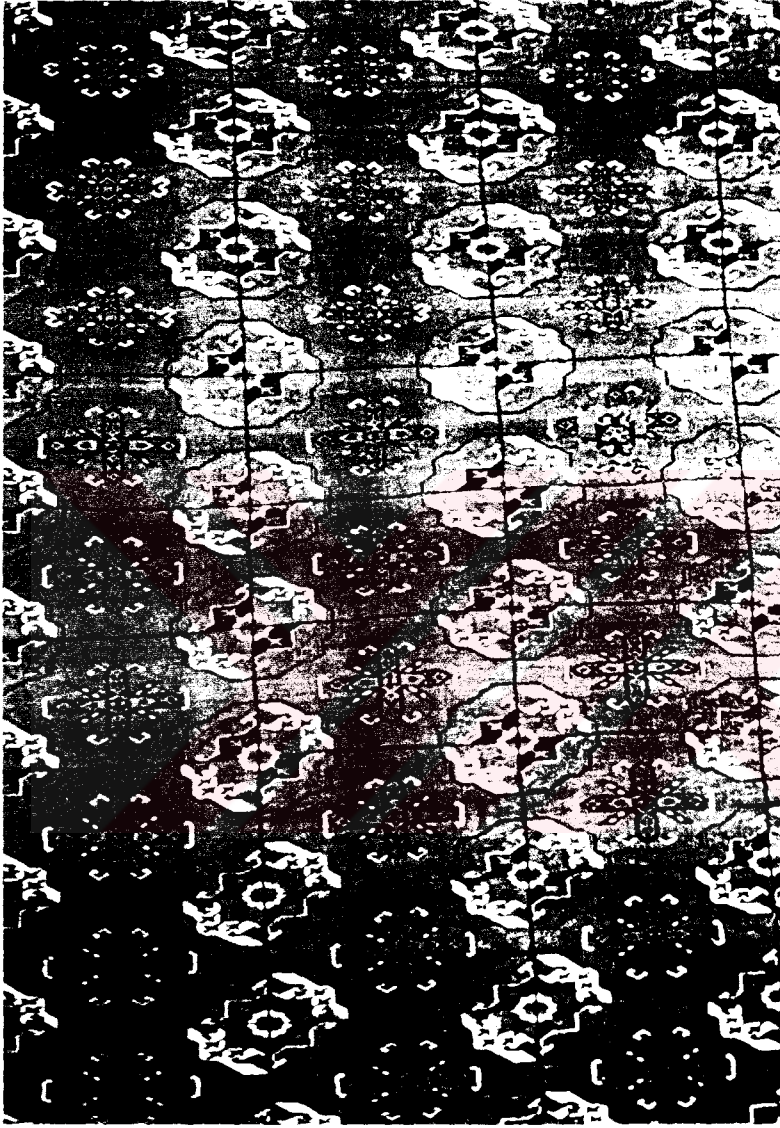

Resim 117.

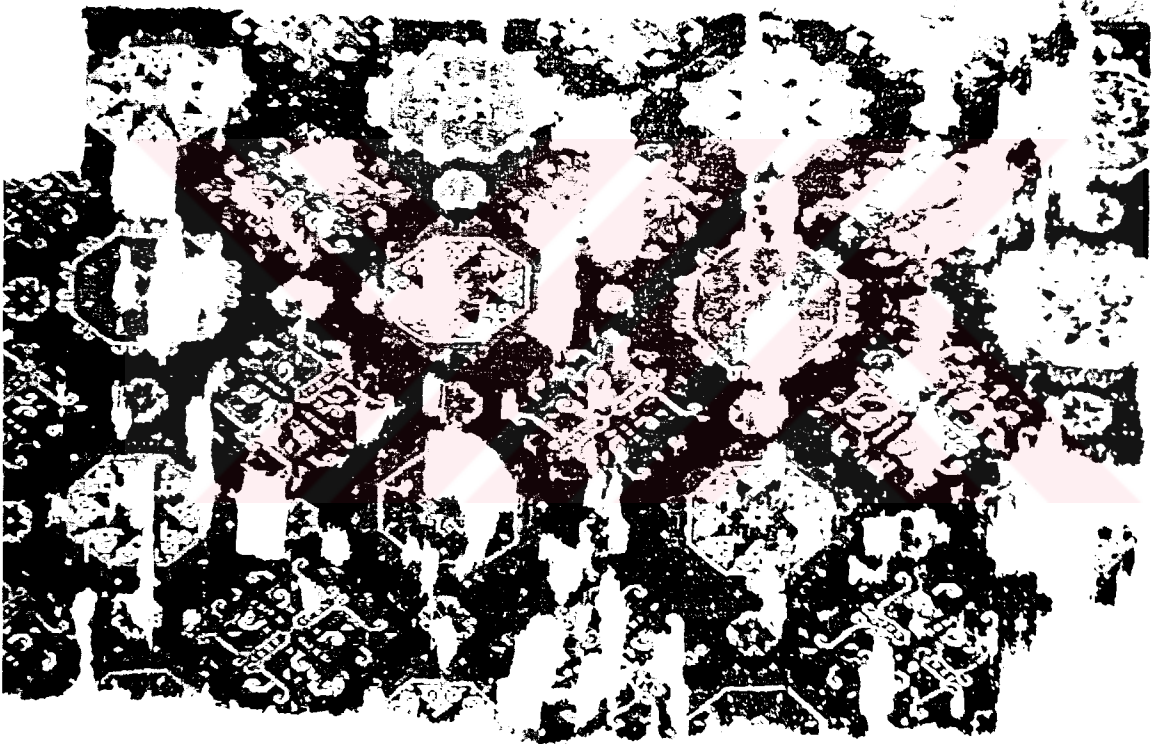

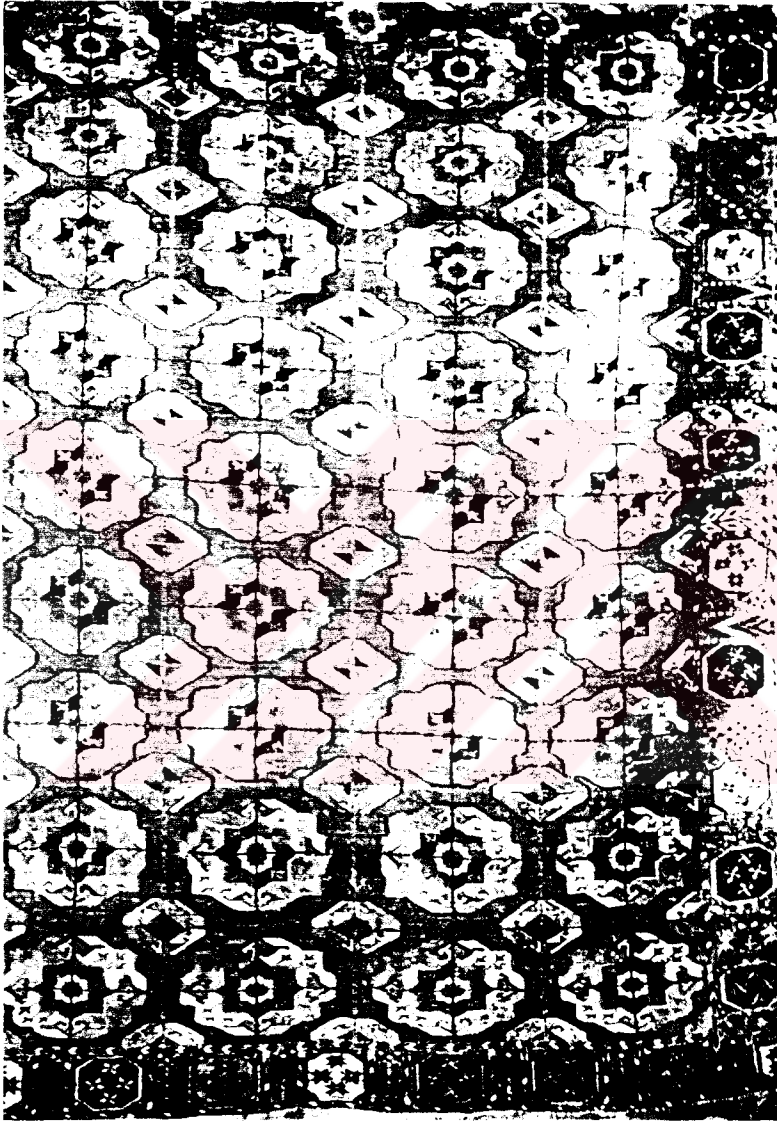
Resim 118.

Resim 119.

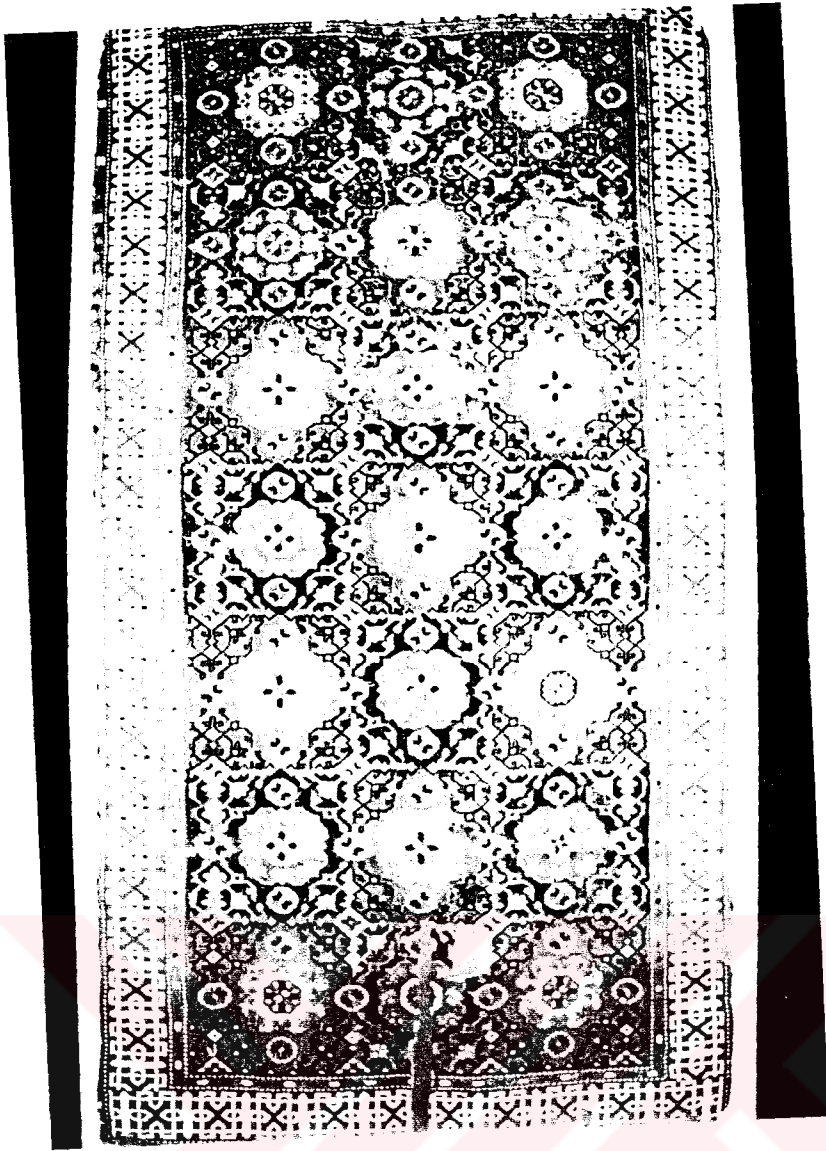

Resim 120.

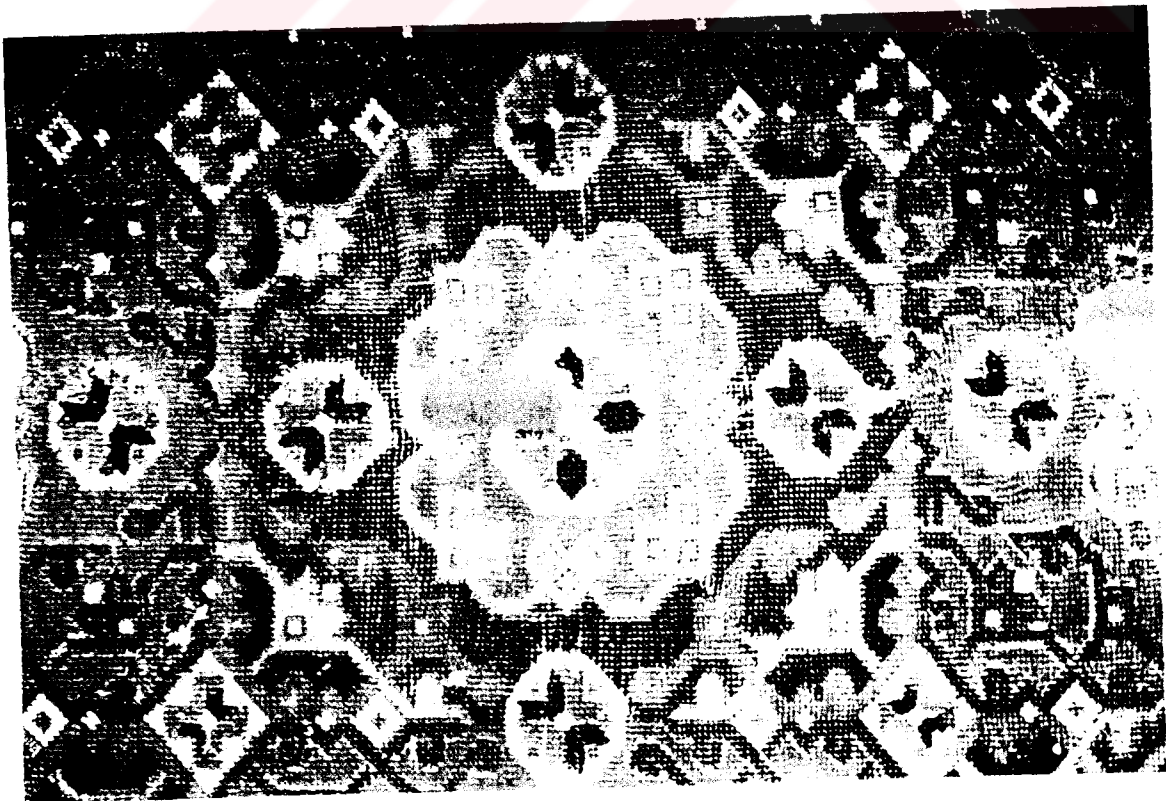

Resim. 121.

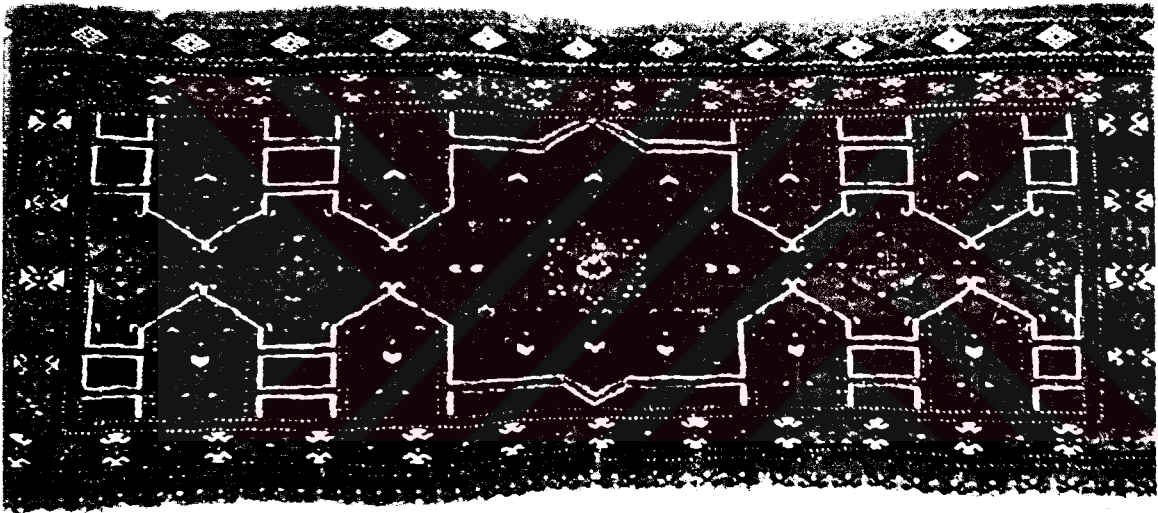

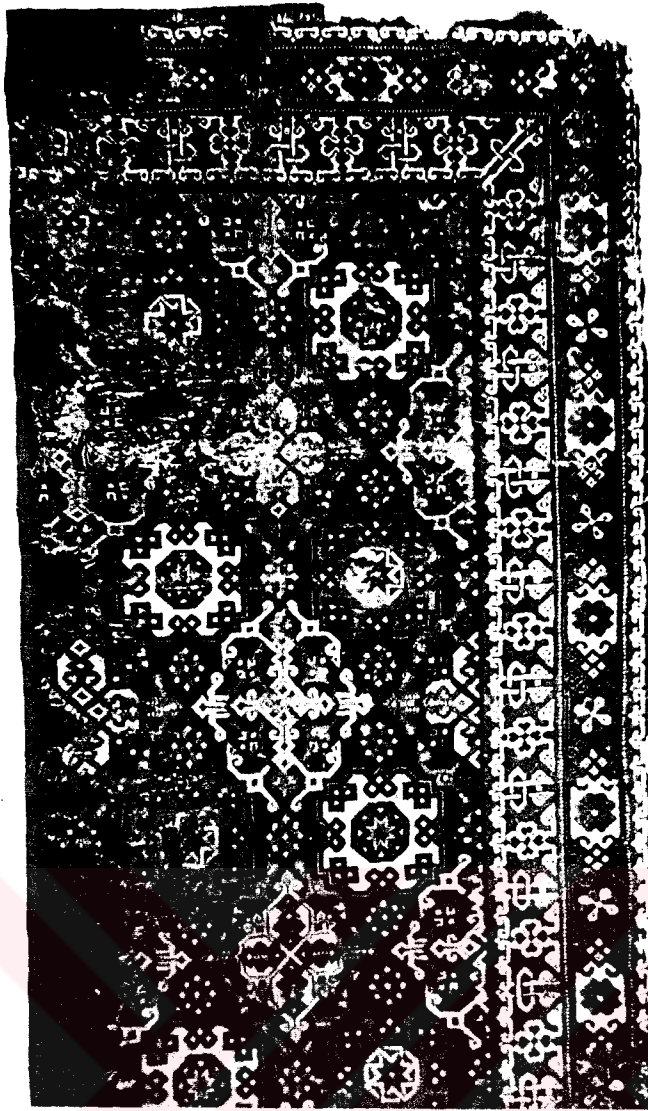
Resim 122.

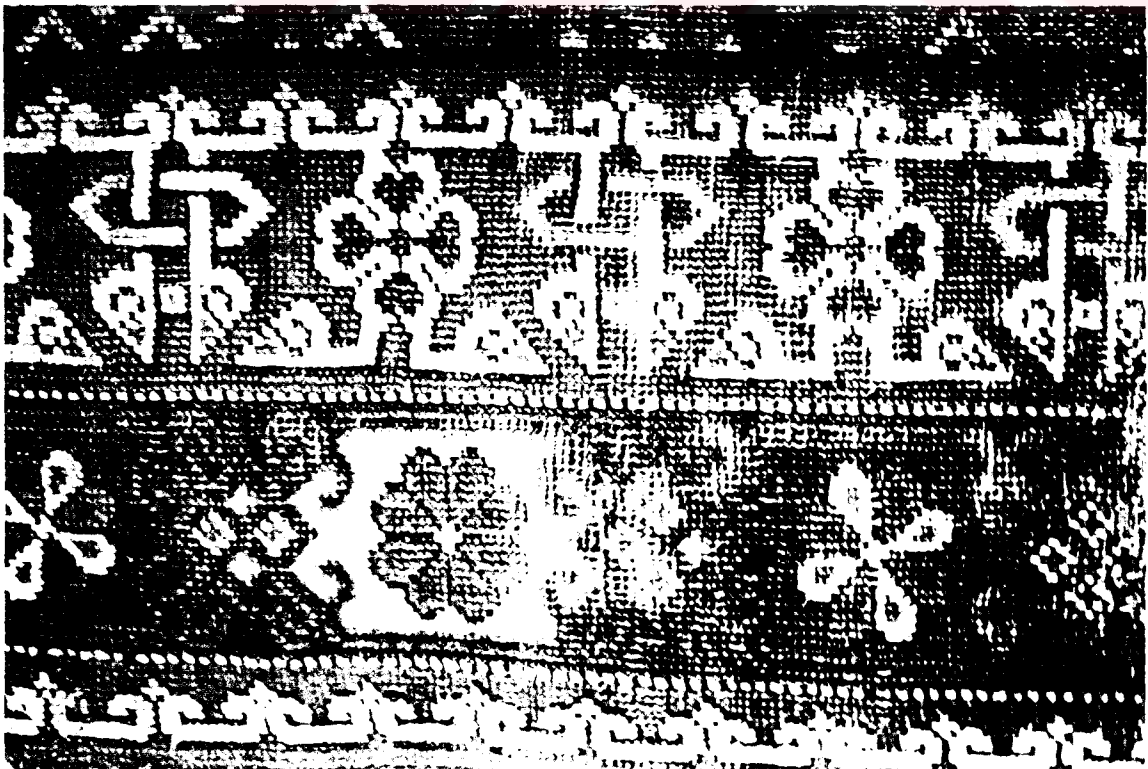
Resim 123.

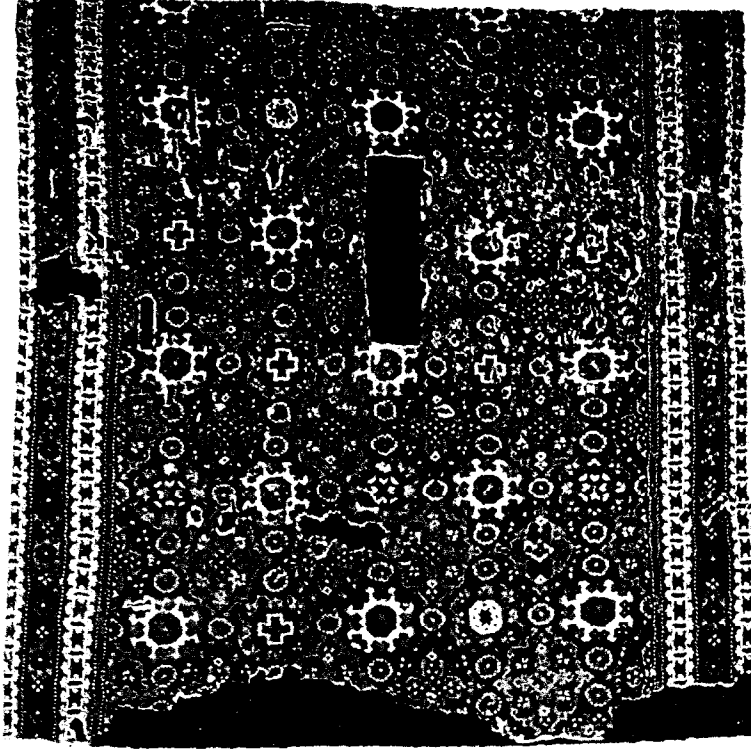
Resim 124.

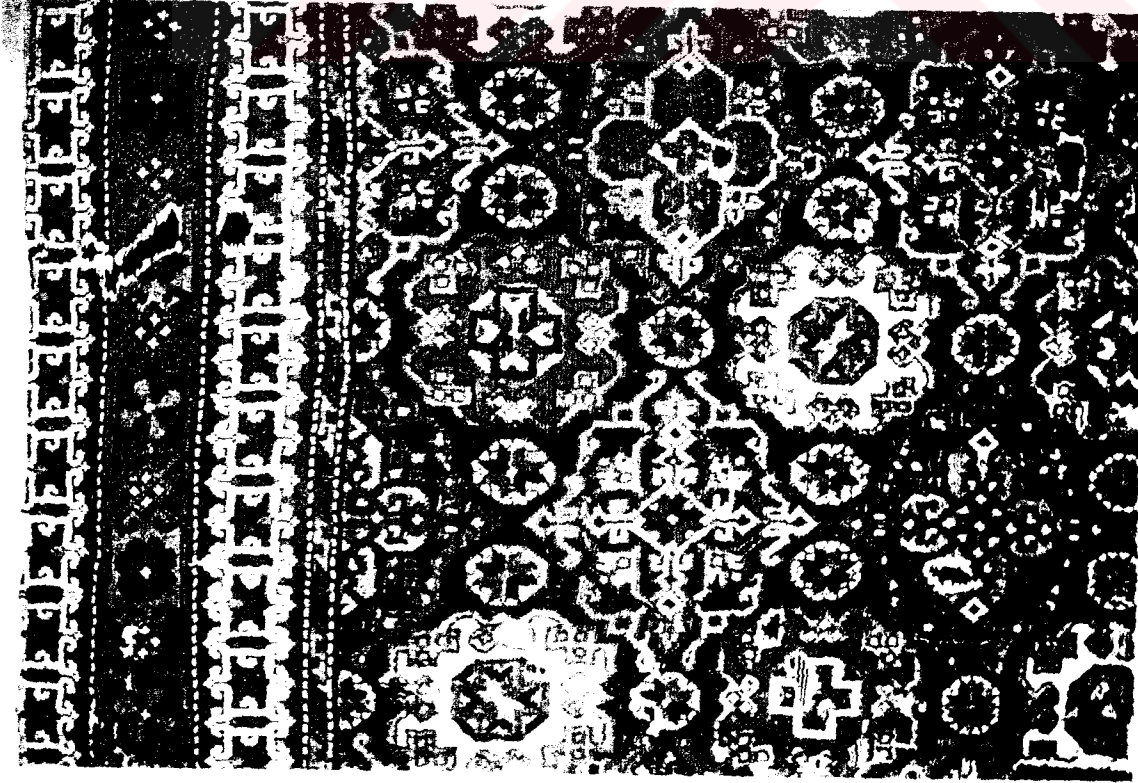
Resim 125.

Resim 126.

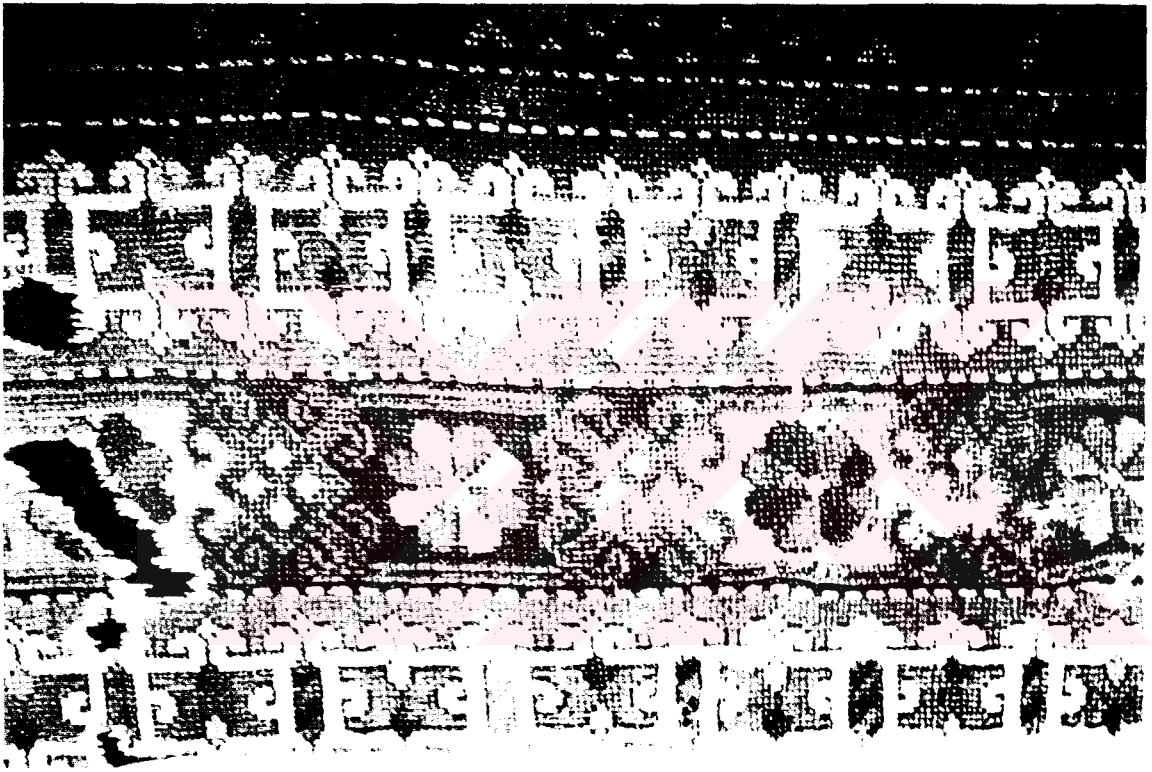

Resim 127.

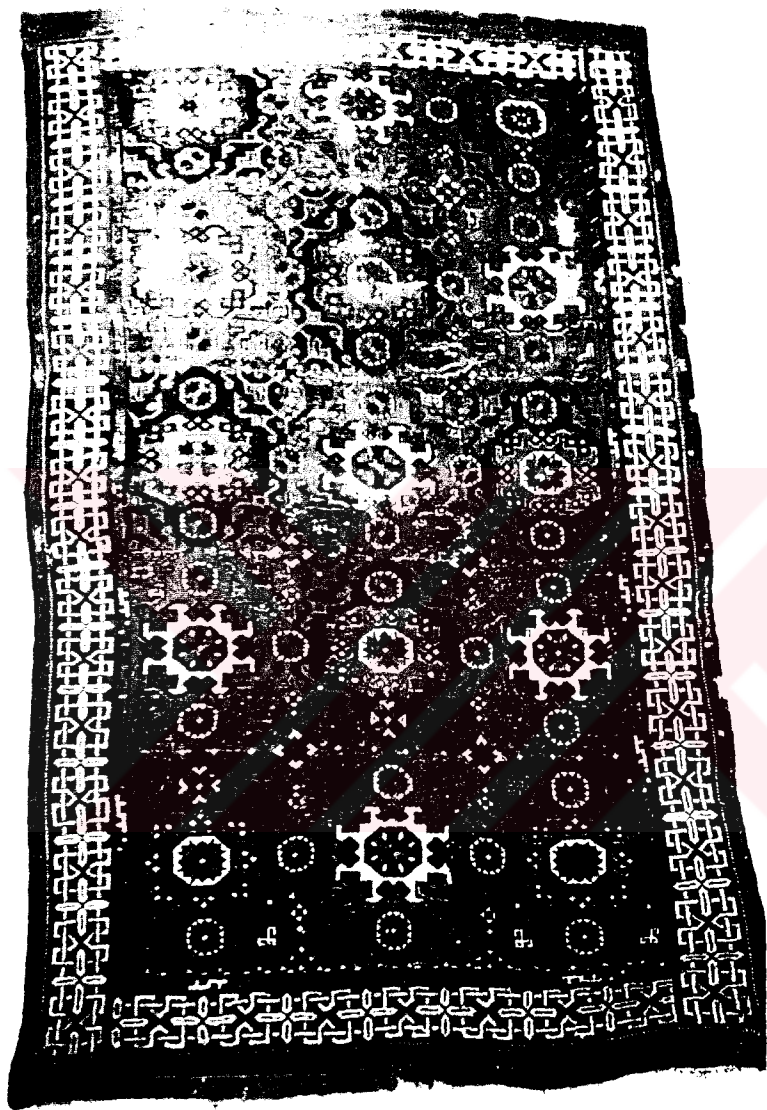

Resim 128.

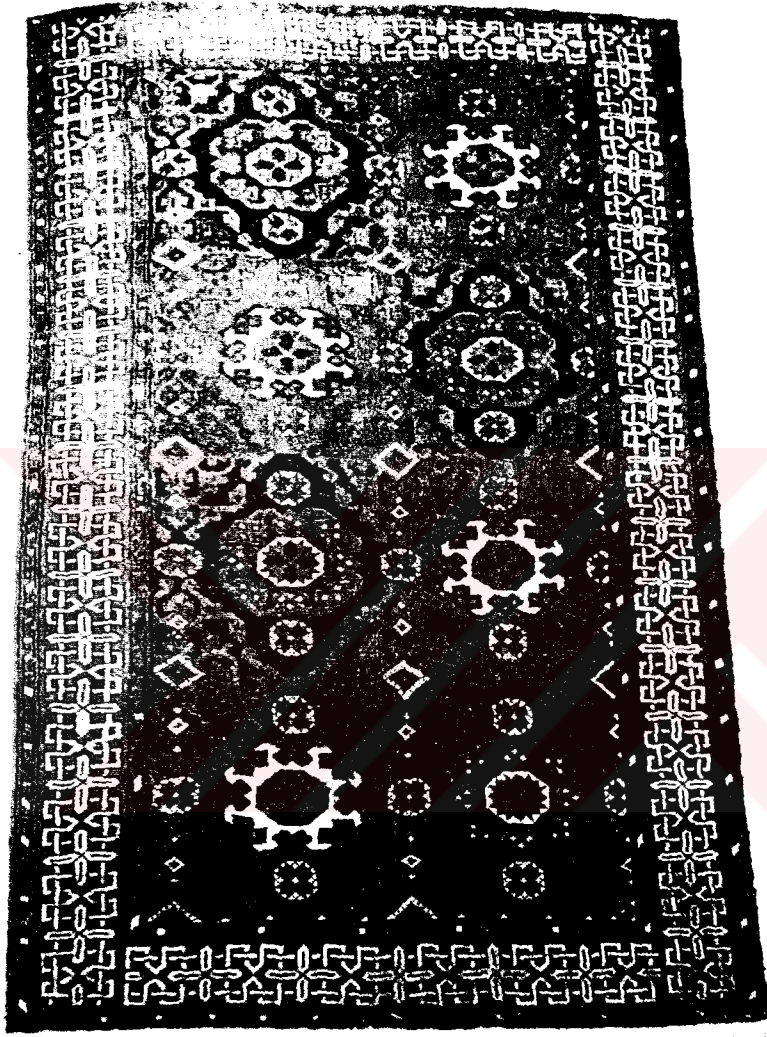

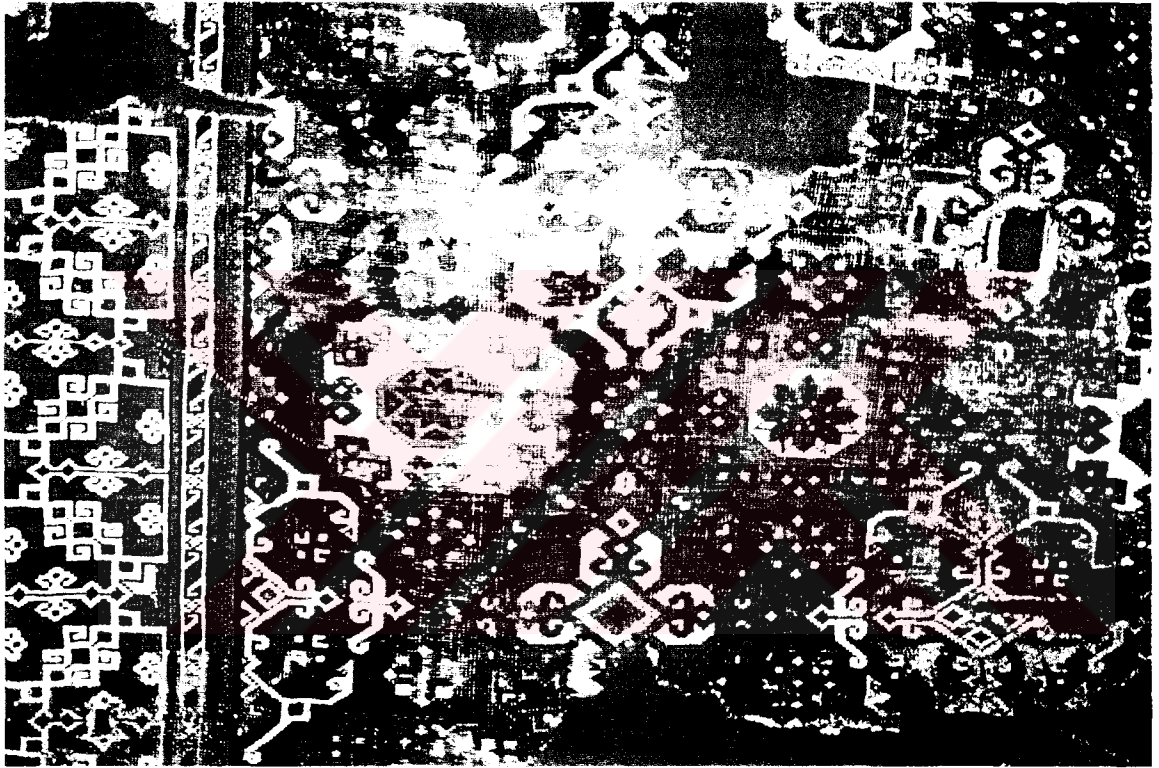
Resim 129.

Resim 130.

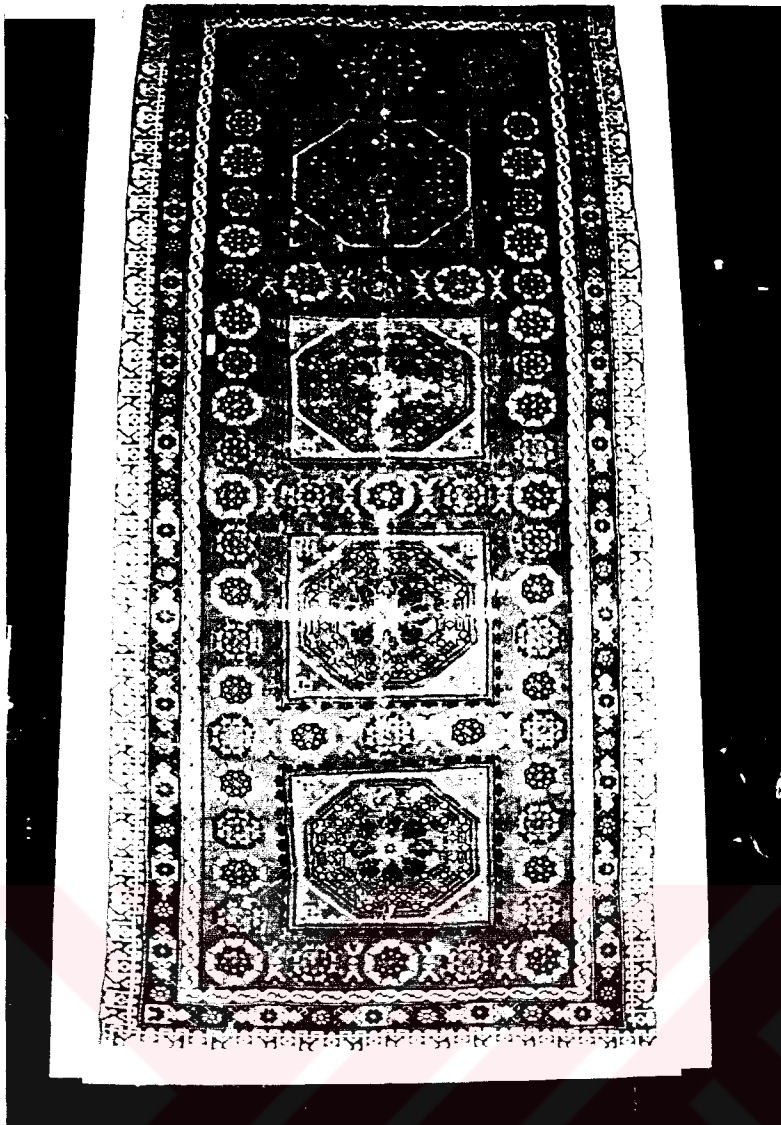

Resim 131.

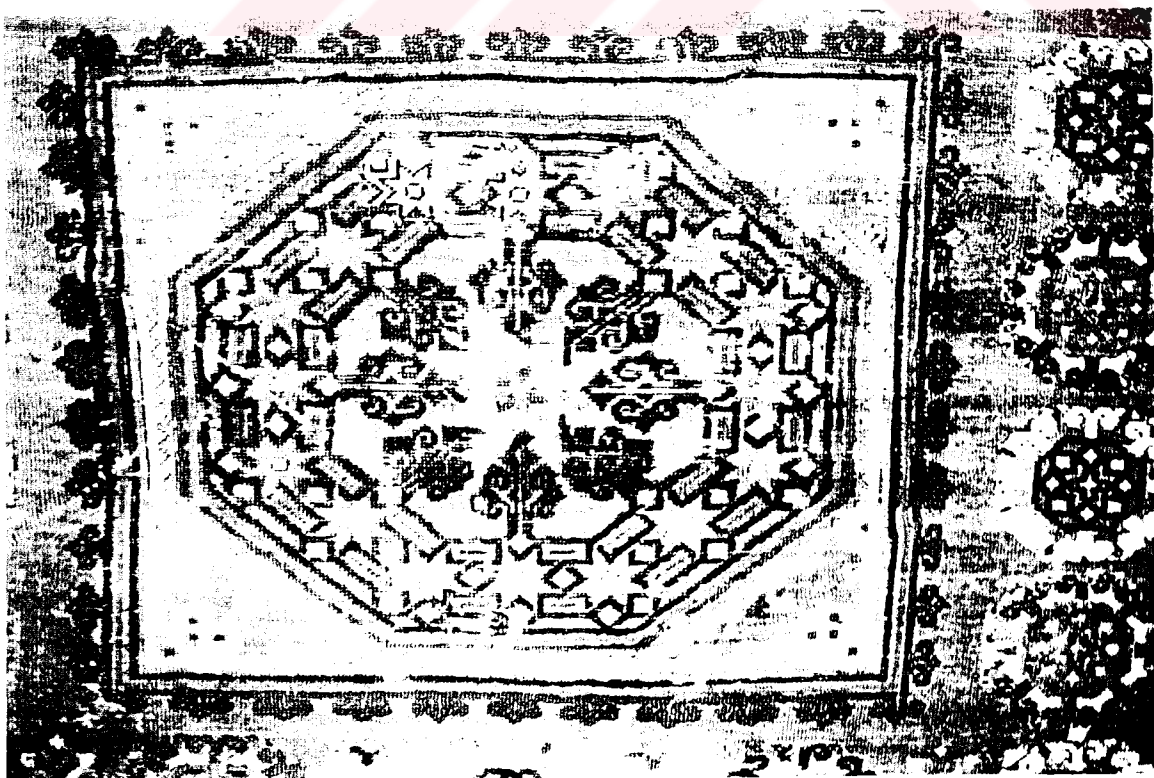

Resim 132.

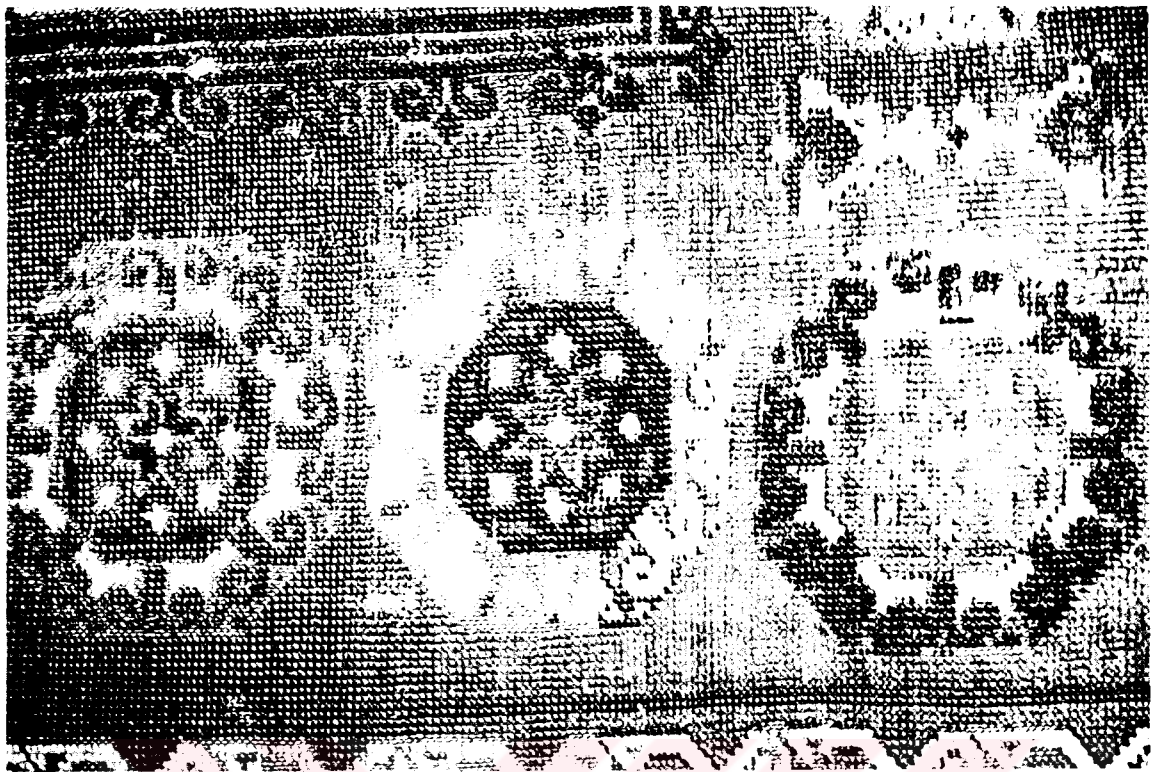

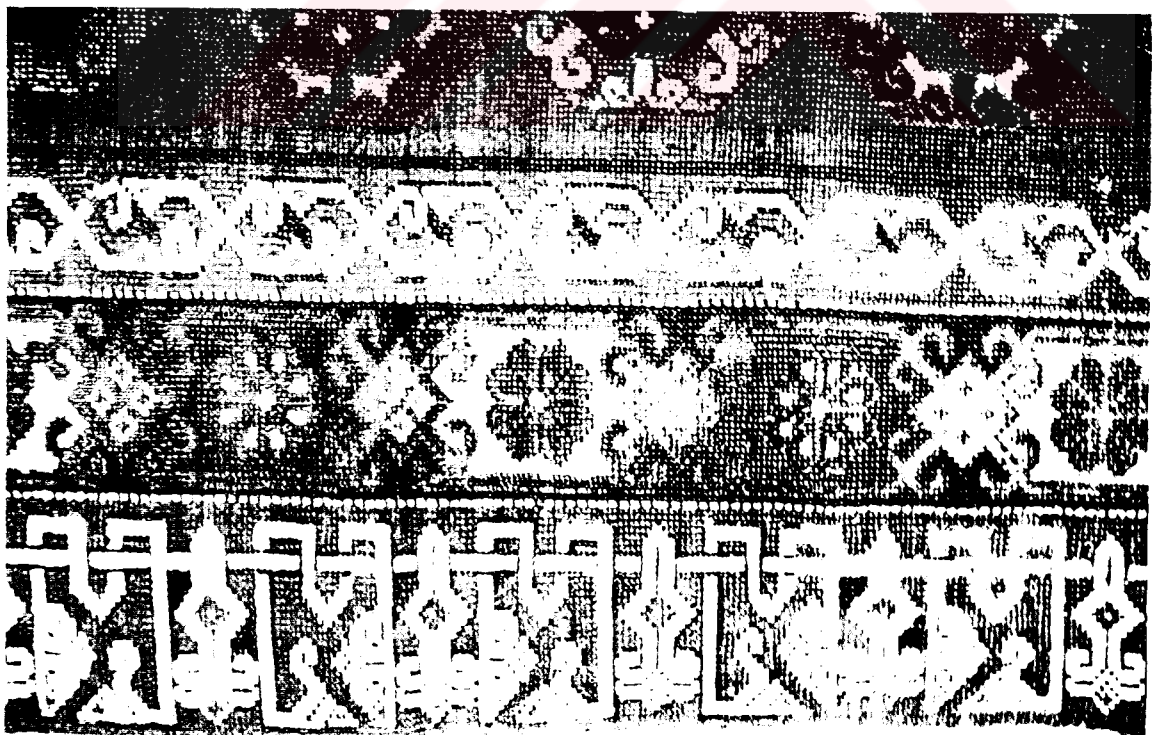
Resim 133.

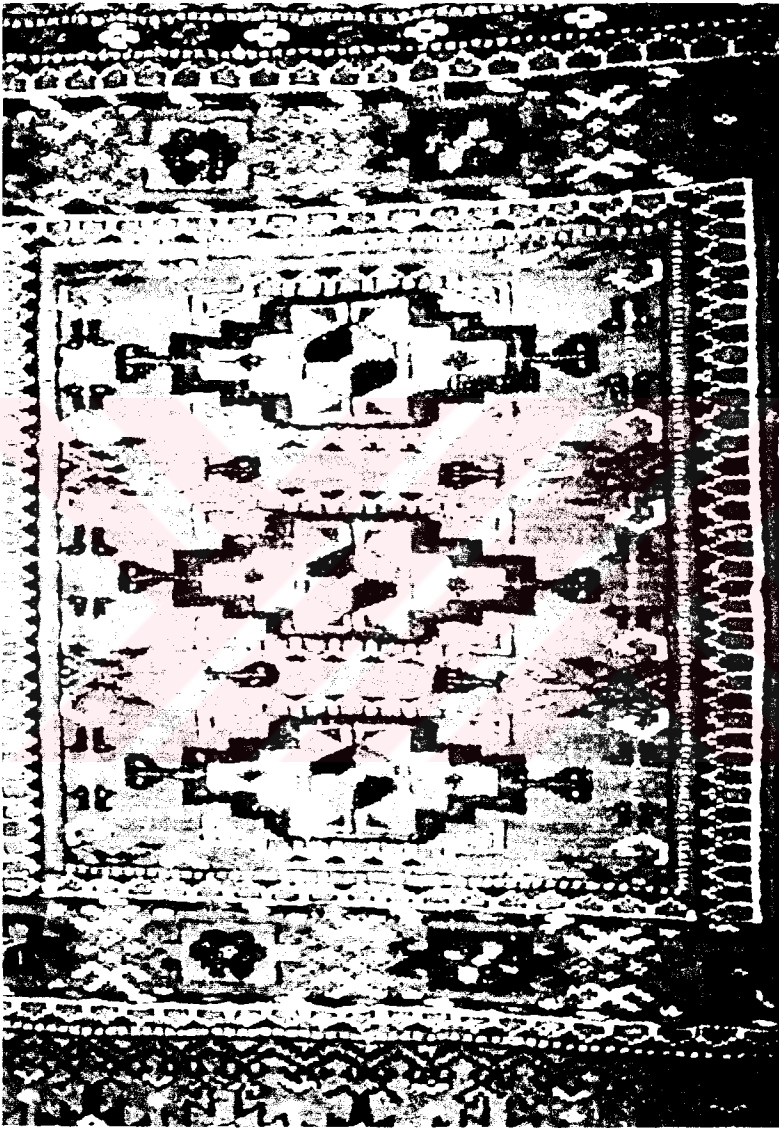
Resim 134.

Resim 135.

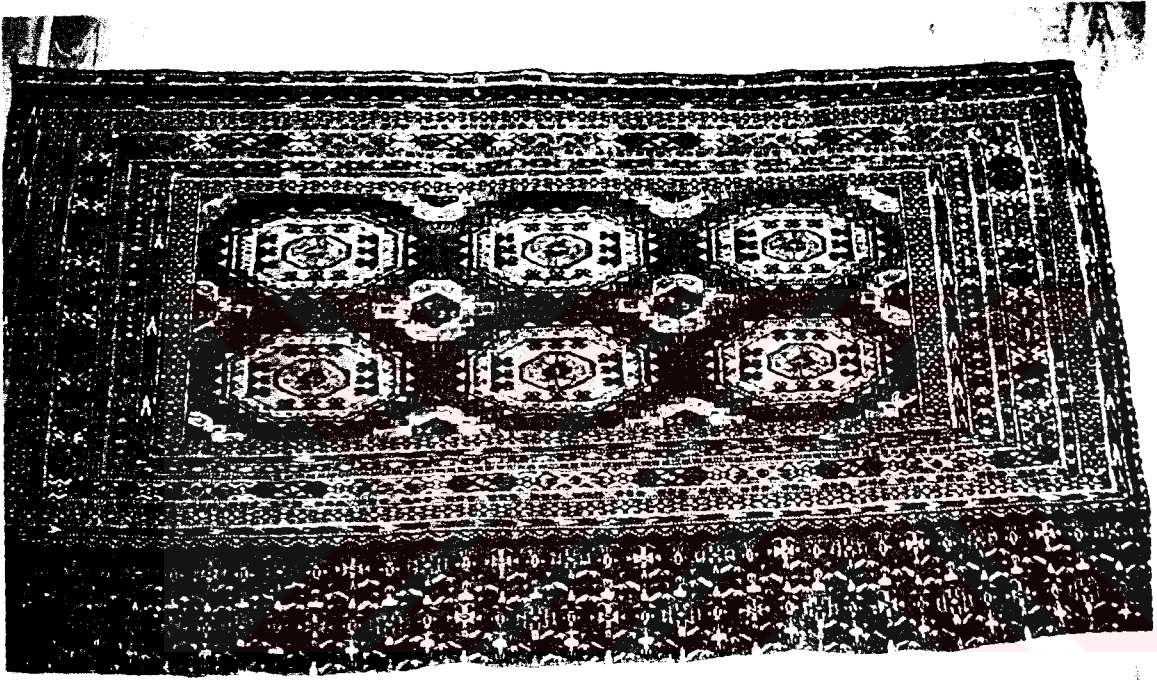

Resim 136.

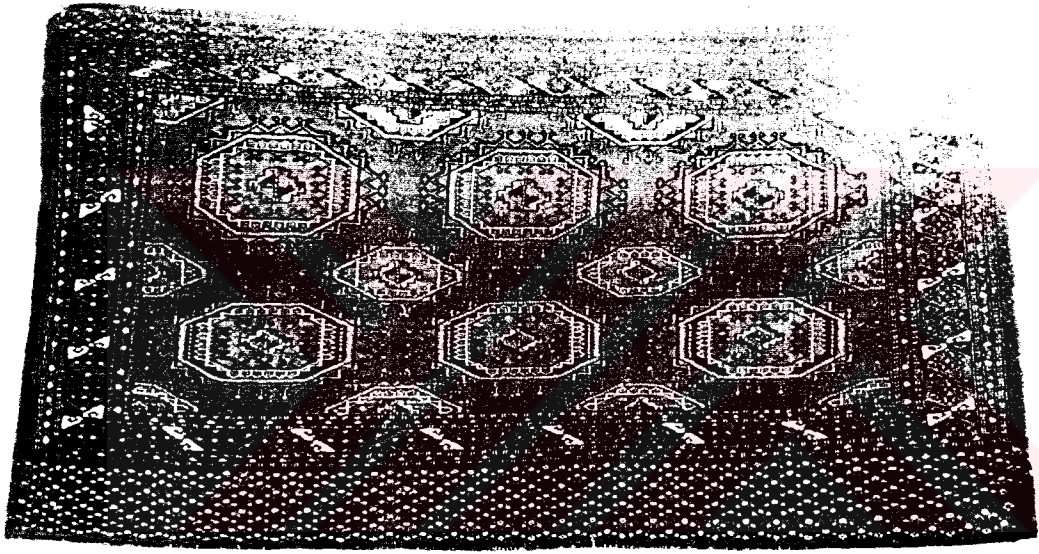
Resim 137.

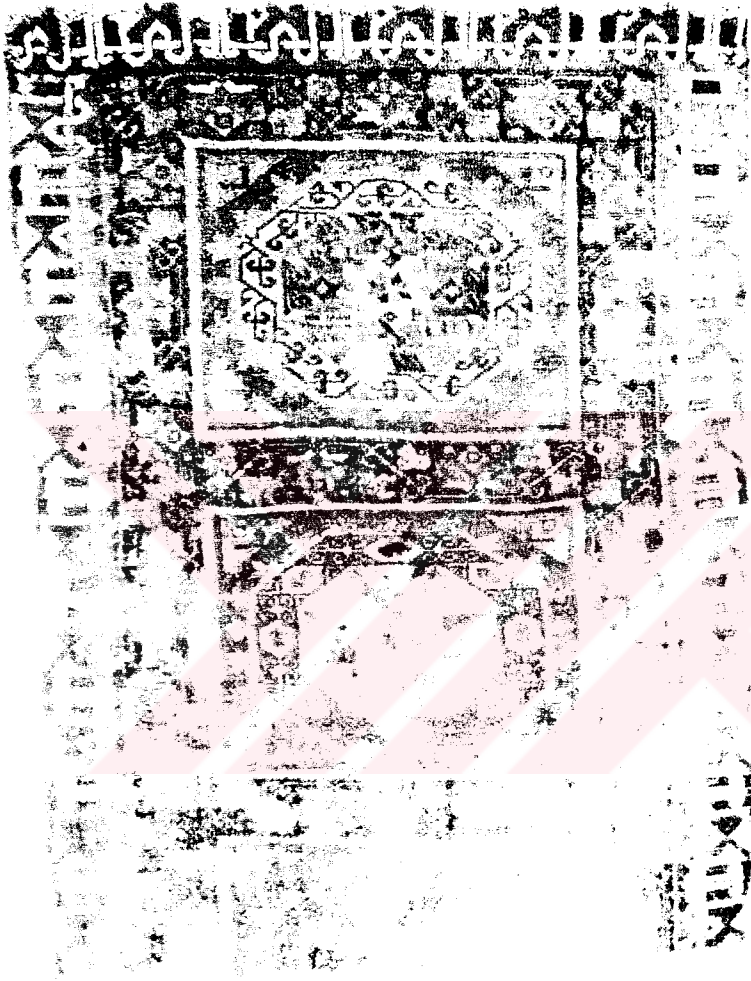

Resim 138.

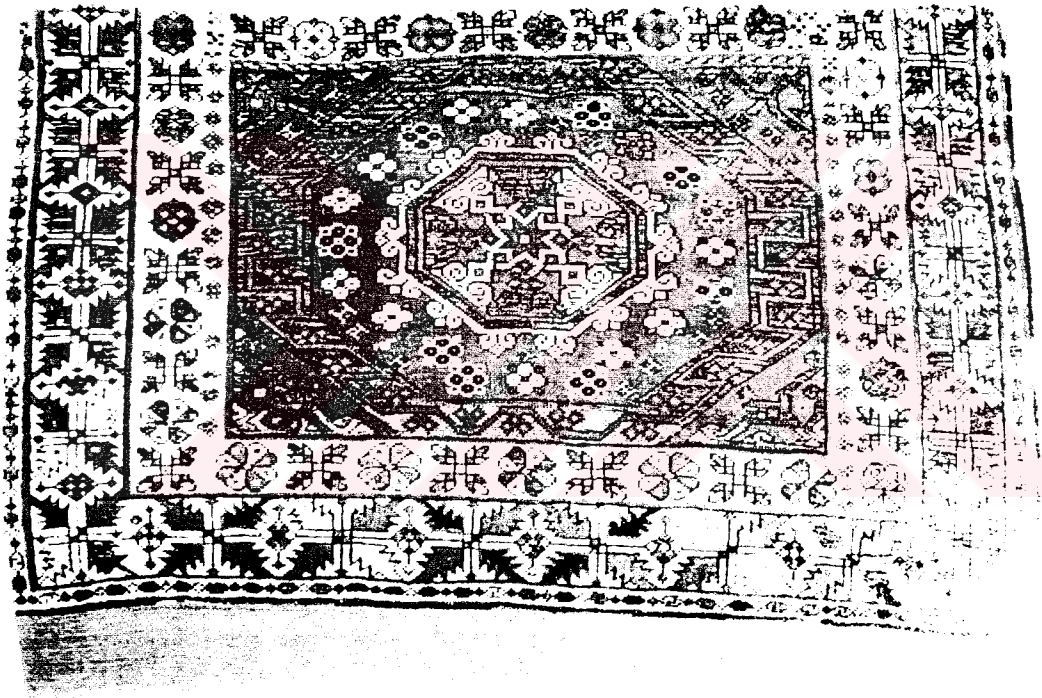

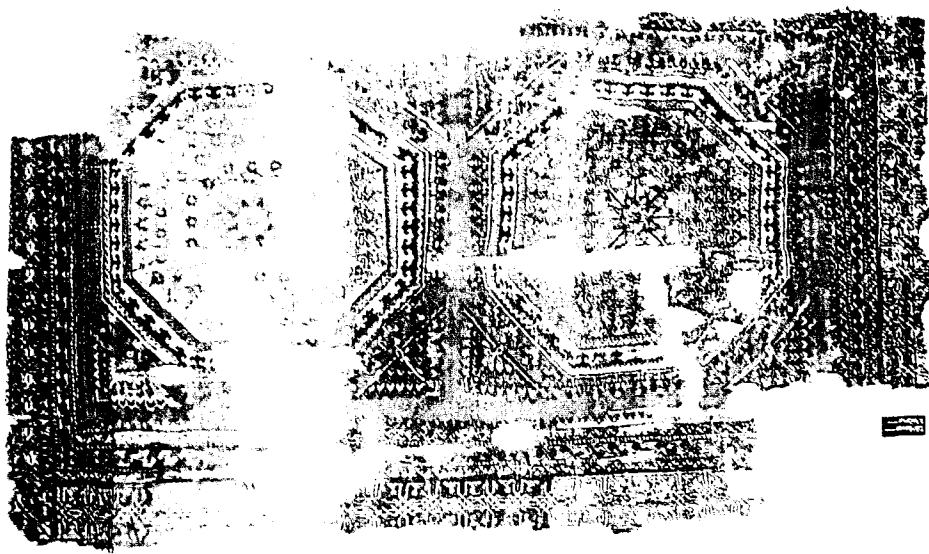
Resim 139.

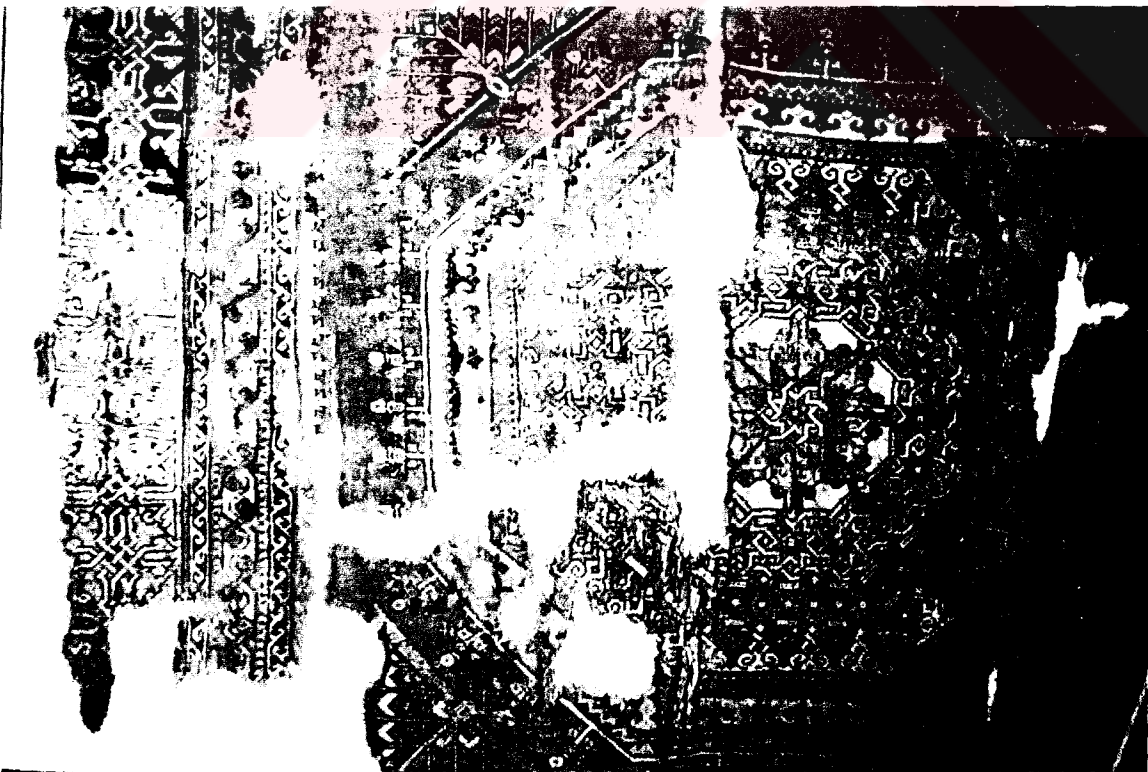
Resim 140.

Resim 141.

Resim 142.

Resim 143.

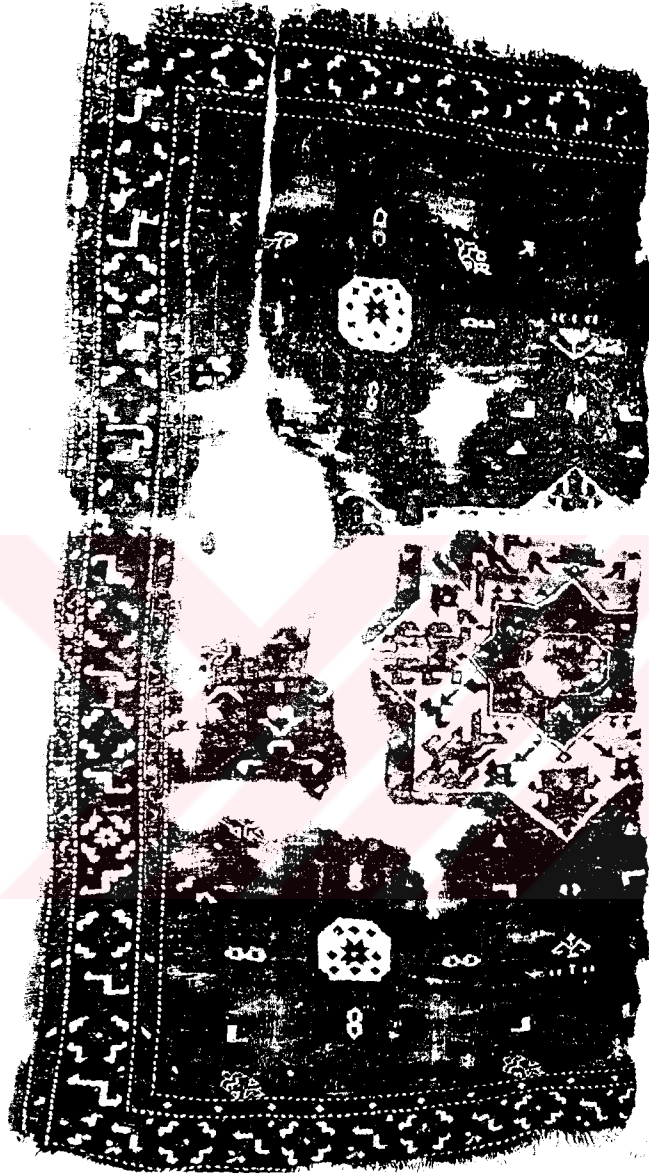

Resim 144.

Resim 145.

Resim 146.

Resim 147.

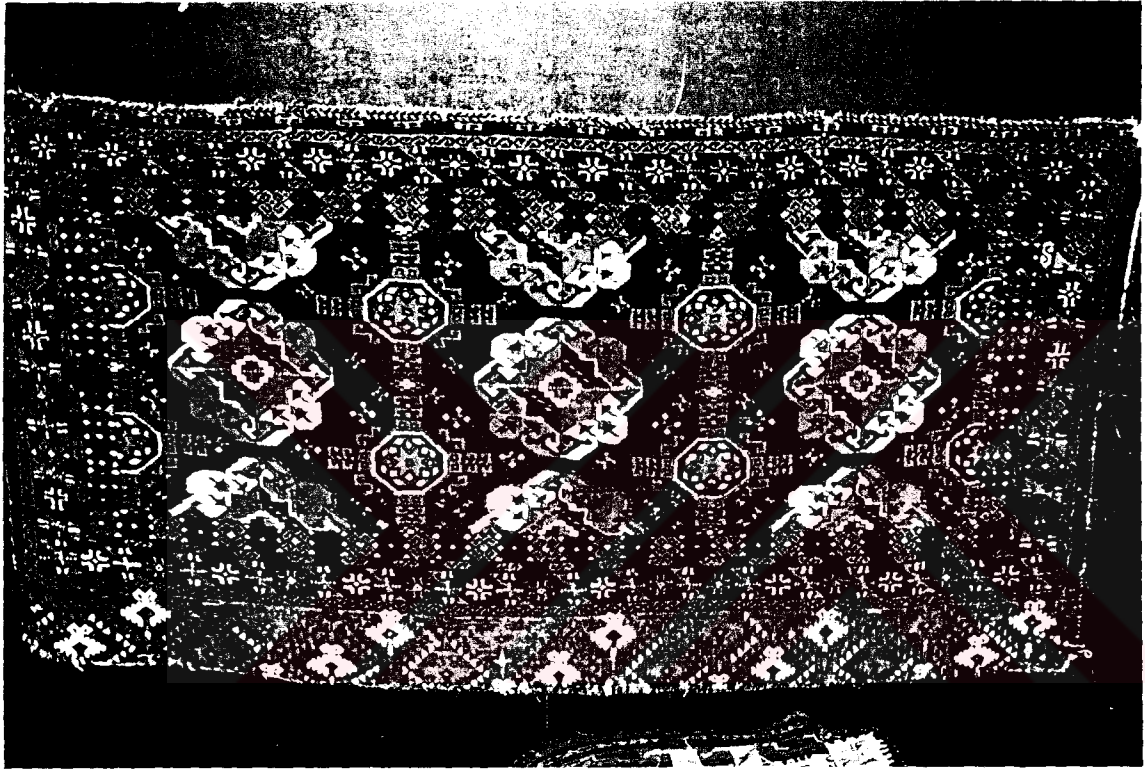

Resim 148.

Resim 149.

Resim .150.

YERLİ İÇİŞİ BAKANLIĞI
KUTUPAYI
KUTUPAYI